

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

ÇALIŞAN ANNELERİN, ÇOCUKLARININ DİNİ
SOSYALLEŞMELERİYLE İLGİLİ TUTUM VE
DAVRANIŞLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
(KARAMAN ÖRNEĞİ)

MUSTAFA ÖZDEMİR

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. BÜNYAMİN SOLMAZ

KONYA-2018

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

ÇALIŞAN ANNELERİN, ÇOCUKLARININ DİNİ
SOSYALLEŞMELERİYLE İLGİLİ TUTUM VE
DAVRANIŞLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
(KARAMAN ÖRNEĞİ)

MUSTAFA ÖZDEMİR

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. BÜNYAMİN SOLMAZ

KONYA-2018

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa ÖZDEMİR
	Numarası	128102013004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Bünyamin SOLMAZ
	Tezin Adı	Çalışan Annelerin Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Karaman Örneği)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Çalışan Annelerin Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Karaman Örneği)” başlıklı bu çalışma 02/04/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Bünyamin SOLMAZ (Danışman)	
2	Prof. Dr.	Mehmet AKGÜL	
3	Prof. Dr.	Celaleddin ÇELİK	
4	Doç. Dr.	Mehmet BİREKUL	
5	Dr. Öğr. Üyesi	Ali BAYER	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa ÖZDEMİR		
	Numarası	128102013004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	Çalışan Annelerin Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Karaman Örneği)		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
Mustafa ÖZDEMİR
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa ÖZDEMİR		
	Numarası	128102013004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Bünyamin SOLMAZ		
Tezin Adı	Çalışan Annelerin Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Karaman Örneği)			

Bu araştırmada, çocukların yaşadığı dini sosyalleşme süreç ve kazanımları ile bu süreçlerdeki “çalışan anne” etkisi çeşitli yönleriyle incelenmektedir. Ayrıca araştırmada, çocukların dini sosyalleşme kazanımlarının mevcut durumu ve anne tutumlarıyla ilişkisi ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Oluşturulmuş olan çeşitli operasyonel tanımlar bağlamında annelerin çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerindeki etki ve farkları tespit edilerek, annelerin demografik özellikleri doğrultusunda, yorumlanmaya çalışıldı. Araştırmanın kavramsal çerçeve kısmında “çalışan kadın” üzerine yapılan değerlendirme ve tartışmalar, Türk aile yapısındaki değişimler bağlamında ele alındı. Ayrıca dini sosyalleşme kavram ve süreçleriyle ilgili literatür taraması da yapıldı. Karaman evrenini temsil etmek üzere örneklem olarak alınan 514 anne ve 955 çocuğa anket uygulaması yapıldı. Elde edilen veriler, Anova, ki-kare ve t-testi gibi çeşitli veri analiz yöntemleri ile yorumlandı. Annelerin çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerindeki tutum ve davranışları konusunda oluşturulmuş olan hipotezler test edilip, doğrulanmaya çalışıldı. Araştırma sonucunda annelerin çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarının, annelerin çalışıp çalışmama durumları başta olmak üzere sahip oldukları çeşitli demografik özelliklere göre de farklılık gösterdiği saptanmıştır. Ayrıca çocukların dini sosyalleşme kazanımlarının da annelerinin çalışma durumları ile sahip oldukları demografik özelliklere göre değişip farklılaştığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Çalışan Anne, Çocuklarda Dini Sosyalleşme, Dini Sosyalleşme Kazanımları, Karaman.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	--	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mustafa ÖZDEMİR		
	Student Number	128102013004		
	Department	Philosophy and Science of Religion / Sociology of Religion		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Bünyamin SOLMAZ		
	Title of the Thesis/Dissertation	A Study On Attitudes and Behaviors Of Working Mothers Toward Religious Socialization Of Their Children (Karaman Example)		

In this research, the process and gains of religious socialization of children and the effect of "working mother" in these processes are examined in various aspects. In addition, the current situation of children's religious socialization achievements and their relation to mother's attitudes are discussed in detail. In the context of the various operational definitions created, the effects and differences of the mothers' children's religious socialization processes were tried to be determined and interpreted according to the demographic characteristics of the mothers. In the context of the various operational definitions created, the effects and differences of the mothers' children's religious socialization processes were determined and interpreted in the direction of the demographic characteristics of the mothers. In the conceptual framework of the study, evaluations and discussions on "working women" were discussed in the context of changes in Turkish family structure. In addition, a literature survey was conducted on the concepts and processes of religious socialization. A questionnaire was administered to 514 mothers and 955 children sampled to represent the Karaman universe. The obtained data were interpreted by various data analysis methods such as Anova, chi-square and t-test. The assumptions about the attitudes and behaviors of the mother's children in the religious socialization process were tested and verified. As a result of the research, it was determined that the attitudes and behaviors of the mothers about the religious socialization of their children differ according to the various demographic characteristics they have, especially whether the mothers work or not. It was also found that the achievements of the children in the religious socialization differ according to the demographic characteristics of the mothers and their working status.

Key words: Family, Working Mother, Religious Socialization in Children, Religious Socialization Benefits, Karaman.

ÖNSÖZ

Toplumsal değişimin odak noktasında yer alan “aile”, yaşanan değişim ve kırılmaların tespiti ve değerlendirilmesi için her türden yoğunluklu, “mikro” çalışmaları hak etmektedir. Ailenin ve üyelerinin yaşadıkları süreçleri ve gelinen noktadaki mevcut durumlarını iyi tahlil edip değerlendirmek, aynı zamanda yaşanan modernleşme ve sekülerleşme süreçlerinin, bir toplumdaki yansımaları, etki ve tepki düzeylerini de daha somut bir düzlemde incelemek demektir. “Çalışan kadın” problematiğini konu edinen birçok çalışmanın, kadınların yaşadığı “iş performansı” “rol çatışması”, “sosyal ve dini hayat” gibi genel şablonların dışına çıkmayıp, daha çok makro alanlara yönelmesi, ilgimizi annenin çalışmasının muhtemel etki alanında yer alan konu ve soruları netleştirerek araştırmaya yöneltmede etken olmuştur. Annenin çalışmasıyla ilgili olarak akla gelebilecek ilk konulardan biri “çocukların bakımı ve eğitimi” olmaktadır. Çalışan annelerin bu konudaki çabası, ilgisi, ihtiyacı ve farkındalığı değişen toplum yapısı ve dinamikleri bağlamında düşünüldüğünde son derece önem arz etmektedir. Bir toplumun “sahip olduğu dini değer ve davranışların, yine o toplumu oluşturan bireyler tarafından aktarılıp içselleştirilmesi süreci” şeklinde kısaca tarif edilebilecek olan “dini sosyalleşme” kavramı üzerine, birçok makale yazılmış olmasına rağmen, en önemli sosyalleşme ajanlarından biri olan “aile ve üyelerini” merkeze alan çalışmaların sayısı, sınırlı kalmıştır. Özellikle dini sosyalleşme bağlamında, yaşanan modernleşme ve sekülerleşme süreçleri hakkında yön gösterecek ve bir izlek oluşturacak “alan çalışmalarının” son derece sınırlı ve az sayıda olması, bu çalışmanın yapılmasını teşvik eden motivasyonel unsurlardan biri olmuştur. Sağlıklı işleyen bir dini sosyalleşme sürecinin, bireye ve topluma katacağı potansiyelin farkında olarak, bu sürece etki edecek her bir değişkenin üzerinde hassasiyetle duruldu. Çocukların dini sosyalleşme süreçlerindeki “anne” etkisini, daha özelde ise “çalışan anne” etkisini bir takım operasyonel tanımlamaların eşliğinde ölçmeye çalıştığımız bu çalışmada, 514 anne ve 955 çocuğa anket uygulanmış; annelerin çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerindeki tutum ve davranışları ile çocukların dini sosyalleşme kazanımları hakkında bilgi verecek gerekli veriler toplanmıştır. Elde edilen sonuçlar, hipotezlerimiz doğrultusunda, titizlikle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Tabi ki birçok çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da mutfağında emeği bulunan herkese, özellikle konunun seçiminden, anket sorularının titizlikle hazırlanıp tezin okunmasına kadar her türlü destek ve rehberliğini sunan, danışman Hocam, Sayın Prof. Dr. Bünyamin SOLMAZ 'a çok teşekkür ederim. Ayrıca tez izleme komitesindeki Hocalarım, Sayın Prof. Dr. Mehmet AKGÜL ve Sayın Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN' a, ilgi ve önerilerini sunan Sayın Yrd. Doç. Dr. Ali BAYER' e ve araştırma süresince katkıları olan ancak ismini zikretmediğim, bütün Hocalarıma ve akademisyen arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Çalışmam esnasında her türlü yardım ve fedakârlıklarıyla yanımda olan eşim ve çocuklarıma da hususi şükranlarımı sunarım.

Mustafa ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİL VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu	5
2. Araştırmanın Temel Problemleri.....	9
3. Araştırmanın Alt Problemleri:.....	10
4. Araştırmanın Amacı	10
5. Araştırmanın Önemi.....	11
6. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	12
7. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri	13
8. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi	14
9. Karaman İlinin Genel Özellikleri.....	20
9.1. Coğrafi Konumu ve Tarihi	20
9.2. Ekonomik Durumu	20
9.3. Nüfus Yapısı.....	21
9.4. Sosyo-Kültürel Yapısı	22
10. İşlemselleştirme ve Operasyonel Tanımlar	23
11. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Tekniğinin Tespiti ve Hazırlanışı.....	24
12. Anketlerin Geçerlik ve Güvenirlik Testleri.....	27
13. Anketlerin Uygulanışı	27
14. Anket Verilerinin Girilmesi ve Yorumlanmasında Kullanılan Yöntemler	30
15. Araştırmanın Hipotezleri.....	31
16. Sayıtlılar	32

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

ÇALIŞAN ANNE, DİNİ SOSYALLEŞME VE TUTUMLAR

1.1. Değişim ve Süreklilik Ekseninde Aile ve Çalışan Kadın	33
1.2. Çalışan Annelerin Karşılaştığı Çeşitli Sorunlar ve Yaklaşımlar	37
1.3. Annesi Çalışan Çocuklarla İlgili Çeşitli Sorun ve Yaklaşımlar	43
1.4. Sosyalleşme, Dini Sosyalleşme	48
1.4.1. Sosyalleşme	48
1.4.2. Dinî Sosyalleşme	49
1.4.3. Dinî Sosyalleşme Kazanımları ve İlgili Süreçler	52
1.4.3.1. Günlük Konuşmalardaki Dinî İfadeler	53
1.4.3.2- Adabı Muaşeret Kurallarını Bilme ve Uygulama	54
1.4.3.3- Temel Dinî Bilgiler ve İbadetleri Bilme ve Uygulama	54
1.4.3.4- Sure ve Duaları Bilme ve Okuma	54
1.4.3.5- Dinî Ayin, Merasim ve Ritüellere Katılım ve Tanıma	54
1.4.3.6-İnsani Değerleri Bilme ve İçselleştirme	55
1.4.4. Dinî Sosyalleşmeye Etki Eden “Ajanların” Sıralanması	57
1.4.5. Dinî Sosyalleşme ve Aile İlişkisi	59
1.4.6. Dinî Sosyalleşmede Anne Baba Tutumları	63
1.4.7. Annenin Dinî Sosyalleşme Üzerindeki Etkisi	64
1.5. Tutum ve Davranışlar Konusuna Genel Bir Bakış	67
1.5.1. Tutum, Davranış, İnanç ve Amaç İlişkisi	69
1.5.2. “Seküler Tutum” ve Dinî Sosyalleşmeye Etkisi	71
1.5.3. “Dindar Tutum” ve Dinî Sosyalleşmeye Etkisi	75
1.5.4. “Destek Tutumu” ve Dinî Sosyalleşmeye Etkisi	76
1.5.5. “Kontrol Tutumu” ve Dinî Sosyalleşmeye Etkisi	78

İKİNCİ BÖLÜM

UYGULAMALI ARAŞTIRMANIN BULGULARI

2.1. Annelere Uygulanan Anketle İlgili Bulgu ve Yorumlar	80
2.1.1. Anne Katılımcıların Demografik Özellikleri	80
2.1.2. AÇD’ye Göre Çocuklara Ayrılan Zaman, Verilen Dini Eğitim ve Sosyalleştirmelerin Karşılaştırılması	88

2.1.3. Annelerin Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili “Dindar Tutum ve Davranışlarına” Yönelik Bulgu ve Değerlendirmeler	113
2.1.4. Annelerin Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili “Seküler Tutum ve Davranışlarına” Yönelik Bulgu ve Değerlendirmeler	137
2.1.5. Annelerin Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili “Destek Tutum ve Davranışlarına” Yönelik Bulgu ve Değerlendirmeler	154
2.1.6. Annelerin Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili “Kontrol Tutum ve Davranışlarına” Yönelik Bulgu ve Değerlendirmeler	175
2.2. Çocuklara Uygulanan Anketle İlgili Bulgu ve Yorumlar	183
2.2.1. Çocuk Katılımcıların Demografik Özellikleri.....	183
2.2.2. Çocukların Dini Sosyalleşme Kaynakları	189
2.2.3. Çocukların Meslek Seçim Kriterleri.....	191
2.2.4. Çocuklar Açısından Annelerinin Kendilerine Ayırdığı Zaman	196
2.2.5. Çocuklar Açısından Annelerinin Verdiği Dini Eğitim Durumu	198
2.2.6. Çocuklar Açısından Annelerinin Kendilerine Gösterdiği “İlgi ve Sevginin Yeterliliği” Durumu	199
2.2.7. Çocuklar Açısından Dini Öğrenme ve Yaşamada Annelerinin Örnek Olma Durumu.....	201
2.2.8. Çocukların “Dini Sosyalleşme Kazanımlarıyla” İlgili Bulgu ve Yorumlar	203
2.2.9. Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanımlarının Annelerin Sosyo-Ekonomik Durumları İle İlişkisi (Anova Analizleri).....	213
2.2.10. Çocuklara Uygulanan Anket Sonuçlarına Göre “Anne Dindar Tutumu” İle İlgili Tespit ve Analizler	216
2.2.11. Çocuklara Uygulanan Anket Sonuçlarına Göre “Anne Destek Tutumu” İle İlgili Tespit ve Analizler	221
2.2.12. Çocuklara Uygulanan Anket Sonuçlarına Göre “Anne Kontrol Tutumu” İle İlgili Tespit ve Analizler	229
2.2.13. Çocukların Annelerinin Çalışması Hakkındaki Düşünceleri	234
2.2.14. Çocukların Annelerini Tanımladıkları Kelimeler	237
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	239
KAYNAKÇA.....	264

EK-1 ANKET İZİN BELGESİ	274
EK-2 ANNELERE VE ÇOCUKLARA UYGULANAN ANKETLER	275

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo-1 Çocuklara Uygulanan Anketin Yaş, Tekabül Ettiği Sınıf ve Okullar	13
Tablo-2 Anne Katılımcıların Kurumlara Göre Dağılımları.....	16
Tablo-3 Çocuk Katılımcıların Okullara Göre Dağılımları	18
Tablo-4 Annelerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.....	80
Tablo-5 Çalışma Durumlarına Göre Annelerin Dağılımı.....	80
Tablo-6 Çalışan Annelerin Çalışma Alanlarına Göre Dağılımı	81
Tablo-7 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı	81
Tablo-8. Annelerin Öğrenim Düzeylerine Göre Çalışma Durumları (Ki-kare).....	82
Tablo-9 Annelerin Aylık Toplam Aile Gelir Durumlarına Göre Dağılımı.....	83
Tablo-10 AÇD (Annelerin Çalışma Durumları) ile Aylık Toplam Aile Gelir Düzeylerinin Karşılaştırılması (Ki-kare).....	84
Tablo-11 Annelerin Eşlerinin Demografik Özellikleri.....	84
Tablo-12 AÇD'ye Göre Eşlerin Demografik Özellikleri	85
Tablo-13 Annelerin Çocuk Sayısı.....	86
Tablo-14 AÇD ile Çocuk Sayılarının Karşılaştırılması (Ki-kare).....	86
Tablo-15 AÇD'ye Göre Çocuğa Ayrılan Zamanı Yeterli Bulma Oranları (Ki-kare).....	89
Tablo-16 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Çocuğa Ayrılan Zamanı Yeterli Bulma Oranları (Anova).....	89
Tablo-17 AÇD'ye Göre Öğrenim Durumları (Ki-Kare)	90
Tablo-18 AÇD'ye Göre Çocukların Ayrılan Zamanı Yeterli Bulma Oranları (Ki-kare)	92
Tablo-19 AÇD'ye Göre Çocuklara Dini Eğitim ve Terbiye İçin Yeterli Zaman Bulma” Oranları (Ki-kare)	93
Tablo-20 AÇD'ye Göre Çocukların Dini Eğitim ve Sosyalleşmelerinde Yeterli Olma (Ki-kare)	94
Tablo-21 AÇD'ye Göre Çocukların Verilen Dini Eğitimi Yeterli Bulma Oranları (Ki-kare).....	95
Tablo-22 AÇD'ye Göre Çocuklara Gerekli Dini Eğitim ve Terbiyeyi Verme Oranları (Ki-kare).....	95
Tablo-23 AÇD'ye Göre Ev Dışında Çalışmanın Çocuklarla İlişkileri Etkileme Oranları (Ki-kare).....	96
Tablo-24 AÇD'ye Göre Çocuklara Dini Eğitim ve Terbiyeyi Yeterince Verme Oranları (Ki-kare)	97
Tablo-25 AÇD'ye Göre Kendine Yeterince Zaman Ayırma Oranları (Ki-kare).....	99
Tablo-26 AÇD'ye Göre “Çocuk Yetiştirmek Zahmetli ve Stresli Bir İştir” İfadesine Katılım Oranları (Ki-kare).....	100
Tablo-27 AÇD'ye Göre Küçük Çocuklara Bakma Şekilleri (Ki-kare)	101
Tablo-28 AÇD'ye Göre Çocukların Dini Eğitim ve Sosyalleşmelerinde En Fazla Sorumlu Olan Kişi Tercihi (Ki-kare).....	103
Tablo-29 AÇD' ye Göre Annelerin Dini İnanç ve Yaşantı Durumları (Ki-kare).....	105
Tablo-30 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Dini İnanç ve Yaşantı Durumları (Ki-kare)	106
Tablo-31 Annelerin Öğrenim Durumları ile Dini İnanç ve Yaşantı Durumlarının Karşılaştırılması (Anova)	107
Tablo-32 Annelerin Öğrenim Durumları ile Dini İnanç ve Yaşantı Durumlarının Karşılaştırılması (Tukey HSD Analizi).....	108
Tablo-33 AÇD'ye Göre Yeterli Dini Bilgiye Sahip Olma Oranları (Ki-kare)	109
Tablo-34 AÇD'ye Göre Yeterli Dini Bilgiye Sahip Olma Ortalamaları (T-testi)	109
Tablo-35 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Yeterli Dini Bilgiye Sahip Olma Ortalamaları (Anova)	110
Tablo-36 AÇD'ye Göre Çocuklarının Dini Hayatları Hakkındaki Düşünceleri (Ki-kare).....	112
Tablo-37 AÇD'ye Göre Gençlerin Yaşadığı Sorunların Kaynağı ile İlgili Verdikleri Cevaplar (Ki-kare).....	113
Tablo-38 Annelerin Yaş Düzeylerine Göre Gençlerin Yaşadığı Sorunların Kaynağı ile İlgili Verdikleri Cevaplar (Anova).....	114
Tablo-39 AÇD'ye Göre İsmi Ezan Okunarak Konulması Hakkındaki Düşünceleri (Ki-kare)	115
Tablo-40 AÇD'ye Göre İnternet ve Tv. nin Etkileriyle İlgili Verilen Cevapların Karşılaştırılması (Ki-kare).....	116
Tablo-41 AÇD'ye Göre Çocuklardan Geleneklere Uygun Davranışlar İsteme Oranları (Ki-kare).....	118
Tablo-42 AÇD'ye Göre Çocuklarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Notunu Önemseme Oranları (Ki-kare)	119
Tablo-43 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Çocuklarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Notunu Önemseme Ortalamaları (Anova).....	120
Tablo-44 AÇD'ye Göre İşe Hayırlı Olup Olmaması Açısından Bakma Oranları (Ki-kare)	121
Tablo-45 AÇD'ye Göre İbadetleri Sevdirmede İyi Örnek Olma Oranları (Ki-kare).....	122

Tablo-46 Çocukların Annelerini “İbadetleri Sevdirmeye Konusunda” İyi Bir Örnek Olarak Görme Oranları (Ki-kare)	123
Tablo-47 AÇD’ye Göre İsim Seçmede Geleneklere Dikkat Etme Oranları (Ki-kare)	124
Tablo-48 AÇD’ye Göre Çocuklarının Haram ve Helal Titizliğine İnanma Oranları (Ki-kare)	126
Tablo-49 AÇD’ye Göre Çocuklarının Milli ve Manevi Değerleri Benimsemesine Özen Gösterme (Ki-kare)	127
Tablo-50 AÇD’ye Göre Çocuklarına Dedikodu ve Yalan Konusunda İyi Örnek Olma Oranları (Ki-kare)	127
Tablo-51 Çocukların Annelerinin Yalan ve Dedikodu Hususunda İyi Örnek Olduğunu Düşünme Oranları (Ki-kare)	128
Tablo-52 AÇD’ye Göre Bir İşin Dine Uygunluğunu Düşünme Oranları (Ki-kare)	129
Tablo-53 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Bir İşin Dine Uygunluğunu Düşünme Oranları (Anova)	130
Tablo-54 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Bir İşin Dine Uygunluğunu Düşünme Oranları (Ki-kare)	131
Tablo-55 AÇD’ye Göre Çocuklarının Dini Sembollerini Tanımalarına Özen Gösterme Oranları (Ki-kare)	132
Tablo-56 AÇD’ye Göre Çocukların Dini ve Milli Değerlere Saygı Göstermelerini İsteme Oranları (Ki-kare)	133
Tablo-57 Annelerin Yaş Düzeylerine Göre Dindar Tutum Ortalamaları (Anova)	134
Tablo-58 Annelerin Dini Bilgi Düzeyleri ile Dindar Tutum Ortalamaları (Anova)	134
Tablo-59 AÇD’ye Göre Dindar Tutum Ortalamaları (T-testi)	135
Tablo-60 Annelerin Aile Gelir Düzeylerine Göre Dindar Tutum Ortalamaları (Anova)	135
Tablo-61 Annelerin Aile Gelir Düzeylerine Göre Çalışma Durumlarının Dağılımı	136
Tablo-62 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Dindar Tutum Ortalamaları (Anova)	136
Tablo-63 AÇD’ye Göre İbadetten Ziyade Dürüst Olmanın Yeterli Olduğunu Düşünme Oranları (Ki-kare)	138
Tablo-64 Çocuklara Göre Annelerinin İbadet ve Dürüstlük Hakkındaki Düşünceleri (Ki-kare)	139
Tablo-65 AÇD’ye Göre Çocuklarının Dini Etkinliklere Katılması Hakkındaki Düşünceleri (Ki-kare)	140
Tablo-66 AÇD’ye Göre Çocuklara Evrensel Ahlak İlkelerinin Öğretilmesi Hakkındaki Düşünceleri (Ki-kare)	141
Tablo-67 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Çocuklara Evrensel Ahlak İlkelerinin Öğretilmesi Hakkındaki Düşünceleri (Anova)	142
Tablo-68 AÇD’ye Göre Çocuklarıyla İlgili Gelenek, Örf/Âdet, Saygı ve Özgürlük/Bağımsızlık Konularındaki Tutum Ortalamaları (T-testi)	144
Tablo-69 Annelerin “Çocuk Sayısı” “Öğrenim” “Gelir” ve “Yaş” Durumlarına Göre Çocuklarıyla İlgili “Gelenek, Âdet, Saygı ve Bağımsızlık” Konusundaki Tutum Ortalamaları (Anova analizleri)	145
Tablo-70 Annelerin Faizle İlgili Düşünceleri	146
Tablo-71 AÇD’ye Göre El Öpme Konusundaki Düşünceleri (Ki-kare)	148
Tablo-72 AÇD’ye Göre Din Kült. Dersi Notlarını Önemsememe Oranları (Ki-kare)	149
Tablo-73 AÇD’ye Göre Çocuklarına Markalı Giysiler Giydirmeye Oranları (Ki-kare)	150
Tablo-74 AÇD’ye Göre Seküler Tutum Ortalamaları (T-testi)	150
Tablo-75 Annelerin Yaş Düzeylerine Göre Seküler Tutum Ortalamaları (Anova)	151
Tablo-76 Annelerin Öğrenim Düzeylerine Göre Seküler Tutum Ortalamaları (Anova)	151
Tablo-77 Annelerin Aylık Aile Gelir Düzeylerine Göre Seküler Tutum Ortalamaları (Anova)	152
Tablo-78 Annelerin Dini Bilgi Düzeyleri Göre Seküler Tutum Ortalamaları (Anova)	153
Tablo-79 Annelerin Çocuklarıyla Birlikte Kitap Okuma Oranları (Ki-kare)	154
Tablo-80 AÇD’ye Göre Çocuklarıyla Birlikte Dini Kitap Okuma Oranları (Ki-kare)	155
Tablo-81 AÇD’ye Göre Dini Filmleri Çocuklarıyla Birlikte İzleme Oranları (Ki-kare)	155
Tablo-82 Çocukların Dini Filmleri Annesiyle Birlikte İzleme Oranları (Ki-kare)	156
Tablo-83 AÇD’ye Göre Dua ve Sureleri Çocuklarıyla Birlikte Tekrar Etme Oranları (Ki-kare)	157
Tablo-84 AÇD’ye Göre İbadetler Konusunda Çocuklarına Yardımcı Olma Oranları (Ki-kare)	157
Tablo-85 Çocuklara Göre Annelerinin Dini Konuları Öğretme Oranları (Ki-Kare)	158
Tablo-86 Dini Sosyalleşmede Anne Destek Faaliyetlerinin “Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması” Bulgularıyla Karşılaştırılması	159
Tablo-87 AÇD’ye Göre Komşu Hakları Konusunda Gerekli Hassasiyeti Aktarma Oranları (Ki-kare)	160
Tablo-88 AÇD’ye Göre “Kul Hakkı” Konusunda Gerekli Hassasiyeti Kazandırma Oranları (Ki-kare)	161
Tablo-89 AÇD’ye Göre Çocuklarının Kurban Etini Dağıtmasına Özen Gösterme Oranları (Ki-kare)	163
Tablo-90 AÇD’ye Göre Çocuklarının Dini Bilgilerini Destekleme Oranları (Ki-kare)	163
Tablo-91 AÇD’ye Göre Mübarek Gecelerde Çocuklarıyla Camilere Gitme Oranları (Ki-kare)	164
Tablo-92 AÇD’ye Göre Çocuklarını İbadete Özendirme Oranları (Ki-kare)	165
Tablo-93 AÇD’ye Göre Dini Etkinliklere Çocuklarını da Götürme Oranları (Ki-kare)	166
Tablo-94 Çocukların Dini Sosyalleşme Mekânlarına Ailesiyle Katılma Ortalamaları (T-testi)	167

Tablo-95 AÇD'ye Göre Çocuklarını Namaza Teşvik Etme Oranları (Ki-kare).....	167
Tablo-96 AÇD'ye Göre Çocuklarını Dinî- Sosyal Etkinliklere Teşvik Etme Oranları (Ki-kare)	168
Tablo-97 AÇD'ye Göre Çocukları Çarşı, Pazar ve Ziyaret Yerlerine Götürme Oranları (Ki-kare).....	169
Tablo-98 AÇD'ye Göre İmanın ve İslam'ın Şartlarını Öğrenmede Çocuklara Yardımcı Olma Oranları (Ki-kare)	170
Tablo-99 AÇD'ye Göre Haram ve Helaller Hususunda Çocuklarına Bilgi Verme Oranları (Ki-kare)	171
Tablo-100 AÇD'ye Göre Destek Tutum Ortalamaları (T-testi)	172
Tablo-101 Annelerin Yaş Düzeylerine Göre Destek Tutum Ortalamaları (Anova)	172
Tablo-102 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Destek Tutum Ortalamaları (Anova)	172
Tablo-103 Annelerin Gelir Düzeylerine Göre Destek Tutum Ortalamaları (Anova)	173
Tablo-104 Annelerin Dini Bilgi Düzeylerine Göre Destek Tutum Ortalamaları (Anova)	174
Tablo-105 AÇD'ye Göre Çocukları Namaz Kılmaya Zorlama Oranları (Ki-kare).....	175
Tablo-106 AÇD'ye Göre Çocuklarının Arkadaş Seçimine Karar Verme Oranları (Ki-Kare)	176
Tablo-107 AÇD'ye Göre Çocuklarını Gelenekleri Yapmaya Zorlama Oranları (Ki-kare)	177
Tablo-108 AÇD'ye Göre İbadetlerde Çocuklara Tolerans Göstermeme Oranları (Ki-kare).....	178
Tablo-109 AÇD'ye Göre Çocuğa Tepki Gösterme Oranları (Ki-kare).....	179
Tablo-110 AÇD'ye Göre Kontrol Tutum Ortalamaları (T-testi).....	179
Tablo-111 Annelerin Yaş Düzeylerine Göre Kontrol Tutum Ortalamaları (Anova).....	180
Tablo-112 Annelerin Aile Gelir Düzeylerine Göre Kontrol Tutum Ortalamaları (Anova)	180
Tablo-113 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Kontrol Tutum Ortalamaları (Anova)	181
Tablo-114 Annelerin Dini Bilgi Düzeylerine Göre Kontrol Tutum Ortalamalar (Anova)	182
Tablo-115 Çocukların Cinsiyete Göre Dağılımları	183
Tablo-116 Çocukların Okul ve Şubelere Göre Dağılımı	184
Tablo-117 Çocukların Yaş Düzeylerine Göre Dağılımları.....	185
Tablo-118 Çocukların Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı	186
Tablo-119 Çocukların Annelerinin Ev Dışında Gelir Getiren Bir İşte Çalışma Durumlarına Göre Dağılımları ..	186
Tablo-120 Çocukların Annelerinin Meslek Gruplarına Göre Dağılımı.....	187
Tablo-121 Çocukların Babalarının Çalışma Durumları	187
Tablo-122 Çocukların Annelerinin Öğrenim Düzeyi.....	187
Tablo-123 Çocukların Babalarının Öğrenim Düzeyi	188
Tablo-124 Çocuk Katılımcıların Birlikte Yaşama Durumu	189
Tablo-125 Çocukların Sahip Oldukları Dini Eğitimi Aldıkları Kaynakların Dağılımı	189
Tablo-126 Çocukların Dini Eğitim ve Terbiyelerinde En Fazla Emegi Bulunan Kişilerin Dağılımı	190
Tablo-127 Çocukların Dini Eğitimlerinde En Fazla Emegi Geçen Kişi Tercihleri	191
Tablo-128 Çocukların Meslek Seçimlerine Etki Eden Kriterlerin Dağılımı	192
Tablo-129 Çocukların Meslek Seçim Kriterleri (Ki-kare)	193
Tablo-130 Çocukların Annelerinin Öğrenim Durumlarına Göre Meslek Seçim Kriterleri (Ki-kare)	194
Tablo-131 Çocukların Aile Gelir Düzeylerine Göre Meslek Seçim Kriterleri (Ki-kare)	195
Tablo-132 Çocukların Annelerinin Kendilerine Ayırdıkları Zamanı Yeterli Bulma Durumu	196
Tablo-133 AÇD'ye Göre Çocukların Zamanı Yeterli Bulma Oranları (Ki-kare)	196
Tablo-134 AÇD'ye Göre Çocukların Annelerinin Ayırdığı Zamanı Yeterli Bulma Ortalamaları (T-testi)	197
Tablo-135 Çocukların Annelerinin Verdiği Din Eğitimi Yeterli Bulma Oranları	198
Tablo-136 Çocukların Annelerinin Verdiği Dini Eğitimi Yeterli Bulma Oranları (Ki-kare)	198
Tablo-137 Çocukların Verilen Dini Eğitimi Yeterli Bulma Ortalamaları (T-testi)	199
Tablo-138 Annelerinin Kendilerine Gösterdiği İlgi ve Sevgiyi Yeterli Bulma Oranları.....	199
Tablo-139 Çocukların Gösterilen “Sevgi ve İlgiyi Yeterli Bulma Oranları (Ki-kare)	200
Tablo-140 Çocukların Anneleri Tarafından Gösterilen İlgi ve Sevgi Ortalamaları (T-testi).....	200
Tablo-141 Çocuklar Açısından Annelerin Dini Öğrenme ve Yaşamada Örneklik Oranları	201
Tablo-142 Dini Öğrenme ve Yaşamada Çocukların Anne Örnekliğini Yeterli Bulma Oranları (Ki-kare)	201
Tablo-143 Çocuklara Göre Annelerinin Dini Öğrenme ve Yaşamada Örneklik Ortalamaları (T-testi)	202
Tablo-144 Çocuklara Göre Annelerinin Kendilerine Ayırdığı Zaman, Verdiği Dini Eğitim, Gösterdiği İlgi, Sevgi ve Örnekliğin Genel Ortalamaları (T-testi).....	202
Tablo-145 Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanımlarının Karşılaştırılması (T-testi).....	203
Tablo-146 Çocukların Dini İçerikli Sosyalleşme Kazanımlarının Karşılaştırılması (T-testi)	203
Tablo-147 Çocukların Genel Sosyalleşme Kazanımlarının Karşılaştırılması (T-testi)	204

Tablo 148 AÇD'ye Göre Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanım Ortalamalarının Maddeler Halinde Karşılaştırılması (T-testi)	205
Tablo-149 Çocukların Cinsiyet Durumlarına Göre Dini Sosyalleşme Kazanımları (T-testi).....	208
Tablo-150 Çocukların Yaş Düzeylerine Göre Dini Sosyalleşme Kazanımları (Anova)	208
Tablo-151 Çocukların Sınıf Düzeylerine Göre Dini Sosyalleşme Kazanımları (Anova)	209
Tablo-152 Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanımlarının Annelerinin Öğrenim Düzeyleriyle İlişkisi (Anova) ..	209
Tablo-153 Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanımlarının Babalarının Öğrenim Düzeyleriyle İlişkisi (Anova) ..	211
Tablo-154 Annelerinin Kendilerine Ayırdığı Zamanı Yeterli Bulma Durumuna Göre Elde Edilen Dini Sosyalleşme Kazanım Ortalamaları (Anova).....	211
Tablo-155 Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanımlarının Aile Gelir Durumlarıyla İlişkisi (Anova).....	213
Tablo-156 Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanımlarının Anne Çalışma Alanıyla İlişkisi (Anova)	214
Tablo-157 “Çocukların Cinsiyet, Yaş ve Sınıf Düzeylerine Göre Anne Dindar Tutum Ortalamaları (T-testi ve Anova)	216
Tablo-158 Baba Öğrenim Düzeyine Göre Çocukların Anne Dindar Tutum Ortalamaları (Anova).....	217
Tablo-159 AÇD'ye Göre Çocukların Anne Dindar Tutum Ortalamaları (T-testi)	218
Tablo-160 AÇD'ye Göre Çocukların “Anne Dindar Tutum Ortalamalarının” Maddeler Halinde Karşılaştırılması (T-testi)	218
Tablo-161 “Annelerinin Öğrenim Düzeylerine” Göre Çocukların Anne Dindar Tutum Ortalamaları (Anova) ..	219
Tablo-162 Aile Gelir Düzeylerine Göre Çocukların Anne Dindar Tutum Ortalamaları (Anova)	219
Tablo-163 Annelerinin Örnekliliğini Yeterli Bulma Durumuna Çocukların Anne Dindar Tutum Ortalamaları (Anova).....	220
Tablo-164 Annelerinden Aldıkları Dini Eğitimi Yeterli Bulma Durumuna Göre Çocukların Anne Dindar Tutum Ortalamaları (Anova).....	220
Tablo-165 Annelerinin Kendilerine Ayırdığı Zamanı Yeterli Bulma Durumuna Göre Çocukların Anne Dindar Ortalamaları (Anova).....	221
Tablo-166 Cinsiyet, Yaş ve Sınıf Düzeylerine Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (T-testi ve Anova)	222
Tablo-167 AÇD'ye Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (T-testi)	223
Tablo-168 AÇD'ye Göre Çocuklardan Elde Edilen Anne Destek Tutum Ortalamalarının Maddeler Halinde Karşılaştırılması (T-testi)	224
Tablo-169 Annelerinin Öğrenim Düzeylerine Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (Anova).....	225
Tablo-170 Babalarının Öğrenim Durumlarına Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (Anova).....	225
Tablo-171 Annelerinin Çalışma Alanlarına Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (Anova).....	226
Tablo 172 Ailelerinin Gelir Düzeylerine Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (Anova)	227
Tablo-173 Annelerinin Kendilerine Ayırdığı Zamanı Yeterli Bulma Durumuna Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (Anova)	227
Tablo-174 Annelerinin Kendilerine Verdiği Dini Eğitimi Yeterli Bulma Durumuna Göre Çocukların Anne Destek Ortalamaları (Anova).....	228
Tablo-175 Cinsiyet, Yaş ve Sınıf Düzeylerine Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (T-testi ve Anova)	229
Tablo-176 AÇD'ye Göre Çocukların “Anne Kontrol Tutum Ortalamaları”(T-testi)	231
Tablo-177 AÇD'ye Göre Çocukların “Anne Kontrol Tutum Ortalamalarının” Maddeler Halinde Karşılaştırılması (T-testi)	231
Tablo-178 Annelerinin Öğrenim Düzeylerine Göre Çocukların Anne Kontrol Tutum Ortalamaları (T-testi).....	232
Tablo-179 Babalarının Öğrenim Düzeylerine Göre Çocukların Anne Kontrol Tutum Ortalamaları (T-testi)	233
Tablo-180 Annelerinin Kendilerine Gösterdiği İlgi ve Sevgiyi Yeterli Bulma Durumuna Göre Çocukların Anne Kontrol Tutum Ortalamaları (Anova)	233
Tablo-181 Çocukların Annelerinin Çalışması Hakkındaki Düşüncelerinin, AÇD'ye Göre İncelenmesi (Ki-kare)	235
Tablo-182 Kız ve Erkek Çocukların Annelerinin Çalışması Hakkındaki Düşünceleri (Ki-kare).....	236
Tablo-183 Annelerinin Çalışma Durumuna Göre Çocukların Annelerini Tanımlamada Kullandıkları Kelimelerin Karşılaştırılması (Ki-kare)	237

ŞEKİL VE GRAFİKLER LİSTESİ

Şekil 1 “Türkiye’de Dini Hayat Araştırmasına” Göre Katılımcıların Çocuklarını İslami Hassasiyetlere Uygun Yetiştirme Oranlarının Dağılımı	98
Şekil-2 Türkiye Geneli Temel Niteliklerine ve Dindarlık Hissine Göre Kişi Oranları	111
Şekil-3 “Türkiye’de Dini Hayat” Araştırmasına Göre Katılımcıların Verdikleri Kararda Allah’ın Hoşnutluğunu Düşünme Durumları	122
Şekil-4 “Türkiye’de Dini Hayat” Araştırmasına Göre Katılımcıların Çalışma ve Öğrenim Durumlarına Göre “Hayatlarını Dinin Emirlerine Göre Şekillendirme” Oranları.....	131
Şekil-5 “Türkiye’de Dini Hayat” Araştırmasına Göre Katılımcıların Çalışma ve Öğrenim Durumlarına Göre “Birinden Borç Almaktansa düşük Faizli Kredi Çekme” Oranlarının Dağılımı	147
Şekil-6 “Türkiye’de Dini Hayat” Araştırmasına Göre “Komşu ve Akrabalarımın Olan İlişkilerimi Düzenlerken İnançlarım Belirleyicidir” İfadesine Katılım Oranlarının Dağılımı	162
Grafik-1 Eğitim durumuna ve çocuklarını İslami hassasiyetlere uygun olarak yetiştirmeye ilişkin kanaatine göre kişi oranı	210
Grafik-2 Çocukların Annelerinin Çalışmaları Hakkındaki Düşünceleri	234

KISALTMALAR

AAK	: Aile Araştırma Kurumu
AÇD	: Annelerin Çalışma Durumu
BAAK	: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
KTSO	: Karaman Ticaret ve Sanayi Odası
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi
TAYA	: Türkiye Aile Yapısı Araştırması
TDHA	: Türkiye’de Dini Hayat Araştırması
SES	: Sosyo-Ekonomik Seviye
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
p	: Anlamlılık seviyesi (p değeri)

GİRİŞ

Toplumları etkileme ve mevcut toplum yapısından etkilenme potansiyeline sahip olan aile kurumu, bütün toplumların en kırılgan ama aynı zamanda en dirençli yapısı olması açısından sosyolojik, psikolojik ve dinî anlamda güncelliğini hiçbir dönemde kaybetmemiş; her dönemde üzerine farklı açılardan, araştırma ve çözümlemeler yapılmıştır. Bu duruma ailenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel değişim süreçlerinden hem etkilenen hem de bu süreçleri etkileyen iki yönlü bir yapıya sahip olmasının katkısı da olmuştur hiç şüphesiz.

Endüstrileşmeyle birlikte yaşanan süreçlerde aile olgusu hem yapısal hem de fonksiyonel açıdan birçok farklı şekillere bürünmüştür. Bu geçişlerde kadının sahip olduğu konumların da belirleyici olduğu şüphesizdir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru evrilirken, kendi ihtiyaçları çerçevesinde çalışan ve üreten kadın, artan bir yoğunlukla birlikte yerini ücret karşılığında emeğini başka kurum ve işletmelere devreden; mesaisi belli, vakti sınırlı, ücretli bir işçiye dönüşmüştür. Çalışan anne gerçeği neredeyse kent ailesinin sıradan, içselleştirilmiş bir gerçeği olma yolunda hızla ilerlemektedir. Bu durum, çocukların kültürel ve dinî değerlerin aktarımı da diyebileceğimiz dinî sosyalleşme süreçlerine yansımaktadır. En basit haliyle çocukların sadece kitaptan okudukları bilgilerle değil, dışarıda öğrendikleri, edindikleri ve yapageldikleri bütün dinî tutum ve davranış örüntülerini de içine alan "dinî sosyalleşme" kavramının önemi, "anomi"ye doğru savrulan bütün toplum yapılarında daha da artmakta ve gelişen bir ilgiyle güncelliğini korumaktadır.

"Çalışan Anne" ve "Dini Sosyalleşme" her ne kadar birbirinden bağımsız iki kavram çifti gibi dursa da, toplumsal düzlemde yaşanan birçok hadise bu iki kavramın birbirine olan yakınlığını ve ilişkisini ortaya sermektedir. Türkiye’de ailenin değişimini inceleyen birçok sosyolog ve yazar, yaşanan modernleşme ve sekülerleşme tecrübelerinin ailelerdeki yansımalarına bağımsız kalamamaktadır. Türkiye’de 1950’lerden sonra başlayan hızlı endüstrileşme aşamasında ortaya çıkan köyden kente göç olgusu, birçok sosyal dengeyi sarsmış; şehirlerin fiziki yapısından, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına varıncaya kadar birçok dengeyi de altüst etmiştir.

Kırsalda kendi kendine yeten, kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılayan üretici tarım ailesi, kentteki bu yeni yaşamına adapte olmakta bir hayli zorlanacaktır. İlk başlarda artan ihtiyaçlar ve ekonomik imkânsızlıklar çerçevesinde iş hayatına atılan kadın, artan eğitim seviyesiyle birlikte, statüsel beklenti motivasyonlarıyla hızlı bir şekilde iş hayatına girmiştir. Artık kadın kendi hanesinde, kendi evinin içinde değil; kendi evinden uzak mesafelerde başkaları adına çalışmaktadır. Aile, üretim işini fabrikalara devrederken, geleneksel olarak yapageldiği eğitim, dini ve kültürel değerlerin aktarımı gibi bütün işlev ve eylemleri de kurumlara havale etmiştir (Şişman, 2008: 27).

Bir toplumun sahip olduğu dini değer ve kutsalları ile kendisine intikal edegelmiş olan geleneklerin, pratiklerin ve anlam kodlarının, kendisinden sonraki nesillere aktarabilmesi de diyebileceğimiz “dini sosyalleşme” kavramının, bugünlerde üzerinde durmayı ve araştırılmayı en çok hak eden kavramlardan biri olduğunu düşünüyoruz. Dinî görgü ve gelenek anlamında hiçbir ontolojik gaye ve sorunsalı olmayan neslin, dini yorumlama ve yaşama şekillerinde çeşitli savrulmaları da yaşaması da muhtemeldir. “Metin dindarlığının” yani bilgi ve malumat edinmenin öncelendiği ve dindarlık modelinin sadece kitaplardan öğrenilen bilgilerle sınırlandırıldığı bir formatta, asıl kalıcı olan sosyolojik ve psikolojik anlamda içselleştirilmiş, geleneği, göreneği ve sosyal gerçekliği olan, malumattan ziyade kalıcı şahsiyet oluşumlarına etki eden “dini sosyalleşme” süreçleri ihmal edilmektedir. Sosyal gerçekliği ve yaşanmışlığı olmaksızın gelen dini bilgi ise “sadre şifa” olmaktan öte, bireylerin malumat/data yükünü arttırmaktadır.. Seküler düşüncenin de etkisiyle din, sosyal hayatta tekabüliyeti olmayan, pratiği deneyimlenmeyen, edinilmiş bilgiler yığını haline gelebiliyor. Artan iletişim teknolojileri, dini bilgiye anlık ulaşımı sağlarken, elde edilen bilgiler yığını, bireyin hayatına etkili bir dokunuş yapamıyor; çünkü bilginin içselleşeceği sezgisel sosyal ortamların, bireyler üzerindeki olumlu ve yapıcı etkisi, yaşanan kaotik ve dezenformatik süreçlerle birlikte minimum seviyelere kadar inebilmektedir. Bir takım kötü niyetli oluşum ve gruplar, üyelerine üye katmak ve türdeş sayılarını artırmak için tam da böylesine bir dindarlık tipolojisine ihtiyaç duymakta ve yukarda bahsi geçen kaotik ve dezenformatik süreçlerden olumsuz olarak etkilenmiş, dini sosyalleşme evreni örselenmiş tipolojileri, aile ve millet bağlarını da kopararak kendi saflarına katabilmektedirler. Böylesine savrulmaların yaşanmaması,

nesillerin içinde yetiştiği aile ortamına ve yaşadıkları dini sosyalleşme süreçlerine de sıkı sıkıya bağlıdır.

Modern dönemlerde aile kurumundaki yapı ve değişimleri konu edinen birçok araştırma yapılmıştır. Artan ihtiyaçlar ve yaşanan iş temposu sonucunda aileler, icra edegeldikleri birçok görev ve sorumluluklarını kurumlara devretmeye başlamışlardır. Ailelerin, millî, manevî ve geleneksel değerleri çocuklara aktarma, sevdirmek ve benimsetme gibi konulardaki bütün sorumluluk ve görevlerini kurumlara/okullara havale etmesi sorunu çözmemekte, anne-baba ve aile desteği eksik kalan bütün kurumsal çaba ve uygulamalar ise çocuğun hayatında etkili ve kalıcı olamamaktadır. Özellikle çalışan annelerin, iş yaşamlarındaki yoğunluk, stres ve zorluklar, çocukları için sarf edecekleri çabaya ve birlikte katılacakları her türlü etkinliklere olumsuz olarak yansıyabilmektedir. Nitekim yaptığımız anket çalışmalarında annesi çalışan çocuklar, anneleriyle ilgili olarak “hoşgörülü”, “affedici” ve “sevgi dolu” gibi nitelemelerinin yanında “yorgun” nitelemesini de ekleyebilmektedirler. Çocukların, anne-çocuk ilişkisinde doğal ve olağan seyrinde alacağı bazı duygusal kazanım ve paylaşımlar, eksik kalmakta, ertelenmekte ve birikmektedir. Hafta sonları “kaliteli zaman geçirme” olarak tarif edilen ve genellikle alışverişle geçirilen o kısa zaman dilimlerinde de çocuğun manevi gelişiminde hayati öneme sahip olan duygu ve paylaşımlar, maalesef olağan seyrinde olması gerektiği gibi karşılanamamaktadır. Diğer taraftan çocukluk paradigmlarında yaşanan değişimler de anne-babaların tutumlarına etki etmiş; çocukların dürüstlüğüne, mertliğine, ahlakına yapılan methiyeler, artık onların “zekâsına”, “yaratıcılığına” ve elde ettiği şöhret ile maddi kazancına yapılıp olmuştur. Oysaki karakter ve kişilikten yoksun, ahlak ve maneviyattan kopuk bir zekânın, toplumsal bütünleşme unsurlarına katacağı değer sınırlı olacağı söylenilmektedir. Bu durumu, Amerika eski başkanlarından Roosevelt: “insanları ahlaken eğitmeden zihnen eğitmek, toplumun başına bela etmektir” diyerek dile getirmektedir (Berkowitz&Simmons, 2005: 133). Anne-babaların, çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerindeki tutum ve davranışları üzerinde titizlikle durmak, gelecek topluma intikal edecek olan sosyal yapı ve unsurlarının daha sağlıklı bir şekilde intikal etmesini de sağlayacaktır. Bu sayede bireylerin sosyal hayatlarındaki

bütün dini edim ve kazanımlar, travmatik etkilerden ve bir takım sapmalardan da arındırılmış olacaktır.

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kadınların ev-hane dışında çalışmaya başlamasının kısa bir özeti, ailenin yaşamış olduğu zihni kırılmalar ve yapısal süreçler, değişim ve süreklilik bağlamında işlenmeye çalışıldı. Çalışan annelerle ilgili ve çocuklarının dini sosyalleşme süreçleri ile ilgili tutumlarını anlayabilmek için fotoğrafın bütününe, geneline bakabilmek gerekiyordu. Kadının ev dışında gelir getiren bir işte çalışmaya başlamasının problematik bir hal alması ile ilgili tespit ve eleştirilere de bu bölümde yer verildi, tartışıldı. Çalışan kadın/çalışmayan kadın ikileminin daha iyi anlaşılabilmesi için geçmiş dönemlere ait kadın ve anne profillerinden örneklerle “çalışan kadın” imajının neye tekabül ettiği, somut olarak tespit edilmeye çalışıldı. Geleneksel anlamda ev ile iş yerinin arasına mesafenin girmediği, kadının kendi evinde/hanesinde kalarak, tarlasında, avlusunda, tezgâhında çalıştığı bir “çalışan kadın/anne” imgesi ile evinin dışında, gelir getiren bir işte çalışan, işyeri ile evinin arasına kilometrelerce mesafenin girdiği, gecesi gündüzü, mesaisi belli olmayan bir “çalışan kadın/anne” imgesi arasındaki farkın, daha net anlaşılabilmesi için, tarihi dönemlere ve belli kırılma noktalarına yüzeysel de olsa bir genel bakış yapmak gerekiyordu. Bundan başka annelerin çalışmasından mütevellit ortaya çıkan sorunlar, somut başlıklar altında incelenmeye çalışıldı. Özellikle kadınların çalışması gibi konular, önemi ve güncelliği sürekli olmasına rağmen çok da konuşul-a-mayan, herkesin kendi yaşam tercihi sınırları içinde kalan bir özelliğe de sahip konulardır. Kadınların çalışmasıyla ilgili hususlar, kimi zaman “bırak dağınık kalsın” kabilinden geçiştirilirken, kimi zaman da geri kalmışlık ile ilericiliğin bir alamet-i farikasına dönüşmekte ve bu haliyle de konuyla ilgili yapılacak yorumlarda farklılıkların ve çeşitliliğin söz konusu olması kaçınılmaz olmaktadır. Birinci bölümde çalışan kadın/anne ile ilgili yaklaşımlar başlığı altında, bahsi geçen çeşitliliğe uyan farklı yorum ve eleştiriler bir araya getirilmeye çalışıldı. Bu bölümde ayrıca kadın ve aile üzerine yapılmış çalışmalara değinilirken, istatistiklerde geçen çalışan kadın/anneyle ilgili bulgu ve değerlendirmelerden de yararlanıldı. Sosyalleşme ve dini sosyalleşme başlıkları altında, konumuzla ilgili yönleri de kapsayan kavramsal bir bakış yapıldı. Dini sosyalleşme kazanımları ile bu süreçlerdeki ailenin ve anne-babanın etkisinin

önemi üzerinde durulmaya çalışıldı. Birinci bölümde, son olarak da tutum ve davranışların genel yapısı ve birbirleriyle olan ilişkisi kısmen de olsa verilmeye çalışıldı.

İkinci bölümde anket verilerinin tablolar halinde dökümleri yapılarak; annelerin çocuklarıyla ilgili dinî sosyalleşme tutum ve davranışları ile ilgili olarak oluşturulan hipotezleri yordayan karşılaştırma ve anlamlılık testleri yapılmaya çalışıldı. Annelerin arasındaki farkları daha yakından inceleyebilmek için “ki-kare” analizlerinden çokça istifade edildi. Annelerin demografik özelliklerinin (yaş, eğitim, gelir vb.) tutum ve davranışlarla olan ilişkisini ölçmek üzere de, elde edilen tutum ve davranış ortalamaları “t-testi” ve “Anova” testleriyle ölçülmeye çalışıldı. Araştırmanın somut düzlemde daha net anlaşılabilmesi için işlemselleştirilen “dindar tutum”, “seküler tutum”, “destek yönelimli tutum” ve “kontrol yönelimli tutum” gibi kavramsallaştırmalara, annelerin ve çocukların sahip olduğu demografik özelliklerin etkisini görebilmek ve gerekli karşılaştırmaları yapabilmek için ilgili testlerin sonuçları bu bölümde çokça verildi. Katılımcı anneler ile katılımcı çocukların demografik özelliklerine bağlı olarak elde edilen sonuçlar, gerekli görüldüğü yerde başka araştırma verileriyle de karşılaştırılarak yorumlandı. Annelerin anket formlarına yazmış oldukları yorumlar, ilgili görülen yerlerde paylaşılarak konuya olan katkıları daha da arttırıldı.

1. Araştırmanın Konusu

Tez başlığı ilk belirlendiğinde, çift gelirli aileler ile işçi ve memur ailelerde sosyal ve dinî hayat şeklinde geniş kapsamlı konuları içine alan bir durum söz konusuydu. Ama ilgili literatür tarandığında, çalışan kadının yaşadığı iş-aile, aile-iş çatışmalarını, iş yoğunluklarını ve çalışma ortamlarını merkeze alan birçok çalışmanın¹ yapıldığı görülünce, daha spesifik bir alan olan, belki de annenin çalışıyor

1 İlgili araştırmalar için bkz: **A. Nazlı**, Çalışan Evli Kadınlar İçin Normatif Öncelik Sorunu (İzmir Örneği), (Basılmamış Dr.Tezi) İzmir, 1995.- **N. Razon**, "Çalışan Anne ve Çocuğu", Ana-Baba Okulu, İstanbul 1990, s.215-228; **Y. Uzun**, Tek Gelirli ve Çift Gelirli Ailelerde Yaşanan İş Aile Çatışmasının İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyetiyle Olan İlişkisi: Zonguldak İlindeki Dershaneler Örneği, Zonguldak,2013 – **B. Yılmaz**, Çift Kariyerli Ailelerde Sosyal Rol Değişimi: Kültürel Bir

olmasının en bariz etkisinin olacağı düşünölen, çocukların dinî sosyalleşmelerine yoğunlaşıldı. Böylesine spesifik bir konuda, motivasyonel anlamda bizi çalışmaya iten, başka bir unsur da: din sosyolojisi alanında, görölen derslerin ve yapılan okumaların somut düzlemdeki yansımalarını ve pratiğini bir nebze de olsun araştırıp, analiz edebilme isteğı olmuştur denebilir. Yaşadığımız topluma ayna tutarak, modernleşme ve sekülerleşme süreçlerindeki zihinsel değışimler ve kırılmalar “çalışan anne ve çocukların dinî sosyalleşmeleri” özelinden, elden geldiğince yansıtılmaya çalışıldı. Aile kurumu, toplumun biyolojik yeniden üretimini sağlayan temel bir sosyolojik kurum olması hasebiyle, bu kurumu ayakta tutan, şekillendiren değerlerin oluşumunda dinin etkisi ve dini inançların nesilden nesile aktarılmasında aile kurumunun rolü, din sosyolojisinin önemli konuları arasında yer almıştır (Aktay, 2017: 62).

Araştırma konusunun, din sosyolojisi biliminin yanında, birden fazla bilim dalını da ilgilendiren geniş bir yelpazeye sahip olduğı söylenebilir. “Çalışan anne” kısmıyla kadınların çalışma hayatına girmesi ve toplumsal cinsiyet, ataerkil yapı vb. birçok konuyu bünyesinde bulunduran “sosyoloji” bilim dalının ilgi odağına girerken; “çocukların dini sosyalleşmesi” kısmıyla da sosyalleşme, okul, aile ve çevre ilişkilerine yoğunlaşan “eğitim sosyolojisi” bilim dalının ilgi alanına girmektedir. Yine dini sosyalleşme kavramının, kapsam alanı itibariyle ahlakî ve dini değerlerin aktarımı

Değerlendirme, (Basılmamış YL. Tezi), Ankara, 2009 – **Ç. Kirel**, Örgütlerde Stres Kaynaklarının Çalışan Kadınlar Üzerindeki Etkileri ve Eskişehir Bölgesinde Bir Uygulama Çalışması, (Basılmamış Dr. Tezi), Eskişehir, 1991 – **E. Savaş**, Çalışan Kadınların Dinî Tutum ve Davranışları (Sivas Örneğı), (Basılmamış YL. Tezi), Sivas, 2012 – **S. Hidroğlu**, Sağlık İş kolunda Çalışan Kadınların Çalışma Yaşamı İle İlgili Sorunlarının Değerlendirilmesi, (Basılmamış Dr. Tezi), İstanbul, 2006 – **A. Alp**, Yeni Çalışma Biçimleri ve Değişen Aile Yapısı Bağlamında Çalışan Kadınlar, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2007 – **N. A. Irkölata**, İş-Aile Çatışmasının, Aile İçi İlişkiler ve Sosyal Hayat Üzerindeki Etkileri: Özel Kurumlarda Çalışan Öğretmenler Üzerinde Bir Uygulama (Antalya), (Basılmamış YL. Tezi) Kütahya – 2010 – **B. Açıkgöz**, Çalışan Annelerde Başa Çıkma Stratejilerinin İş-Aile Çatışması Üzerindeki Etkileri: Zonguldak Örneğı, (Basılmamış Dr. Tezi), Zonguldak 2014 – **C. Aksoy**, İstanbul Teşvikiye Mahallesi’ndeki Çalışan Kadınların ve Ev Kadınlarının Aile Yaşantılarının Karşılaştırmalı Olarak Sosyal Antropolojik Açıdan İncelenmesi (Basılmamış YL. Tezi), Ankara-2006 – **H. B. Ertemli**, İş Aile ve Aile İş Çatışmaları ile İşe Cezbolma Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Uygulama, İstanbul, 2011 – **N. Önel**, İş-Aile Çatışmasının Çalışan Kadının Aile İçi İlişkileri Üzerine Etkileri, (Basılmamış YL. Tezi), 2006 – **Ö. Yurtseven**, İş – Aile Çatışması, İş Tatmini Ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi, Turizm İşletmesinde Bir Uygulama (Basılmamış YL. Tezi) Antalya, 2008

söz konusu olduğu için de “din eğitimi” bilim dalının ilgi alanına girmektedir. Bundan başka “anne tutum ve davranışları” kısmıyla da “psikoloji, sosyal psikoloji ve din psikolojisi” gibi bilim dallarının da ilgi alanına girmektedir.²

Din, toplumdaki ağırlığına göre sosyalleşme sürecinde insanlar üzerinde etkili olurken sosyalleşme de sosyalleşme araç ve unsurlarının etki ağırlığına göre insanların dinlerini öğrenme, algılama ve yaşamalarında etkili olur. Anlaşıldığı üzere din-sosyalleşme etkileşimi ve dinsel sosyalleşme konusu; gerek sosyalleşme, gerek din, gerekse dinin sosyalleşme boyutu ve de sosyalleşmenin din boyutu hesaba katıldığında, din sosyolojisinin konuları arasında oldukça önemli bir konu olarak kabul edilebilir (Okumuş, 2014: 434). Dinî sosyalleşme konusu, müstakil olarak yazılmış din sosyolojisi kitaplarında ayrı bir başlık olarak yer alacak şekilde gündeme gelmeye başlamış; eğitim ve aile konulu çalışmalarda dini sosyalleşme ve sosyalleşmedeki etki ajanları, ailenin, annenin ve babanın bu süreçlerdeki etkileri üzerinde hassasiyetle durulmuştur.³ Din sosyolojisi alanında “dini sosyalleşme” üzerine genel anlamda birçok makale ve bildiri yazılmıştır. Genel hatlarıyla bu makalelerde dini sosyalleşme sembolleri, etki ve ajanları ile konunun din sosyoloji disiplinindeki yeri ve önemine dikkat çekilmiştir. Türkiye’de ilklerden sayılabilecek bir çalışma olarak Ünver Günay,

² Bu konuda ilgili araştırmalar için bkz. **M. Ergun**, Eğitim Sosyolojisine Giriş, Ocak Yayınları, (1994), Ankara. **B. Solmaz**, “Eğitim ve Din”, Din Sosyolojisi El Kitabı, Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, 2012, Ankara, ss. 401-422. **M. Bayyigit**, Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma, (Basılmamış Dr. Tezi) 1989, Bursa. **M. F. Bayraktar**, “Ailenin Eğitim Görevi” Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, ss.117-142. **-A. Şahin**, “Yetiştirme Yurtlarındaki Gençlerin Dini Duygu, Düşünce Tutum Ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma, (Basılmamış YL.tezi) 1993, Konya.” **A. Şahin**, İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Basılmamış Dr..tezi),1999, İzmir. **N. Kula**, Ergenlerde Kimlik Bunalımı ve Din Eğitiminin Etkisi, (Basılmamış YL. tezi) 1986, Bursa. **N. Kula**, Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma, (Basılmamış Dr. Tezi)1993,Bursa. **N. Kımter**, Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi, 2008, Bursa. **N. Kımter**, “İlgili-Seven Anne-Baba Tutumları İle Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine” Dini Araştırmalar, 2015. **A. Köse**, Ahlak-ı Alai'nin İkinci Kitabı İlmü Tedbiri'l-Menzil'de Eğitim, (Basılmamış YL. tezi) 1988, İstanbul. **A. Ayten**, Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü, (Basılmamış Dr. tezi) 2009, İstanbul. **A. Ayten**, Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi, (Basılmamış YL.tezi) 2004, İstanbul.

³ İlgili araştırmalar için bkz: **Ü. Günay**, "Türkiye' de Dini Sosyalleşme," Türkiye'de 1. Din Eğitimi Semineri, İlahiyat Vakfı Yay., Ankara, ss. 192-199. **İ. Altıkardeş**, Din Sosyalleşme ve Hoşgörü, Rağbet Yay.,2003, İstanbul. **A. Kurt**, Din Sosyolojisi, Sentez Yay., 2012, Bursa. **M. H. Akın**, Toplumsallaşma Sözlüğü, Çizgi Yay., 2015, Konya.

1981 yılındaki sempozyum bildirisinde konunun önemine dikkat çekmiş ve bu alanda mikro çalışmalar yapılmasının elzem olduğunu vurgulamıştır (Günay, 1981: 192-199). Dini sosyalleşme konusunda çocukların kazanımlarını ve ebeveyn etkilerini alanda inceleyen çalışmalar olarak: Talip Atalay, Mustafa Arslan, Özcan Güngör, Vejdi Bilgin, ve Mehmet Birekul'un makaleleri örnek verilebilir.⁴ Özellikle T. Atalay'ın yapmış olduğu “İlköğretim ve Liselerde Dindarlık” adlı araştırmasında “hem ilköğretim hem de lise gruplarında dini duyguların kazandırılmasında ailenin dindarlığının inanç boyutuna göre çok daha belirleyici bir etkiye sahip olduğunu” (Atalay, 2005: 227) göstermesi, çocukların dini sosyalleşmesi ile annelerin “dindar tutumları” arasında ilişki kurabilmemiz açısından sürükleyici olmuştur diyebiliriz. Birekul'un (2014) “ Aile ve Dinî Sosyalleşme” adlı makalesinde çocukların dini sosyalleşme kazanımları ve bu kazanımlarda ailenin etki ve önemi üzerinde durması, Bilgin'in (2008) “Dinî sosyalleşme ve Dinî Bilinçlenmede Caminin Rolü” adlı bildirisinde dini sosyalleşme mekân ve sembolleri hakkında verdiği bilgiler, çocuklara ve annelere uygulanacak olan anket sorularının hazırlanmasında önemli katkılar sunmuştur.

Bu sayılan çalışmaların yanında çocukların dini sosyalleşme kazanımlarını, bizzat alana inip ölçme ve annelerinin bu süreçlerdeki spesifik etkilerini inceleme ve

⁴ İlgili çalışmalar için bkz: **F. Arabacı**, “Türkiye’de Dinî Sosyalleşmenin Temel Etkenleri” Dini Araştırmalar, 2003, Mayıs-Ağustos, C. 6, ss. 39-54. **T. Atalay**, İlköğretim ve Liselerde Dindarlık Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Diyarbakır Örneği), Dem Yay.,2005, İstanbul. **E. Okumuş**, “Din ve Sosyalleşme” Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/11 Fall, p. 429-454, 2014, Ankara-Turkey. **V. Bilgin**, “Dinî sosyalleşme ve Dinî Bilinçlenmede Caminin Rolü”, Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz Ve Cami, Tartışmalı ilmi Toplantı, 18 - 19 Ekim 2008, Üsküdar Belediyesi, Altunizade Kültür Merkezi, İstanbul. **M. Birekul**, “ Aile ve Dinî Sosyalleşme” Aile Sosyolojisi Yazıları, Ed. Mustafa AYDIN, Açılım Kitap, 2014, İstanbul, ss.141-155, **M. Arslan**, “Dinî Toplumsallaşma ve Temel Etkenleri: Türk Geç Ergenleri Arasında Uygulamalı Bir Araştırma”, Akademik Araştırmalar Dergisi ,Yıl: 8, Sayı: 31 Kasım 2006 - Ocak 2007, **Ö. Güngör**, “1.5 ve 2. Nesil Türk Gençlerinin Ailede Dinî Sosyalleşmeleri: New Jersey, USA Örneği” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 53:2, 2012, ss.85-119. **Y. Çoştu**, Toplumsallaşma Sürecinde Dindarlığı Etkileyen Faktörler, (Basılmamış Dr. Tezi) 2009, Samsun. **K. Kaya**, Kadın Dindarlığı ve Sosyalleşme (Yeni Süksün Kasabası Örneği), (Basılmamış YL. Tezi),2011, Kayseri.

karşılaştırma anlamında yapılan bu çalışmanın ilklerden olması da heyecanlandırıcı bir teşvik unsuru olmaktadır.

Batı’da yapılan sosyolojik çalışmalarda modern dönemlere geçişle birlikte ailede yaşanan değişim ve dönüşümler, yapılan mikro çalışmalarla masaya yatırılmış; yeni çalışma düzenlerinin geleneklerinde ve dini değerlerinde meydana getirdiği radikal değişikliklere dikkat çekilmiştir.⁵ 1995 yılında “Work, Family and Religion in Contemporary Society” adıyla çıkarılan editoryal çalışmada, yakın zamana kadar kadının evinde kalıp çocuklarıyla ilgilendiği, geleneksel Amerikan ailesine alışmış olan kilise ve sinagog gibi dinî kurumların, çift kariyerli evliliklerin bulunduğu, yüksek seviyede boşanmaların olduğu, dinler arası evliliklerin yapıldığı ve geleneksel evliliklere benzemeyen beraberliklerin yaşandığı çağdaş Amerikan ailesinin yeni görünümüne adaptasyon süreçlerini konu edinen birçok araştırma, bu çalışmada bir araya getirilmiştir (Ammerman& Roof, 1995). Araştırmanın konusu, din sosyolojisi disiplini içindeki önemi ve diğer bilim dallarıyla olan ilişkisine kısaca değindikten sonra ele alınacak olan temel ve alt problemleri şu şekilde sıralanabilir:

2. Araştırmanın Temel Problemleri

- Gerek yapısal anlamda (geniş aile, çekirdek aile, tek ebeveynli aile vb.) gerekse işlevsel anlamda (eğitim, üretim, biyolojik, psikolojik vb.) hızlı değişimlerin yaşandığı günümüz ailesinde, çocukların dini sosyalleşme kazanımları ne durumdadır?
- Çalışan ve çalışmayan annelerin çocuklarının dinî sosyalleşmelerindeki tutumları hangi niteliktedir?
- Annelerin sahip olduğu demografik özellikler, çocukların dini sosyalleşmelerinde ne derece etkindir?

⁵ Bu çalışmalardan bazıları için bkz : **J. Stacey**, In the Name of the Family, 1995, Beacon Press, Boston./ **Ven, V. Thomas** Working Mothers and Juvenile Delinquency, 2014, New York, NY, USA: LFB Scholarly Publishing LLC, 2003. ProQuest ebrary. Web. 27 November. **A. S. Miller ve R. Stark**, “Gender and Religiousness: Can Socialization Explanations Be Saved?”, American Journal of Sociology, 107(6), 2002.

3. Araştırmanın Alt Problemleri:

Annelerin çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışları,

- a- Annelerin yaş düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?
- b- Annelerin çalışıp çalışmama durumlarına göre farklılaşmakta mıdır?
- c- Annelerin gelir düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?
- d- Annelerin öğrenim düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?
- e- Annelerin dini bilgi düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?
- f- Annelerin inanç ve yaşantı durumlarına göre farklılaşmakta mıdır?

Çocukların dini sosyalleşme kazanımları,

- a- Annelerinin öğrenim düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?
- b- Annelerinin çalışıp çalışmama durumlarına göre farklılaşmakta mıdır?
- c- Annelerinin gelir düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?
- d- Annelerinden aldıkları dini eğitim düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?
- e- Annelerinin kendilerine ayırdığı zamana göre farklılaşmakta mıdır?
- f-Annelerinin kendilerine gösterdiği örneklik düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?

4. Araştırmanın Amacı

Sağlıklı ve dengeli bir toplumun oluşması, o toplumu oluşturan bireylerin yaşamış oldukları dinî sosyalleşme süreçleri ile yakından ilgilidir. Anne babaların çocuklarının dinî sosyalleşmelerindeki tutum ve davranışları, yaşanacak olan dinî sosyalleşme süreçlerinin niteliğini de etkileyeceği şüphesizdir. Dinî sosyalleşme sürecinde çocukları etkileme potansiyeli açısından birincil öneme haiz olan aile kurumun en önemli aktörü de annedir. Dinî sosyalleşme sürecindeki anne tutumlarının neler olduğunu, hipotezlerimizde belirlediğimiz tasnifler doğrultusunda ölçmeyi amaçladığımız bu çalışmada, çalışan ve çalışmayan annelerin dinî sosyalleşme süreçlerindeki farkındalıkları ile annelerin sahip olduğu çeşitli demografik özelliklerin, çocukların dini sosyalleşmesindeki etki ve farkları da tespit edilmeye çalışıldı. Yaşadığımız toplumun sosyal gerçekliğinin inşasında ve omurgasının oluşmasında “sünnet” şeklinde yapageldiğimiz adab-ı muaşeret kurallarının da büyük

yeri vardır. Yüzyıllardır nesilden nesile tevarüs ederek gelen bu yapı, bireylerin içine doğdukları geleneği ve dini sosyalleşme süreçlerini oluşturmaktadır. Araştırmada merak edilen unsurların başında bu bahsi geçen dinî sosyalleşme döngüsünde annelerin etkisini ve rolünü daha yakından görebilmek ve son dönemlerde artan bir hızla yükselen kadınların çalışma hayatına dahil olmasının bu süreçlerdeki etkilerini bir takım tanımlamalar ve tipleştirmeler üzerinden tahlil etmeye çalıştık.

Yaşanan modernleşme ve sekülerleşme süreçleriyle birlikte, bireyciliğin ve hazcılığın öne çıktığı günümüz dünyasında, toplumu oluşturan fedakarlık, paylaşma ve özverinin adresi ve bireylerin sığınacağı “en güvenli limanı” olan aile kurumunun, çocukların dinî sosyalleşmelerindeki durumlarını ve duruşlarını bir nebze olsun tespit etmeye çalışmak da bu çalışmanın amaçları arasında zikredilebilir. Aile üzerine toplumdan edinilen izlenimlerle, çeşitli okumalar neticesinde ulaşılan bir takım analiz ve sentezleri daha ayağı yere basan ve somut denebilecek verilerle de desteklenerek, ailede yaşanan değişimin mahiyeti ortaya koymaya çalışıldı. Ulaşılan verilerin hipotezlerle karşılaştırılması ve neticelerin yorumlanması ile aile üzerine araştırma yapan birçok kurum ve kuruluşun da bu sonuçlardan maksimum düzeyde yararlanacağı düşünülmektedir.

5. Araştırmanın Önemi

Ailelerin, ebeveynlerin ve aile bireylerinin sosyo-ekonomik, kültürel ve dinî alanlarda yaşadığı süreçler sağlıklı bir değerlendirmeye tabi tutulmadan, o toplumda uygulanacak olan eğitim süreçlerinde, bir medeniyet için gerekli olan dinî ve kültürel değerlerin aktarımında, istendik ve kalıcı davranış değişikliklerinin sağlanmasında kayda değer bir aşama sağlanamaz. Palyatif tedbirler ve şok uygulamalar ise bireylerin hayatlarında kalıcı bir etki bırakamamaktadır. Ancak toplumda yaşanan çözülmenin şiddeti ve hızı, her gün televizyonlardan izlenen ve neredeyse sıradanlaşan aile içi şiddet, gasp, hırsızlık ve cinayet haberlerinin artan sayısı, yapılan şok tedavilerinin ve anlık çözümlerin de işe yaramadığını gösteren işaret fişekleri olarak okunabilir. Böylesi bir düzlemde aile, ebeveyn ve çocuklar üzerine yapılacak her türlü mikro ve makro ölçekli çalışma hayati öneme sahip olmaktadır. Yapılacak olan her türlü nitel ve nicel çalışmalar, bir takım sorunların, vakaların, olgu ve olayların sayısal dökümlerini vermekten daha öteye geçerek; sorun üreten yapıların köküne nüfuz edici,

anlayıcı, bütüncül ve kuşatıcı bir bakışla ele alınması elzemdir. Canatan'a göre "nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin birleştirilmesi kadar tarihsel çalışmalara da ilgi gösterilmesi metodoloji alanında da yeniliklerin olduğunu göstermektedir. Ancak her şeye rağmen Türkiye'de hem kıyaslamalı, hem de programlı ve sistemli aile araştırmalarının olmaması önemli bir eksikliktir. Özellikle periyodik olarak tekrar edilmesi gereken panel araştırmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Panel araştırmaları, ailenin değişim sürecini daha iyi kavramamıza olanak sağlayacağı gibi, bununla bağlantılı olarak aile ve gençlik politikalarının da desteklenmesi konusunda sağlam ve yeni veriler sunacaktır"(Canatan, 2013: 25-30).

Toplumda giderek artan kadın istihdamı, yeni aile türlerini, ilişki ve tutumlarını da beraberinde getirmiştir. Hızlı değişimlerin odak noktasında yer alan aile kurumu, çocukların dini sosyalleşme süreçlerindeki etkin rolü de göz önüne alındığında, yukarıda bahsi geçen özelliklere haiz, derinlemesine araştırmaların mütemadiyen yapılmasını önemli hale getirmektedir. Geleneksel bir evrende, geniş aile içinde, daha sıcak ve yoğun bir ilişki ağında, istemli ya da istemsiz, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde tevarüs ederek, uygulanagelen, kuşatıcı, geleneksel, dinî evren parçalı bir hal alırken; çocuklarımızın yaşadığı dinî sosyalleşme süreçlerinde bir takım kopukluklar başlamış, kullanılan dilden, takınılan tavır ve tutumlara varıncaya kadar birçok konuda farklılıklar baş göstermiştir. Her gün yeniliklerin, baş döndürücü bir hızla yaşandığı günümüz dünyasında, çocukların dini sosyalleşme süreçlerindeki dezenformasyonları, bozulma ya da çözümleri de daha hızlı ve savunmasız gerçekleşmektedir. Odak noktasında ailenin olduğu bütün tartışma, uygulama ve araştırmalarda asıl taraflardan birisinin de çocuklar ve onların her türlü sosyal ve bilişsel gelişim süreçleri olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Çocukların dini sosyalleşme süreçlerinde yaşadığı her türlü olumsuzlukların üzerinde titizlikle durmanın önemi, gün geçtikçe daha da artmaktadır. Annelerin çocuklarının dinî sosyalleşmelerindeki farkındalıkları, bilinç düzeyleri ve tutumları, sağlıklı bir toplumun inşası için hayati öneme sahip olmaktadır.

6. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmanın kapsamının ve sınırlarının belirtilmesi hem araştırmacının araştırmanın odağından uzaklaşmasını engeller; hem de araştırmanın verilen süreyi ve kaynakları aşmadan yürütülebilmesini sağlar. Bir araştırmada bir sosyal olguyla ilgili

her şeyin birden araştırılamayacağı, bir toplumsal problemin birden incelenemeyeceği unutulmamalıdır (Şavran, 2017: 136). Verilen bu ön bilgilerin ışığında yapılan araştırmanın kapsamına sadece Karaman İl merkezinde ikamet eden anneler girerken; il merkezine bağlı köyler ve ilçeler araştırmaya dâhil edilmemiştir. Dinî sosyalleşme gibi hayatın geneline şamil, “beşikten mezara kadar” denilebilecek kapsamlı bir kazanım sürecine etki eden: baba, kardeş, akraba, arkadaş, okul ve sosyal çevre gibi diğer “sosyalleşme ajanlarının” etkisi, kapsama alınmamıştır. Annelerin, çocuklarıyla olan dini sosyalleşme ilgi ve iletişim süreçleri, sadece belli bir yaş ve dönemle sınırlandırılmayacak kadar geniştir. Araştırma, annelerin çocuklarının 4-14 yaş aralığına yönelik tutum ve davranışlarını ölçmek üzere sınırlandırılmıştır. Annelere yönelik olarak hazırlanan anket sorularında, soruların genelde bu 4-14 yaş aralığına girebilecek tutum ve davranışları ölçen nitelikte olmasına dikkat edildi. Aynı şekilde çocuklara yönelik yapılan anket çalışmasının yaş aralığı da 10-14 yaşlar arası olarak sınırlandırılmıştır. Bu yaş aralığı anne etkisinin yoğun olarak devam ettiği ve kendilerine uygulanacak olan anket tekniklerine de rahatlıkla adapte olabilecekleri bir yaş aralığı olduğu için tercih sebebi olmuştur. Bu konuyla ilgili detaylı bilgiler anketlerin uygulanışı kısmında anlatılacaktır. İlkokul 1. 2. 3. sınıflar ile lise 9. 10. 11. ve 12. sınıflar kapsama alınmamıştır.

Tablo-1 Çocuklara Uygulanan Anketin Yaş, Tekabül Ettiği Sınıf ve Okullar

Yaş	Sınıf	Okul
10	4	İlkokul
11-12-13-14	5-6-7-8	Ortaokul

7. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri

Sosyal bilimci, araştırdığı konunun, üzerinde durduğu asıl meselenin daha net ve sağlıklı anlaşılması için gerekli kavramsal çerçeveyi iyi çizmelidir. Mevcut bilgi kaynaklarının zenginliğine rağmen, bir araştırma probleminin cevaplandırılabilmesi için, gerekli bilgilerin, her zaman bunların arasında bulunması mümkün olmayabilir. Bu durumda anket ve mülakat teknikleriyle bu bilgilerin esas kaynağına müracaat edilir (Arslantürk, 2008: 102). Araştırma yöntemi, bilgiye ulaşmak için kullanılan yolsa, araştırma teknikleri de bu yolda kullanılacak olan araçları, veri toplama ve çözümleme şekillerini ifade eder (Şavran, 2017:66). Araştırmanın türü, oluşturulan hipotezleri sınamaya yönelik, açıklayıcı bir araştırma olduğu için, nicel yöntemin

bütün özelliklerini taşımaktadır. Açıklayıcı araştırmalar, sosyal olguları, olguya ilişkin kavramların bağımlı ve bağımsız değişkenleri arasındaki ilişkiyi inceleyerek anlamaya ve açıklamaya çalışan araştırmalardır. İstatistiksel teknikler yardımıyla hipotezlerde ileri sürülen ilişkilerin gerçekten mevcut olup olmadığını ortaya koyar (Şavran, 2017: 115). Bu durum, yapılan araştırma üzerinden somut olarak örneklenecek olursa: araştırmanın temel hipotezi olan, “annelerin sahip oldukları demografik özelliklere göre, çocuklarının dini sosyalleşmeleri ile ilgili tutum ve davranışlarının farklılaşabileceği” temel hipotezini sınamak üzere, nicel araştırma tekniklerinden biri olan anket tekniğinden yararlanıldı. Anket verilerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda anneler için belirlenen, iki temel demografik özellik olan “çalışan ” ve “çalışmayan” faktörlerinin, annelerin çocuklarıyla ilgili dini sosyalleşme süreçlerindeki “seküler tutum”, “dindar tutum”, “destek tutumu” ile “kontrol tutumu” üzerindeki etkilerinin yönü ve aralarındaki ilişkinin anlamlılık düzeyleri, çeşitli istatistiksel teknikler aracılığıyla (Ki-kare, T-test ve Anova testleri) bulunmaya çalışıldı. Bundan başka annelerin, çalışıp-çalışmaması dışında, sahip oldukları diğer demografik özelliklerin (yaş, eğitim, gelir vb.), annelerin bahsedilen tutumları üzerindeki etki ve farkları da bahsedilen ilişki testleri sayesinde ölçülmeye çalışıldı.

Araştırmada yararlanılan yaklaşım olarak: toplumdaki bütün yapı, kurum ve unsurların bir bağımlılık ve bütünlük ilişkisi içinde birbirlerini etkileme ve birbirlerinden etkilenme potansiyeline sahip olduğu öncülüyle hareket eden “yapısal-işlevselci” paradigmanın yaklaşımları ile sistematik din sosyolojisinde büyük bir yeri olan M. Weber’in, insan eyleminin görünen yönlerinden, asıl eylemi harekete geçiren, etkileyen ve yön veren anlam yüklü, görülmeyen kodlarına ulaşmayı amaçlayan “anlayıcı yönteminden” istifade edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada önce konunun anlaşılabilirliği ve tartışmanın daha sağlıklı bir zeminde sürdürülebileceği kavramsal çerçeve çizilerek; dinî sosyalleşme ile çalışan anne/kadın üzerine yapılmış çalışmalar ve araştırmada ışık tutacak ilgili literatür taranmış ve bulgulardan istifade edilmiştir.

8. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Kavramsal olarak evren, benzer özellikleri taşıyan bireylerin ya da öğelerin oluşturduğu bir bütündür (Şimşek, 2015: 110). Bir alan araştırması uygulamasında iki yol izlenir. Bunlardan birincisi tam sayım, diğeri de örneklemedir. En sağlıklı,

güvenilir ve geçerli araştırma, evrenin tümünü kapsamı içine alan araştırmadır. Ancak, sosyolojik araştırmalarda, zaman, emek ve maliyet sınırlayıcı faktörler olduğundan, evrenin tümü yerine onu temsil edecek nitelikte bir parçası seçilerek, o parça üzerinde inceleme yapılır (Gökçe, 1992: 129).

Araştırmanın evreni, Karaman il merkezinde ikamet eden anneler olarak belirledikten sonra; örneklem seçimiyle ilgili olarak çeşitli tekniklerden istifade edildi. Bu tekniklerden ilki “kota örneklem seçimi”, diğeri de “Küme örneklem seçimi” şeklinde olmuştur. Kota örneklem seçim tekniği: önce örnekleme girecek olanların sahip olması gereken özelliklerin saptandığı, benzerlik ölçüsüne göre bir gruplandırma ve kategorileştirmenin yapıldığı bir örneklem seçim tekniğidir (Arslantürk, 2012: 221; Şavran, 2017: 115). Küme örneklem seçimi ise: çoğunlukla geniş coğrafi alanlar için kullanılan, örneklemin önce kümeler arasından, sonra seçilen kümelerin içindeki birimler arasından tesadüfi olarak ve birden fazla aşamada seçildiği bir tekniktir (Şavran, 2017: 152). Kota örneklem seçim tekniği sayesinde araştırma evrenimiz olan anneler: 1-Çalışan anneler 2-Çalışmayan anneler olmak üzere iki ana kategoriye ayrıldı. Araştırmanın ana gövdesi “çalışan annelerin çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarını” tespit ve karşılaştırma üzerine kurulduğu için, karşılaştırmının daha sağlıklı yapılabilmesi için, “çalışmayan anneler” de evrene dâhil edilmiştir. Bu iki kategoriden “çalışan annelere” ulaşmak için “Küme örneklem seçiminden yararlanıldı. Örneklem büyüklüğü konusunda sosyal bilimler alanında farklı rakamların olduğunu görülmekle birlikte, araştırma yöntem ve tekniklerinde geçen örneklem tablosundan yararlanarak yaklaşık bir örneklem sayısı bulunmaya çalışılmıştır.

TÜİK 2017 verilerine göre, 156,056 kişi olan evrenden % 95 güvenilirlik düzeyine göre alınması gereken örneklem büyüklüğünün 383 olduğunu görüldü (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004: 50). Ancak, bu sayının annelerin çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarını ölçmede yeterli olmadığı düşünüldüğü için sayı artırıldı ve temsil yeteneğini daha iyi sağlaması için 540 anneye anket uygulanmıştır. Ancak, anket formlarının eksik doldurulması, tutarsızlıklar vb. gibi nedenlerle 26 adet anket değerlendirme dışı tutulmuş; bu sayı 514'e düşmüştür. Çalışan annelerle ilgili olarak, küme örneklem seçimi yapılırken, annelerin kendi evleri

dışında, belirli mesailerle ve ücretli olarak çalıştıkları kurumlar, belirli kümelerle ayrıldı. Bu kümelerdeki birimlerden örneklem alınarak 286 anneye anket uygulanmıştır. Aşağıda bu kümelerin ve alt birimlerin sayısal ve oransal dökümü yapılmıştır.

Tablo-2 Anne Katılımcıların Kurumlara Göre Dağılımları

Çalışan Annelere Anket Uygulamasının Yapıldığı Devlet Kurumları	N	%
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	15	5,3
Karaman Devlet Hastanesi	20	7,0
İşkur İl Müdürlüğü	10	3,5
Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü	10	3,5
İstiklal Ortaokulu	13	4,6
İbrahimbey Ortaokulu	10	3,5
Sabiha Gökçen Ortaokulu	10	3,5
Dr. Sadık Ahmet İlkokulu	12	4,2
Siyahser Ortaokulu	10	3,5
Kemal Reis Ortaokulu	10	3,5
Zübeyde Hanım Ortaokulu	10	3,5
Muhammed Yalçın İmam Hatip Lisesi	10	3,5
Toplam	140	49,1
Çalışan Annelere Anket Uygulamasının Yapıldığı Özel Kurumlar	N	%
Özel Selçuklu Hastanesi	15	5,2
Ayklar Sürücü Kursu	8	2,8
Duru Bulgur Fabrikası	28	9,8
Şimşek Bisküvi Fabrikası	10	3,5
Anı Bisküvi Fabrikası	38	13,3
Azra Bisküvi Fabrikası	5	1,7
Hazal Bisküvi Fabrikası	10	3,5
Memur-Sen İl Temsilciliği	9	3,1
Esnaf	18	6,3
Tarım Alanı	5	1,7
Toplam	146	51,0
Çalışan Anne Genel Toplam	286	55,6
Çalışmayan Anne Genel Toplam	228	44,4
Anket Uygulanan Anne Genel Toplam	514	100,0

Çalışmayan annelerle ilgili olarak “gelişigüzel örneklem seçim” tekniğiyle farklı mahallerdeki 228 çalışmayan ev hanımı anneye anket uygulanmıştır. Annelere uygulanan anketlerden elde edebildiğimiz mahalle dökümlerine göre, anketi yönelttiğimiz mahallelerin farklı farklı olmasına ve anket uygulanan mahallelerin

evreni temsil yeteneğine sahip olmasına dikkat edilmiştir. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesinde okuyan Karamanlı öğrencilerden başta kendi anneleri olmak üzere çevrelerinde bulunan komşularına da anket uygulanmasına yardımcı olmaları istenmiştir. Bu şekilde 70 anneye ulaşılmıştır. Çalışmayan annelere ulaşmada diğer bir yöntem de anket için gittiğimiz ilkokul ve ortaokullardaki idarecilere bıraktığımız anketlerin, dileyen anneler tarafından doldurulması şeklinde olmuştur. Bu şekilde de 70 anneye ulaşmak mümkün olmuştur. Geri kalan 88 anneye ulaşma konusunda da, çalışma ve anket konusunda gerekli bilgileri kendisine yeterince aktardığım eşimin hususi yardımları sayesinde, çeşitli gün toplantılarından, sünnet, düğün, konferans gibi tören ve merasimlerden azami derecede istifade edilmiştir. Çalışmayan “ev hanımı” annelere ulaşmada başka bir yöntem olarak da kalabalık sayıdaki apartman ve sitelerde oturan tanıdığımız bir anne eliyle, gerekli açıklama ve bilgilendirme yapıldıktan sonra, site ve apartmanda oturan diğer komşu annelere anket uygulanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Anketlerin uygulandığı mahalle çeşitliliğini görebilmek için uygulanmış anketlerin üzerine kısaca mahalle isimleri not edildi. Gelen anket verilerinden elde edebildiğimiz kadarıyla ulaşabildiğimiz mahalleler: Abbas, Atatürk, Ahiosman, Cumhuriyet, Beyazkent, Fenari, Alacasuluk, Cedit, Gazidükkan, Çelteç, Hacıcelal, Hürriyet, Karamanoğlu Mehmetbey, İmaret, Alishahane, Gevher Hatun, Hisar, Siyahser, Larendi, Pirireis, Sakabaşı, Yeşilada, Sekiçeşme Sümer, Yunuskent, Elmaşehir, Şeyh Edebali şeklinde olurken; mahalleler incelendiğinde Karaman il merkezini sosyo-ekonomik anlamda temsil edebilecek bir yelpazeye sahip olduğu görülmüştür.

Anne tutum ve davranışlarının ölçülmeye çalışıldığı bir diğer evren de 10-14 yaş aralığındaki çocuklardan oluşmaktadır. Örneklem seçim tekniklerinden biri olan “basit tesadüfi” teknikle, ilkokulların 4. sınıflarında ve ortaokulların 5. 6. 7. ve 8. sınıflarında okuyan 955 kişilik örneklem grubuna anket uygulanmıştır. Karaman il merkezindeki bütün ortaokulların hemen hemen hepsi listelenerek, hepsinden en az bir ya da iki sınıfın ankete katılımı sağlanmıştır. Aynı şekilde “basit tesadüfi” örneklem seçim tekniğiyle il merkezindeki ilkokullar da listelenerek; coğrafi, sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda evreni temsil edecek 5 adet ilkokulda 4.sınıflardan bir ya da birkaç şubeye anket uygulaması yapılmıştır. “Annesi çalışan” çocuklarla “annesi çalışmayan”

çocuklar arasında sayı farkının çok açılmaması için bazı okullarda annesi çalışan çocukların, anketlere daha çok katılımı sağlandı. Örneğin 7. sınıflara anket uyguladığımız bir okulda, müsait olan diğer sınıf ve şubelerden annesi çalışanları da ankete dâhil ettik. Bu uygulama, yapacak olduğumuz karşılaştırma ve değerlendirmelerin daha dengeli ve sağlıklı olması için gerekliydi. Bu şekilde 412 adet “annesi çalışan” 543 adet de “annesi çalışmayan” öğrenci olmak üzere toplamda 955 öğrenciye anket uygulanmıştır. İl merkezi dâhil tüm ilçe ve köylerde ortaokulda okuyan çocukların toplam sayısının 15 bin 689 olduğu bilgisiyle birlikte düşünüldüğünde İl merkezi için alınan örneklem sayısının neredeyse %10'luk bir dilime tekabül ettiği söylenebilir (Karaman, MEM, 2015: 33).

Tablo-3 Çocuk Katılımcıların Okullara Göre Dağılımları

OKULLAR	Sınıf/Şube	N	%
Merkez İmam Hatip Ortaokulu	6-A / 6-E	48	5,0
Sabiha Gökçen Ortaokulu	6-B / 8-C	46	4,8
Siyahser Ortaokulu	7-D	19	2,0
Zübeyde Hanım Ortaokulu	5-A	20	2,1
Bekir Sıtkı Erdoğan Ortaokulu	7-C	27	2,8
Anafartalar Ortaokulu.	7-A / 7-C	27	2,8
İstiklal Ortaokulu	5-B / 6-B	54	5,7
Kemal Reis Ortaokulu	5-A / 8-A	32	3,4
İbrahim Bey Ortaokulu	6-A / 6-C	40	4,2
Mümine Hatun Ortaokulu	6-B / 8-A	55	5,8
Bifa Ortaokulu	7-A / 7-B	40	4,2
Yunus Emre Ortaokulu.	6-B / 8-D	48	5,0
100.Yıl Ortaokulu	8-B / 7-A	56	5,9
Makbule Orman Ortaokulu	6-A / 7-B	38	4,0
Alparslan Ortaokulu	6-C / 7-A	36	3,8
Toki Mevlana Ortaokulu	7-A	17	1,8
Özel Başarı Ortaokulu	7-A / 7-C	42	4,4
Cahit Zarifoğlu İmam Hatip.Ortaokulu	6-A / 6-B	59	6,2
Toki Yavuz Selim Ortaokulu	8-A / 8-B	40	4,2
İmaret Ortaokulu	6-B / 7-C	48	5,0
Çavaş İlkokulu	4-A / 4-B	36	3,8
Dr. Sadık Ahmet İlkokulu	4-C	15	1,6
Kale İlkokulu	4-A / 4-B	54	5,7
İbrahim Bey İlkokulu	4-C	37	3,9
Karamanoğlu Mehmet Bey İlkokulu	4-D	21	2,2
Toplam		955	100,0

İl merkezinde yer alan hemen hemen bütün ortaokulları örneklemimize dâhil ederken, ilkokullardan 3 tanesi merkez (Dr. Sadık Ahmet İlkokulu – Kale İlkokulu ve Karamanoğlu Mehmetbey İlkokulu) ve 2 tanesi de çevre (İbrahim Bey İlkokulu ve Çavaş İlkokulu) denilebilecek 5 adet ilkokul örnekleme dâhil edilmiştir. Tablo-105 verilerine göre ilkokuldan 163 öğrenci anketimize katılırken, ortaokuldan ise 792 öğrenci anketimize katılmıştır. İlkokuldan katılan öğrencilerin oranı %17,1 olurken; ortaokuldan katılan öğrencilerin oranı ise %82,9 olarak dağılmaktadır.

Çocukların dinî sosyalleşme kazanımları ile annelerinin çocuklarına yönelik tutum ve davranışları ölçülmeye çalışılmıştır. Yaşanan süreçte annesi çalışan çocukların, dinî sosyalleşme süreçlerindeki tutum ve kazanımları ile annesi çalışmayan çocukların yaşamış oldukları dinî sosyalleşme süreçlerindeki tutumlarını ve kazanımlarını karşılaştırmak sureti ile hızlı değişim süreçlerinden geçmekte olan aile kurumunun mevcut sorunlarına, bir yönüyle ışık tutulmaya çalışıldı. Çocuklardan alınan örneklemin yaş aralığı “10-14 yaş” arası olarak belirlendi. Bu yaş aralığının seçilmesine sebep, çocuklardaki anne-baba etkisinin en objektif ölçülebildiği evre olmasıdır. “H. Lisager' in, Danimarkalı öğrenciler üzerine yaptığı anketlerden, genellikle siyasi tutumların teşekkülünün ergenlik çağı sonlarına doğru (15-18 yaşlar) olmasına karşılık, dini tutumların çocukluk çağlarına uzandıkları ve 7-14 yaşları arasında oluştukları anlaşılmaktadır” (Günay, 1981: 197). Dini tutumlar erken yaşlarda 7-14 yaşları arasında, politik tutumlar ise “15-18 yaşları” arasında şekillenir (Doğan, 2010:124). Ayrıca üst sınır olan “14 yaşın” üzerindeki çocuklar, ergenliğe geçmekte ya da ergenliğe geçmiş olacağından, birçok soruya ergen psikolojisinin eşlik ettiği, ebeveyn etkisini yadsıyan, isyankâr ve karşıt bir tutumla cevap verebilir. Alt sınır olan 10 yaşın altındaki çocuklarda, her ne kadar objektif cevaplar alabilme ihtimali yüksek olsa da, çocukların okuma yazma becerisi ve anketin mantık örgüsünü anlamaları ve teknik süreçlere intikalleri sıkıntılı olabilmektedir. Nitekim anket uygulama hızımız 8. sınıflarda 10-15 dakika olurken, 4.sınıflarda 35-40 dakikaya kadar çıkabilmiştir.

9. Karaman İlinin Genel Özellikleri

9.1. Coğrafi Konumu ve Tarihi

Konya havzasının güneydoğusunda deniz seviyesinden 1038 m. yükseklikte, Toros dağlarını Sertavul Geçidi'nde (1610 m.) aşarak Akdeniz kıyılarını Anadolu'nun iç kesimlerine bağlayan tarihî ticaret yolunun (Silifke-Mut-Karaman-Konya yolu) üzerinde yer alır. Eskiçağ'larda Laranda (Lârende) adıyla bilinen şehir önce Hititler, ardından sırasıyla milâttan önce VII. yüzyılda Frigyalılar, VI. yüzyılda Lidyalılar, V. yüzyıl sonlarında Persler'in hâkimiyeti altına girdi. Anadolu'da Pers hâkimiyetine son veren İskender ve haleflerinin, Roma ve 395'ten itibaren de Bizans İmparatorluğu'nun topraklarına katıldı. Bizans döneminde Hristiyanlığın önemli bir merkezi haline geldi. (Tuncel, 2001:444)

Karaman tarihi deyince hemen akla Karamanoğulları Beyliği gelmektedir. Karaman tarihi dokusunu Anadolu Selçuklu Devleti, Karamanoğulları Beyliği (çoğunlukla), ve Osmanlı Devleti oluşturur. Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1308 yılında yıkılmasından sonra Karamanoğulları, Konya ve çevresine tamamen hakim olmuşlar; Selçuklu Devletinin başkentine sahip oldukları için bu devletin mirasına sahip çıkarak, Anadolu'da siyasi birliği sağlamaya çalışmışlardır. Osmanlılar'la Memlûklüler arasına sıkışan Karamanoğlu Beyliği gelişme olanağını kaybetmiş; 150 yıl süren çeşitli savaşlar sonucunda, 1467 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı Devletine Katılmıştır. Karamanoğulları yıkıldıktan sonra Osmanlılar'ın devlet politikası sonucu; Karamanlılar başta Rumeli olmak üzere, imparatorluğun değişik bölgelerine yerleştirilmişlerdir. (Karaman Valiliği, 2000: 23)

9.2. Ekonomik Durumu

Osmanlı döneminde Konya şehrinin gölgesinde kalarak gelişmesinin durakladığını, daha sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısında Konya vilâyetinin merkez sancağı içinde Karaman kazasının merkezi durumunda olduğunun belirten Tuncel'e göre. "Karaman'da, sanayi faaliyeti olarak birkaç kilim ve seccade dokuma tezgâhları, birkaç tabakhâne ve ayrıca tahin ve tahin helvası yapım yerleri vardı. XIX. yüzyılın sonlarında Haydarpaşa'dan başlayan demir yolunun buraya ulaşması şehre canlılık

kazandırdı; çevresinin tarım ürünlerinin pazarlandığı bir merkez durumuna geldi.” (Tuncel,2001:445)

Karaman İlinde, Emekli Sandığı, Bağ-Kur ve SSK kapsamında aktif çalışan kişi sayısı 2015 yılı itibari ile 65.068 kişidir. Aktif çalışanların %64,50'si SSK, %20,91'i Bağ-Kur ve %14,57'si de Emekli Sandığı çalışanlarıdır (KTSO, 2016: 13). Çalışan tarım nüfusu, açılan fabrikaların bolluğu ve çeşitliliğine bağlı olarak düşmektedir. Karaman'da kamuda istihdam edilen kişi sayısı 01.01.2015 itibariyle 9.267 olarak açıklanmıştır (DPB, 2015).

Karaman Organize Sanayi Bölgesi 1980'li yıllarda sanayi alanı olarak başlamış 1990 yılında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın tescili ile Organize Sanayi Bölgesi hüviyeti kazanmıştır. Karaman Sanayisinde 328 adet sanayi tesisi bulunmaktadır. Bu firmalar gıda, makine, ambalaj ve kağıt, maden ve toprak, soğuk hava gibi sektörler üzerinde yoğunlaşmıştır. (KTSO, 2016: 31). Organize sanayide üretim yapan bisküvi fabrikalarının bolluğu sebebiyle, işsizlik seviyesinin en düşük olduğu illerden biri de Karaman olmuştur. Çevre illerden birçok nüfusu çekmesinin yanında, işçi açığını kapatmak için fabrikalar, çevre ilçelerden (Mut, Kazımkarabekir, Ayrancı) ve merkez köylerden servislerle işçi getirip götürmektedirler.

9.3. Nüfus Yapısı

XX. yüzyılın başlarında 5000 dolayında bir nüfusa sahip bulunuyordu. Cumhuriyet'in başlarında da nüfusu henüz 10.000'i bulmuyordu (1927'de 8182, 1935'te 9060 nüfus) ve Konya iline bağlı bir ilçenin merkeziydi. İlk defa 1940'ta nüfusu 10.000'i geçti (12.489). 1940-1950 yılları arasında Karaman henüz kalenin dış surlarını aşmıyordu. Bugüne yıkılmış olarak ulaşan bu dış surlara ait Porsukkapı, Şamkapı, Küçükkapı, Hocamahmutkapı, Siyahserkapı adları günümüzde sadece mevki, semt ve mahalle adları olarak yaşamaktadır (Tuncel, 2001: 446). Karaman İlının köy nüfusu son altı yılda azalış gösterirken şehir nüfusu artış eğilimi göstermektedir. Kent merkezinde nüfus artışının en önemli nedenleri arasında şehir merkezlerinde iş imkânlarının fazla olması, sanayi istihdamının artması, köylerde miras yoluyla küçülen tarım arazilerinin aile geçim gelirinde etkisinin küçülmesi

nedeniyle yeni iş imkânları aramak için şehir merkezlerine yönelmeler gösterilebilir (KTSO,2016: 8).

Karaman 1989 yılında il olmuş. Anket'in uygulandığı Karaman il merkezi, 2014 yılı verilerine göre 148 bin 362 nüfusa sahipken; adrese dayalı nüfus kayıt sisteminin 31 Aralık 2016 tarihli resmi açıklamasına göre Karaman İl merkezinin nüfusu 156.056 rakamına ulaşmıştır (TÜİK, 2017).

Karaman tarihinde yurtdışına göçlerin bir başlangıcı olarak, 1964 yılında çıkan “çarşı yangını” önemlidir. Yan yana vaziyette yaklaşık 157 esnafın işyerinin yanmasıyla sonuçlanan yangın sonrasında “binin” üzerinde insanın Avrupa’ya göç ettiği söyleniyor (Uca & Ülker, 2017). Özellikle 1990’lı yıllardan itibaren yapılan evlilikler yoluyla birçok genç, yurtdışına göçmüş ve oraya yerleşmişlerdir. Evlilik yoluyla yurt dışına göç edenlerin (çoğunlukla bayanlar) yaşadığı kültür şoku ve uyumsuzluk, boşanma sayısını arttıran bir etken olmuştur. Karaman’da hemen hemen her hanede, en az birinci derece yakını (kızı, oğlu, torunu, abisi, ablası, gelini) ya da akrabası yurt dışında olmayan yok denecek kadar azdır. Gurbetçilerin izin dönemlerine denk gelen yaz aylarında, şehrin nüfusu neredeyse üçte bir oranında artmaktadır

9.4. Sosyo-Kültürel Yapısı

Karaman bağrında Mevlâna, Yunus Emre, Karamanoğlu Mehmet Bey, Kazımkarabekir Paşa, Zenbilli Ali Efendi, Şeyh Edebali, Dursun Fakih, Şeyh Ali’y-yüs Semarkandi ve Mola Fenari gibi birçok ünlü şahsiyet çıkarmıştır. (Karaman Valiliği, 2000: 24) Çok eski tarihi geçmişi olan, farklı ekonomi ve kültürlerin karışıp kaynaştığı Karaman, birçok medeniyetlere beşiklik etmiş, en eski çağlardan itibaren bölgeler arasındaki kültür aracılığı rolünü de üstlenmiştir. Karaman’da söz konusu medeniyetlerin özelliklerini yansıtan, tarihi, turistik, kültürel ve arkeolojik bakımdan önem arz eden birçok eser vardır. Hititlerden başlamak üzere Roma, Bizans, Karamanoğulları ve Osmanlılardan kalma çok sayıda anıt, yazıt, kilise, manastır, kale, köprü, sarnıç, cami, medrese, türbe, kümbet, han, hamam gibi asırlık eserler bulunmaktadır. Şehirde Yunus Emre’nin Türbesinin bulunması, Mevlana’nın Annesi ve Abisinin mezarlarının Akteke Camisinde bulunması, inanç turizmi açısından

büyük önem arz etmektedir. Ayrıca Karaman'ın, Anadolu'yu Akdeniz'e bağlayan İpek yolu üzerinde olması da tarih, kültür, sanat mirasını zenginleştirmiştir (<http://www.karamankulturturizm.gov.tr>, 2017).

Karamanoğlu Mehmet Bey'in "Dil Fermanı" yayınlamasından dolayı "Türkçenin Başkenti" olarak anılan Karaman'da, Mevlana'nın Annesi, Mümine Hatun'un da medfun bulunduğu Aktekke Camii'nden her yıl "Mevlana'yı Konya'ya uğurlama" törenleri yapılmaktadır. Karaman'ın sosyo kültürel yapısı, sahip olduğu muhafazakâr ve geleneksel yapının da etkisiyle çeşitlilik göstermektedir. Mevcut bulunan cemaatler ve tarikatlar bağlamında bakıldığında; Türkiye'nin genel bir özeti denebilecek sayıda cemaat ve tarikat bulunmaktadır.

Daha önce Selçuk Üniversitesine bağlı olarak hizmet veren İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve Sağlık Yüksek Okulu, 2007 yılında şehrin kendi üniversitesinin kurulmasıyla, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi bünyesine geçmiştir. 2017 yılı itibariyle bünyesinde 7 fakülte 2 yüksekokul ve 5 adet meslek yüksekokul bulunduran Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi ile birlikte şehrin kültürel havası çeşitlenmiş; yakın çevredeki iller başta olmak üzere birçok farklı bölgeden gelen öğretim elemanı ve öğrencilerle birlikte şehrin kendi içine kapanık olan çehresi kısmen de olsa dışarıya açılabilmiştir. 2017- 2018 öğretim yılı itibariyle, üniversitenin toplam öğrenci sayısı 15 bini geçmiş bulunmaktadır. 2013 yılında açılan İslami İlimler Fakültesiyle birlikte şehrin dini ve ilmi havasına da bir hareketlilik gelmiştir. Bu alanda faaliyet gösteren, başta İl Müftülüğü olmak üzere birçok sivil toplum kurum ve kuruluşları, İslami İlimler Fakültesinin ilmi destek ve faaliyetlerinden istifade etmektedirler.

10. İşlemselleştirme ve Operasyonel Tanımlar

Kavramların ölçülebilir değişkenler haline getirilmesi sürecine *işlemselleştirme* (operationalization) denir. Kavramlar hakkında ampirik veri toplayabilmek için kavramların göstergelerinin neler olduğunun ortaya konması ve ölçülebilir somut değişkenler halinde ifade edilmesi gerekir. Başka bir deyişle işlemselleştirme, kavramların gözlemlenebilir sosyal etkinlikler halinde ifade edilmesidir. İşlemselleştirme sayesinde gözlemlediğimiz durumları ifade eden kavramları, ölçebileceğimiz, kaydedebileceğimiz ve analiz edebileceğimiz

değişkenlere dönüştürürüz (Şavran, 2017: 132). Annelerin tutum ve davranışlarını daha sağlıklı karşılaştırabilmemizi sağlayacak bir takım operasyonel tanımlardan hareketle anketlerden alınan veriler yorumlanabilmiştir.

Bu operasyonel tanımlar hakkında kısa bilgi verilecek olursa:

- a- “Destek tutum ve davranışı” : Annelerin, çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerindeki her türlü kazanım ve davranışlarına geliştirici ve teşvik edici yönde etkide bulunduğu tutum ve davranışları ifade etmek için kullanılmıştır. (Geniş bilgi için bkz. Arslan, 2006).
- b- “Kontrol tutum ve davranışı” : Annelerin, çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerindeki kazanım ve davranışları konusunda katı ve kuralcı olduğu tutum ve davranışları ifade etmek için kullanılmıştır. (Geniş bilgi için bkz. Arslan, 2006).
- c- “Seküler tutum ve davranış” : Annelerin, çocuklarının dini sosyalleşme kazanım ve davranışları konusunda, dinin belirgin etkisinin az olduğu tutum ve davranışları ifade etmek için kullanılmıştır. (Seküler tanımı için bkz. Kirman, 2008, El-Attas, 2016)
- d- “Dindar Tutum” : Annelerin, çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerindeki kazanım ve davranışları hususunda, dinin bütün emir ve içeriklerini belirgin bir şekilde benimsediği tutum ve davranışları ifade etmek için kullanılmıştır.(Dindar tanımı için bkz. Günay, 2006, Kurt, 2009)

11. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Tekniğinin Tespiti ve Hazırlanışı

Araştırmada veri toplama tekniği olarak, nicel araştırma yönteminin tekniklerinden olan anket tekniği uygulanmıştır. Annelerin yukarıda bahsi geçen, “operasyonel tanım amaçlı geliştirilmiş” olan tutumlarını ölçecek sabit bir “tutum ölçeği” geliştirilmemiştir. Bununla birlikte dini sosyalleşme konusuyla ilgili yazılmış çeşitli makale ve araştırmalardan çıkarsayabildiğimiz temel konular muvacehesinde, annelerin, çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarını ölçmesi muhtemel olan sorular hazırlanarak, araştırma evrenlerindeki örneklemeler için elverişli hale getirilmiştir. Aslında burada yapılan şey, dindar, seküler, destek ve kontrol

yönelimli şeklinde oluşturulan tanımların “mutlak” manada “anne tutumu” olmasından ziyade, operasyonel anlamda annelerin çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerindeki mevcut yönelimlerini tespit edebilmemize yarayacak işlemselleştirilmiş tanımlar olduğunu söylemeliyiz. Anket formlarındaki sorular, Likert tipi ölçek formatına göre hazırlanmıştır. Likert tipinin avantajı, çok çeşitli tutum objelerine ve durumlarına uyum sağlayabilmesi ve tutumun ölçülebilen boyutlarından hem yönünü hem de derecesini hesaplayabilme kolaylığı da sağlayabilmesidir (Tavşancıl, 2006: 139). Ankette yer alan seçenekler “katılma derecesi” ile “sıklık derecesi” adı verilen iki farklı tarzda hazırlanarak verilmiştir. Katılma derecesinde seçenekler “kesinlikle katılıyorum” “ katılıyorum” “ katılmıyorum” “kesinlikle katılmıyorum” ve “başka” şeklinde sıralanırken; sıklık derecesinde: “ her zaman” “sık sık” “nadiren” ve “ hiçbir zaman” şeklinde sıralanmıştır. Özellikle ki-kare analiz verilerinin yorumlanmasında, “kesinlikle katılıyorum” ile “ katılıyorum” seçeneklerinin oranları birlikte toplanırken; “katılmıyorum” ile “kesinlikle katılmıyorum” seçeneklerinin ayrı ayrı olan oranları da toplanarak verilmiştir. Benzer şekilde “ her zaman” ile “sık sık” oranları da “nadiren” ile “ hiçbir zaman” oranları da toplanarak birlikte ifade edilmişlerdir. Verilen anket cümlesinin olumlu olması durumunda alınacak puan sırasıyla 4, 3, 2, 1 şeklinde olurken; anket cümlesinin olumsuz yazıldığı durumlarda puanlama tam tersine dönerek 1, 2, 3, 4 şeklinde olmaktadır. Katılım ölçeğindeki “başka “ ibaresi ile boş (cevapsız) bırakılan seçenekler “0” olarak puanlanmıştır.

Çocuklara uygulanan anket sorularını puanlama örneği :

	HER ZAMAN	SIKSİK	NADİREN	HİÇBİR ZAMAN
1.Evimize gelen misafirlere hoş geldiniz derim. (olumlu)	4	3	2	1
2. Sinirlendiğimde anne-babama karşı yüksek sesle bağırırım. (olumsuz)	1	2	3	4

Anket soruları danışman Hocam’ın rehberliğinde, düzenli aralıklarla yaklaşık iki ay süren titiz bir çalışma sonunda oluşturulmuştur. Konu ile ilgili birçok soru içinden hipotezlerimizi yordayacak sorular seçilirken, soruların anket diline uygun olmasına, anlaşılabilirliğine ve objektifliğine dikkat edilmiştir. Çocuklar için hazırlanan anket formu toplamda 2 yaprak ve 4 sayfadan oluşmaktadır. Toplamda **103 adet** soru

çocuklara yöneltilmiştir. İlk sorular, çocukların ve ailelerinin demografik özelliklerini tespit ederken; 11, 13, 15 ve 19 no'lu sorular annelerin çocuklarına ayırdığı zamanı, verdikleri dini eğitimi, sevgiyi ve ilgiyi tespit etmek üzere konulmuştur. Annelerin çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili dindar tutumu, anketin A bölümündeki 42. 46. 48. 50. 56. sorular olmak üzere toplam 5 soru ile tespit edilmeye çalışıldı. Annelerin, çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili destek tutumları, A bölümündeki 8. 34. 36. 39. 40. 41. 53. 54. sorular ile B bölümündeki 1. 3. 8. 9. 12. 16. 22. 27. sorular olmak üzere 16 soruyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Annelerin çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili kontrol tutumları da B bölümünün 6. 12. 44. soruları ile B bölümünün 2. 10. 11. ve 13. soruları olmak üzere toplam 7 soru ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Çocuklara uygulanan ankette en fazla yer kaplayan “çocukların dini sosyalleşme kazanımları” ise: A bölümündeki, 1. 2. 3. 4. 5. 7. 9. 10. 11. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 35. 37. 38. 43. 45. 47. 49. 51. sorular ile, B bölümündeki 4. 24. 25. 26. sorular olmak üzere, toplam 44 adet soruyla tespit edilip; çocuklar arasında ortaya çıkabilecek farklılıklar ve anne etkileri üzerine yoğunlaşmaya çalışılmıştır.

Anneler için hazırlanan anket formu toplamda 2 yaprak 3 sayfadan oluşmaktadır. Annelere toplam 71 adet soru yöneltilmiştir. Anket formunun ilk bölümünde, annelerin demografik özelliklerini ve dini durumlarını tespit eden sorular içermektedir. Anket formunun diğer bölümlerinde: anne dindar tutumunu tespit eden ifadeler A bölümünde 2. 5. 8. 11. 14. 16. 25. 26. B bölümünde ise: 4. 8. 14. 17. 22. ve 25. sorularla tespit edilmeye çalışılmıştır. Annelerin çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili sahip olduğu destek yönelimi de A bölümünden 4. 9. 18. 27. sorularla, B bölümünden 1. 5. 6. 7. 9. 11. 12. 15. 16. 18. 20. 21. 24. 26. 28. 29. sorularla tespit edilmeye çalışılmıştır. Annelerin çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili sahip olduğu seküler tutumları tespit etmeye yönelik sorular, A bölümündeki 7. 19. 20. 22. 23. 24. 29. ve 30. sorularla, B bölümünde ise 3. soru ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Annelerin çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili kontrol tutumları anket formunun B bölümündeki 2. 10. 13. 19. 23. ve 30. sorularla tespit edilmeye çalışılmıştır. Annelerin çalışma durumlarının etkisi A bölümündeki 3. 10. 13. 15. 17. 21. ve 30. sorularla tespit edilip yorumlanmaya çalışılmıştır.

12. Anketlerin Geçerlik ve Güvenirlik Testleri

İki farklı örneklem gruba uygulayacağımız anket formları ilk önce, 20 kişilik bir test grubuna uygulanmış; anlaşılmayan tekrara düşen ve yanlış anlaşılan ifadeler testten çıkarılmıştır. Her iki anket formu da güvenilirlik testine tabi tutulmuş, güvenilirlik düzeyini olumsuz etkileyen ifadeler tekrar gözden geçirilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Çocuklara uygulanan anket metninin Cronbach's Alpha güvenilirlik düzeyi 0,82 ile 0,91 arasında bulunmuştur. Annelere uygulanan anketin, Cronbach's Alpha güvenilirlik düzeyi ise 0,88 ile 0,92 arasında bulunmuştur.

13. Anketlerin Uygulanışı

Araştırmamızın annelerle ilgili örneklemini 514 kişiden oluşmaktadır. Anket formları 950 adet olarak evrene yöneltilmiştir. Bu anket formlarından 540'a yakını tarafımıza geri dönmüş, bütün anketler teker teker incelenerek tutarlı doldurulup doldurulmadığı, eksik olup olmadığı kontrol edilmiş, usulüne uygun doldurulmayan, yarım kalmış 26 adet anket formu değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Toplamda 514 adet geçerli anket verisi sisteme girilmiştir.

Annelere ilgili soruların yer aldığı anketlerin yaklaşık 5'te 3'lük kısmı, kolay ve hızlı bir şekilde uygulanırken, kalan 5'te 2'lik kısmın uygulandığı dönemde, 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe kalkışması ve sonrasında ülke genelinde yaşanan süreçler, annelerin ankete katılım motivasyonunu kısmen de olsa etkilemiş, kimi anneler isim yazılmaması gerektiğini sözel olarak da sorup teyit aldıktan sonra anketi yapmışlar; kimi anneler de yarısına kadar geldikleri anket metnini doldurmaktan vazgeçmişlerdir. Sayısı 5'i geçmeyen bu şekilde ki vazgeçişlerde, şahit olduğumuz kadarıyla, annelerin daha öncesinde "dini hayatlarıyla ilgili" bir anket uygulamasına katılmayışları da etkili olabilmiştir. Bununla birlikte annelerin birçoğu anket sonrasında teşekkürlerini yazılı ve sözel olarak bildirmiş; benzer çalışmaların artarak devam etmesi temennisinde bulunmuşlardır.

Çalışan anneler için örneklem aldığımız Devlet kurumlarından -devlet hastanesi dışında- çalışan annelere anketi uygulama sürecinde olumsuz bir uygulama ve engelleme ile karşılaşılmamıştır. Devlet hastanesinde anket uygulama sürecinde kurumun resmi prosedürleri, Valilik iznine rağmen aşılamamıştır. Kurumca ileri

sürülen “anketin etik kurul izninin olmaması” şeklindeki gerekçesi tarafımıza yazılı ve sözlü olarak beyan edilmiştir. Bu eksiklik kurumda çalışan, tanıdık kişilerin özel gayretleri ve özel hastanelerdeki sağlık çalışanı annelerin de eklenmesiyle kısmen de olsa giderilmiştir. Diğer taraftan öğrencilere anket için gittiğimiz okullarda çalışan öğretmen ve hizmetli annelere de anketimiz başarıyla uygulanmıştır. Organize sanayi bölgesinde fabrikada çalışan annelere de çalışma ve mola saatlerinin katılığı yüzünden anket uygulaması hiç kolay olmamıştır. İşçilerin yemek saatleri yarım saatlik bir araya sığdırıldığı için anket uygulanması hiç mümkün olamamıştır. Hijyen koşulları gereği imalathaneye alınmamız mümkün olmamış; makinelerin durmaması için üç vardiya şeklinde çalışan anneleri ancak vardiya değişimlerinde 15 dakikalık bir zaman diliminde görebilme imkânımız olmuştur. Bu dar zaman diliminde annelerin yorgunluğunun üzerine bir de anket uygulamak söz konusu olamayacağı için, anketlerin eve gitmesi ve geri dönmemesi sorunuyla karşılaşmıştır. Eve götürülen 186 anket formundan 8 tanesi geri gelebilmiştir. İş disiplini açısından, işini ciddiye alan fabrikalarda verdiğimiz anket formları hemen hemen eksiksiz toplanıp değerlendirmeye alınmıştır.

Çalışmayan annelere anket uygulanmasına gelince örneklemin evreni temsil etmesi ve heterojen olması için birçok farklı yöntemle annelere ulaşılmaya çalışıldı. Sürücü kursları, kadınların gün toplantıları, öğrencilerin anne, akraba ve komşuları, halk eğitim ve Kur'an kursunda eğitim gören kursiyerler üzerinden anketimizi uygulamaya çalıştık. Çeşitli STK ve sendika üyelerinin eşlerine ve kamuya açık yapılan toplantı ve merasimlerdeki annelere de anketimizi uygulamak suretiyle alınan örneklemin farklı sosyo-ekonomik çevrelerden olmasına dikkat edildi. Çalışmayan annelere anket uygulamamızın, çalışan annelerden daha zor ve uzun sürdüğünü de belirtmeliyiz. Çalışan annelerin çalışma ortamlarının, kamuya açık özellikte olması, mesai saatleri içinde uygun olan bir zaman diliminde anket uygulamamızı kolaylaştıran bir unsur olurken; çalışmayan ev hanımı annelere ulaşma ve anketi uygulama süreci maalesef aynı kolaylıkta olamamıştır. Özellikle son günlerde artan hırsızlık ve dolandırıcılık olaylarına karşı halkın tedbir ve teyakkuz halinin üst düzeye çıkması, münferit olarak evlere gidip ev hanımı annelere anket uygulamamızın önüne set çekmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu durum ancak farklı mahallelerde bizi

ve kurumsal kimliğimizi tanıyan kişilere anketlerimizi yaptırmak suretiyle aşılmaya çalışılmıştır. Anket metninin uzunluğu da (üç sayfa) anketi kamuya açık yerlerdeki annelere ayaküstü uygulama noktasında bir dezavantaj olmuştur. Anket için ikna ettiğimiz anneler, anketin uzunluğunu görünce yılgınlığa düşerek vazgeçtikleri, yarıda bıraktıkları da olmuştur. Annelere anket uygulama süresi yaklaşık on bir ayı bulmuş; 15 Mayıs 2016 ile 10 Nisan 2017 tarihleri arasında uygulanmıştır.

Öğrenciler için hazırlanan anketler önceden belirlenmiş olan okullara gidilerek 4. 5. 6. 7. ve 8. sınıflardan uygun olanlara anket uygulanmıştır. Sınıflar arası dengenin gözetilmesi ve dengesiz dağılımın önüne geçmek için, okul yönetimine anket uygulamak istediğimiz sınıfın, kaçınıcı sınıf olduğu söylenip müsait olan şubelerde anket uygulaması yapılmıştır. Anket uygulama sürecinde idarecilerden, öğretmenlerden ve öğrencilerden herhangi bir zorlukla karşılaşılmamış; bazı öğrencilerin “neden hep dini sorular yer aldığı” şeklindeki tepki ve soruları gerekli açıklamalarla cevaplanmıştır. Genelde öğrencilerin sorduğu diğer bir soru da “neden hep annemizle ilgili sorular var” şeklinde olmuştur. Bu tür sorulara araştırmanın içeriğinden kısaca bahsedilerek, tatmin edici cevaplar vermeye çalışılmıştır. Çocuklara yönelik anketin uygulanmasında herhangi bir yardımcı ve anketör kullanılmamıştır. Anketin uygulanmasında bizzat yer aldığımız için, anket içindeki soruları, çocukların anlayabileceği açıklıkta anlatma imkânı bulunmuştur. Bu sayede anket katılımı artmış ve geçersiz anket sayısı neredeyse yok denecek seviyeye indirilmiştir. Toplam 966 öğrenci içinde geçersiz anket sayısı 11 de kalarak 955 geçerli anket metni veri olarak SPSS programına girilmiştir. Anket uygulama süresi 8. sınıflarda ortalama 15 dakika olurken, bu süre 7. sınıflarda 20, 6. sınıflarda 25, 5. sınıflarda 30, 4. sınıflarda ise 35 dakikaya kadar çıkabilmiştir. Sınıf seviyesi düştükçe öğrencilerin soruları anlama ve cevaplama süresi artmıştır. Özellikle 4. sınıflarda sınıf öğretmenlerinin çocuklara rehberliği, anketlerin tam ve anlaşılabilir olarak doldurulmasında etkili olmuştur. Öğrencilere anket uygulaması 15 Mayıs 2016 ve 11 Haziran 2016 tarihleri arasında, 26 gün gibi kısa bir sürede uygulanabilmiştir.

14. Anket Verilerinin Girilmesi ve Yorumlanmasında Kullanılan Yöntemler

Öğrencilerden ve annelerden gelen anket verileri SPSS 21 paket programına girilerek, benzer çalışmalarda kullanılan veri yorumlama teknikleriyle yorumlanmaya çalışıldı. Bu teknikler, iki gruba ait olan ortalamaların birbirinden farklı olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılan bir istatistiksel analiz yöntemi olan (Akyıldız, 2009) T-testi ile 3 ya da daha çok grup arasında, belirli bir değişkene dayalı olarak farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılan Tek faktörlü Varyans analizi (ANalysis Of VAriance) ANOVA testi (Akyıldız, 2009b) kullanılmıştır. Bu çalışmada T-testi, çocuklardan elde edilen dini sosyalleşme kazanım ortalamalarında, annesi çalışan ile annesi çalışmayan arasındaki farkın görülmesinde, kız ve erkek öğrencilerin dini sosyalleşme kazanım ortalamaları arasındaki farkın ölçülmesinde kullanıldı. Bundan başka, T-testi, annelerin sahip olduğu seküler, dindar, destek ve kontrol tutumlarının ortalamalarının çalışan ile çalışmayan anne arasındaki farkı bulmak ve anlamlılık düzeyini ölçmek için kullanıldı. Aynı şekilde annelere uygulanan anketlerde de “seküler”, “dindar”, “destek” ve “kontrol” yönelimli tutum ortalamalarının, annelerin çalışıp çalışmama durumlarına göre ortaya çıkacak farklılığı ve anlamlılık düzeyini ölçmek için de T-testi sonuçlarından yararlanıldı.

Annelerin sahip olduğu yaş, öğrenim düzeyi, gelir durumu ve dini durumları gibi kendi içinde ikiden fazla gruba sahip değişkenlerin, annelerin çocukların dini sosyalleşme süreçlerindeki dindar, seküler, kontrol ve destek tutum ortalamalarına etki ve farkları ANOVA testi ile ölçülmeye çalışıldı. Bu sayede çoklu değişkene sahip grupların kendi aralarındaki farklılaşmaları ve ortaya çıkan farklılıkların anlam düzeyi ölçülebildi. *Örneğin dini sosyalleşme kazanım ortalaması, annelerin eğitim durumları ile karşılaştırıldığında hangi eğitim seviyesine ait grupların farklılaştığı ve bu farkın anlamlı olup olmadığı ANOVA testi sayesinde görülmeye çalışıldı.* Grup ortalamaları arasındaki farkın anlamlılık düzeyi, alfa değeri olan 0,05 baz alınarak değerlendirildi. Significant (anlamlılık) puanı alfa değerinden küçükse ($\text{sig.p} < 0,05$) anlamlı bir farkın olduğu saptanıyor ve tabloya bakılarak ortalamalardan hareketle hangisinin daha yüksek ve düşük olduğu bulunabiliyor. Eğer Significant (anlamlılık) puanı, alfa

değerinden büyükse ($\text{sig.p} > 0,05$) ortalamalar arası farkın anlamlı olmadığı üzerinden hipotezler test edilmeye çalışıldı.

Anket verilerini yorumlamada kullanılan diğer bir teknik de ki-kare (Chi-Square) testi olmuştur. Ki-kare testi sayesinde birçok anket sorusundan elde edilen veriler, “çalışan anne” ve “çalışmayan anne” bağımsız değişkenleri doğrultusunda bir karşılaştırma ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. T-testi sonucunda aralarındaki farkın anlamlı bulunduğu gruplar ile anne ve çocuk örneklemelerdeki benzer ifadeleri karşılaştırmalarda ki-kare analizi de yapılarak; aralarındaki örtüşme, farklılık ve benzerlik durumları görülmeye çalışıldı. *Örneğin çocuklara yöneltilen “yatmadan önce bildiğim sure ve duaları okurum” ifadesinden alınan sonuçlar ile annelere yöneltilen “belli dua ve sureleri ezberlemeleri için çocuklarımla birlikte tekrar ederim” ifadesinden alınan sonuçları karşılaştırmada T-testi analizinden de ki-kare analizinden de yararlanıldı.* Anket verileri yorumlanırken, 1995 yılında Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu tarafından yapılan “Ailede Çocuk Eğitimi” isimli araştırma ile Diyanet İşleri Başkanlığının, 2014 yılında Türkiye geneli yapmış olduğu “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması” bulgularından çeşitli karşılaştırma ve değerlendirmelerde yararlanılmaya çalışıldı. Bahsi geçen bu çalışmalarda bazı bulgularda, özellikle çalışan-çalışmayan şeklindeki tasnif verilerinden konularımızla ilgili olanlardan azami ölçüde istifade edilmeye çalışıldı.

15. Araştırmanın Hipotezleri

- 1- Annelerin, çocuklarının dinî sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışları, annelerin sahip olduğu: yaş, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik durum, dinî bilgi düzeyi gibi değişkenlerin yanı sıra, annelerin evin dışında, gelir getiren bir işte çalışıp çalışmama durumuna göre de farklılık gösterecektir.
- 2- Çocukların dinî sosyalleşme süreçlerindeki kazanımları, annelerinin çalışıp çalışmama durumlarının yanı sıra, annelerin sahip olduğu yaş, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik durum, dinî bilgi düzeyi gibi değişkenlere göre de farklılık gösterecektir.

- 3- Çalışan annelerin yaşamış olduğu iş yoğunluğu, çocuklarının dinî sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarına yansıyacaktır.

16. Sayıtlar

Araştırmanın dayandığı temel sayıtlar şunlardır:

- a. Literatürdeki bilimsel çalışmaların tespitleri ve sonuçları doğru kabul edilmiştir.
- b. Kendileriyle anket yapılan kişiler, soruları içtenlikle ve doğru cevaplamışlardır.
- c. Örneklem ana kitleyi temsil edecek niteliktedir.
- d. Araştırma için kullanılan model ve araştırma yöntemleri doğru tespit edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

ÇALIŞAN ANNE, DİNİ SOSYALLEŞME VE TUTUMLAR

1.1. Değişim ve Süreklilik Ekseninde Aile ve Çalışan Kadın

Modern toplumun doğuşuyla birlikte sosyologlar aile kurumunda yaşanan değişimlerle ilgilenmeye başlamıştır. Aile kurumundaki değişimleri sistematik olarak inceleyen ilk sosyolog olan Le Play, toplumda kentleşme ve endüstrileşmeyle yaşanan değişimin aile kurumunun incelenmesiyle anlaşılabilirliğini savunmuştur (Gönç, 2017: 159). Çünkü, “aile yapısındaki değişim, toplumsal değişim sürecinin aileyi nasıl etkilediğini göstermekle kalmaz, toplumsal değişimin niteliği ve niceliği hakkında bilgi verir” (Dikeçligil, 2014: 16). Aile modernleşme ile beraber, modern zamanların yaşadığı değişimlerin etkisi altında biçimlenmektedir. Modern ilişkiler ağı, aileyi yeni bir bağlama yerleştirmiştir; işte bu yeni bağlama yerleşme çabasına, “ailenin modernleşmesi” demek mümkündür. Bu çerçevede aile, tarım üretiminin maddi örgütlenme yapısından uzaklaşmaya başlayarak, sanayi üretim tarzının ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir (Yıldırım, 2013: 123).

Bora, aile kurumuna makro düzeyde üç temel sosyolojik yaklaşımı şu şekilde özetlemektedir: “İşlevselci yaklaşım, çatışmacı yaklaşım, feminist yaklaşım. Bunların üçü de ailenin toplumsal organizasyonundaki yerine ilişkin makro düzeyde analizler yaparlar. İşlevselci yaklaşım, ailenin işlevlerine odaklanır ve bunların tarihsel olarak nasıl değiştiğini tartışır. Çatışmacı yaklaşım, ailenin özel mülkiyetin miras bırakılmasını garanti altına almak üzere ortaya çıkan bir kurum olduğunu iddia eder. Bu yaklaşıma göre, kapitalist düzende ailenin rolü, eşitsizlikleri hafifletmek, emek gücünün yeniden üretimini sağlamaktır. Feminist yaklaşımın diğerlerinden temel farkı, aileyi bir bütün olarak ele almayıp içindeki ilişkilere, eşitsizliklere ve çatışmalara odaklanmasıdır” (Bora, 2017: 99).

Kapitalizm öncesi toplumlarda ailenin, bireylerin fizyolojik, toplumsal ve psikolojik tüm gereksinimlerini karşılayan, toplum açısından, üretim, üreme, ailenin ve toplumun yeniden üretilmesini sağlayan tek ve bağımsız bir kurum olduğunu aktaran Özbay’a göre “aile, birey ile toplum arasındaki ilişkileri düzenleyen, sürdüren

ve denetleyen bir kurum olarak toplumun temeli ve vazgeçilmez unsurudur” (Özbay, 1984: 36). Kıray’ın işyeri ile konut arasındaki mesafenin açılmasına yaptığı Weber’den mülhem vurgusu, ailedeki değişimin somutlaştırılması açısından önemli. Geleneksel toplumda hemen hiç farklılaşmamış bir biçimde birçok işlevi kendinde toplayan aile, büyük kent yaşamında temelden değişmeye yönelmektedir. Büyük kent, örgütlü iş yerlerinde ücret karşılığı çalışmayı gerektiren, iş yerinin konuttan uzakta olduğu, ailenin eskiden kendi içinde hallettiği birçok iş ve faaliyet için özel kurumlar, örgütler oluşturduğu bir çevredir (Kıray, 1984: 69). Özbay’a göre ailenin toplumdaki rolünün sarsılmasında etken olan önemli olay üretimin ailenin tekeline çıkarak, daha büyük, kar amaçlı işletme birimlerinde yapılmaya başlanmasıdır. Böylece, toplumda aile işletmeleri ile büyük çapta rekabet edebilecek kapitalist işletmelerin varlığı, aile ile toplum arasındaki ‘olumlu’ ilişkileri bozmuş, çatışma ortamını yaratmıştır. Aile, varlığını ve üyelerinin gereksinimlerini karşılayabilmek için, düzeninde ve işlevlerin de değişime giderek toplumsal koşullara uyum sağlamaya çalışan bir kurum haline dönüşmüş, yapısal değişimler ve uygulanan politikalar, kimi zaman aileyi destekler, kimi zaman tehdit eder durumlar yaratmıştır (Özbay, 1984: 36). Nazife Şişman’ın modernleşme perspektifinden bakışı, yukarıda geçen kapitalizmle ilgili süreçleri de kapsamı açısından önemlidir. Şişman’a göre: modernleşme her toplumsal kurum gibi elbette aileyi de etkilemiştir. Bu etkilerden en önemlisi ailenin fonksiyonlarındaki azalmadır. Daha önceleri ekonomik, siyasi, eğitsel, dinî pek çok işlevi olan ailenin bu işlevleri modern toplumda kurumlara devredilir. Üretim işlevi fabrikalara, eğitim işlevi okullara, siyasi ve dinî işlevleri devlet kurumlarına devredilir. Aile artık ağırlıklı olarak bir tüketim birimi haline gelir (Şişman, 2008: 27).

Konuya tarihsel süreç açısından bakıldığında Ortaylı’ya göre “Türk ailesini Osmanlı döneminden ayıran en belirgin çizgi, sanayi ve aile bireylerinin ücretli emektar (veya sermaye sahibi) olarak çalışma hayatına girmesidir. Bu doğumların oranını (düşme yönünde) etkilediği gibi, aile içi ilişkileri, bireylerin eğitim kurumları ve ikincil gruplarla ilişkilerini de etkilemekte ve biçimlendirmektedir. Türkiye’de bu maddi gelişmenin hukuki temelleri 19. asra dayanmaktadır” (Ortaylı, 2013: 218). Aytaç’a göre, “Türk modernleşmesi için kadınlık durumunun yeniden düzenlenmesi hayati bir önem taşımaktaydı. Yani, kadın sadece anne olarak değil, bir eş, yurttaş ya

da ekonomik bir aktör olarak da önem kazanmaktadır” (Aytaç, 2012: 140-141). Tanzimat’la birlikte devam edegelen kadınları toplumsal hayatta daha fazla görünür kılma iradesi, Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte adeta resmi bir söyleme dönüşerek; toplumsal -kamusal- hayatın bütün birimlerine kadınları aktif şekilde katma ve özellikle çalışmaya teşvik etme şeklinde hız kazanmıştır. “Cumhuriyet’in ilanının 50. yılında “Çalışma Alanlarında Türk Kadını” adlı eserde, Bedia Muvahhit kendisinin Ata’nın arzusu ve izniyle sahneye çıkan ilk Türk kadını olduğunu ve Atatürk’ün bu olayı İzmir havalisini dolaşarak etrafa yaymasını istediğini söylerken; Atatürk’ün kendisinden sahneye çıkarken başı açık çıkmamasını, giydiği elbisenin renginde bir türban takarak çıkmasını ve böylece halkı yavaş yavaş alıştırmasını emrettiğini de ekler (Muvahhit, 1974: 87). Farklı alanlarda Bedia Muvahhit benzeri kadınlar öne çıkarılarak, Türk kadını, sosyo-ekonomik düzlemde daha görünür ve aktif hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu isimlere örnek olarak ilk kadın pilot Sabiha Gökçen, ilk güzellik kraliçesi Feriha Tevfik, ilk dünya güzeli Keriman Halis, ilk kadın muhtar Gül Esin, ilk kadın avukat Süreyya Ağaoğlu vb. birçok isim eklenebilir. Bu dönemde amaç, kadınların yüksek oranda çalışma hayatına girebilmesini sağlamak olduğu için, yapılan çalışmalar da daha çok kadınların hangi sektörlerde, ne kadar yer aldığını gösteren istatistiki bilgi ve dökümlerden ibarettir diyebiliriz. Yani kadınların ve çalışan annelerin karşılaştıkları sorunları tespit ve analiz eden çalışmalar, görebildiğimiz kadarıyla henüz yapılmamıştır. Bundan başka Türk modernleşmesinin erken dönemlerinin bir “milli dava “ etrafında şekillenmesinde kadınların katkısıyla birlikte gerçekleşecek olan bir aile odaklı modernleşme olduğuna vurgu yapan Serpil Sancar, modern Türk ailesinin, ulusun kurucu unsuru olarak görevler üstlenen, ulusun inşasına katılan bir “modernleş(tiril)me aracı” olduğu tespitini yapar (Sancar, 2014: 208-209). 1950’lerden sonra Türkiye hızlı bir ekonomik bir toplumsal değişme sürecine girmiştir. Bu değişme toplum yapısını ve bütün toplumsal kurumlar gibi aileyi de etkilemiştir (Erder,1984: 9). Topçuoğlu’na göre 1950’li yıllarda Amerikalıların Türkiye’ye verdiği Marshall yardımı, Türkiye’deki tarımın yapısını ve çehresini değiştirmiştir. Tarıma makineleşmenin girmesini sağlamış. Arkasından kırdan kente doğru artan göçle beraber şehirde, şehirleşme problemleri başlamış. 1970’li yıllara kadar bu durum, bazı taşları yerinden oynatmıştır. Bu taşlardan bir tanesi de “aile” taşıdır. 1980 sonrası kuşak ise teknolojik değişim, apartmanlaşma, geleneksel mahalle

anlayışının yok oluşu, komşuluk ilişkilerinin zayıflaması, iletişim, ulaşım imkânlarının artması gibi birçok faktörün etkisi altında bugünlere ulaşılmıştır (Topçuoğlu, 2008: 14).

Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllar ile 1950 ve 1980 yıllarını kapsayan periyotta aile kurumuna sosyolojik bir ilgi olmasının yanında, maalesef modernleşme sürecinde geçirdiği kırılmaları ve savrulmaları, neden ve sonuçları ile birlikte inceleyecek kapsayıcı çalışmalar yapılmamıştır. Yapılan çalışmalar genelde istatistiksel bulguların ortaya konmasından öteye geçmemiştir. 1980 sonrası yıllarda Başbakanlık Aile Araştırmalar Kurumu tarafından “Sosyokültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi” araştırma dizisi ve “Aile Yazıları” serileri ile bu alandaki açık, bir nebze de olsun kapatılabilmektedir. Takip eden yıllarda TÜİK ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının yapmış olduğu dönemsel TAYA (Türk Aile Yapısı Araştırmaları) yaşanan birçok sorunu istatistiklerle ortaya koymuştur. Yüksek lisans seviyesinde yapılan çeşitli araştırmalar, çift gelirli aile yapılarını ve farklı meslek gruplarında çalışan kadınların karşılaştıkları çeşitli sorunları, iş-aile arasındaki rol çatışmalarını ve iş verimliliklerinin azalması gibi konulara ağırlık vermekte fakat sorunsalın merkezine inerek, özellikle çocuklarla ilgili boyutları, neden ve sonuçları ile tam olarak ortaya koyamamaktadırlar. Konumuzla yakından ilgili olması açısından İ. Güllü' nün, Karaman OSB'de yapmış olduğu, işçi kadınların sosyal ve dini hayatlarını incelediği çalışmasında farklı olarak, dini durum ve dindarlık algısı ile ilgili çalışmalar yaparak bir nebze de olsa konunun gündeme gelmesine katkı sağlamıştır. (Güllü,2014)

Kentleşme, sanayileşme ve kapitalistleşme süreci içinde hemen tüm toplumlarda benzer işlevleri olduğu kabul edilen ailenin önemli bir değişime uğradığı, işlevlerinin pek çoğunu yitirerek toplumun temel kurumu olma özelliğini yitirdiği görüşü yaygın bir biçimde tartışılmaktadır (Özbay, 1984: 36). Endüstrileşme ile başlayan modern kent hayatı, ailenin geleneksel fonksiyonlarını değerlerini, rollerini ve anlam dünyasını köklü bir biçimde değiştirdi. Aile üyeleri ihtiyaçları olan hizmetleri ve araçları alabilmek için ev dışında çalışmak zorundadırlar. Aile, büyük oranda bir tüketim alanına dönüşmektedir (Yıldırım, 2013: 131). Ailenin geçiminin nakit olarak evden uzakta kazanılması, hem kazancın tarzı, hem de üyelerin ev içindeki ilişkileri bakımından eskisi ile kıyaslandığında, büyük farklılıklar ve kaçınılmaz

yenilikler getirmektedir. Çalışma düzeni bakımından da, konut mahallelerinden ötede, ulaşımın araçlarla sağlandığı iş alanları ve sanayi bölgeleri de geleneksel aile ile büyük kent ailesinin en önemli farkını mekânsal olarak vurgular (Kıray, 1984: 70).

Başta hızlı kentleşme, göç ve sanayi devriminin dayattığı yeni yaşam biçimleri ve değerleri, aile müessesesini bir parçalanma ve dağılma sürecine itmiş ve böylece aile; temel fonksiyonlarını yerine getiremeyecek derecede zayıflamıştır. (Kaşık, 2008: 177). Günümüzde ailenin gelenekselden moderne şeklinde tanımlanan değişimin en bariz görüldüğü alanlardan biri, kadının annelik rolü çerçevesinde yaşanan değişim ve bu rolle çalışma hayatı arasındaki gerilimli ilişki olduğunu söyleyen Şişman, bu gerilimli ilişkinin arka planında “sanayi devriminin” yer aldığı tespiti yapar. Sanayi devrimi ile birlikte işin, üretimin organizasyonu tamamen değiştiğini, geçim ekonomisinden kapitalist ekonomiye geçişin, en fazla kadınların hayatını etkilediğinin altını çizer; “çünkü belirlenen mesai tanımı, ev ile iş arasında keskin bir sınır çizmiştir” (Şişman, 2008: 30). Ailenin gelenekselden moderne doğru geçirmekte olduğu dönüşümünün hala devam etmekte olduğunu vurgulayan Tekin, bu dönüşümün bir ayağını şehirleşme diğer ayağının şehirleşmeye bağlı olarak ailenin küçülmesi ve akrabalık ilişkilerinin azalması olduğu tespiti de yapmaktadır. Tekin’ e göre şehirleşme, yeni tip evleri ve aile ilişkilerini de dikte etmiştir; yaşlılar evden çıkmış, çocuk sayısı da giderek azalmıştır (Tekin, 2008: 50).

Modern toplumda aile kurumu ve yapısının köklü bir değişime uğraması, doğal olarak toplumsal ilişki sistemimize olduğu kadar pek çok alanda etkilerini göstermiştir. Bir anlamda kaçınılmaz gibi görünen bu sonuçlar karşısında, bireyi ve toplumu yeni ve sağlıklı bir ilişki sistemi içinde korumak ve geliştirmek için yeni sosyal politikaların geliştirilmesi, özellikle aile kurumunu iyileştirici düzenlemelerin yapılması bir zorunluluk olarak gözükmemektedir (Akgül, 2004: 54).

1.2. Çalışan Annelerin Karşılaştığı Çeşitli Sorunlar ve Yaklaşımlar

Çalışan anne konusu, birçok farklı sorun ve yaklaşımları barındırma potansiyeline sahip bir alan iken, maalesef bu konuda alana inilip, belirli sorular eşliğinde somut çalışmalar yapan araştırmalar çok azınlıkta kalmaktadır. Annelerin çalışması ile ilgili sorunları köşesinde konu edinen birçok yazar olmasının yanı sıra,

üzerinde konuşulan ve yazılan birçok araştırma konusu, alana inilip araştırılmamış; tabiri caizse askıda bırakılmıştır. Çalışan annenin, gerek ailevi olsun gerekse mesleki olsun, yaşadığı her türden olumsuzluk, çatışma ve huzursuzluğun evvelemirde çocukların yaşamış olduğu dini sosyalleşme süreçlerine de negatif etki edebileceği hususu önem arz etmektedir.

İş hayatına entegrasyon, özellikle de erkek egemen yapının hakim olduğu Türkiye gibi toplumlarda, kadın açısından aşılması gereken duvarları da beraberinde getirmiş; kadın çalışma hayatına atılsa da toplumun ondan beklediği eş ve anne sorumluluklarında bir değişim olmamış, kadının çalışma hayatı ile aile hayatını dengeleyebilmesi sorunu karşımıza çıkmıştır (Günsel, Köroğlu ,Demirci,2015: 77). “Stres Kaynaklarının Çalışan Kadınlar Üzerindeki Etkileri” üzerine çalışan Kirel, çalışan kadınlardaki belli başlı gerilim ve stres unsurlarını şu şekilde özetlemeye çalışmıştır: “Çalışan kadınlarda en büyük gerilim kaynaklardan birini ailesi ile ilgili olumsuz ilişkiler oluşturmuştur. Yapılan araştırma sonuçları, çalışan kadınların kendilerini öncelikle anne ve eş olarak düşündüklerini, aile görevlerinin onlar için daha önemli olduğunu, işlerini ekonomik güvence nedeni ile zorunlu olarak bırakamadıklarını göstermiştir. Aile ve ev sorumluluklarının çok fazla oluşu ve ev çalışma yaşamı uyumunun her zaman kolaylıkla sağlanamaması, kadınların rol çatışması içerisinde olduklarını göstermektedir. Çok rollü bir fonksiyona sahip olan kadının da, bu rollerinden birini aksatması kaçınılmazdır” (Kirel, 1991: 184).

Kadınlar bir taraftan toplum tarafından kendilerine biçilen geleneksel eş ve annelik rollerini yerine getirmeye çalışırken, diğer taraftan da meslek yaşamlarında erkek rakipleri ile yarışarak iki misli sorumluluk üstlenmektedir (Bedük, 2005: 23). Özellikle de ekonomik yetersizlikler nedeniyle çalışan kadınlar, hem ev kadını olarak hem anne olarak birçok zorlukla karşılaşmakta, çalışma koşullarının olumsuzluğu, toplumsal baskıların etkisi ile birleştiğinde çalışan kadınlar çok fazla sorumluluk taşımaktadır (Aytaç, 2005: 27). Bu noktada, mesai saatlerinin fazlalığı ve özellikle annelere yönelik yasa ve yönetmeliklerin hem yetersizliği hem de uygulamadaki eksiklikler nedeniyle kadın özel hayat-ış hayatı dengesini sağlamada zorlanmakta, mutsuz olmaktadır (Günsel, Köroğlu, Demirci,2015: 81). A. Çarkoğlu ve E. Kalaycıoğlu’nun yapmış olduğu “Türkiye’de Aile, İş ve Toplumsal Cinsiyet” başlıklı

araştırmada da benzer yönler vurgulanmış; Türkiye’de çalışan kadınlar için iş ve ev işleri dengesini kurmanın fevkalade zor olduğu ve bu kadınların omuzlarında müthiş bir yük taşıdıkları belirtilmiştir (Çarkoğlu&Kalaycıoğlu, 2013: 61). Yeliz Uzun, yaptığı araştırmada, çift gelirli ailelerinin yaşadığı iş aile çatışmasının, iş stresinin ve işten ayrılma niyeti düzeylerinin, tek gelirli ailelerin yaşadığı iş aile çatışması, iş stresi ve işten ayrılma düzeylerinden daha fazla olduğu sonucuna varmış; çift gelirli ailelerde eşlerin her ikisinin de sahip olduğu sorumluluklar artacağından yaşanan çatışma düzeyinin de fazlalaşabileceği ihtimalini belirtmiştir (Uzun, 2013: 69). İşyerinde gergin bir ortamda çalışan kadının eve geldiğinde dinlenememesi, gerginliğini bir kat daha arttırabilecektir. Sonuçta ailesi ile arasında problemler ve geçimsizlikler ortaya çıkabilecektir. Aşırı yorgunluk, sinir sistemini etkileyebileceğinden aile arasındaki tartışmalar da kaçınılmaz olacaktır (Kirel, 1991: 167). Bu durumdan çocukların dini sosyalleşme süreçlerinin olumsuz etkilenmemesi düşünülemez.

Batı’da başka aile tiplerinin, cinsler arasındaki eşitliği kurmakta ideal çekirdek aile görünümüne daha yaklaştığı söylenebilir. Örneğin; çift kariyerli ailede karı-koca hem çalışmakta hem de ev işlerini bölüşerek yerine getirmektedirler. Fakat bu tip ailede çocuğun sosyalleşmesi konusundaki başarı derecesinin, geleneksel öğeler taşıyan çekirdek aileler kadar olup olmayacağı henüz tartışma konusudur (Biehler, 1980; akt. Güler,2008:73). Aşağıda Bingölçe’den yapılan alıntı, kapitalizmin, zaten ataerkil ilişkilerin yükünü sırtlanmış olan kadına, bir de acımasız kapitalist piyasa ekonomisinin yükünü nasıl yüklediğini göstermesi açısından önemli:

Ekonomi sahnesinin ve refah ekonomilerinin isimsiz kahramanları çalışan kadınlar, zaman zaman iş yerlerinde, çoğu zamanda evlerinde durmaksızın emek harcayarak, üreterek, bir hayale doğru koşuyorlar minicik bedenleriyle. Ataerkil ilişkileri sırtlandıkları gibi koskoca kapitalist ekonomileri de sırtlanmış götürüyorlar. Süper zor altında, giderek artan oranda, zorlandıkları, ekonomik engelleri aşarken; yıprandıkları, belirsizlikler, riskler ve esnek piyasa beklentileri altında savruldukları açık... (Bingölçe, 2010: 15).

Annenin çalışma hayatına dâhil olması sayesinde edindiği “çalışan” kimliğiyle ortaya çıkan yeni “çalışan anne” kimliğini çeşitli yönleriyle incelemek, bireyin her iki kimliği birden taşımasının zor olduğu görüşünü sorgulamaya yardımcı olması açısından da önemlidir (Seçer, 2010: 22-23).

Annelerin yaşamış olduğu vicdani durumu ve yaşadıkları ev-iş çatışmalarını aktaran Uslu'ya göre anneler, iş hayatı ve ev hayatı arasında kendilerini sıkışıp kalmış hissetmektedirler. İş hayatına atılma yanlarında özellikle şehir hayatında dört duvar arasında çocuklar, temizlik, bulaşık, ütü, çamaşır gibi ev işleri içinde kaybolduğuna tanık oluyoruz. Bunun neticesi olarak da annelerin evlatlarına gerçek bir annelik yapamamanın eksikliğini derinden derine yaşamaktalar. Bununla birlikte babanın ortalıkta görünmemesinin boşluğunu doldurmaya çalışmakta ve çocuk için kurallar koyup uygulama görevini de yerine getirmeye çalışmaktadır (Uslu, 2012: 233).

Nazife Şişman, kadın ve çalışma meselesini problemlili hale getiren iki husus belirtir: 1. Her şeyin değerinin ekonomik olarak ölçülmesi 2. Ev ve işin birbirinden ayrılması. Bu durum tarih boyunca çalışan, ama daha esnek mesailerle çalışan kadının, annelik, ev içi roller ve iş hayatı arasında bir gerilim yaşamasına yol açar (Şişman, 2008: 31). Eskiden erkeğin ev dışında kadının ev içinde üstlendiği görev ve sorumluluklar birbiriyle iç içe girerek rol karmaşasına dönüşmüştür. Kadının iş hayatına atılmasıyla beraber kadın hem çalışan hem kariyer yapan hem eş hem anne hem de gelin ve evlat olma gibi birçok rolleri üstlenerek ağır bir yükün altına girmiş bulunmaktadır. Eve gelip yeni rollerini kocasının desteğini almadan uygulamaya çalışan kadının tüm bu görevlere yetebilmesi mümkün olmadığı gibi, bu kadının mutluluk ortamının gelişmesine katkı yapması da mümkün görülmemektedir. Bu yüzden evli bir çiftte kadın ve erkeğin güçlerine, yaşlarına, cinslerine, sağlıklarına ve bireysel farklılıklarına uygun rollerin verilerek desteklenmesi dengeli bir aile ortamı oluşturma bir gereğidir (Yıldırım&Yıldırım, 2013: 146).

Kadının çalışma yaşamına katılması, eşler arası ilişkilerin değişmesine, geleneksel kadın ve erkek rolleri ve dolayısıyla sorumluluklarına ilişkin kavramların anlamlarını yitirmesine yol açmakla birlikte, bu konuda yapılan araştırmalar evle ilgili faaliyetlerin çoğunun hala kadınlar tarafından yerine getirildiğini veya esas sorumluluğun kadına ait olduğunu göstermektedir (Kaşık, 2008: 181). Genelde, çalışan kadının iki dünyası birbirinden ayrıdır ve evde ücretli emek kullanamıyorsa evdeki rollerinin hiçbirinden vazgeçemez. Bu durumda, geleneksel kadın rollerinin değişmesi ya da bunlara erkeklerin katılması için daha epey zaman geçmesi gerekmektedir (Kıray, 1984: 72). Kandiyoti'nin benzer tespitleri de yapılan

değerlendirmeleri destekler mahiyettedir: “Kadınların, büyüyen sayılarla ücretli iş gücüne katılımı ise, hem bu örgütlenme biçimlerini, hem de ailede cinsiyetler arasındaki işbölümü konusunu gündeme getirmiştir. Kadınların iş gücüne özellikle gereksinmesi olan sosyalist ekonomilerde, bu sorun, aileye yardımcı kurumların (kreşler, yuvalar, ucuz kafeteryalar vb.) öngörülmesi ve ev işlerinin geniş ölçüde toplumca üstlenilmesi yoluyla çözülmeye çalışılmıştır. Böylece kadınlar ve erkekler iş gücüne eşit sayılabilecek koşullarda katılmış olacaklardı. Oysa gerek zaman bütçesi çalışmaları gerekse cinsiyetlerin meslek gruplarına dağılımıyla ilgili çalışmalar bunun hiç de böyle olmadığını göstermektedir. Çalışan kadınlar hem çift yük taşımakta, hem de gerek iş seçimi gerekse işte yükselme şartları açısından olumsuz bir konumda bulunmaktadır. Kaldı ki, ev işlerinin sosyalleşmesi ile ilgili yatırımlar hep az öncelik taşıyan yatırım alanları olagelmıştır”(Kandiyoti, 1984: 28).

Müslüman toplumların değerler silsilesinde evrendeki çeşitliliğin bir harmoni içinde bütünlüğü yansıtması gibi, aile de farklılıkları içinde barındıran harmonik bir bütündür. Modern zamanların en büyük zaafiyeti ise, bu farklılığı dikkate almadan aileye, kadına ve erkeğe yüklenen sorumluluklar ve fazladan içerimlerdir. Bu ise, son tahlilde kadına aşırı bir yük yüklemektedir (Tekin, 2008: 49). Hem özel hem de iş yaşamlarında zorluklarla mücadele eden çiftler bu iki önemli yaşam alanı arasında hassas bir denge kurmak zorundadırlar. Taşımak zorunda kaldıkları ağır sorumluluk nedeniyle çocuk sahibi olma konusunda çekinceli davrandıkları gözlenen çift kariyerli ailelerin, çocuk sahibi olmaya karar verdiklerinde ise tek çocuk üzerinde planlama yaptıkları görülmektedir. Bu türden bulgular, çift kariyerli ailelerin “çocuksuz” olma yönünde bir dönemece girdiklerinin göstergesi olarak da yorumlanabilir (Yılmaz, 2009:123). Tabakoğlu’na göre “sanayi devrimiyle birlikte üretim ilişkilerindeki değişim, kadın ile erkek ve ebeveynle çocuklar arasındaki ilişkilere de yansımıştır. (Tabakoğlu, 2005: 195).

Şişmana göre: “Ev kadını fabrikada çalışmaya başlayıp ücret aldığı da adalet gerçekleşmedi. Çünkü ayrımcılık, hem ücret eşitsizliği şeklinde gösterdi kendisini; hem de ev ve işte çalışmak şeklinde iki katı iş olarak yansıdı kadına” (Şişman, 2008: 30). İngiltere’de çalışan kadınlar arasında yapılan bir araştırma, "Mecbur kalmasam çalışmazdım" diyen kadınların çoğunlukta olduğunu

göstermektedir. Başta endüstrileşmiş toplumlarda olmak üzere annelik konusundaki kriz de babalık konusundaki krizden aşağı değildir. Bugün gelişmiş toplumlarda mevcut iş gücünün neredeyse yarıya yakını kadınlar tarafından yürütülmektedir. Bu kadınlar da bir taraftan çalışırken, bir taraftan da çocuklarına bakmak durumundadırlar (Köylü, 2010: 231). Kirel, çalışan kadınlarla ilgili çalışmasında, gece vardiyasına ya da fazla mesaiye kalan kadınların, en çok, yorulduklarından ve de ev düzenlerinin bozulduğundan şikâyet ettiklerini, kadınların çoğunun özellikle gece vardiyasından, gündüz vardiyasına geçtiklerinde uzun bir süre yorgunluğu üzerinden atamadıklarından şikâyetçi olduklarını belirttikten sonra, bu durumun nedeni olarak: "gündüz vardiyasından geceye ya da gece vardiyasından gündüze geçen iş görenlerde, günlük ritmin uzun bir süre sağlanamamasından kaynaklanabilir. Çalışanların uzun bir süre uyum stresini yaşadıkları söylenebilir" tespitini yapmaktadır. (Kirel, 1991: 141). A. Bahadır, çalışan kadınların karşılaştıkları problemlerle ilgili olarak yapılan araştırmaların sonuçlarını genel ve aile içi ilişkilerde ortaya çıkan muhtemel aksaklıklar adı altında iki başlıkta toplamış:

1- Genel sorunlar:

- Çalıştığı işin zorlayıcı şartları altında stres ve bunalım.
- Sorumlulukların üstesinden gelememe endişesi nedeniyle aşırı ruhsal yüklemeler.
- Psikolojik alanda ortaya çıkan rahatsızlıklar nedeniyle bedensel güç ve direnç kaybı.
- Sosyal ilişkilerde gerilme ve kopma

2- Aile –içi ilişkilerde ortaya çıkan muhtemel aksaklıklar:

- Eşine yeterince vakit ayıramama, ilgi ve sevgi kaybı.
- Aile-içi sorumluluklarda zayıflama ve ters tepki.
- Eş ve çocuklarla olan ilişkilerde uyumsuzluk ve yetersizlik.
- Aile bireyleri arasında tahammülsüzlük ve ferdileşme tehlikesi (Bahadır, 2008, 116).

1.3. Annesi Çalışan Çocuklarla İlgili Çeşitli Sorun ve Yaklaşımlar

Sosyo-ekonomik seviyelerin farklılaşmasına bağlı olarak değişen “ev ve çocuklarla ilgili sorumluluklar ve giyim tarzı” “çocukların gündüz bakımının sorumluluğu” “amca/teyze/dayı/hala ve komşularla görüşme” “eğlence tarzı ile yemek ve ev düzeni alışkanlığı” gibi durumlar, bir bütün olarak ele alındığında ailede yaşanan dini sosyalleşme süreçlerini de etkileyebilecek bir potansiyele sahip oldukları görülür.

Çocukların sağlıklı bir dini sosyalleşmeden geçmesi ebeveynin çeşitli stres ve çatışma unsurlarına maruz kalıp kalmaması ile de yakından ilgilidir. Bir taraftan çalışan ailelerin çocuklarına yeteri derecede vakit ayıramaması, diğer taraftan çocuk ve ebeveyn arasındaki kültür farklılığı, diğer taraftan da aile büyüklerinin kendilerinin yeniden dinî sosyalleşme içinde olmaları ve dinî sosyalleşmeye kendilerinin ihtiyaç duyması sebebiyle, çoğu zaman aileler çocuklarının dinî sosyalleşmelerini camilere veya dinî gruplara emanet etmektedirler. Bu durumda da ailenin yerine getiremediği sosyalleştirme görevini dinî topluluk karşılamaktadır (Güngör, 2012: 113-114). Güngör’ün araştırması yurtdışında yapıldığı için “cami” kavramı, orada yetişen nesillerin bütün bir yıl boyunca dini sosyalleşmelerini sürdürdükleri önemli bir mekân olarak belirmektedir.

Kaşık’a göre: “Yoğun çalışan ebeveynlerin çocuk eğitimindeki etkileri azaldığından, onların model olmadaki eksiklikleri başka kurumlarca doldurulmaya çalışılmaktadır. Ne yazık ki bu kurumlar, yeni nesillerin güven duyarak yaşamalarına, cinsel kimliklerine uygun modelleri zamanında kazanmalarına, sosyal yaşama sağlıklı bir insan olarak katılmalarına, televizyon ve internet bağımlılığına karşı bir bilinç geliştirebilmelerine yetmemektedir” (Kaşık, 2008: 182). Ailenin genel olarak yaşadığı en köklü yapısal değişmelerin başında, çocukların ve büyüklerin bakımının aile dışı kurumlara bırakılmasının geldiği belirtir Yıldırım’a göre: “Çocuklar, kreş, anaokulu, bakıcı aile (care family), yetiştirme evi, çocuk esirgeme kurumları gibi kurumlara bırakılırken, büyükler de huzur evlerine terk edilmektedir” (Yıldırım, 2013: 127). Çalışan kadın nüfusunun artmasıyla da annelerin çocuklarla ilgilenme oranlarının düşmesi, çocuklar açısından ciddi bir olumsuzluk olarak görülmektedir. Özellikle annelerin üzerinde durulmasının sebebi onun yerinin bir başkası tarafından doldurulamaması gerçeğidir. Modern psikiyatrinin de çocuğun ana kucağından

mahrumiyetini en temel depresyon sebeplerinden birisi olarak tespiti bu gerçekliği bilimsel anlamda ispat eden bir husustur (Köse, 2010: 171).

Çalışan kadınların çocuğa bakımı ve onu eğitmesi güçleşmektedir. Aynı zamanda annelerin çocukla duygusal ilişkileri, sevgide bulunma gibi davranışları da aksamaktadır. Okullar yönünden de çalışan kadınların sorunları artmaktadır. Okul tatil olduğu zaman çocuğa kim bakacak? Kadın sabah işine çocuktan önce gidiyorsa çocuğu okula kim hazırlayacak? Akşam eve çocuktan sonra dönüyorsa yine çocukla kim ilgilenecek? (Tezcan,1999: 157). Sıralanan bu sorunlardan en az biri ya da birkaçı bütün çalışan annelerin kafasını meşgul etmiştir. Bu sorunların içinde çocukların dini sosyalleşmelerini düşünmek ya da buna kafa yormak için zaman ayırmak maalesef birçok anne için “fazla lüks” olarak addedilebilmektedir.

Çalışan annelerin çocukları üzerine, ülkemizde yapılan çalışmaların ilklerinden diyebileceğimiz “Çalışan Kadın ve Problemlili Çocuklar” adlı çalışmada Psikiyatr Dr. Saygılı ve Pedagog Çankırılı, kendilerine gelen çocuk vakalarından, anneleri çalışanlarla ilgili özel bir çalışma yaparak konunun önemine dikkat çekmişlerdir.

Çalışan kadınlar içinde en çok yıprananı annelerdir... En büyük problemleri de “çocuk eğitimi”dir. Çocuklarına ayıracak yeterli zamanları olmadığından onlarla sıcak bir bağ kuramıyorlar. Çocuklar, yabancı elinde büyüyor. Çocuk annesinin çalışmak zorunda olduğunu anlayamadığından “onun kendisini sevmeyişi için başkalarına bıraktığını zannediyor. Annesinden yeterli sevgi, ilgi ve şefkat alamadığından “güven duygusu” yerleşmiyor. Sevgi ve güven duygusu ancak yaşanarak kazanılan ruhsal gıdalardır. Bu gıdalardan yoksun yetişen çocuk, ruh sağlığı yönüyle gerekli olgunluğa erişemiyor. Atalarımız bunu “Anasız kuzu melezmez” sözüyle çok güzel ifade etmişlerdir (Saygılı&Çankırılı, 1992: 5-6).

Çocuğun dini sosyalleşme sürecinin önemli yönlerinden biri olan iman, güven, sabır vb. kazanımları da bu sevgi ve güven duygusu temelinde gelişim göstermektedir. Annenin çalışmasının çocuk üzerindeki olumsuz etkilerini inceleyenler şu hususlara değinmişlerdir:

- * Annenin çalışması, çocuğun gelişmesinde aksaklıklar yaratır.
- * Çocukta uyum ve davranış bozukluklarına yol açar.
- * Çocukları yalnız kalır, ihmal edilirler (Razon,2018).

Kırel'in araştırması boyunca yaptığı görüşmelerde, özellikle evli olanların, çocuklarıyla yeterince ilgilenememekten ve ev işlerine yeterince zaman ayıramadıklarından söz etmişlerdir "Kadınlar fazla mesaiye kaldıklarında çocuklarının bakımının aksadığını ve ev düzenlerinin bozulduğunu belirtmişlerdir. Aşırı yorgunluk sonucu eve gittiklerinde de işle uğraşabilecek enerjilerinin kalmadığını, hemen yatıp uyuma ihtiyacı duyduklarını ifade etmişlerdir" (Kırel,1991:137). S. Hıdıroğlu "Sağlık İş Kolunda Çalışan Kadınların Çalışma Yaşamları İle İlgili Sorunların Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tez araştırmasında görüştüğü annelerin, çocuklarıyla ilgili yaşadıkları olaylar ve saydıkları bir takım sorunlar, annelerin çalışmasının olumsuz sonuçlarından öncelikle çocukların etkilenebileceğini göstermesi açısından önemlidir. İlgili çalışmada annelerin sıraladığı belli başlı sorunlar şu şekilde geçmektedir:

"Çocuk agresif birisi oluyor, sevgi eksikliği, uyku düzeni bozuluyor. Hasta olduğunda izin alamıyorum, yeterli bakımın yapılamadığına inandım, iyi bakıcı bulmak zor, çocuğa yeteri zaman ayıramama, gece uykusuzluğu, yemek yememe, az kilo alması, hijyen, eğitim, çocuk güvenliği, bakıcıya alışamama, maddi ve manevi, her şey problemdi. Çocuğa duygusal olarak yaklaşmadım, bakıcıların yeterli eğitiminin olmaması, sevgiyle bakmadılar ücret aldıkları için baktılar, işime ve çocuğuma adapte olamadım, çocukların hırpalanması, psikolojik sorunlar ve enfeksiyon hastalıklar sık görüldü, çok bakıcı değiştirdim, çocuk beni tanıımıyordu, az ilgi ve alaka, ben işe giderken çok ağlıyordu, çok fazla, hep aklım çocukta kaldı, üzerimde hep yük oldu." (Hıdıroğlu, 2006: 71)

Nazlı'nın yaptığı araştırmaya göre çalışan bir anne olmanın, çocuklarla olan ilişkileri ve annelik rollerinin nasıl etkilendiği sorgulandığında çalışan kadınların çocuklarıyla olan ilişkilerini "sorunlu" şeklinde niteledikleri görülmüştür. Çalışan kadınlara göre çocukların büyük bir çoğunluğu annelerinin çalışmasını; kreşe/anaokuluna gitmeyi istememektedirler. Çocuklar kendilerini, anneleri çalışmayan arkadaşları ile karşılaştırmakta ve annelerinin de onlarınki gibi her zaman yanlarında olmalarını beklemektedirler (Nazlı, 2005: 80). Yoğun çalışma şartları içerisinde aile, çocuğu sosyalleştirme işlevini zamanla kaybetmeye başlamıştır. Çalışan annelerin çocuklarının bakım kalitesi, bir ailede konuşulan en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Ailenin sosyalleştirme işlevi, zaman içerisinde yerini diğer toplumsal eğitim kurumlarına bırakmıştır (Alp: 2007, 39)

Gençlerin daha çocuk yaşlarda aile dışındaki kurumlarda özel eğitim görmeleri, ailenin sosyalizasyonla ilgili işlevini görelî olarak zayıflatmaktadır. Aile, toplumsal değerleri genç kuşaklara aktararak toplumun yeniden üretilmesinde ki önemli rolünü başka kurumlarla (okul gibi) paylaşmak durumunda kalmaktadır (Özbay, 1984: 38). Eğitimle öğretimin farkına dikkat Topçuoğlu, bugün bütün ebeveynlerin, gelecek umutlarını biçimsel eğitim kurumlarına bağlamış durumda olduğunu; dolayısıyla mevcut eğitim kurumları gözden geçirildiğinde bu eğitim kurumlarının eğitim değil, öğretim yaptığının çok rahatlıkla görüleceğini belirtir. “Aile kolayca kaçarak eğitim işlevini okula devretmişti. Eğitim boşta kaldı. Ailenin eğitim işlevi boşta kaldı” (Topçuoğlu, 2008: 16).

“Çalışan anneler ve babalar çocuklarına para, okul, servisi, bakıcı vs. sağladıklarını ve sorumluluklarını yerine getirdiklerini düşünmektedir. Oysa çocuklar anne babalarından sevgi, ilgi ve şefkat beklemektedir. Böyle bir aile yapısı içerisinde yetişen çocuğun psiko-sosyal ve dinî gelişiminde anne babaların bıraktığı boşluğu giderme yolunda gençlerin başka arayışlar içerisine girmesi kaçınılmazdır. Bu durumda cemaatçi yapılarıyla kendilerini “alternatif aile birlikleri” olarak tanımlayan yeni dinî hareketlere yönelmek çok zor olmayacaktır. (K.Mathur ve Roberts’ten aktaran: Kirman, 2010: 245) Kirman’ın, Bisin, Topa ve Verdier’in çalışmalarından hareketle yaptığı tespit çok önemlidir: “yapılan araştırmalar, ailede doğrudan ve sağlıklı bir sosyalleşme sürecinden geçmeyen çocukların daha sık din değiştirdiğini ortaya koymaktadır”(Kirman, 2010: 245).

Çalışan ebeveynlerin zaman sorunu yaşamalarından dolayı, fastfood ve dondurulmuş yiyeceklere ilgi artmakta. Bu yiyeceklerle beslenen çocuklar obezite gibi beslenme sorunları yaşamaktadır (Özyurt, 2013: 167). Çocuk, anne babasına kendisini anlatamadığı için, kendisini dinleyecek birisini bulamadığı için işi şiddete yöneltiyor. Çünkü bizim birbirimizi dinlemeye tahammülümüz yok. Çocuklarımızla ilgili projelerimiz var ama çocuklarımız, bundan anlamazlar! Bu durum çocukta hırçılık, bikkınlık şeklinde tezahür ediyor (Topçuoğlu, 2008: 17). Bahadır’a göre: çalışan kadınların çocuklarında ortaya çıkan sorunlar:

- Saldırganlık, ölüm duygusu ve suçluluk duygularında artış.
- Ebeveyne yönelik aşırı bağımlılıklar.

- Ebeveynin birlikteliğini kıskanma.
- Kendine güven eksikliği ve içe dönüklük.
- Bedensel ve ruhsal gerileme.
- Ebeveynle ilişkilerde uyumsuzluk (Bahadır, 2008: 116)

Çocuğuna sunabildiği tüketim imkânıyla iyi anneliği ölçen bir yaklaşım gittikçe yükseliyor. Ve bu fedakârlık, çocuğunun hayatını bir projeye dönüştürme, bir ürün gibi bu hayatı yönetmeye kadar varıyor. Sadece kendi çocuğunun annesi olan, bütün duygusal yatırımını çocuğu üzerine yapan, atalarımızın dediğinin hilafına, çocuğuna hem taht hem de baht hazırlamaya çalışan patolojik bir anne tipi yaygınlaşıyor (Şişman, 2008: 33). Çocukla zamanı paylaşmak çok önemlidir. Ancak burada zamanın niceliksel fazlalığından ziyade niteliksel boyutu önemlidir. Özellikle sanayileşmenin getirdiği çalışma biçimiyle beraber, çocuklara ayrılan zaman oldukça azalmıştır. Örneğin bir gün içinde çocuğun baba ile harcadığı zaman tablosu dünyadaki bazı ülkelerde şöyledir. Belçika’da 30 dakika, Çin’de 54 dakika, Almanya’da 36 dakika, İspanya’da 18 dakika, Tayland’da 12 dakika ve ABD’de 42 dakikadır (Yıldırım&Yıldırım, 2013: 151).

Topçuoğlu, göçle ortaya çıkan “ilgisiz aile” tipinden bahseder. Yani şehrin aşırı yoğunluğuyla baş edemeyen, o keşmekeşin içinde iş kaygısı, para kazanma, yer yurt tutunma derdiyle uğraşan ailelerde ortaya çıkan aşırı ilgisiz aile (Topçuoğlu, 2008: 18). Kent toplumunun bu dağınıklığı içinde bizim sekülerleşme eğilimi diyebileceğimiz başka bir olguya dikkat çeken Kıray, kentsel ailenin konumunu doğrudan belirleyen iş ve gelirden öte, dolaylı belirleyen sembolik davranışların da değiştiğini, bunların başında, itibar sağlayan gösterişçi tüketimin kazandığı önemin geldiğini vurgular (Kıray, 1984: 77). Sosyo-ekonomik seviyeyi yükseltme yolunda babalarla birlikte annelerin de artan oranda çalışma ortamlarına girmesi, beraberinde bir takım ailevi sorumlulukların, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin de düşüşünü getirmiştir.

Nazife Şişman’ın, yeni dünya düzeninde oluşturulan yeni kimlikler ve yeni haklarla yüzleşmeden, bütün sorunları sadece kadının çalışmasına bağlamanın da bir çözüm olmadığı tespiti çok önemlidir. Küreselleşen dünyada genç, yaşlı, çocuk, kadın gibi yeni kimliklerle ve bu kimlikler üzerinden tanımlanan yeni haklarla karşı karşıyayız. Bu kimlik ve hakları değerlendirme çerçevemize katarak ve dahi kendi

inancımızda temellenen önceliklerimizi belirleyerek “ailede bozulma”, “ailede yozlaşma” şeklindeki sübjektif tanımlamaları aşan ve hem fitratı hem de yeni koşulları dikkate alan tespitler tahliller yapabiliriz (Şişman, 2008: 45). Her toplumda ailenin hiç kaybolmayan, gizli ya da açık, sürüp giden işlevi üyelerine güvence sağlamasıdır. Büyük kent yaşamında bu işlev hala sürüp gitmektedir (Kıray, 1984: 78).

1.4. Sosyalleşme, Dini Sosyalleşme

1.4.1. Sosyalleşme

“Sosyalleşme” kavramını anlamak, aynı zamanda bireyin içinde yaşadığı hayatta, “beşikten mezara” diye tabir edilebilecek bir “sosyal kuşatılmışlık ağının” içinde, aktif ya da pasif, istemli ya da istemsiz bir şekilde maruz kaldığı bütün olgu, olay, anlam ve değerler sağanağının ve işleyen sosyal süreçlerin farkına varması açısından önemlidir. En kısa şekliyle “kültürün insandan insana geçişi” şeklinde tanımlanan sosyalleşme, toplumun norm, değer ve inançlarının üyelerine aktarıldığı bir öğrenme ve nakletme mekanizmasıdır (Dönmezer, 1999: 121-122). Sosyalleşme, "ferdin içinde yaşadığı grubun, toplumun, kültürün ve medeniyetin inançları, bilgileri, değerleri, modelleri ve sembolleri gibi o gruba, topluma, kültüre ve medeniyete mahsus duyuş, düşünüş, yapış ve inanış biçimlerini alması ve kendi tipinde 'özdeşleştirmek' suretiyle şahsiyetine mal etmesi ve böylece çevresine uyum sağlama sürecidir” (Günay, 1981: 195). Ergun’a göre, “sosyalleşme kavramını ilk kullanan E. Durkheim’dir. Durkheim eğitimi, yetişkin kuşakların yetişmekte olan kuşakları sosyalleştirmesi, toplumsal hayata alıştırmaları, ruhsal, zihni ve ahlaki yönden yetiştirmesi olarak kabul etmişti. O, eğitime metotlu sosyalleşme (“Socialization méthodique”) diyordu. Toplum içinde bilinçsiz, plansız ve kendiliğinden yapılan sosyalleşme de methodsuz sosyalleşme idi. Kişi eğer içinde yaşadığı sosyal kültürel kural ve değerleri iyice benimser, kendi şahsiyet yapısını onun üzerine kurar, kendi iç kontrol mekanizmaları ile toplumsal kontrol mekanizmalarını aynileştirirse buna içleştirme, özleştirme (“Internalisation”, “Verinnerlichung” denir” (Ergun, 1994: 37). Benzer bir tasnifi de P. Berger’de görüyoruz. Berger, genel olarak sosyalleşmeye, özel olarak da dinî sosyalleşmeye, din-toplum ilişkilerindeki diyalektik süreçten hareketle, din ve dünya kurma bağlamında, dinî kodlara sahip insanların, sahip oldukları kültürel yapılarının taşması ve bu taşan birikimlerin toplum tarafından belirli bir nesnellığe

getirildikten sonra insan tarafından tekrar içselleştirme süreci ya da döngüsellığı olarak baktığımızı söyleyebiliriz. (Berger, 2000: 38).

İnsanın yaşamını belirleyen şey, sadece ekonomik sermaye değil; aktarmış olduğu, getirmiş olduğu, kazanmış olduğu sosyal sermaye ve kültürel sermayedir. Bu sermaye artık insanın toplumdaki varoluş zeminini ve alanını belirliyor. (Yelken, 2008:169). Her toplum tarih boyunca kendi nesnelleşmiş anlamlarını bir kuşaktan diğerine aktarma problemiyle karşı karşıyadır. Bu problem sosyalleşme süreci, yani kendisiyle belli bir toplumun kurumsal programlarıyla uyum içerisinde yaşamayı yeni bir kuşağa öğretme süreciyle aşılar (Okumuş,2014: 435). Giddens'e göre ise toplumsallaşma, çocukların toplumsal normlar ile değerler hakkında bir farkında olma durumuna ulaştırmalarını ve ayrı bir benlik duygusunu edinmelerini sağlayan toplumsal süreçlerdir (Giddens, 2013: 1076). Sosyalleşme süreci sayesinde toplum kültürü yeni kuşaklara geçmekte ve yine bu süreç toplum kültürünün en önemli parçalarından birisini oluşturmaktadır. Sosyalleşme sayesinde insan, toplumun ortaya koyduğu tavır ve hareket modellerini, örnekleri ve düşünme biçimlerini öğrenmektedir (Dönmezer, 1999: 122). Toplumsallaşma süreci olmaksızın, toplumların tutarlı bir biçimde varlıklarını sürdürmeleri beklenemez (Morgan, 1981: 390).

Tezcan'a göre, en geniş anlamıyla toplumsallaşma, çocuğun eğitimi demektir. "Topluma hazırlanma" da denebilecek bu süreçle birey, belli bir topluma ve dar anlamda ise belli bir gruba bütünleşmektedir. Birey, toplumsallaşırken toplumsal etkileşime tabi olur. Çocuk, toplumsal etkileşim yoluyla grubun kültürünü kazanır. Herhangi bir toplumsal etkileşme, davranışları eğitimcinin istediği yönde değiştirdiği takdirde eğitimin bir parçası olabilir. Bu durumda öğrenenler kendi kendilerine ve diğerlerine öğrettikleri sürece bir bakıma aynı zamanda öğretmendirler (Tezcan, 2005: 10).

1.4.2. Dinî Sosyalleşme

Dinî sosyalleşme kavramını salt manada, genel sosyalleşmeden bağımsız bir kavram olarak ele almak pek mümkün görünmese de toplumda mevcut olan sosyalleşme süreçlerindeki, dinî, kültürel değerlerin ve geleneksel davranışların aktarımlarını içine alan bir tür sosyalleşmenin alt başlığı olarak incelenebilir. "Dini

sosyalleşme” kavramı “dini toplumsallaşma” “dinsel sosyalizasyon” ve “dinsel sosyalleşme” gibi ifadelerle de kullanılmaktadır. Temelde sosyalleşme teorisinden beslenen dinî sosyalleşme, bireyin sosyal bir bağlam içerisinde toplumun dinî normlarını, inanç ve uygulamalarını özümlediği ve toplumun da dinî, kültürel olarak bireye aktardığı bir süreç olarak tarif edilebilir (Birekul, 2014: 147). Bu çerçevede dinî sosyalleşme, "Kişinin toplumun dinî kültür unsurları, değerleri, sembolleri ve modellerini alarak kendi şahsiyetine mal etmesi ve böylece dinî kişiliğinin oluşmasından ibaret bulunan bir süreç," olarak tarif edilir (Günay, 1981: 195). Dinsel sosyalleşme, dinî tutumların şekillenmesinde oldukça önemli bir süreçtir. Dinî tutumlar, toplumsal ve kültürel ortamda sosyalleşmeyle şekillenir (Okumuş, 2014: 443).

Ünver Günay’ın bu tanımı aslında bütün dinî sosyalleşme makalelerinde yer alan genel ve kuşatıcı bir tanım olmasının yanında farklı tonlarda ve farklı açılardan bakarak dinî sosyalleşme kavramını açıklamaya çalışan bilim insanları olmuştur. M. Hakkı Akın toplumsallaşma ile ilgili olarak, kapsayıcı bir şekilde hazırladığı sözlüğünde dinî sosyalleşme kavramına geniş bir yer ayırmıştır. Akın’a göre dini sosyalleşme, genel olarak bireyin toplumsallaşmasıyla birlikte toplumsal bir kurum olan din ile kurduğu ilişkiyi açıklayan alt toplumsallaşma sürecidir (Akın, 2015: 54). Y. Çoştı’ya göre ise Dini sosyalleşme, “her bir dinin ya da dinî geleneğin kendine özgü inanç, öğreti ve kuralları gözetiminde, kişinin nasıl bir dinî tutum geliştirmesi gerektiğinin öğretilmesi ve bunun sonucunda da, kişinin içinde bulunduğu toplumun dinî alışkanlıklarına ve beklentilerine uygun davranışlar göstermesi sürecidir” (Çoştı, 2009: 79). En genel anlamıyla dinî sosyalleşmeye, sezgisel, bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor olmak üzere birçok boyutu olan, bireyin kazanımlarının sadece kitaplardan edindiği bilgilerle sınırlı olmadığı, sosyal gerçeklik alanında deneyimlediği bütün “dini ve kültürel kazanımlar süreci” de denebilir.

Bireylerin münferit inançları farklı farklı olsa da toplumsal düzeyde kabul görmüş dinsel öğretiler bireye dayatılır ve toplumsal değerlerle uyum sağlaması beklenir. Toplumsal öğretilerin bireyde olumlu ya da olumsuz bir karşılığının bulunmasından ziyade önemli olan onu tanımasıdır. Bireyin aktif ya da pasif şekilde bu sosyalizasyon sürecine katılması beklenir (Aydın, 1997: 113). Bireyin aile

sosyalleşmesi, düşünce veya ideoloji sosyalleşmesi, bilim sosyalleşmesi, ekonomik sosyalleşmesi, eğitim sosyalleşmesi, siyaset sosyalleşmesi, ahlak sosyalleşmesi, hukuk sosyalleşmesi ve boş zaman sosyalleşmesinden bahsedilebileceği gibi dinsel sosyalleşmesinden de bahsedilebilir.(Okumuş, 2014: 433). Sosyalleşme sürecinde çocuğun sosyal gelişimini olumlu ve olumsuz yönde etkileyen çeşitli faktörler vardır. Bu süreç aile içinde, arkadaş grubu içinde, kısacası toplum içinde nasıl yaşanılacağına ve davranılacağına dair sayısız kuralları içerir. Bu süreç içerisinde oyun ile çocukta başkalarına olan saygı, yardım, dayanışma, iletişim kurma, işbirliği, kurallara uyma, arkadaşlığı keşfetme, kendini ifade edebilme, kendi kendini kontrol edebilme bilinci gelişir ve ahlaki bir bilince sahip olur (Çoşgun, 2012: 291). Dinî sosyalleşme sadece bir dine bağlanmayı ya da dindar haline gelmeyi değil; aynı zamanda bir dinin öğretilerine ve o dine bağlı olanlara duygusal bir bağlılığı da üretir (Akın, 2015: 57). Normal sosyalleşme sürecine paralel olarak dinî sosyalleşme de ömür boyu sürer, hayatın belirli bir kısmında tamamlanmaz. İnsan ulaştığı her yaş evresi veya sahip olduğu statüye bağlı olarak yeni rollerini öğrenir, uyum sağlar. Ancak şüphesiz bu seyrinde temel olan çocukluk ve ilk gençlik evreleridir. İnsan hayatına yön veren dinî duygu ve düşüncenin gelişimi de bu evrelerle ilgilidir (Bilgin, 2009: 190).

Dini sosyalleşme, karakter ve ahlak yapıları üzerinde kalıcı etkiler bırakabilmesi açısından da önemlidir. Zaten bütün eğitim felsefelerinde asıl olan amacın “bireyde kalıcı davranış değişikliği oluşturabilmek” şeklinde olması da ancak bireyin karakterinin ve ahlakının eğitilmesi sayesinde olabilmektedir. Aksi takdirde sadece öğrenme ve malumat olarak zihni süreçleri beslemek, sağlıksız ve dengesiz beslenmeye benzer ki başta obozite ve diyabet olmak üzere birçok hastalığa davetiye çıkarabilir. “İnsanları ahlaken eğitmeden zihnen eğitmek, topluma bela kazandırmaktır”. Amerika’nın eski başkanlarından Roosevelt’e ait olan bu söz, dini sosyalleşme süreçlerinde bireylerin karakter ve ahlak eğitimlerinin ne derece önemli olduğunu göstermesi açısından kayda değer bulunmuştur. Sağlıklı bir dini sosyalleşmenin önemine dikkat çekmek isteyen Arabacı, Türkiye’de bugün yaşanan dine dayalı sosyal problemlerin nedenlerinden en önemlisi ve temel olanının başarısız bir dinî sosyalleşmeden kaynaklandığına dikkat çekmektedir. Arabacı’ya göre, aile ortamlarından, örgün ve yaygın eğitim ortamlarına, sosyo-ekonomik, ekolojik ve

kültürel çevreden, tasavvufi ve dinî ideolojik gruplara kadar çeşitli kurumlar ve gruplar içinde farklı boyutlarda beliren sorunlar, söz konusu başarısız dinî sosyalleşmenin temel etkenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. (Arabacı, 2003: 53).

1.4.3. Dinî Sosyalleşme Kazanımları ve İlgili Süreçler

Dinî sosyalleşme, bireyin teneffüs ettiği bütün ortamlarda bir şekilde devam eden bir süreçtir. Peygamberlerin hayatları ve dinî öğretileri, din büyüklerinin fikirleri ve hayat hikâyelerinin yanında insanların gündelik hayatlarında dinî nasıl yaşayacaklarına dair bilgiler içeren kitaplar, kültürel ritüeller, toplantılar, kitle iletişim araçlarında gösterilen filmler ve programlar da dinî toplumsallaşmanın sürekli olarak üretilmesini sağlamaktadır (Akın, 2015: 55). Aile içinde yapılan dualar, ibadetler, dinî törenler, ortaya konulan tutum ve davranışlar, ilişki biçimleri vs., başta çocuk olmak üzere aile üyesinin din eğitiminde o kadar etkili olur ki, birey bu dinî bilgi ve uygulamalarla birlikte temelde ve sürekli olarak sosyalleşme sürecini yaşar (Okumuş, 2014: 448). Dini sosyalleşmede bir takım mekânların da bireyin manevi dünyasında yer eden, sembolik bir değeri ve önemi vardır. Dini mekân deyince hemen akıllara camiler, şadırvanlar, kabirler ve türbeler gelir. Türk toplumunda yetişmiş ortalama her bireyin çocukluk anılarında mutlaka bir cami, şadırvan vb. mekânların hatırası vardır. Bu mekânlarla ilgili bireylerin yaşamış olduğu bir takım olumsuzluklar, bireyin o anki mevcut dini sosyalleşmesini negatif yönde etkileyeceği gibi, bu mekânlarla birlikte oluşacak olan bütün inanç ve değerler sistemine de bireyin mesafeli durmasına sebep olabilir. Dini inançlarla arasında problem olan bazı kimselerin hayatlarına bakıldığında, bu kimselerin dini sosyalleşme süreçlerinde yaşadıkları birtakım olumsuzluklar hemen dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda dini sosyalleşme süreçleri sezgisel ve duygusal yoğunluğu da kapsayan bir genişliğe sahiptir. Müslüman bir toplumda doğan her çocuk kendini bir dini sosyalleşme evreni içinde bulur; bir başka deyişle dini sosyalleşme evreninin içine doğar. Yaşayacağı dini sosyalleşmenin yoğunluğuna göre dinin inanç, ibadet ve duygu boyutlarıyla bilişsel, psikomotor ve sezgisel bağlantılarını kurar. Ölüm gerçeğiyle yüzleşme, onu kabullenip barışık yaşayabilme ve dünyaya aşırı bağlanmama anlamında, bireye birçok farklı sezgisel süreçleri yaşatan mezarlık ziyaretlerine çocukların, ailesiyle birlikte katılması dini sosyalleşme kazanımları içinde önemli bir

yere sahiptir. Birey dini sosyalleşme evrenine ait bütün görünüm ve tezahürlerin aktif ya da pasif bir gözlemcisi kimi zaman bir uygulayıcısıdır. Örneğin, Nazar değmesine karşı sure ve dualar okuma eylemi özellikle geleneksel anlam evrenine sahip ailelerde nesillerden nesillere tevarüs eden bir uygulama olması açısından önemlidir. Tuz ve suya okuma, yüzerlik otu yakma, seğ sıvama vb. birçok şekilde icra edilen görsel uygulamalar, çocuklar için dikkat çekici olabilmektedir. Bir başka sezgisel kazanım olarak, Hac ve umreden dönenleri ziyaret edip hurma ve zezem ikramlarından yemek, gelen hediyelik eşyalardan almak, çocuklar için dini sosyalleşme evreni içinde unutulamayacak kazanımlardan biridir. Komşu ziyaretlerinin bile minimum düzeye indiği günümüzde hac ve umreden dönenleri ziyaret ayrı bir önem taşımaktadır. İsmail Kara'dan yapılan aşağıdaki alıntı, tam da böylesine bir dini sosyalleşme evrenini tasvir eden betimleme ve sembolleri içermektedir:

Günümüzde Türkiye'de yaşanan Müslümanlık nasıldır? Bunun unsurları nelerdir? Bir bakalım. “Bu unsurlar; sadece bir ibadet mahalli olmayan camidir, sadece namaza çağırma olmayan ezandır, berekettir, sadece bir mimari öge olmayan minaredir, adak adamaktır, kadınların örtünmesidir, bayram sabahıdır, bir gelecek tasavvuru olan çocukların namaz kılacak kadar dinî bilgi edinmesidir, mahremiyettir, türbedir, ziyaretgâhlardır, adak yerleridir, şifa ve oku(n)ma teknikleri ve gelenekleridir, rüyadır, keramettir, şehitliktir, Cuma geceleri Yasin okumaktır, yağmur/rahmet duasıdır, istihareye yatmaktır, sağ elle yemek yemektir, Mevlid metni ve törenidir, mübarek gün ve gecelerdir, namaz niyaz bilmektir, ekmeği/nimeti kutsal bilmektir, komşuluk hukukudur, ölüm ve mezarlık, öte dünya tasavvurlarıdır, uğura ve nazara inanmaktır, ilâhilerdir, türküdür, deyiştir, tesbihtir, seccadedir, yatarken okunan duadır, zezemdir, aşuredir, Ramazan'da ağızların mühürlenmesidir, haram-helal gözetmektir, hurmadır, sadakanın ömrü artırmasıdır, yoldan taşı-diken kaldırmaktır, kandil simididir, hürmeten saklanan hurma çekirdeğidir, ayıp-günah bilmektir, Besmele'dir..., bunlar üzerinden diğer inananlarla kurulan iletişim ve dildir, hissiyattır, yapıp eylemedir, dini yaşamaktır, mensubiyettir” (Kara, 2016: 54-55).

Aşağıda kapsam genişliği bir hayli fazla olan dinî sosyalleşme süreçleri, kazanım ve davranışları belirli başlıklar altında gruplanarak verilmeye çalışıldı:

1.4.3.1. Günlük Konuşmalardaki Dinî İfadeler

- a- Selamlaşma, İşe başlamadan önce Besmele çekme, İnşallah ve Maşallah demek
- b- Hapşırınca Elhamdülillah-Yerhamükellah demek.
- c- Estağfirullah- Allah Korusun- Allah'a Ismarladık- Allah'a emanet olun- Hayırlı sabahlar

1.4.3.2- Adabı Muaşeret Kurallarını Bilme ve Uygulama

- a- Anne-babaya hürmet
- b- Ekmeğe ve Nimete hürmet
- c- Sağ el ile yeme
- d- Temizlik ve tahareti sol ile yapma
- e- Misafire hoş geldin deme
- f- Büyüklerin ellerinden öpme
- g- Büyüklerin sözünü kesmeme
- h- Hürmete değer kimselerin yanında ayak uzatmama
- ı- Bir yere girerken izin isteme, kapıyı çalma

1.4.3.3- Temel Dinî Bilgiler ve İbadetleri Bilme ve Uygulama

- a- İslam'ın ve İmanın şartlarını bilme
- b- Abdestin alınışı ve Namazın kılınışını bilip uygulama
- c- Oruç tutma, sadaka verme
- d- Bayram namazlarını, Teravih namazlarını ve Cuma namazları eda etme
- e- Kurban ve adak kesme, paylaşma ve dağıtma

1.4.3.4- Sure ve Duaları Bilme ve Okuma

- a- Kısa Sure ve Dualar ezberleyip okuma,
- b- Yemek duası yapma, Yatmadan önce dua okuma
- c- Tuvalet ve banyoya girerken dua okuma
- d- Yolculuk esnasında sure ve dua okuma
- e- Nazar vs. şeylere karşı korunma dua okuyup çeşitli nazar ritüelleri icra etme

1.4.3.5- Dinî Ayin, Merasim ve Ritüellere Katılım ve Tanıma

- a- Doğum- İsim koyma ve kulağa ezan okuma
- b- Sünnet, Nişan-Nikâh-Düğün
- c- Askere uğurlama,
- d- Kandil geceleri, Sahur, İftar,
- e- Cenaze, Mevlit, Hatim, Yağmur duası
- f- Mezarlık ziyareti, Hacı ziyareti

g- Bayram yemeği, Bayram ziyaretleri ve ritüelleri

h- Hasta ziyareti, akraba ziyareti

1.4.3.6-İnsani Değerleri Bilme ve İçselleştirme

a- Doğruluk, Güvenirlik, Verilen sözde durma

b- Cömertlik, Mertlik, Konukseverlik

c- Merhamet, Yardımlaşma, Gücsüze yardım

d- Saygı, Sabır, Hoşgörü, Kanaat, Tevazu, Nezaket

e- Sevgi, İlgi ve Rol modeller (Büyükanne, büyükbaba vb.)

f- Dini Sembol ve Değerleri Tanıma, Saygı ve Benimseme

g- Tespih, Takke, Seccade, Bayrak, Sancak, Tabut

h- Cami, Kible, Hilal, Ezan, İmam, Vatan, Şehit, Gazi

Yukarıda geçen bütün dini sosyalleşme ara başlıklarını kapsamak üzere, çocuklara yaptığımız ankette geçen “dini sosyalleşme kazanımları” aşağıda verilmiştir. (Kalın yazılan kazanımlar, çocukların anket metnini okumadan işaretlemelerinin önüne geçebilmek için “dikkat kontrolü” olacak şekilde olumsuz olarak yazılmıştır.)

**Sokakta karşılaştığım kimselere “Selamün Aleyküm” diyerek selam veririm.*

**Evimize gelen misafirlere hoş geldiniz derim.*

**Yemekten sonra “yemek duası” yaparım.*

****Büyüklerimin yanında nasıl rahat edersem öyle otururum.***

**Bilgisayarda oynayacağım oyun geç yüklendiğinde ve geç açıldığında çok sinirlenirim.*

**Yerde gördüğüm ekmek parçası veya kırıntısını mümkünse ayakaltından alır kaldırıyorum.*

**Hayırlı her işe başlamadan önce “Besmele” çekerim.*

**Yaşlı kimselerin ellerini öperim.*

**Başkasına ait bir eve ya da odaya girerken kapıyı çalarak izin isterim.*

**Yolculuk esnasında dua ve sureler okurum.*

**Teravih namazlarına giderim.*

- *Düzenli olarak Kur'an okurum.
- *Vakit namazlarında mümkün olduğunca camiye giderim.
- *Arife ve bayram günlerinde ailemle birlikte mezarlık ziyaretine giderim.
- *Ramazan'da oruç tutsam da tutmasam da sahura kalkarım.
- *Nazar değmesine karşı sure ve dualar okurum.
- *Hac ve Umreden dönenleri ailemle birlikte ziyaret ederim.
- *Hasta arkadaşlarımı ziyaret ederim.
- *Bayram yemeklerini aile büyüklerimizin evinde birlikte yeriz.
- ***Kardeşim benden habersiz kanal değiştirirse ona çok kızarım.**
- *Dişlerimi fırçalarken çeşmeyi açık bırakmamaya özen gösteririm.
- *Ailecek gerçekleştirilen akraba ve komşu ziyaretlerine katılırım.
- *Cuma namazlarını kılarım.
- *Yatarken bildiğim sure ve duaları okurum.
- *Otobüste hasta, yaşlı ve zor durumda olanlara yerimi veririm.
- *Mahallede arkadaşlarımla oyun oynarım.
- *Elbiselerimi giyerken sağ kol ve sağ ayaktan başlamaya dikkat ederim.
- ***Sinirlendiğimde anne-babama karşı yüksek sesle bağırırım.**
- *Hatim ve mevlit gibi programlara katılırım.
- *İlahi ve dini kasideler dinlemekten hoşlanırım.
- *Yakını ölenlere sabır ve başsağlığı dilemek için ailemle birlikte taziyeye giderim.
- *Peygamberimizin adı anılınca salavat getiririm.
- *Kandil gecelerinde camiye giderim.
- *Beş vakit namazı kılıyorum.
- *Büyükler konuşurken sözlerini kesmem.
- *Annemin yaptığı aşureyi komşularıma ben dağıtırım.
- *Gelen misafirlerin ayakkabılarını düzeltirim.
- *Yolda gördüğüm yardıma muhtaç kimselere yardım ederim.
- *Önemli ya da önemsiz her işimde Allah'a dua ederim.
- *Dini içerikli bazı film ve dizileri annemle birlikte izlerim.

**Dini törenlere, ibadetlere mümkün olduğunca katılırım ve katılmaktan zevk duyarım.*

**Evimize gelen misafirlere ikramda bulunurken anneme yardım ederim.*

**Bana karşı yanlış yapan arkadaşımı hoş görebilirim.*

**Ev işlerinde ve kardeşlerimin bakımında anneme yardım ederim.*

1.4.4. Dinî Sosyalleşmeye Etki Eden “Ajanların” Sıralanması

Sosyalleşme gibi, dinsel sosyalleşme de çeşitli sosyalleştirici araçlarla gerçekleşir ki bunlara dinsel sosyalleşme etken veya ajanları denir. Dinsel sosyalleşme etkenleri, genel olarak sosyalleşme etkenlerine ek olarak dinsel faktörlerdir. Dinsel sosyalleşme etken veya ajanlarını; sosyalleştirici kişi, kurum, zaman, mekân, şahsi tecrübeler ve kitle iletişim araçları gibi çok çeşitli etmenler altında ele almak mümkündür. Bu durumda şu etkenler üzerinde durulabilir: Aile: İnsanın ilk sosyalleşme kaynağı ailedir. Dinî sosyalleşme de, dinin önem verdiği temel bir sosyalleşme aracı olarak aileyle başlar. Denilebilir ki, aile dinsel sosyalleşme yönünden önemli bir işlev görür (Okumuş, 2014: 447). Bu nedenle din sosyologu J. Wach, çeşitli kültürlerdeki yetişkin insanların sahip oldukları dinî duygularla, onların çocukluk çağlarında aile ocağında edindikleri dinî tecrübeler arasındaki yakın ilişkinin önemi üzerinde ısrarla durmaktadır. İlk dinî tecrübesini çocuk ailede edinmektedir. Ancak, bu etki çocukluk sonrası bitmez. Ergenin hayatında da etkili kurum ailedir. Ancak Weigert ve Thomas, bu önemine rağmen, ailenin dinî sosyalleşmedeki işlevine ilgisiz kaldığını, aile araştırmalarında bile, dinin genellikle diğer bir kurum olarak görülüp iki değişken arasında karşılıklı ilişkisel çalışmalara pek gidilmediğini belirtmektedirler (Arslan, 2007: 63).

Yapılan pek çok araştırma, çocuklarda değerlere ilişkin tutumların oluşmasında ilk faktör olarak ailenin, daha sonra bireysel düşüncenin ve son olarak da okulun rol oynadığını ortaya koymaktadır. İşte bu yüzden, günümüz eğitimcileri, ailenin önemine dikkat çekerek, geleceğin eğitiminin aile temelli olması gerektiğini ileri sürmektedir (Köylü, 2010: 234). Köylü, yapmış olduğu bu sıralama ile, bir derecelendirmeden ziyade, çocukta kalıcı bir davranış değişikliğinin oluşabilmesine mütemadiyen katkı sağlayacak olan unsurların içinde ailenin ilksel önemine dikkat çekmek istemiştir.

Dini sosyalleşme süreçlerinde çocuğun sosyalleşmesini sağlayan etki ajanlarının sıralanması meselesi, modernleşmeyle birlikte değişen paradigmatik bakışlarla yakından ilgili gözükmektedir. Geleneksel evrene sahip ailelerde çocuğun eğitim ve terbiyesi başta annenin olmak üzere ailenin temel öncelikli vazifesi iken, modernleşen kentli aile yapılarında ailelerin çocukları terbiye ve eğitim işi (işbölümü gereği) kurumlara havale edilmektedir. Çocukların dinî sosyalleşme süreçlerinde, birincil, ikincil ve üçüncül derecede çocuğun dini sosyalleşmesine etki eden ajanların sıralamaları, bulunulan ortamın sosyo-kültürel dokusuna göre değişmektedir. Geleneksel değerlerin geçerli olduğu daha kırsal ve yerleşim bölgelerinin çevrelerinde bulunan ailelerde anne-babalar birincil etki ajanı olarak kendilerini yani aileyi gösterirken, daha kozmopolit bir yapı arz eden modern, kentli ailelerde çocukların dini sosyalleşmelerine etki eden birincil etki ajanı olarak, eğitim kurumları, yani aile dışı mekânlar gösterilmektedir. “Aile ile ilgili fonksiyonların aile dışı kurumlar tarafından üstlenilmesi, kimi sosyologların Weberyen bürokrasinin mükemmeliyetinin bir sonucu olarak yıllar önce alkışlandığını söyleyen Yıldırım’a göre bu durum, rasyonel işleyen mükemmel bürokrasinin bireyin sorunlarını aileden daha iyi çözebileceği iddiasını da içermektedir. Hatta evrimci modernliğin sosyolojik bakışıyla, kurumların mükemmelleşmesiyle beraber aile kurumuna gerek kalmayacağı yönünde bir kehanette de bulunuldu. (Yıldırım, 2013: 127). Bu konuyu dinî sosyalleşme konusunda ilk alan çalışmalarından sayılabilecek olan Hale Okçay’ın İzmir’de yaptığı doktora çalışmasında annelere uyguladığı anket sonuçlarında görmek de mümkün. İzmir’in üç farklı mahallesinde (Donanmacı, Yamanlar, Bayraklı) çıkan sonuçları karşılaştırdığında dinî bilgilenme ve sosyalleşme süreçlerindeki etki ajanlarının sıralanmasının farklılaştığı görülmektedir:

Kentlileşmiş kesim olan Donanmacı’da formel okul eğitimi programında bulunan din dersleri temel öğretici kaynak olarak görülürken, Hoca-imam-Kuran kursu gibi kaynakların birincil önemi yok denecek kadar az bulunmuştur (%2.1). Oysa Bayraklı ‘da, anne-babanın temel kaynaklığından sonra, formel okul eğitimi ile hoca-imam-eğitimi (% 15) eşit düzeyde yer almaktadır. Gecekondu mahallesi Yamanlar ‘da durum; anne- baba ile okul eğitim arasında dağılmıştır. (Okçay, 1991: 134-137)

Aile ve sosyal politikalar bakanlığı tarafından yaptırılan Türkiye Aile Yapısı Araştırmasında (TAYA) dini bilgilenme kaynağı olarak ilk sırada aile ve aile

bireylerini göstermelerine rağmen yukarıdaki tabloya benzer bir şekilde sosyo-ekonomik seviye yükseldikçe ailenin dini eğitim de birincil kaynak olma oranı azalmaktadır. Araştırmaya göre: tüm sosyoekonomik gruplarda dinî bilgiler konusunda en çok bilgi alınan kaynak aile/akrabalar olmakla birlikte aralarındaki oransal farklılıklar değişmektedir: alt sosyo-ekonomik seviye grubundaki bireylerin %70'i dinî bilgileri, aile/akraba çevresinde edindiğini belirtirken; bu oran orta sosyo-ekonomik seviye grubunda %57, üst sosyo-ekonomik seviye grubunda %52' ye düşmektedir (TAYA,2006: 149). Tezcan, dini sosyalleşmede aileden sonra akraba, komşu, arkadaş, köy-kent, meslek çevreleri, okul, cami, Kur'an kursu, kitle iletişim araçları gibi etmenlerin önemli rol oynadığına dikkat çeker (Tezcan, 2005: 19).

1995-96 Öğretim Yılında üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir alan araştırmasında, din görevlilerinin dine ısındırma ya da soğutma konusundaki etkisi sorulduğunda erkeklerin % 32,1'i olumlu ya da olumsuz bir etkinin olmadığını söylerken, kızlarda bu oran % 43,8 çıkmıştır. Üstelik bu, deneklerin İmam Hatip Lisesi veya diğer liselerden gelmesine göre de farklılık arz etmemektedir (Kaya, 1998: 201). Günay'a göre bu durumun altında yatan en önemli sebep, aslında kızların camiye gitmemesi, dolayısıyla bir din görevlisiyle karşılaşma ihtimallerinin çok düşük olmasıdır. Oysa evde çocuğun dinî sosyalleşmesi ve bilinçlenmesi açısından anahtar rol oynayacak kişi annedir ve genelde bilgi olarak eksiktir (Günay, 1981: 198,199).

1.4.5. Dinî Sosyalleşme ve Aile İlişkisi

Dini sosyalleşme süreçlerindeki kazanımların sağlıklı bir şekilde elde edilip içselleştirilmesinde ailenin önemi çok büyüktür. Bilgi düzeyinde öğrenilmiş olan pek çok dini bilgi, değer ve davranışın içselleştirilmesi, özümsemesi ve davranışlarında kalıcı bir şekilde yer edinmesi ancak ailenin eliyle mümkün olabilmektedir. Özellikle geniş aile yapılarının, bireylerin sosyalleşmelerine olan katkıları daha sorunsuz ve kalıcı şekilde olabilmektedir. Bu anlamda geniş aile formülasyonları, bireyler için adeta içinde yaşadıkları genel toplumun mikro düzlemde yaşanıldığı tecrübi bir ortam olmaktadır. İster geniş aile olsun, isterse de çekirdek aile olsun, ailenin değerlerin aktarılmasında ve dini sosyalleşmenin sağlıklı bir şekilde icra edilmesinde bu denli öneme haiz olduğunu bilen bir takım kötü niyetli, dini kisveli gruplar, ilk iş olarak içlerine aldıkları çocuğun, ailesi ile bağlarını zayıflatma yoluna gitmektedirler. Aile

bağının koparılması ile başlayan kopuşlar, milletten ve ümmetten kopmaya kadar varabilmektedir. Ailenin görevleri arasında yer alan dinî formasyonun oluşumu, dinî duyguların doyurulması ve kendi kültürüyle sosyalleşmenin, her çocuğun ihtiyacı olduğu tespitini yapan Kirman, bu ihtiyacın karşılanmaması durumunda kimlik bunalımının ortaya çıkabileceğini söyler. Bu, kişisel olduğu kadar toplumsal ve kültüre zorunluluktur. Sağlıklı bir doyum ise, çocuklara aileden itibaren iyi bir dinî eğitimin verilebilmesiyle oluşur. (Kirman,2010: 245) Esasen din (ve aile) denetleme kurumlarıdır, toplumda süreklilik sağlayıcı mekanizmalar geliştirirler (Aydın, 1997: 113).

Günay, toplum içerisinde insanın en yakından ve dolaysız temas halinde olduğu ve sosyologların “grup primer” adını verdikleri “ilk gruplar” veya “birinci gruplar” a en katıksız örnek olarak, kişilerin dinî sosyalleşmelerinde en kesin ve etkili rolü oynayan, aile kurumunu göstermektedir (Günay,1981: 196). Dini, politik ve benzeri farklı tutumlarının oluşmasında en etkili faktör olan aile içinde çocuk, anne-babasının davranışlarını doğal bir şekilde öğrenir ve taklit etmeye başlar (Doğan, 2010:124). Pek çok kültürde, birçok çocuk için ilk toplumsallaşma kaynağı, toplumun temel davranış biçimlerini öğreten ailedir (Morgan, 1981: 390). Başka bir ifadeyle, bireylerin psiko-sosyal yaşamının şekillenmesinde, kültürel değerlerin korunması ve aktarılmasında, en etkili kurumun aile olduğu görülmektedir (Dündar, 2012: 40). Bireylerin sosyal varlık olmayı öğrendikleri ilk etkileşim ağı olması nedeni ile toplumun devamını sağlayan kültürel anlam kodlarının ve davranış biçimlerinin bireye aktarılması, büyük ölçüde aile kurumu içinde gerçekleşir (Dikeçligil, 2014: 16).

Ailenin eğitici, şahsiyet verici ve ferdi olgunlaştırıcı rolünün çok büyük olduğuna vurgu yapan Erkal’ göre “ ailedeki bu imkândan faydalanan ve faydalanmayan aynı yüksek diplomaya sahip fertler arasında mesleki hareketlilikte bile çok önemli farklar doğabilir” (Erkal, 2009: 374). Kalıcı davranış değişikliği için sadece öğretimin yeterli olamayacağını, aynı zamanda modeller eşliğinde yani bizatihi canlı uygulamayla kazanılacağını altını çizen Topçuoğlu’na göre “geçmişte bu eğitimi aile yapıyordu. Okulların bugünkü formatıyla bunu yapabilmesi mümkün değildir” (Topçuoğlu, 2008: 16). Bu tespitlerle ilgili olarak eleştirel mahiyetteki şu tespitlerimizi de ekleyebiliriz: Geleneksel evrende, ister evde olsun, isterse ev dışında olsun eğitimin bizzat kendisi

bir oluş, bir duruş ve bir seciye kazandıran mümbit bir süreç iken; modern dünyada eğitim, kapitalist işletme mantığının bir uzantısı gibi duran “eğitim girdisi, çıktısı” “projesi” “toplam kalitesi” vb. bir takım ambalaj ifadelerine indirgenen bir süreç haline gelmiştir. M. Davarcı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin çocuğun sosyalleşmesine etkisini incelediği yüksek lisans tezi sonuç değerlendirmesinde: dinî sosyalleşmenin sadece okul eliyle yapılamayacağına vurgu yaparak, aile desteğinin de önemine dikkat çekmiştir. Davarcı’ya göre, “okulun, öğrencileri topluma uyumlu bireyler olarak yetiştirme hedefine ulaşabilmesi için okul-aile diyalogunun geliştirilmesi gerekmektedir. Okulun öğrencilere kazandırmayı amaçladığı olumlu davranışlar çoğu zaman aile ve çevrenin bu konularda farklı mesajlar vermesi nedeniyle sonuçsuz kalmaktadır (Davarcı, 2008: 111).

Ailenin çocuğun biyolojik açıdan olduğu kadar, psikolojik, sosyal, dini ve ahlaki değerler açısından da en fazla etkilendiği bir ortam olduğunu söyleyen Köylü’ye göre “aile, sadece çocukların fiziki olarak büyüdüğü bir ortam olmayıp, aynı zamanda manevi anlamda da geliştikleri vazgeçilmez bir eğitim ve öğretim ortamıdır” (Köylü, 2010: 228). “Yapılan araştırmalara göre farklı dini inançlara sahip ebeveynlerin çocuklarının dini inançları, ebeveynlerine göre daha az gelişmekte; çocukların din değiştirme ve dinden çıkma olasılıkları daha yüksek olmaktadır” (Sherkat, 2013: 285). İnsanın dinî sosyalleşmesi, onun doğuştan getirdiği ya da doğuştan sahip olduğu fitri-beşeri eğilim ya da istidadın belli bir dini-sosyo-kültürel ortamda gelişmesidir. Bu bakımdan bireyin doğduğu ve içinde yetiştiği aile büyük önem arz etmektedir. Ailenin yerine getirdiği fonksiyonların başında gelen sosyalleşme sürecinde birey, kendi kültürel değer ve kalıplarını öğrenir ve kimliğini oluşturur. (Kirman, 2003: 270-275).

Okumuş, ailenin dinsel sosyalleşmede etkili olmasında dinin aileye ayrı bir önem vermesinin de etkili olduğunu belirtir. “Din, sosyalizasyonun temel bir ajanı veya etmeni olarak aile kurumunu desteklediği için, aile temel dinsel sosyalleşme etkeni veya aracı olmaktadır” (Okumuş, 2014: 448). Birincil sosyalleşme genellikle küçük çocukların aile içindeki sosyalleşmesi olarak ele alınırken, ikincil sosyalleşmenin büyük çocukluk ve gençlik dönemi arkadaş grupları içinde, okulda, meslekte, kitle iletişim araçlarının etkisindeki sosyalleşme olarak alt bölümlere

ayrıldığı görülmektedir (Ergun, 1994: 41). Ailedeki değerler eğitimi verimli kılan etmen, örgün eğitimin aksine gönüllülük esasına dayalı, spontane ve sürekli oluşudur. (Köylü, 2010: 235).

Toplumumuzda, ailenin dini eğitim ve sosyalleşmedeki rolünün, ailenin tipiyle de yakından münasebette bulunduğuna dikkat çeken Kaya'ya göre, dini sosyalleşmenin özellikle ilk çocukluk devresinde "model" in büyük bir öneminin bulunduğu göz önüne alınırsa, geleneksel, geniş ve çekirdek aile tipinin, dini yaşayış konusunda sundukları misalin, o ailelerde yetişen çocukların dini tutum ve davranışlarının şekillenmesindeki payı daha iyi anlaşılır (Kaya, 2011: 30). Aile, ruh sağlığının tesisi ve korunmasını sağlayan sevgi, güven, dayanışma gibi psikolojik ihtiyaçlarını karşılayan birincil ve en yakın sosyal kurum olması hasebiyle bireyin toplumda yer edinmesini sağlayan, paylaşma, kültürlenme ve değer kazanma gibi sosyal ihtiyaçlarına da cevap verir (Bahadır, 2008, 91). Aile, ilk referans grubu olması hasebiyle, çocuklar kendi aileleriyle o kadar özdeşleşirler ki artık, aile bireylerinin yaşam, duygu ve düşünce tarzları onların da bir parçası olur (Köylü, 2010: 235). Örneğin; kırsal yörelerde, çocukların aile içinde büyüklerinden öğreneceği her türlü bilginin yanı sıra, çok küçük yaşlardan itibaren dedesinden abdest almayı, babası ile bayram namazına gitmeyi, kurban duası etmeyi, sahura kalkarak oruca hazırlanmayı, ölünün ardından okunan duaları, vb... bilmesi, kırsal yaşamın yüzyüzeliği, birlikteliği nedeniyle olanaklı olabilmektedir (Okçay, 1991: 134). Özellikle kendileri geniş ailede yetişen aile bireylerinin ve halen geniş aile özelliği taşıyan ailelerin çocuklara dinî alanda yaptıkları rehberlik onların dinî sosyalleşmesinde oldukça etkili olmaktadır (Güngör, 2012: 100). Çeşitli dönem ve kültürlerde aile az çok değişik fonksiyonlar üstlenmişse de çocukların beden, zihin ve ahlâk bakımından sağlıklı ve dengeli yetişmelerindeki işlevleri kesintisiz devam etmiştir" (Çağın, 1992: 332).

Ailenin dini sosyalleşmedeki etki ve önemi üzerinde hemen hemen herkesin vurguladığı husus, ailenin dini sosyalleşmede ilk (primer), dolaysız, kalıcı, etkili, sıcak, doğal bir etkiye sahip olması üzerine olmuştur. Bundan başka çocuğun sosyal rollerini öğrenmesinde, adetleri, örfleri, görenekleri ve gelenekleri benimsemesinde (Nirun, 1994: 69) çocuğun dinî ibadetlere katılımında, ileride eş seçiminde, ahlaki ilkelerdeki tutarlılıkta ve kendi etnik grubunun etkinlik ve okul faaliyetlerine

katılımında (Güngör, 2012: 87-88), bireyin dinî inanç ve tutumlarının oluşmasında (Doğan, 2010: 112), toplumun kültür değerlerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasında (Yavuzer,1981: 90) ailenin birincil önem ve etkiye sahip olduğu da vurgulanmıştır.

1.4.6. Dinî Sosyalleşmede Anne Baba Tutumları

Dini sosyalleşme ve anne baba tutumları denilince ilk akla gelen Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) fitrat hadisi olmaktadır. Gerçekten de çocukların yaşadığı birincil sosyal çevreleri olan ailelerinde, dini değer, görgü, gelenek, şahsiyet kazanma anlamında ruhuna etki edecek birçok dini sosyalleşme kazanımları da edinilmiş bulunmaktadır.

"Her insan fitrat üzere doğar; sonradan anne ve babası onu Yahudi, Hristiyan, Mecusi yapar" (Buhari, Tefsir, 2) hadisi, insanda dini duygu ve düşüncenin oluşmasında fitri etkenlerin yanı sıra, ilk ve en önemli tamamlayıcı unsurun anne-baba ve aile merkezli oluşacak olan sosyo-kültürel çevre olduğuna dikkat çekmesi açısından da son derece önemlidir. Günay'a göre "çocuk, şuurlu ve şuursuz olarak, içinde doğduğu toplum kültüründe, dilde, tavır ve hareketlerde ve çeşitli örf ve âdetlerde, inançlarda ve ibadetlerde, ayin ve törenlerde varlığını hissettiren dinî kültürden etkilenir" diyerek çocuğun ilk sosyo-kültürel çevresini oluşturan aile ve anne-baba etkisine dikkat çeker (Günay, 2000: 383-384). Çocukların dinî sosyalleşmesinde ve belli bir dinî yönelim geliştirmesinde anne- babanın dinî tutum ve davranışları bir model oluşturmaktadır (Uysal, 2006: 74). İnsanın doğuştan taşıdığı biyolojik potansiyelle, ekoloji ve toplumu da içine alan çevre etkenlerinin yanı sıra, aile içerisinde anne-baba tarafından uygulanan istemli bir sosyalleştirme kişiliğin gelişmesi açısından son derece önem arz eder (Kağıtçıbaşı, 1996: 63-64).

Ana-baba, dinsel yaşayış konusunda çocuklarına örnek oluşturur. Çocuklar aile içinde ilk dinsel bilgilerini alırlar, dinsel törenler, dualar, aile içinde öğrenilir. Varsa büyük anne ve büyük babalar etkili olurlar. Bu konuda annenin rolü daha fazladır (Tezcan, 2005: 19). Ebeveyn ve çocuklar üzerinde yapılan birçok sistematik araştırma ve ulusal örnekler üzerinde yürütülen uzun soluklu çalışmalar ebeveyn etkisinin çocukların dinî inançlarında ve pratiklerinde ömür boyu devam eden bir etkisi olduğunu göstermektedir (Sherkat, 2013: 284). Kayıtsız, umursamaz anne ve babaların

çocukları da uzak ve ilgilenmeyen bir Allah imajına sahip olmaktadırlar. Tutarsız bir disiplin anlayışına sahip olan aile çocukların Allah anlayışı da, anne ve babaların tutumlarına paralel olarak, fazla adaletle ilgilenmeyen, bireylerin davranışlarıyla uygunluk arz etmeyen, uygunsuz mükâfatlar veren; ne zaman nasıl bir ceza vereceği belli olmayan bir Allah anlayışına neden olmaktadır (Köylü, 2010: 250).

Çocuklar, ilk yıllardan itibaren, etrafındaki insanların tutum ve davranışlarını gözetler ve onları en ince ayrıntısına kadar kopya eder. Küçük çocuklar, anne ve babaların eylemlerini, sözlerini, yapmacık davranışlarını ve mimiklerini olağanüstü bir şekilde kopya etme yeteneğine sahiptirler. Eğer anne-baba, çalışma, sevmeye, affetmeye, nazik olma, sorumluluk sahibi olma ve dürüst olma gibi birtakım dinî ve ahlaki kuralları öğütüyorsa, bunları başta kendilerinin yapması ve yaşaması gerekir. Değerler çocuklar tarafından sözden ziyade, eylem yoluyla daha etkili bir şekilde kazanılır. Olumlu ya da olumsuz olsun, anne babalar çocukları için doğal eğitim ve öğrenme modelleridir (Köylü, 2010: 252-254). “Önce yap sonra açıklarsın” ilkesinin önemini özetleyen Köylü, öncelikli olarak anne-babanın kendilerinin yaşayarak uyguladıkları rol-modelliklerinin daha kalıcı olacağını vurgulamaktadır. Teorik bilgi ve pratik uygulamaların en uyumlu şekilde anne ve babanın örnek modelliğinde daha etkili olabileceğinin altını çizen Okumuş ise, evdeki örnek modellerin bir taraftan çocuklara İslam’ın ve imanın şartlarını, Amentü’yü, Allah’ı, Allah’ın birliğini, Peygamberi, cennet ve cehennemi, günahı, sevabı, ahireti öğretirken, diğer taraftan da namaz kılmayı uygulamalı olarak öğretilebileceğini söyler. Yani çocuk bir yandan teorik bilgileri alırken, bir yandan da büyüklerinden gördüklerini taklit etmeye çalışır (Okumuş, 2014: 448).

1.4.7. Annenin Dinî Sosyalleşme Üzerindeki Etkisi

İnsanın doğduğu andan itibaren, annesine olan biyolojik ve psikolojik bağımlılığı, adeta onu hem pasif hem de aktif olarak annenin etkisine, tutum ve davranışlarına maruz kalmasına sebep olmaktadır. Anne etkisinin bu yoğunluğu çalışma konumuzu belirleme açısından da sürükleyici olmuştur. Yaşanan toplumsal değişimlerin ve zihinsel dönüşümlerin izinin sürüleceği en önemli yapı taşlarından biri olan ailedeki her bir bireyin yaşadığı süreçler, yaşanan değişimlerin, kırılmaların ve travmaların yönü konusunda bize yol gösterici olacağı kuşkusuzdur. Özellikle

çocukların yaşadığı ve yaşayacağı dini sosyalleşme süreçlerindeki “anne etkisi” şekillenecek olan toplum yapısı konusunda da belirleyici olacaktır. Maalesef yaşanan süreçte birçok anne sahip olduğu bu “etki düzeyinin” farkında olmadığı için çocuğu ile ilgili geliştireceği tutum ve davranışlar konusunda da ön görücü, bilinçli adımlar atamamaktadır.

Batıda yapılan araştırmalarda, annenin, çocukların dinî tutum ve davranışlarının oluşmasında, babaya oranla daha yoğun ve şiddetli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Çocukların dinî inanç ve tutumlarının, babaninkilerden daha çok anneninkilerle benzer olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, bireyin dinî toplumsallaşma sürecinde annenin etkin rol oynadığına dair teoriyle paralellik arz etmektedir. (Çoştı, 2009: 174).

Baykara, tarihi süreçlerde çocuğun Türk kalmasını sağlayıcı temel bir unsur olarak, çocuğun annesinin yanında büyümesinin önemine vurgu yaparak; çocuğun bu şekilde, annesi ve nenelerinden, Türk örfünün temel özelliklerini kaptığını söyler. (Baykara, 1992: 206). Toplumumuzda fiiliyatta genellikle babanın çocuğun dinî terbiyesi konusunda ilgisiz kaldığı ve bu işin çocuğun yetişmesiyle fiilen meşgul olan kişiye yani çoğunlukla anneye veya büyükanneye düştüğü gözlemleyen Günay’a göre de ülkemizde çocuklara ilk dinî bilgi ve terbiyeyi veren kadınlardır. “Evin içinde çocuğun bakımından sorumlu olan kadın, daha konuşmaya başlamasından itibaren çocuğa bir takım dinî formülleri, duaları öğretmekte, yavaş yavaş temel dinî bilgileri vermekte; esasen, günlük hayatta pek çok defalar tekrarlanan dinî, mistik ve büyüsel davranışlar, jestler, konuşmalar, objeler ve olaylar, ayinler ve törenler çocuğun ilgisini çektiğinden yerine göre onlar hakkında sorular sormakta, büyüklerini taklit etmekte ve giderek toplumun dinî kültürünü kendi şahsiyetinde özdeşleştirmektedir” (Günay, 1981: 198). Erikson’a (1962) göre çocuğun, ailede -özellikle annenin ilgisi ölçüsünde edindiği temel güven ya da güvensizlik izlenimleri, onun Allah’a karşı duyduğu güven duygusunu da etkilemektedir. Söz konusu olumlu tecrübeyi yaşamayan çocuk, Allah sevgisini hissetmekte ve dolayısıyla dinî inanca sahip olmakta güçlük çekecektir (Kurt, 2009: 3). Aliya İzzetbegoviç’in “Babam da dindardı, namaz kılıyordu fakat ben dindarlığımı annemden aldım” sözünden hareketle çocuklarda dindarlığın oluşmasında annenin önemine dikkat çeken A. Arslan, evin, ailenin kadına ait bir alan

olduğunu, dolayısıyla annenin görevinin sadece yemek pişirmek değil, aynı zamanda İslam'ın değerlerini, değerler dünyasını çocuğa aktarmak olduğuna da vurgu yapmaktadır. Arslan'a göre, bizim ailemizde kadın, İslam hakkında çok bilgi aktarmaz ama bildiklerinin ışığında onu yaşar. Yaşadıkça da çocuk onlara şahit olur. Mahremiyeti bir bilgi olarak çocuklara aktarmanın bir faydası olmaz; ancak anne onu yaşadığında aktarmış olur. O yüzden anneler çocuklarıyla olan diyaloglarında çok daha yumuşaktır, bazen sert bile olsa bir kırılmalık yaratmaz (Arslan, 2016: 116-117).

İsmail Sağlam 7-14 yaş arası çocukların ibadet eğitimi üzerine yaptığı araştırmasında, düzenli ibadet yapan çocukların, annelerinin %64,3'ü, babalarının ise %33,3'ü düzenli ibadet yaptığını tespit etmiş. Bu sonuçtan hareketle de özellikle annenin düzenli ibadet hayatına sahip olmasının, ailede dinî hayatı canlı tutmada ve çocuklara ibadet davranışını kazandırmada önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşmıştır (Sağlam, 2003:243). Bu da anne babanın dinî davranışlarının, çocuk tarafından modellenerek ya da özdeşim kurarak alındığını göstermektedir (Arslan, 2006: 78). Mevcut dinî sosyalleşme görünümünde anneler çocukların dinî sosyalleşmelerinde daha kritik görevler üstlenmekte ve babalara nispetle daha etkili görünmektedirler (Güngör, 113-114). Aile ve çocuk eğitiminde en doğal ve uygulayıcı varlığın "anne" olduğu; şefkati, merhameti, vicdanı, sevgiyi onun aşılayabildiği gerçeği ise Osmanlı toplumunda ancak İkinci Meşrutiyet döneminde yazılıp söylenmeye başlamıştır. Bu dönemde aydınları en çok "terbiye-i etfal" (çocukların eğitimi) üzerinde durmuşlardır. Temel yaklaşım ise milletin ilerlemesi için vatan çocuklarının, insanlığın en övünülecek niteliği olan eğitimden yararlandırılmalarıdır. Asıl görevleri eğitim olan ana ve babaların, çocuklarını bu haktan yoksun bıraktıklarının farkına varmayışları eleştirilmiştir (Sakaoğlu, 1992: 358).

Kadını aile içinde yüklendiği roller arasında tartışmasız en önemli olanı annelik işlevidir. Annelik, geleneksel olsun modern olsun tüm toplumlarda bu işlevi yürüten kadınların toplumsal anlamdaki önemlerini perçinleyen en önemli faktör olmuştur (Nirun, 1994: 37). Kadın anne olarak, aile ve toplum arasındaki en sağlam köprüdür. Bir çocuğun, hayatının ilk altı yılında aldığı etkiler çok önemlidir. Şu halde, ilk eğitim ana kucağındaki ve daha sonra aile ocağındaki eğitimidir (Erkal, 2009: 374). Sosyologlar insan yavrusunun içtimai mahiyetli, ikinci ve hakiki insani doğumundan

söz ederler. Çocuğun bu doğumu aile çevresinde vuku buluyor ve burada esas rolü ana oynuyor. Bu surette bir çocuğu doğurup onu müsbet bir unsur haline getirerek cemiyete katmak için ananın ne kadar zaman ve enerji harcaması gerektiği üzerinde uzun uzun durulması gerektiği anlaşıyor (Çağatay, 1990: 78).

Yapılan bir araştırma bulgularına göre, özellikle annenin çocuğa yönelik tutumu çocuğun akademik başarısı ile çok daha ilişkilidir. Bu sebeple çocuğun akademik gelişimi açısından annenin demokratik tutum sergilemesi daha önemli görülmektedir. Bu bağlamda ana-babaların çocuğun gelişimi ile ilgilenmesi, okul çalışmalarına destek olması ve çocuklarına yönelik demokratik davranışlar sergilemesi onların başarılarını artırmada önemli etkenlerden olduğu unutulmamalıdır (Erdoğan, 2007: 44). Anneler rolleri gereği bakıcı ve besleyici olarak genellikle küçük çocuklarıyla babalarından daha fazla zaman geçirmektedirler. Böylece anneler çocuklarının sosyalleşmelerinin birincil kaynağı olmaktadır. Bu düzenli ve sürekli etkileşim yoluyla erkek çocuklar annelerin tutumlarının farkında oluyor; bu durum da onların davranışını etkileyebiliyor (Jennings, Axinn, Ghimirea, 2012: 929).

Bayan Toyoda'nın kendisine “savaş sonrasında sanayi devi haline gelen Japonya'nın bu mucizesinde kadının rolü ne ölçüde etkindi” şeklinde soru soran gazeteciye “Japon mucizesinin arkasında kadının payı çok büyük olmuştur. Evet, belki erkeklerimiz bizden daha çok çalışmış, daha büyük fedakârlıklarda bulunmuşlardır; ama onlara bu enerjiyi sağlamada kadının yarattığı huzurun payı da göz ardı edilmemelidir. Ancak bütün bunların ötesinde Japon kadının, ülkenin kalkınmasını sürdürecektir yeni nesillerin eğitime gösterdiği özen, verdiği önem de vardır. Japon kadını, aile kavramını önde tutarak, çocuklarının eğitime verdiği önemle bu kalkınmada etkin bir rol oynamıştır”(Karaman, 2005: 335) şeklinde verdiği cevap, anne tutum ve davranışlarının nesilleri yetiştirmede ne derece etkin olduğunu gösteriyor.

1.5. Tutum ve Davranışlar Konusuna Genel Bir Bakış

Mevcut yaşanan zihniyet değişimlerinin laboratuvar ortamında incelenmesi gibi bir durum söz konusu olamadığı için, bu zihniyet değişimlerinin görünür olduğu bir takım tutum ve davranışlarda ya da yansıdığı olgu ve olaylarda bazı operasyonel

kavramsallaştırmalarla ölçülmeye çalışılır. Tutum çalışmalarının altında yatan önemli bir varsayım, tutumların insan davranışını yordadığıdır. Yani örneğin kişinin dinle/dindarlarla ilgili olumlu/olumsuz düşüncesi ve inancı öğrenildiğinde onun dinle ilgili davranışının nasıl olacağının yordanabileceği düşünülür (Ok, 2011: 531). Toplumdan edindiğimiz izlenimler ve literatür taramasından elde ettiğimiz bilgiler ile anketlerdeki sorularımıza alabildiğimiz cevaplar üzerinden, operasyonel tanımlar eşliğinde dolaylı olarak ölçmeye çalıştığımız “seküler”, “dindar”, “destek” ve “kontrol” yönelimli” gibi tutum ve davranışların mahiyeti konusunda annelerde oluşmuş “net”, “arı duru” diyebileceğimiz bir bilgi ve kanaatin olmadığı söylenebilir. Örneğin üniversite mezunu bir anneye bile “çocuğunuzun dini sosyalleşmesindeki tutum ve davranışınız seküler yönde mi” diye bir soru yöneltile, ya cevap veremez, ya da birkaç açıklayıcı somut örnek üzerinden açıklandıktan sonra cevap verebilir.

Bu araştırmada da annelerin tutum ve davranış çözümlemesi, dolaylı diyebileceğimiz bir takım olgu, olay ve görüngülerden hareketle çözümlenebilmiş ve de netleştirilebilmiştir. Somut örnekler üzerinden açıklayacak olursak: bireylerin üzerindeki dinin belirleyici etkisinin azalması ya da sınırlanması diyebileceğimiz sekülerleşme yönelimi “Ekonomik hayatın her alanında var olan faize, haram helal açısından bakılmaması gerektiğini düşünüyorum” ifadesine vereceği cevaplar üzerinden tespit edilmeye çalışıldı. Aynı minvalde sekülerleşmenin başka bir görüngüsü olan geleneklerden azade olma durumu da “ El öpme âdetinin çağımıza uygun olmadığını düşünüyorum” ifadesine verilen cevaplar üzerinden tespit edilmeye çalışıldı. Bu konudaki diğer bir önemli nokta da tutumun, davranış tarafından belirlenmesi olgusudur. Yani tutumlar davranışı yordayabileceği gibi davranışlar da belirli bir nesne konusunda tutumuzu oluşturmaya başlamaktadır. Yaygın deyimle “inandığınız gibi yaşamazsanız yaşadığınız gibi inanmaya başlarsınız” (Ok, 2011: 532). Bireylere yöneltilen davranış soruları üzerinden sahip oldukları “dindar” tutum ve yönelimlerinin ölçülmesine bir örnek verilecek olursa: “Çocuğuma, çocuklarıma "dedikodu" ve "yalan" gibi konularda iyi örnek olduğumu düşünüyorum” ifadesine cevap verirken, birey, “yalan” ve “ dedikodu” gibi haramlar konusunda sergilediği davranış örüntülerini göz önünde bulundurarak, bu konudaki düşüncesini dışa yansıtacaktır. Başka bir örnek, “çocuğumla/çocuklarımla ilgili bir konuda karar

vermeden önce o işin dinimize uygun olup olmadığını mutlaka düşünürüm” ifadesine cevap verirken de “inandığı dinin, verdiği kararlarına ne derecede etkide bulunduğu” hususunu göz önünde bulundurarak ilgili şıkkı işaretleyecektir. Bir örnek de bireylerin “destek tutumlarının” ölçüldüğü davranış sorusuna verelim: “Belli dua ve sureleri ezberlemeleri için çocuğumla/çocuklarımla birlikte tekrar ederim” ifadesine verilecek olan cevaplar da “destek tutum” ortalamasını belirleyecektir. “Kontrol tutumunun” belirlenmesiyle ilgili olarak da bireylerin “çocuğumun/çocuklarımla kiminle arkadaşlık kuracağına ben karar veririm” şeklindeki davranış ifadesine verilen cevaplar belirleyici olmaktadır. Yani özetle: bazı sorularda davranış içeren ifadelerden, tutuma yönelik bir ortalama, bazı sorularda ise, tutum içeren ifadelerden, davranışa yönelik bir ortalama elde etmeye çalışarak, -bir bakıma mezc ederek- genel bir tutum ve davranış yönelimi kestirilmeye çalışılmıştır. Aşağıda tutum, davranış, inanç ve amaç kavramlarının mahiyeti ve içiçeliği hakkında bilgi verilecektir.

1.5.1. Tutum, Davranış, İnanç ve Amaç İlişkisi

Tutum, “bireye atfedilen ve onun psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan eğilimdir. Tutum, davranışa hazırlayıcı bir eğilimdir; gözle görülmez fakat gözle görülebilen bazı davranışlara yol açtığından davranışların gözlemlenmesi sonucunda tutumun var olduğu öne sürülebilir (Kağıtçıbaşı, 1996: 84). “Tutumlar insan davranışının pek çok önemli ve dramatik örneklerinin arkasında bulunur. Bu yüzden birçok psikologlar tutumların incelenmesini sosyal psikolojinin asıl problemi olarak görürler. Tutumlar inançlarla ortak olarak, temel psikolojik süreçler ile davranış arasında aracı entegrasyonlar halinde bulunurlar. Daha belirgin bir manada söylersek, bir tutum, motivasyon, heyecan ve idrak süreçleriyle öğrenme sürecinin, ferdin dünyasının bir yönüne göre devamlı bir organizasyondur” (Crutchfield & Krech, 2007: 229).

Yaşantımız üzerinde önemli etkileri olan ve davranışlarımızı yönlendiren tutumlar; bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olarak üç bileşenden (ögeden) oluşur diyebiliriz. Bilişsel öge, tutum nesnesine ilişkin inanç, kanaat ve bilgilerden oluşur. Duyuşsal öge, inançlara bağlanmış heyecansal duygulardan oluşur. Davranışsal eğilim ise belirli bir biçimde tepki göstermeye hazırlıktır (Kavas, 2013: 2). Davranış dört etkenin karmaşık etkileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunlar; tutum, ortam,

alışkanlık ve beklentidir. Bu belirtilen dört etkenin hepsi aynı doğrultuda ise ya da birbirleriyle tutarlı ise, davranışın kestirilmesi daha geçerli olacaktır (Kağıtçıbaşı, 1999: 129).

Bir tutum, bireyin düşünce, duygu ve davranışlarını birbirleriyle uyumlu kılarak etkiler. Bu üç öge, yerleşmiş güçlü tutumlarda tam olarak bulunur. Zayıf tutumlarda özellikle davranışsal öge çok zayıf olabilir (Kağıtçıbaşı, 1996: 99). Tutum değişikliğine karşı gösterilen ilgi, hemen tümüyle tutumların davranışları gerçekten etkilediği varsayımından kaynaklanmıştır (Tavşancıl, 2006: 86). Bir gruba, bir kuruma ya da sosyal bir konuya karşı tutum oluşturmak önemsiz bir mesele değildir. Bir tutumun oluşması, kişinin artık bunlara karşı nötr olmadığı anlamına gelir; artık bunlar, kişi için olumlu ya da olumsuz anlam taşır. Bir tutum duruma göre belli bir beklentiyi, standardı ya da amacı belirler (Şerif & Şerif, 1996: 490).

İnsanların olumlu ya da olumsuz bir tutuma sahip olmaları bir yana ortam uygun değilse, sonunda kınanacak ya da zarar göreceklere, çıkarları zedeleneyecekse veya davranışı sergilediklerinde alacakları tepkiyle baş etmede zorlanacaklarsa tutumlarıyla ilişkili davranışlarını sergilemeyebilir, sergilemeyi erteleyebilir ya da daha esnek bir davranış sergileyebilirler (Kağıtçıbaşı, 1999).

Nasıl ki tutumlar davranışı etkileyebiliyorsa, davranışlar da tutumları etkileyebilir. Her ikisinin de birbirini etkileme ve birbirinden etkilenme potansiyeli vardır. Davranışların tutumu etkilediği durumlara birçok örnek verilebilir. Dinî sosyalleşme süreçlerinde geliştirilen tutumlar aslında yapılagelen davranışların bireyde sezgisel/duygusal bir tutumun oluşmasını sağlar. Çocuk olumlu ya da olumsuz ilk tutumlarını çevresinde sergilenen, kendisinin de katıldığı davranış kalıplarından edinir. Aile dışında sosyal ilişkilerde de benzer bir durumu görmek mümkün. Bazı psikologlara göre davranış biçimimiz tutumlarımızı şekillendirir. Bu görüşü daha iyi açıklayabilmek için zencilere karşı önyargıları olan bir kadını ele alalım. Kadın işe otobüsle gidip gelmektedir ve bir rastlantı sonucu, sadece bir zencinin yanında oturacak yer bulunmaktadır. İş dönüşlerinde yorgun olan kadın ayakta durmayı göze alamaz ve zencinin yanındaki boş yere oturmaya başlar. Böylelikle ön yargılı olduğu nesneye yaklaşmış olur (Morgan, 1981: 364).

Olson ve Stone, bireylerin davranışlarının tutumlarını etkileyebileceğini gösteren birçok yol olduğunu; örnek olarak da davranışın, bir konuya karşı olan önyargımızı ya da hafızanın seçici aramasını eyleme geçirebileceğini ileri sürerler. Yapılan davranış akla dikkate değer bir bilgiyi getirerek bireyin sahip olduğu tutumu değiştirebilir. Davranışın tutumları etkilediğini gösteren bir ikinci yol da eylemlerin, bireylerin psikolojik olarak bir tutum pozisyonunu işletmelerine hizmet ettiği gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Failler genelde iradi olarak yaptıkları eylemlerinin sonuçlarından kendilerini sorumlu hissederler ve tutumları ile uyumlu bir hareket yapmaları gerektiğine inanırlar. Bu yüzden yaptıkları eylemle tutumları uyumlu olsun diye sahip oldukları tutumlarını değiştirmeye motive olabilirler (Olson, Stone, 2005: 223). Farklı şeyler olmasına karşın, tutumlarla inançlar daima birlikte bulunurlar. İnançlar tutumların duygusal yönlerine eşlik eden söze dökülmüş ifadelerdir. Bir tutumla birlikte bulunma durumu bütün inançlar için geçerli değildir (Morgan, 1981: 363).

1.5.2. “Seküler Tutum” ve Dinî Sosyalleşmeye Etkisi

Sekülerlik ve dinî sosyalleşmeye etkisine geçmeden önce, sekülerleşme kavramının çağrıştırdığı anlamlar ve yapılan yorumlar hakkında biraz bilgi vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Max Weber, modernliğin ve de sekülerleşmenin tetikleyicisi olarak da kabul edilen Protestanlık hareketinin karakteristik yapısını tahlil ederken, “dünyanın büyüünün bozulması” ifadesini kullanıyordu. “Dünyanın büyüünün bozulması” yani dünyayı kuşatan, insanın anlam evrenini çevreleyen ilahi ve aşkın motiflerin hayattan dışlanması da diyebiliriz. Ailelerde yaşanan sürecin anlamlandırılabilmesi için zihinlerde yaşanan değişimlerin, kırılmaların ve evrilmelerin çok iyi analiz edilmesi gerekir; sonuçta aileler de, insan zihninin anlam yüklü kodlarıyla inşa edilmektedir. Ne zaman ki algılar bulanıklaşmaya, zihinlerdeki çatlak derinleşmeye başladı, aile ortamlarını insani ve yaşanabilir kılan manevi hava da sarsılmaya ve kaybolmaya başladı. “Muhtemelen aile yapısında meydana gelen en önemli değişikliklerden ya da sorunlardan birisi de, aile ahlakı ve otorite sorunudur. Sekülerleşmenin de bir sonucu olarak, aileler kendi varlık nedenlerini, dinî değerlerden öte, kendi zevkleri ve akli yorumlarına dayandırmaktadırlar.” (Köylü, 2010: 231)

Weber'in dünyanın büyüünden arınması ve toplumun rasyonelleşmesi kavramlarıyla ifade etmeye çalıştığı olguyla ilişkili olan sekülerleşme, toplumsal açıdan ele alındığında dinin günlük hayatta her geçen gün etkisizleşerek önemini kaybetmesi, bilimin ve aklın egemen olması durumunu ifade eder (Kirman, 2008: 281). Nakib El-Attas'ın Hollandalı teolog Van Peursen'den aktardığı sekülerleşme tanımı çok kısa ve kuşatıcı olmuştur: “İnsanın aklı ve dili üzerinde önce dinî, sonra metafizik denetimden kurtarılması” olarak tanımlanır (El-Attas, 2016:41). Modernleşmenin Müslüman zihin yapısındaki en bariz göstergelerinden biri de hiç şüphesiz ‘sekülerleşme’ olduğunu vurgulayan Arslan’a göre, sekülerizm/ veya sekülerleşme laik anlayışın yaptığı gibi dini, hayatın dışına koymamakta; tersine ihtiyaç duyduğu “şey” din olduğundan, onu bizzat hayatın içine, bir meşruiyet sağlamak üzere, fakat kendi “bağlamının” öngördüğü şekilde, davet etmektedir. Dolayısıyla din formda korunsun da dine ait ahlak kendi müntesipleri eliyle sekülerleştirilmektedir (Arslan, 2012: 186).

Konuyu biraz daha özelleştirerek, sekülerleşmenin aile kurumundaki görüngüleri üzerinden devam edilecek olursa; Dikeçligil'in yorumu, bu bahsi geçen görüngüleri özetler niteliktedir: “Modernleşme sürecinde hak ve sorumluluk dengesi ihmal edilerek sadece haklara ve tanımlanamamış özgürlüğe vurgu yapılması sonucu bireyciliğin ben- merkeziliğe dönüşmesi, aile içi ilişkileri olumsuz etkilemiştir” (Dikeçligil, 2014: 17). Modern batının vazifeyi teğet geçip hak sahibini kışkırtan seküler haklar nazariyesi, modernliğin temel aldığı eşitlikçi yapı, paylaşımı, fedakârlığı, diğerkâmlığı unutturmuş, ben merkezli / bencil, veren el değil hep alan el olmak isteyen, kendisiyle baş başa kalmaktan mutlu olacağını düşünen bir insan tipi üretmiştir (Köse, 2014:221). Batı medeniyetinin merkezinin insan odaklı olmadığı, merkezinde yer alan unsurun madde olduğuna vurgu yapan Topçuoğlu'na göre: “Batılılaştıkça, modernleştikçe değer yargılarının sisteminde de çok farklı bir dönüşüme şahit oluyorsunuz. Erdem, vefa, tevazu, sadakat, cömertlik gibi insani değerler; gününü gün etme, mevcut durumdan haz alma, hedonist değerlerin ön plana çıktığı bir arenaya dönüşüyor” diyerek, sekülerleşme süreçlerindeki zihinsel dönüşümlere dikkat çekmektedir (Topçuoğlu, 2008: 17). Sekülerliğin başka bir boyutu olarak, Batıda bencilliğin, birey merkeziliğin artmasıyla çocuk yetiştirmenin bir

zahmet olarak algılanması ve çocuk yapılmamaya başlanması arasında bir bağlantı kuran Aktay’a göre, “nüfus alışkanlıkları, insanların en zor benimsedikleri alışkanlıklardandır. Ama bir defa kazandılar mı kolay kolay terk edemedikleri alışkanlıklardandır. Bugün de Batı toplumunda, ne yaparsa yapsınlar çocuk sayısını artıramıyorlar. Mesela köpek besler, onun her türlü zahmetine katlanır, pisliğini temizler ama çocuk yapmak istemez, onun zahmetini çekmeyi göze alamaz” (Aktay, 2008: 23).

Aile içinde olması gereken temel değerlerin de erozyona uğraması sekülerleşmenin başka bir göstergesi olabilir. Günümüz ailesinde sadakat ve vefa göstermenin, ideal bir tavır olmadığına vurgu yapan Şişman, bu durumun sebepleriyle ilgili olarak, “modern hayatın, hiç kimse için fedakârlık yapmayan, sadece ‘kendini gerçekleştirmeyi hedef edinen, atomize bir yaşam süren, elbette en önemlisi uhrevi hiçbir kaygısı olmayan, tüm yatırımını bu dünyadaki ‘özgür ve mutlu’ yaşamına yapan bir birey anlayışına dayandığını” söyleyerek, “modern dönemin, sorumlulukların değil, hakların vurgulandığı bir dönem olduğunu, bu durumun da evlilik gibi, aile gibi, haklara riayeti göz ardı etmeyen ve sorumlulukları vurgulayan kurumların zayıflaması anlamına geliyor” (Şişman, 2008: 43). Sekülerliğin başka bir boyutu olarak önem arz eden “ailenin tüketicilik eğilimleri”, tüketim toplumunda daha da kısıktılmakta ve aile, tüketim peşinde koşan bireylerin yaşadığı ve tüketim düzeyiyle kendini gösterdiği bir alan haline gelmektedir. Tüketici ve gösterişçi bir toplum yapısında özellikle kadınlar ve çocuklar, reklamlar ve sosyal çevre baskısıyla, artık ihtiyaçları karşılamak için değil, daha çok sosyal statü ve gösteriş için tüketime teşvik edilmektedir” (Canatan, 2013: 118). Ahlakın anlam düzeyinde uğradığı mahiyete ilişkin değişim, Müslümanların giderek tüketici kitle olmalarını da kolaylaştırmaktadır. İslam’ın israf olarak tanımladıklarından birçoğunun bugün ihtiyaç olarak görülmesinin sebebi bu olmalıdır. Bundan dolayı Müslüman, modern dünyanın neredeyse bütün “meta”larını İslami kavramlar/isimler ile yeniden sembolleştirerek tüketime hazır duruma getirmektedir. (Arslan, 2012: 195-196). Kültürel alanda insan merkezci (antropo-centrik) bir anlayışla, tabiatın insan tarafından denetim ve egemenliğini, her yönden tek tipleşmeyi hedefleyen modernlik, modern bürokrasinin ‘demir kafes’leri içine hapsedilen ve böylelikle kolayca denetim altına alınan insan kümeleri üretmiştir. Bu

bunaltıcı iklimde ‘ekonomi’, ‘bilim’ ve ‘sanayi’ ilerledikçe, yeteri ölçüde geleneksel ahlaki değerlere yer verilmemesi nedeniyle, toplu intihar ve suç sayıları da artmaktadır (Kurt, 2009: 205). Bazı sosyal bilimciler, hristiyan pratik ve inançlarının azalmasıyla, moral sorunların ortaya çıkmasında etkili olan liberal prespektifin yükselmesi, arasında bir ilişki kurmuşlardır. Örneğin Wilson’a göre dinin azalmasıyla, geleneksel perspektifin ahlaki değerler üzerindeki etkisinin azalması başa baş gitmiştir. Geleneksel ahlaki değerlerin yerini, kişisel çıkar ve özgürlükler ile doğru ve yanlış ahlaki standartlarını mutlak anlamda belirleyen bireyci kültür almıştır (Hayes, 1995: 458).

Sekülerleşme ile ilgili olarak verilen bu bilgilerden hareketle, annelerin çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerindeki yönelimlerdeki farkları görebilmek üzere oluşturduğumuz operasyonel tanımlamalarımızdan biri olan “seküler tutum” ile ilgili genel bir derleme ve çıkarsama yapılacak olursa: “seküler tutum”, dinin, kişinin hayatındaki etki düzeyinin “görece azalma hali” denebilir. Bireyin hayatında, tutum ve davranışlarında dinin “temel belirleyen olma özelliği” zayıflamıştır. Dinin, hayatı kuşatıcı, külli özelliği parçalanmış, dinin müdahil olduğu alanlar daraltılmıştır. Dinin etki alanına getirilen bu daraltma, hiçbir çatışma ve dışlamanın söz konusu dahi olamayacağı “din-bilim” ilişkisine de yansımış; dine olan inanç ve güven, bilimsel ve teknolojik ilerlemelerle birlikte zayıflamış, yer yer de sarsılmıştır. Tabi bu durumun oluşmasında yıllarca zihinlere kazınan, Pozitivist yaklaşımın “ilerlemeci” mantığının bir uzantısı olan, “Bilimin aydınlığı mı” “ortaçağ karanlığı mı” şeklindeki pejoratif bakışın da etkisi büyüktür.

Seküler tutumun yoğunlukta olduğu ailelerde, çocukların dini sosyalleşme süreçlerinde okulda gördükleri “din kültürü ve ahlak bilgisi” dersleri dışında, dini duygu ve havayı teneffüs edebilecekleri ortamlar da sınırlı olabilmektedir. Camilerden, şadırvanlardan, mezarlık ziyaretlerinden velhasıl bütün dini sosyalleşme sembol ve mekânlarından kopuk geçen bir yaşantının, kişiyi kendi toplumunun değer ve sembollerine yabancılaşmasına sebep olabilir. Geleneklerden, örf ve ananelerden uzaklaşmak ya da bu sayılanlara mesafeli davranmak da kısmen seküler tutumun görüngüleri arasında zikredilebilir. Bu mesafeli tutum, el öpme davranışından, çocuklara konulacak isim seçimine, ezan okuyarak ad konulmasından, dua ve kınalarla

asker uğurlamaya kadar birçok davranışı da kapsayacak şekilde ailelere sirayet edebilmektedir. Alışlagelen modern, kentsel yaşama biçimlerinin yoğunluğuna bağlı olarak büyük metropol kentlerde yaygın olarak görülen bu tutumlar, mikro düzeyde de olsa, küçük ölçekli şehirlere de yansımaya başlamıştır.

1.5.3. “Dindar Tutum” ve Dinî Sosyalleşmeye Etkisi

Allah’a bağlılığı ve inandığı dinin esaslarına sıkı sıkıya uymayı temel alan dindar yaklaşımda, ebeveyn ve çocuklar için temel belirleyici faktör ‘din’dir. Bütün ilişkiler, sınırlamalar ve özgürlükler dinin tanımladığı meşruiyet çerçevesi içerisinde gerçekleşir. Ebeveynlerin çocuklarına koyacağı isimden, onlarla ilgili verilecek her türlü karara kadar “din”in kuşatıcılığı ve belirgin bir etkisi söz konusudur. Dindar tutumda, Glock’un inanç, pratik, tecrübe, bilgi ve etkileme (Glock, 1998: 254-255) şeklindeki meşhur beşli tasnifi ile J. Wach’ın akide, ibadet, cemaat (Günay, 2000: 217) şeklindeki üçlü tasnifini de içine alacak bir kuşatıcılık söz konusudur. Yüzeysellikten uzak, içselleştirilmiş bir dini bilincin, aile bireylerinin yaşantısına, karakter ve kişilik yapılarına olumlu bir katkı yapacağı hususu, bugün birçok pedagog ve psikolog tarafından vurgulanmaktadır. Dini tercihler hayatın kökenine, amacına ve anlamına dair doğaüstü açıklamalar sunan bir araçtır. Bu tercihler kişilere yol göstermede yardımcı olurlar. (Sherkat, 2013: 281-282).

Ailenin dindarlığı, çocukların sadece dinî sosyalleşmelerini değil, genel sosyalitelerini de etkilemektedir. ABD’de yapılan bir araştırmada, dindar aile çocuklarının sosyal kabul ölçümünde daha yüksek puan almaya eğilimli oldukları; makbul olmayan davranışlar konusunda sosyal bakımdan daha kabul edilebilir bir tavır ortaya koydukları tespit edilmiştir (Kurt, 2009: 4). Bireyin inanç, tutum ve davranışlarını etkileyen din, bireylerden meydana gelen topluma etki eder ve onları şekillendirir. Din bu nedenle insanlık tarihi boyunca önemli bir etkileme kaynağı olarak medeniyetleri etkileyen unsurların başında gelmiştir (Solmaz, 1996: 127-129). Yapılan araştırmalar, bireylerin yetişkinlik dönemlerindeki dindarlığının tek ve en belirgin göstergesi olarak, ailesinin dinî yaşantısı olduğunu ortaya koymaktadır. İleri ki yıllarda dinden tamamen çıkan ya da din ve mezhep değiştiren kişiler üzerine yapılan araştırmalarda, bu tür kişilerin çocukluk yıllarında ailede dine yeteri kadar önem verilmediği ortaya çıkmıştır (Köylü, 2010: 234).

“Din kurumunun, toplumsal ilişkileri belirleme noktasında, diğer kurumlara göre daha etkili olduğu toplumlarda, insanlara çocukluğun ilk yıllarından itibaren din eğitimi verildiği dikkat çekmektedir. Dindar ailelerin kendi çocuklarının din eğitimlerini önemsemeleri ve çocukluk dönemlerinde bu eğitimi vermeleri de dinî toplumsallaşma açısından kaydedilmesi gereken bir tutumdur. İslam’da da din eğitiminin çocukluktan başlayarak bütün hayat boyunca devam ettirilmesi önerilmektedir” (Akın, 2015: 55). Dinî ilke ve prensipleri yerine getiren ailelere sahip gençlerin dinî sosyalleşme düzeylerinin, diğerlerine oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle ailenin dindar oluşu ile çocuk ve gençlerin dinî sosyalleşmesi arasında pozitif yönde bir ilişki söz konusudur (Ozorak,1989, Johnstone, 2001, Himmelfarb; Aktaran: Güngör, 2012: 97-98). Sonuçta aileleri dindar olan ebeveynlerin, çocuklarının da dindar olma olasılıkları çok yüksektir (Arslan: 2006, 61-78). Dinin bahsi geçen bu etkileyici ve kuşatıcı boyutunun bireylerin hayatlarında “temel belirleyici” olma haline de “dindar tutum” diyebiliriz. Çocuklarda inançların yerleşmesinde, ibadet ve ahlaki davranışların sevilip samimiyetle yaşanmasında, anne-babanın rehberliği ve terbiyecilik tutumları çok önemli bir yer almaktadır (Ayhan, 1971:409).

1.5.4. “Destek Tutumu” ve Dinî Sosyalleşmeye Etkisi

Operasyonelleştirilmiş bir tanım olarak, annelerdeki varlığını ölçmeye ve bir takım bağımsız değişkenlerle çeşitli anlamlılık ve ilişki testlerine tabi tutulan, “destek yönelimli” kasıt, çocukların dinî sosyalleşme süreçlerindeki kazanımlarını destekleyecek ve arttıracak uygun ortamları oluşturan ve çocukların her türlü dinî sosyalleşme kazanımları için, gerekli motivasyon unsurlarını gözetten bir tutum kastedilmektedir. Destek yönelimli tutumda, çocuklar için dinî olgu ve olaylar kaçılacak ve zorla yapılacak kurallar bütünü olarak görülmez. Çocuklar anne – babalarını her zaman ve her konuda yanlarında destek aldıkları ve güven duydukları bireyler olarak görür. Konuyla ilgili olarak K. Yavuz, şu tespitleri aktarmaktadır: “Winzen ve Remplein, çocuk dininin uyanışını, haklı olarak yetişkinlerin teşvik, destek ve etkilerine bağlarlar. Eğer yetişkinler, çocuğun içerden gelen dini eğilimlerini ve yeteneklerini teşvik edip onları uyandırmaya çalışırlarsa, çocuk da onların ne derecede gelişmeye elverişli olduğunu gösterebilir” (Yavuz, 1983: 45). Çocuklar, dinî

sosyalleşme süreçlerinde yaptıkları yanlışlar yüzünden kınanmayacakları ve alay edilmeyecekleri bilinci ve özgüveni ile hareket ederler. Çocuğun isteyerek, severek ibadet yapmasını temin edici bütün saikler (motivler) ana-baba tarafından yerine getirilecektir. Çocuğa hediyeler alınacak, arkadaşlarıyla beraber camiye gitmeleri temin edilerek namazı sevmesi öğretilecek, ana-baba bu davranışları yapan çocuğu sevdiğini açıkça belirtecektir (Ayhan, 1971: 412). Değerleri benimsemede, önceleri bilinçsiz bir şekilde başlayan taklit yoluyla öğrenme, özdeşleşmeye kadar ulaşabilir. Çocuk açısından baktığımızda, özdeşleşme, çocuğun anne ve babası gibi düşünmesi, onlar gibi olmaya çalışması ve çok sevdiği ve hayranlık duyduğu bir yetişkin figürüne kendini benzetme sürecidir. Çocuk sadece davranışlarıyla değil, tüm değerleri, tutumları ve standartları ile başta anne babası olmak üzere yetişkinlere benzemeye çalışır (Köylü, 2010: 253).

Aile içi etkileşim ve iletişimin güçlü olması, çocuk tarafından fark edilerek sosyalleşmeye katkı sağlamaktadır. Çünkü anne-baba bilerek çocuklarını dinî kurumlara götürürlerken, aynı zamanda kendilerinden kaynaklanan sosyalleşmeye dair eksiklikleri cami kanalıyla doldurma yoluna gitmektedirler (Güngör, 2012: 109). Mutlu ve huzurlu ailelerin en önemli özelliklerinden birisi de, evlerinde manevi bir ortam oluşturmalarıdır. Elbette manevi ortam, farklı kişilere göre farklı anlamlar ifade edebilir. Ancak genelde manevi ortam deyince akla, Allah' a iman, ahlaki davranış, dinî yaşantı, ümit ve iyimserlik duyguları, doğruluk, sadakat, şuurulluk, erdemlik ve öz saygınlık gibi kavramlar akla gelmektedir (Köylü, 2010: 244).

Dinî sosyalleşme süreçlerinde anne babanın destek ve kontrol yönelimlerinin önemi ile ilgili olarak Mustafa Arslan'ın yapmış olduğu araştırma, çalışmamız açısından bir hayli yön verici olmuştur diyebiliriz. Arslan ilgili araştırmasında ebeveynler sahip olduğu destek ve kontrol tutumlarının çocukların dinî sosyalleşmelerine etkisini araştırmış ve iki tutum arasında dinî sosyalleşme kazanımları açısından farkların olduğunu ortaya çıkarmıştır. Liseli öğrencilere uyguladığı anket formunda anne ve baba için ayrı ayrı tekrarlanan destek ifadeleri şu şekilde yer almaktadır: *Herhangi bir problemim olduğunda, bana yardım etmesi konusunda anneme/babama güvenebilirim. Annem/babam benim hakkımda güzel şeyler söyler. Öğrenmek istediğim şeyleri annem/babam bana öğretir. Annem/babam*

bana, kendisine ne zaman ihtiyacım olursa yanımda olacağı hissini veriyor.” (Arslan, 2006: 85).

Anne-babanın çocuğa yönelik destekleyici yaklaşımının, çocuğun dinî toplumsallaşması üzerinde olumlu bir etkisi olmaktadır. Anne ve babanın çocuğa gösterdiği destekleyici davranış tarzı arttıkça, çocukların dinî toplumsallaşma düzeylerinde bir artış olmaktadır. (Arslan, 2006: 79-80). Çekirdek ailenin fertleri olan anne, baba ve çocuk arasındaki iletişim bozukluğu, aile bireylerinin hayata bakışlarını, beklentilerini, sosyal ve psikolojik problemlerini kendi dünyalarında yaşamaları nedeniyle ailede olması gereken birlik ve destek unsurlarını da azaltmıştır (Akyol, 2013: 42). Bununla birlikte sevgi ve ilgi dolu bir aile ortamında çocuğun sağlam bir dinî kişilik kazanması ve manevî değerleri benimsemesi kolaylaşır. Yeterince sevgi ve ilgi gösteremeyen, davranışlarıyla örnek olamayan anne- babaların vereceği din eğitimi ve manevî telkinler bu sevgi ve ilgi açığını hiçbir zaman gideremez (Erdil, 1991: 80).

1.5.5. “Kontrol Tutumu” ve Dinî Sosyalleşmeye Etkisi

Çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerinde kontrol tutuma sahip bir anne-baba için önemli olan, ibadet ve ritüellerin şeklen yapılıyor olmasıdır diyebiliriz. Yani çocukların dinî sosyalleşme süreçlerindeki gerekli olan heveslendirici/ özendirici motivasyonel unsurlar pek gözetilmez. Daha çok yapıp yapmadığını kontrol eden soru ve uyarı cümleleri ön plandadır. Çocuğun dinî sosyalleşme sürecinde yaptığı yanlışlardan dolayı korku ve alay edileceği kaygısı ön plandadır. Bu yüzden çocuk daha çok kaçınma davranışı sergilemeye meyillidir.

Arslan’ın yukarıda bahsi geçen araştırmasında kontrol tutumunu ölçmek için kullandığı anket soruları şu şekilde geçmektedir. *Kontrol ifadeleri: Benden beklediği şeyi yapmazsam, annem/babam bu konuda çok katı davranır. Yaptığım şeyleri en iyi biçimde yapmam için, annem/babam beni sürekli sıkıştırır /zorlar. Annem/babam benden, eşyalarımı düzenli, tertipli biçimde kullanmamı ister. Okulda durumum iyi olsun diye, annem/babam bana sürekli uyarılarda bulunur* (Arslan, 2006: 85).

Anne tutumlarının çocukların sosyal becerileri üzerindeki etkisini göstermesi açısından Özkafacı’nın araştırmasındaki bulguları da önemlidir. Araştırmaya göre

annelerin demokratik tutumları çocukların sosyal beceri düzeylerini olumlu yönde etkilerken; annelerin otoriter tutumları çocukların sosyal beceri düzeylerini negatif yönde etkilemektedir. (Özkafacı, 2012:48). Anne ve babaların kullandığı disiplin şekilleri, çocukların psikolojik gelişimi kadar, onların dini ve manevi anlayışlarını da etkilemektedir. Çocukların aile yapılarıyla Allah inançları arasındaki ilişkiye yönelik yapılan ampirik bir çalışma oldukça ilginçtir. Bu araştırma sonucuna göre, izahı yapılmaksızın katı bir disiplin anlayışı ya da sert fiziki cezaya maruz kalan çocuklarla, soğuk bir anne ve babaya sahip olan çocukların, Allah inancı da sert, korumasız, insanları en ufak hatalarından dolayı cezalandıran, sel, felaket, deprem gibi doğal afetlere ve ölümlere neden olan bir Allah tasavvuruna dönüşmektedir (Köylü, 2010: 250).

İKİNCİ BÖLÜM

UYGULAMALI ARAŞTIRMANIN BULGULARI

2.1. Annelere Uygulanan Anketle İlgili Bulgu ve Yorumlar

2.1.1. Anne Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo-4 Annelerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş	N	%
18-25	29	5,6
26-40	282	54,9
41-60	194	37,7
61 ve yukarısı	9	1,8
Toplam	514	100,0

Anketimize toplam 514 anne katılmıştır. Tablo 4 verilerine göre katılımcı annelerin % 5,6'sı 18-25 yaş arası, % 54,9'u 26-40 yaş arası, % 37,7'si 41-60 yaş arası annelerden oluşurken; % 1,8'lik bir oranla 61 yaş ve yukarısı katılımcı annelerin en düşük yer aldığı yaş aralığı olarak belirmiştir.

Tablo-5 Çalışma Durumlarına Göre Annelerin Dağılımı

Anne Çalışma Durumu	N	%
Çalışan	286	55,6
Çalışmayan	228	44,4
Toplam	514	100,0

“Evinizin dışında gelir getiren bir işte çalışıyor musunuz?” şeklinde 514 katılımcı anneye yöneltilen soruya: 286 anne (% 55,6) evet derken, 228 anne (% 44,4) de hayır cevabını vermiştir.

Çalışmamızda yapılacak olan karşılaştırma ve değerlendirmelerin daha sağlıklı olması açısından çalışmayan annelerin oranları da olabildiğince çalışan anne oranlarına yakın tutulmaya çalışılmıştır. Ancak anket metninin uzunluğu ve çalışmayan annelere ulaşımın kısıtlılığı yüzünden, çalışmayan anne oranı, çalışan anneye göre % 11 gibi bir oranla geride kalmıştır. Bu oran, hipotezlerimiz içinde önemli bir yekûn tutan çalışan anne ve çalışmayan anne şeklindeki istatistiksel kıyaslamalarımıza (Ki-kare, T-test vb.) bir engel teşkil etmemektedir. Örneklemimizdeki çalışan anne oranı (% 55,6) TÜİK verilerinde geçen, 18 yaş üzeri kadın istihdam oranı olan % 30'un bir hayli üzerinde görünmektedir (TÜİK, 2017).

Tablo-6 Çalışan Annelerin Çalışma Alanlarına Göre Dağılımı

Çalışma Alanları	N	%
Memur	155	54,2
İşçi	110	38,5
Esnaf-Tüccar	19	6,6
Tarım işçisi	2	0,7
Toplam	286	100,0

Tablo-6’da çalışan annelerin meslek dağılımlarına bakıldığında % 54,2 ile en büyük oranın memur grubu ile, % 38,5 oranıyla işçi grubuna ait olduğu görülüyor. Esnaf-tüccar grubu % 6,6 oranında yer almıştır. Bu oranın düşük çıkmasında, mağaza ve dükkânların

genelde henüz evlenmemiş ya da yeni evlenmiş çocuksuz genç bayan elemanlara öncelik vermelerinin de etkisi büyüktür. Çalışan annelerin alan dağılımında, en düşük orana sahip olan tarım işçiliğinin oranı ise % 0,7’ de kalmıştır. “Tarım işçisi” oranının düşük çıkması ile ilgili olarak, çalışma/mesai şekillerinin zaman dilimi açısından “çalışan anne” nitelemesini gerektirecek (en az 6 ay gibi) bir sürekliliğin olmaması etkili olmuştur. Makinalı tarıma geçişle birlikte, toplamda 1 veya 2 ay gibi kısa süreli çalışan annelerin cevapları, hipotezlerimiz açısından ayırt edici olmayacağı için, bu durumda olan annelere anket yapılmamıştır. Anket uygulama evrenimiz olan Karaman özelinde baktığımızda, yılın en az 6 ayını evinin dışında, tarım işçisi olarak çalışan bir “tarım işçisi anne” örnekleme (2 kişi dışında) rastlanılmamıştır. Kendi hanesi içinde, kendi tarlasında ve bahçesinde istediği zaman diliminde çalışan anneler ise, araştırmamıza asıl teşkil eden “kendi hanesinden (eşinden, çocuklarından) uzakta, başkası adına çalışan, mesai saatleri belirlenmiş “çalışan anne” kategorisine girmemektedir.

Tablo-7 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı

Öğrenim Durumu	N	%
İlkokul Mezunu	166	32,3
Ortaokul mezunu	62	12,1
Lise Mezunu	90	17,5
Yüksek Okul Mezunu (2 yıllık, önlisans)	35	6,8
Üniversite Mezunu (4 yıllık, lisans)	150	29,2
Lisansüstü mezunu	11	2,1
Toplam	514	100,0

Tablo-7 verilerine göre anketimize katılan annelerin % 32,3’ü ilkokul mezunu annelerden oluşurken, % 12,1’i ortaokul mezunu, % 17,5’i de lise mezunu annelerden oluşmaktadır.

Yüksek Okul mezunu anne oranı % 6,8 olurken; lisans mezunu anne oranı % 29,2

olarak çıkmıştır. Ankete katılan lisansüstü mezunu annelerin oranı ise % 2,1 olarak çıkmıştır.

Tablo-8. Annelerin Öğrenim Düzeylerine Göre Çalışma Durumları (Ki-kare)

Öğrenim Durumu	Ev dışında gelir getiren bir işte		Toplam
		Çalışan	Çalışmayan
İlkokul Mezun	N	59	107
	%	35,5%	64,5%
Ortaokul mezunu	N	29	33
	%	46,8%	53,2%
Lise Mezun	N	39	51
	%	43,3%	56,7%
Üniversite Mezun	N	149	36
	%	68,3%	31,7%
Lisansüstü mezunu	N	10	1
	%	90,9%	9,1%
Toplam	N	286	228
	%	55,6%	44,4%

p = 0,000 p < 0,05

Tablo-8 verilerine göre annelerin çalışma durumlarını öğrenim durumları ile karşılaştırdığımızda ortaya çıkan fark, ki-kare analizine göre oldukça anlamlıdır. Oranlara baktığımızda çalışan annelerin (işgücüne katılımları) çalışma oranları, öğrenim düzeylerinin artmasına bağlı olarak artarken; çalışmayan annelerde bu durum tam tersine dönerek; üst öğrenim basamaklarına doğru oran azalmaktadır. Çalışan annelerde ilkokul mezunu oranı % 35,5 olurken, ortaokul mezunu % 46,8, lise mezunu % 43,3, üniversite mezunu oranı % 68,3, lisansüstü oranı da % 90,9 olarak çıkmaktadır. Bu durum TÜİK verileri ile de örtüşmektedir. Eğitim durumuna göre işgücüne katılım oranı incelendiğinde, kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne daha fazla katıldıkları görüldü. Lise altı eğitimli kadınların işgücüne katılım oranı %25,8 olurken, lise mezunu kadınların işgücüne ortalama katılım oranı % 35,8, yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %71,3 oldu (TÜİK, 2015). Ülkemizde yaygın olan duruma göre, kadınlar arasında üniversite mezunu olup da işgücüne katılmayan kadın oranı oldukça azınlıkta kalmaktadır. Belli bir dönem

“başörtüsü sorunu” yüzünden üniversite mezunu bayanlardan çalışmamayı seçenler olmuşsa da, bu sorunun çözülmesiyle birlikte, başörtülü bayanların da çalışma alanlarına katılımda ciddi bir artış gözlenmiştir. Üniversite mezunu bayanların, iş gücüne daha çok oranda katılımının ortaya çıkmasıyla ilgili olarak, gelişmekte olan ülkemizin her alanda eğitilmiş iş gücüne ihtiyaç duymasının yanı sıra, geleneksel ilişkiler bağlamında, okumuş bayanlara yöneltilen “o kadar yıl okudun, ne oldun?” sorusunun baskısı ile “okudu boşta kaldı, vb” durumlarda kalmak istememenin baskısı da etkili olabilmektedir. Bundan başka, üniversite mezunu okumuş bayanlar için “ekonomik özgürlüğe kavuşmanın” cazibesine “bunca yıl okuduk, gurbetlerde sıkıntısını çektik, artık bir karşılığını alalım” şeklindeki psikolojik motivasyonların da eşlik ettiği söylenebilir.

Tablo-9 Annelerin Aylık Toplam Aile Gelir Durumlarına Göre Dağılımı

Aylık Toplam Aile Geliri	N	%
1300 TL'den az	56	10,9
1301-2000 TL	146	28,4
2001-4000 TL	168	32,7
4001-7000 TL	113	22,0
7001 TL ve üzeri	25	4,9
Cevapsız	6	1,2
Toplam	514	100,0

Annelerin “aylık toplam aile gelir dağılımı” oranlarına bakıldığında: % 32,7 ile en büyük oranın 2001-4000 TL aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu oranı % 28,4 ile 1301-2000 TL takip ederken; 4001-7000 TL dilimi % 22’de, 1300 TL’den az aylık gelir oranı % 10,9’da, 7001 TL ve üzeri % 4,9 oranında kalmıştır. Gelir dilimlerinin belirlenmesinde alt sınır

olarak devlet tarafından belirlenen “asgari ücret” olan, 1300 TL rakamı baz alınmıştır. Diğer gelir dilimlerinin belirlenmesinde çalışma alanlarının (İşçi, memur, esnaf) ortalama olarak aldıkları aylık maaş rakamları belirleyici olmuştur. Ebeveynlerden sadece birisinin memur olarak çalıştığı “tek gelirli” bir evin ortalama toplam aylık geliri, 2001 ile 4000TL arasında değişirken; eşlerin her ikisinin de memur olarak çalıştığı “çift gelirli” bir evin ortalama “toplam aylık geliri” 4001 ile 7000 TL arasında değişecektir. 7001 TL ve üzeri gelir dilimi ise, eşlerin farklı meslek gruplarında (örneğin biri öğretmen, diğeri akademisyen ya da biri doktor diğeri öğretmen vb.) çalışması şeklinde çıkabilecek bir ortalama olabileceği gibi sadece eşlerden birinin kendi iş yeri ve ticareti ile ilgili kazanabileceği bir rakam da olabilir. Gelir dilimleri

belirlenirken araştırma evrenimiz olan Karaman’da yaygın olan gelir dilimlerini gruplamaya çalıştık.

Tablo-10 AÇD (Annelerin Çalışma Durumları) ile Aylık Toplam Aile Gelir Düzeylerinin Karşılaştırılması (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Ailenizin aylık toplam gelir durumu						Toplam
		1300 TL'den az	1301-2000 TL	2001-4000 TL	4001-7000 TL	7001 TL ve üzeri	
Çalışan	N	19	67	89	87	23	285
	%	6,7%	23,5%	31,2%	30,5%	8,1%	100,0%
Çalışmayan	N	37	79	79	26	2	223
	%	16,6%	35,4%	35,4%	11,7%	0,9%	100,0%
Toplam	N	56	146	168	113	25	508
	%	11,0%	28,7%	33,1%	22,2%	4,9%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-10 incelendiğinde “çalışan annelerin ailelerin aylık toplam gelir” oranları ile “çalışmayan annelerin ailelerinin aylık toplam gelir” oranları arasında anlamlı bir farkın olduğu görülüyor. Tabi annelerin çalıştığı ailelerin % 85’inde kocaların da çalışmasına paralel olarak ortaya çıkan bir “çift gelirli aile” olma durumunun yanı sıra, artan eğitim seviyelerine bağlı olarak çalışan annelerin, gelir düzeyi yüksek işlerde (Öğretmen, hemşire, memur vb.) çalışmasının da aradaki farkın anlamlı çıkmasına etki ettiğini söyleyebiliriz.

Tablo-11 Annelerin Eşlerinin Demografik Özellikleri

Eşiniz (Kocanız) Çalışıyor mu?	N	%
Evet	419	81,5
Hayır	53	10,3
Ayrılmış	19	3,7
Vefat etmiş	5	1,0
Emekli	7	1,4
Cevapsız	11	2,1
Toplam	514	100,0

Tablo-11 incelendiğinde katılımcı annelerin % 81,5’inin eşi çalıştığı, %10,3’ünün çalışmadığı görülmektedir. Eşlerinden boşandığını ifade eden anne oranı % 3,7 olurken, eşi vefat etmiş anne oranı % 1, eşi emekli olmuş anne oranı da % 1,4 olarak belirmiştir.

Tablo-12 AÇD'ye Göre Eşlerin Demografik Özellikleri

Anne Çalışma Durumu	Eşiniz(Kocanız) Çalışıyor mu?							Toplam
	Cevapsız	Çalışıyor	Çalışmıyor	Ayrılmış	Vefat etmiş	Emekli		
Çalışan Anne	N	8	236	30	9	1	2	286
	%	2,8%	82,5%	10,5%	3,1%	0,3%	0,7%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	3	183	23	10	4	5	228
	%	1,3%	80,3%	10,1%	4,4%	1,8%	2,2%	100,0%
Toplam	N	11	419	53	19	5	7	514
	%	2,1%	81,5%	10,3%	3,7%	1,0%	1,4%	100,0%

“Çalışan Annelerin” % 82,5’inin eşi bir işte çalışırken; bu oran “çalışmayan annelerde” % 80,3 olarak çıkmıştır. Eşlerin çalışma oranları, “çalışan annelerde” de “çalışmayan annelerde” de birbirine yakın çıkmıştır. Her iki gruptaki “çalışan ve çalışmayan” annelerin, eşlerinin çalışmama oranları da % 10,3’lük bir ortalama ile birbirine çok yakın bir oranda çıkmıştır. Annelerin eşlerinden “ayrılmış olma” oranlarına bakıldığında çalışmayan annelerin “eşlerinden ayrı olma” oranlarının (%4,4), çalışan annelerin oranlarından (%3,1) daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak “çalışan annelerdeki” cevapsız oranlarının (%2,8) çokluğu, boşanmış olduğu eşi hakkında konuşmak istemeyişinin bir nedeni olabilir mi? sorusunu da akla getirmektedir. Bu konu üzerinde duruyor olmamızın sebebi, genelde “çalışan kadınların” olduğu evliliklerde boşanma vakalarının daha çok olduğu yönündeki bilgilerin kısmen de olsa bir karşılaştırmasını yapabilmektir. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan “Türkiye’de Boşanma Nedenleri Araştırması” kapsamında boşanan ailelerdeki çalışan kadın oranının fazla olması dikkat çekmektedir. Boşanmış erkeklerin boşandıkları eşlerinin önemli bir kısmının (% 40) evli olunan dönemde farklı meslek gruplarında çalıştıkları dikkat çekmektedir. Bunun yanında yüzde 61’inin de evli olunan dönemde eşlerinin çalışmadığı tespit edilmiştir. Türkiye genelinde kadın istihdamının erkeğe oranla daha düşük seviyede olduğu göz önüne alındığında, bu araştırmada kadınların çalışma hayatına katılımının yüksek oluşu önemli bir bulgu olarak düşünülmektedir. Kadının çalışması, ekonomik yönden

bağımsızlığını sağladığından boşanma kararında etkili bir unsur olarak düşünülebilir (BASAG, 2009: 37-38).

Tablo-13 Annelerin Çocuk Sayısı

Çocuk Sayısı	N	%
1	132	25,7
2	200	38,9
3	107	20,8
4 ve yukarısı	49	9,5
Cevapsız	26	5,1
Toplam	514	100,0

Tablo-13 verilerine göre katılımcı anneler % 38,9'luk bir oranla en fazla 2 çocuk diliminde yoğunlaşmıştır. Bu oranı % 25,7 ile tek çocuk dilimi izlerken, 3 çocuk sahibi annelerin oranı %20,8' de, 4 çocuk ve üzeri olan annelerin oranı da % 9,5 olarak belirmiştir. Cevapsız oranının (%5,1) fazla çıkması ile ilgili olarak, annelerin

bu soruyu ya “fazla özel bulmaları” ya da “kurum içi bilinirlik açısından” kendilerini deşifre edebilecek potansiyelde bir soru olarak görmeleri, belki etkili olabilmıştır.

Tablo-14 AÇD ile Çocuk Sayılarının Karşılaştırılması (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğunuz varsa sayısı?						Toplam
	Cevapsız	1	2	3	4 ve yukarısı		
Çalışan Anne	N	14	96	123	44	9	286
	%	4,9%	33,6%	43,0%	15,4%	3,1%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	12	36	77	63	40	228
	%	5,3%	15,8%	33,8%	27,6%	17,5%	100,0%
Toplam	N	26	132	200	107	49	514
	%	5,1%	25,7%	38,9%	20,8%	9,5%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-14' te yapılan ki-kare analizine göre, çalışan annelerin sahip olduğu çocuk sayısı ile çalışmayan annelerin sahip olduğu çocuk sayıları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. “Çalışan annelerde” çocuk sayısı 1 ve 2 sayıları üzerinde yoğunlaşırken; çalışmayan annelerde çocuk sayısı 2, 3 ve 4 sayıları üzerinde yoğunlaşmıştır. Yani çocuk sayısı çalışan annelerde azalma eğiliminde görülürken; çalışmayan annelerde artma eğiliminde görülmektedir. Çocuk sayısı, “çalışan anne ve çocukların dini sosyalleşmesi” bağlamında üzerinde durulması gereken önemli bir konu olarak durmaktadır. Özellikle çocukların dini sosyalleşme süreçlerindeki destek

davranışlarını sergileme hususunda “çalışan annelerin” zaman ve enerjisi yeterli olamamaktadır. Çalışan annelerin, artan iş yükü ve sorumlulukları çocuklarına ayıracakları ilgi ve zamana olumsuz olarak yansıdığı için (bkz: Tablo-15, 16, 18, 19, 20, 21) anneler bu olumsuzluğu daha az çocuğa, daha çok zaman ayırma şeklinde bir denklemlerle çözüm aramaya, bir nebze de olsun tolere etmeye çalışmaktadırlar. Tablo 10’da “çalışan annelerde” özellikle 3 çocuk ile 4 çocuk ve üzeri toplamda %18,5 olarak çıkarken, bu oran çalışmayan annelerde toplamda % 45,1 oranına yükselmektedir. Başbakanlık Aile Araştırmalar Kurumu tarafından, 1995 yılında yayınlanan “Ailede Çocuk Eğitimi” adlı eserde çalışan annelerle ilgili çeşitli istatistiki bilgiler verilmektedir. Annelerin çalışma eğiliminin çocuk sayısına göre nasıl değiştiğine bakıldığında ise, çocuk sayısı arttıkça çalışma eğiliminin düzenli olarak azaldığı sonucu ortaya çıkmaktadır (BAAK,1995: 40). Ortaya çıkan bu durum, sebep sonuç ilişkisi açısından iki türlü de okunabilir. İlki annelerin çalışması, az çocuk tercihinde etkili olmuştur; ikincisi ise çocukların çok olması, annenin “evin dışında ücretli bir işte” çalışmama yönünde karar almasında etkili olmuş olabilir. Çalışan annelerin çocuk sayısının az çıkması, somut bir değerlendirmeye, zaten haddini aşmış olan iş yüklerine -hele hele çocuk yetiştirmek gibi- ek bir iş istemiyorlar. Kavramsal çerçevede kısmen değinmeye çalıştığımız geleneksel ataerkil aile düzeninin özellikle çalışan kadında ilk etkilediği husus, çocuk sayısı konusunda olmaktadır. Bunu biraz açacak olursak: geleneksel ataerkil düzende anne-baba rolleri, çalışmayan bir anne için kısmen denge unsuru içerebilecek özellikler taşıırken, (yani rol ve görev tanımlarının mekân ve sınırı bellidir) çalışan anne için bu denge annenin aleyhine olacak şekilde bozulmaktadır (yani evin içindeki işlerin üstüne ek olarak, çocuk ve işyeri ile ilgi sorumluluklar da annenin rol ve görev tanımının içinde kalabilmektedir). Annenin çalışıyor olması, evde yemek, çocuk bakımı, temizlik vb. işlerden azade olmasına yetmezken, kurumsal anlamda, çalıştığı yerdeki iş yükünü hafifletici ya da tolere edici bir eylemle de karşılaşmamaktadır.⁶ Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel

⁶ Özellikle özel sektörlerin bu konudaki katı tutumlarıyla ilgili son zamanlarda ülkemizde yaşanmış bir olayı hatırlatmakta fayda var. Özel bir kurumda çalışan, yeni doğum yapmış bir anne, süt

Müdürlüğü (BASAG) tarafından yapılan boşanma nedenleri araştırmasında, çalışan kadınların artan sorumlulukları ve yükleri nedeniyle aile içinde rol çatışması yaşanması, bu durumda erkeklerin eşlerinin çalışması durumunda da ev içi rollerini aksatmamaları konusunda gösterdikleri direnç nedeniyle yaşanan çatışmalar, ailede kadına ve çocuklara yönelik şiddet, eşin çocuklarla yeterince ilgilenmemesi konularında yaşanan gerginlikler de boşanmayı etkilemektedir. (BASAG, 2009: 107). Bütün bu durumlardan çocukların yaşayacağı dini sosyalleşme ortam ve süreçlerinin olumsuz etkilenmemesi düşünülemez.

Türkiye’de de kadınların çalışmasına ilişkin yapılmış çalışmaların çoğu, çalışan kadınların ev ve iş yerinde yaşadıkları zorlukları saptamaya yöneliktir. Çalışan 38 kadınla ayrıntılı görüşmeler yoluyla yapılan, başka bir araştırmada (Ansal, 1996), kadınların çoğu (27 kadın) maddi zorunluluk olmasa çalışmaktan vazgeçebileceklerini, evdeki yüklerinin işyerinde sorumluluk alma ve yükselme konusunda isteksiz olmalarına neden olduğunu ifade etmişlerdir. Üst düzey yönetici olarak çalışan kadınlar ise iş hayatında ilerlemeyi istediklerini, ancak sorumluluklarının artmasıyla birlikte ev işlerinin aksadığını ve kocalarının bundan rahatsız olduğunu dile getirmişlerdir. Kadınlar bu nedenle çok sık bir şekilde, evlilikleri ile meslekleri arasında tercih yapma durumunda kalmaktadırlar (Kuzgun, Sevim, 2004: 17).

2.1.2. AÇD’ye Göre Çocuklara Ayrılan Zaman, Verilen Dini Eğitim ve Sosyalleştirmelerin Karşılaştırılması

Annelerin çocuk bakımı konusundaki yaklaşımları üzerinden özellikle çalışan/çalışmayan anne ayrımı üzerinden, belirli anket soruları eşliğinde ilgili hipotezimizi de test etmeye çalışalım. İlgili hipotezimizi tekrar hatırlatacak olursak: “Çalışan annelerin” yaşamış olduğu iş yoğunluğu, çocuklarının dinî sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarına yansıtacağı şeklindeki temel hipotezimizi, bir takım

izni vs. sebeplerden dolayı çalışma performansı beğenilmeyerek işten çıkarılmış; daha sonra anne mahkemede yasal hakkını arayarak işe tekrar dönmeyi hak etmiştir. İlgili haber için bkz: <http://www.ahaber.com.tr/yasam/2017/04/30/sut-izninde-isten-cikarilan-kadin-actigi-davayi-kazandi>

veriler eşliğinde test etmeye çalıştık. Annelere, çocuklara ve kendilerine ayırdıkları zaman, zahmet ve stresle ilgili bir takım sorular yönelttik. Aşağıdaki tablolarda bu sorulara verilen cevaplar üzerinden, bir takım ki-kare analizleri eşliğinde değerlendirmelerde bulunacağız:

Tablo-15 AÇD'ye Göre Çocuğa Ayrılan Zamanı Yeterli Bulma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğuma ayırdığım zamanı yeterli bulmuyorum.						Toplam
	Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum		
Çalışan Anne	N	22	23	41	108	92	286
	%	7,7%	8,0%	14,3%	37,8%	32,2%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	14	21	64	95	34	228
	%	6,1%	9,2%	28,1%	41,7%	14,9%	100,0%
Toplam	N	36	44	105	203	126	514
	%	7,0%	8,6%	20,4%	39,5%	24,5%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-15 incelendiğinde “çalışan annelerin” %70’i çocuğuna ayırdığı zamanı yeterli bulmazken, % 22,3’ü çocuğuna ayırdığı zamanı yeterli bulduğunu söylemiş; çalışan annelerin % 7,7’ si de cevap vermemiştir. “Çalışmayan” annelerden, ayırdığı zamanı “yeterli bulmayanların” oranı % 56,9 olurken, çocuğuna ayırdığı zamanı yeterli bulan “çalışmayan annelerin” oranı % 37,5, “cevap vermeyenler” ise % 5,7 oranında kalmıştır. Özellikle “çalışan” annelerin çocuklarına ayırdığı zamanı % 70 gibi bir oranla yetersiz bulması da göz önüne alındığında; “Çalışan” annelerle “çalışmayan” annelerin arasında, “çocuklarına ayırdıkları zamanı yeterli bulma” hususunda ortaya çıkan farkın ($p = 0,000$) seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo-16 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Çocuğa Ayrılan Zamanı Yeterli Bulma Oranları (Anova)

Anne Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	228	2,7412	1,19421	,07909
Lise Mezunu	125	2,4000	1,11442	,09968
Üniversite Mezunu	161	2,7453	1,06817	,08418
Toplam	514	2,6595	1,14403	,05046

$p = 0,014$ $p < 0,05$

Tablo-16 Anova analiz verileri incelendiğinde, annelerin “öğrenim durumları” ile “çocuklarına ayırdıkları zamanı yeterli bulma” arasında ($p=0,014$) seviyesinde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. “İlkokul mezunu” annelerin “çocuklarına ayırdıkları zamanı yeterli bulmama” ortalaması (2,7412) yüksek çıkarken, aynı ortalama “lise mezunu” annelerde (2,4000) şeklinde düşmüş; “üniversite mezunu” annelerde ise (2,7453) neredeyse ilkokul mezunu annelerin ortalamasıyla aynı olacak şekilde yükselmiştir.

Tablo-17 AÇD’ye Göre Öğrenim Durumları (Ki-Kare)

Anne Çalışma Durumu	Öğrenim Durumunuz?			Toplam
		İlkokul Mezunu	Lise Mezunu	Üniversite Mezunu
Çalışan Anne	N	88	56	142
	%	30,8%	19,6%	49,7%
Çalışmayan Anne	N	140	69	19
	%	61,4%	30,3%	8,3%
Toplam	N	228	125	161
	%	44,4%	24,3%	31,3%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Çocuklara ayrılan zaman konusunda, annelerin “öğrenim düzeyleri” arasındaki bu inişli çıkışlı ortalamaların sebebi, Tablo-17’ye bakıldığında daha net anlaşılmaktadır. Tablo-16’da ortalamaları yüksek çıkan iki grubun (ilkokul mezunu ve üniversite mezunu) da Tablo-17’de “çalışma” oranları, yüksek çıkmaktadır. Oran olarak en fazla “çalışan anne” oranı, “üniversite mezunu” annelerde (% 49,7), ikinci olarak “ilkokul mezunu” annelerde (% 30,8) ve son olarak da “lise mezunu” annelerde (% 19,6) şeklinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Çalışan bir annenin mesaiye kalmadığı, en az çalışma saatleri açısından bakıldığında bile, bir gün içinde çocuğundan ayrı kalma süresi 8 saati bulabildiğine göre, “çalışan annenin” çocuğuna ayırabileceği zamanın, “çalışmayan bir anneden” daha az olacağı aşikârdır. Türkiye’de yapılan “Boşanma Nedenleri Araştırmasında” görüşülen erkeklerden eşinin çalıştığını belirtenlere yöneltilen “Eski eşinizin çalışmasından

memnun muydunuz?” sorusuna verilen cevaplar değerlendirildiğinde erkeklerin % 71’inin eşlerinin çalışma hayatında bulunmalarından ötürü memnun oldukları, % 30’unun ise memnun olmadığı tespit edilmiştir. Eşlerinin çalışmasından memnun olmayan 61 erkeğe (karısı çalışan erkeklerin %30’u) bu durumun nedenleri sorulmuştur. Erkeklerin % 46’sı evin bakımı ve çocuklarına yeterince zaman ayıramama sorunu nedeniyle eşinin çalışmasından memnun olmadığını ifade etmiştir. Erkeklerin % 43’ü karısının çalışması nedeniyle ilişkilerine yeterince vakit ayıramadığını, % 7’si de çevrenin hoş karşılamamasından dolayı etkilendiğini öne sürmektedir. Eşinin çalışmasından memnun olmayan erkeklerin gerekçeleri en çok evin düzeni ve çocukların bakımı ile eşlerin evlilik ilişkilerine yeterince zaman ayıramaması konularında yoğunlaşmaktadır” (BASAG, 2009: 77-79). “Türkiye’de Kadın Araştırma Görevlilerinin Ev ve İş Yaşamlarında Karşılaştıkları Güçlükler” adlı çalışmada, ataerkil aile düzenin getirmiş olduğu rol paylaşımlarının, kadın akademisyenlerin de aile ve iş dengelemesinde sorunlara yer açtığı tespiti yapılmakta ve kadınların birincil sorumluluklarının ev ve ailesi olarak görüldüğü ataerkil yapıya sahip ülkemizde, akademisyen kadınların iş ve aile yaşamının dengelenmesi sorunu ile karşı karşıya kaldıkları belirtilmektedir. “Araştırma görevlisi kadınların %46,1’i kadının çalışmasının aile hayatını olumsuz etkileyeceğini ve bu etkilerin çoğunlukla aileye zaman ayıramama (%39,3) ve kendine zaman ayıramama (%37,3) olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırma görevlilerinin yaklaşık yarısı (%46,1) kadının çalışmasının aile yaşantısını olumsuz etkileyeceğini ifade etmiştir.” (Ergöl, Koç, Eroğlu, Taşkın,2012:45-48).

Bu konuda bazı çalışan annelerin, bu zaman eksikliğini giderme hususunda tüm hafta sonlarını çocuklarına ayırmak şeklinde etkinlikler yaptığı, ya da bu eksikliği tolere etmek üzere çocuğun lehine bir takım işler yaptığı görülmektedir. Yeterince zaman ayıramamanın yaşattığı vicdani süreçler, yer yer çocuğun aşırı hediyelerle şımartılması yoluyla da giderilmeye çalışılmaktadır. Çalışan annelerin zaman ayırma konusunda ortaya attıkları başka bir kavram ise “kaliteli zaman geçirme” şeklinde olmaktadır. Yani çocuğuna ayırdığı zamanı dolu dolu geçirerek, beraber olmadıkları zamanın telafisini yapmaya çalışıyorlar. Ama genel olarak zamanla ilgili bütün bu telafi süreçlerinin çocuğun yaşaması gereken normal sosyalleşme süreçleri dışında,

“yoğunlaştırılmış sosyalleşme süreçleri” olduğu hususu gözlerden kaçmaktadır. Normal sosyalleşme süreçlerinde bir “kendiliğindenlik” söz konusu iken, bu şekildeki bir sosyalleşmede “sun’i ya da “sanal” bir sosyalleşme söz konusu olabilmektedir. İstendik ve kalıcı davranış değişikliklerinin oluşması, değerlerin ve geleneklerin normal mecrasında ve kendi zaman akışı içinde icra edilmesiyle yakından ilgilidir. “Kaliteli zaman geçirme” şeklinde icra edilen faaliyetler, belirli alış veriş merkezlerinde anne babanın edilgen, tüketim ortamının ve nesnesinin etken olduğu bir düzlemde gerçekleşmektedir. Yani anne babalara çocuklarıyla geçirecekleri bu yoğunlaştırılmış zamanın “kalitesini” belirleme fırsatı da verilmemektedir.

Bir karşılaştırma olması açısından çocuklara sorulan “Annenizin size ayırdığı zamanı yeterli buluyor musunuz?” sorusuna annesi çalışan çocukların verdiği cevaplarla, annesi çalışmayan çocukların verdiği cevapları karşılaştırdığımız tabloda yapılan ki-kare analizinde aradaki fark anlamlı bulunmuştur. Bu sonuçta da Tablo-16 ile örtüşen bir durum ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki:

Tablo-18 AÇD’ye Göre Çocukların Ayrılan Zamanı Yeterli Bulma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu		Annenizin size ayırdığı zamanı yeterli buluyor musunuz?		Toplam
		Kısmen	Evet	
Annesi Çalışan	N	127	284	411
	%	30,9%	69,1%	100,0%
Annesi Çalışmayan	N	86	454	540
	%	15,9%	84,1%	100,0%
Toplam	N	213	738	951
	%	22,4%	77,6%	100,0%

p =0,000 p< 0,05

Tablo-18’e göre “annesi çalışan” çocukların “annelerinin kendilerine ayırdıkları zamanı yeterli bulma” oranları % 69,1 çıkarken; bu oran, “annesi çalışmayan” çocuklarda %84,1’e yükselmektedir. Aynı şekilde annelerinin kendilerine ayırdığı zamanı “kısmen” yeterli bulanların oranı “annesi çalışanlarda” daha yüksek (%30,9) çıkarken, bu oran “annesi çalışmayanlarda” daha düşük (%15,9) çıkmaktadır. “Hayır” seçeneği, hiç işaretlenmediği için tabloda yer almamıştır.

Tablo-19 AÇD’ye Göre Çocuklara Dini Eğitim ve Terbiye İçin Yeterli Zaman Bulma” Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğuma/çocuklarıma gerekli dini eğitim ve terbiyeyi verecek yeterli zamanım yok.						Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	20	46	99	77	44	286
	%	7,0%	16,1%	34,6%	26,9%	15,4%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	12	70	109	26	11	228
	%	5,3%	30,7%	47,8%	11,4%	4,8%	100,0%
Toplam	N	32	116	208	103	55	514
	%	6,2%	22,6%	40,5%	20,0%	10,7%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-19 incelendiğinde, Tablo-15’te çocuklara ayrılan zamanı “yetersiz” bulan “çalışan” annelerin benzer durumlarının Tablo-19’da da devam ettiği söylenebilir. “Çalışan” annelerin “çocuklarıma dini eğitim ve terbiye verecek yeterli zamanım yok” ibaresine katılma oranı % 42,3 olurken, bu oran “çalışmayan” annelerde % 16,2’ye düşmektedir. Aynı ibareye “katılmama” oranlarına baktığımızda “çalışan” annelerin oranı % 50,7 olurken, “çalışmayan” annelerin oranı % 78,5’e çıkmaktadır. Yapılan Ki-kare analizine göre “çocuklara dini eğitim ve terbiye verecek yeterli zaman” konusunda çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu tarafından yapılan “Ailede Çocuk Eğitimi” araştırmasında, çalışmayan annelerle emekliye ayrılmış annelerin, çalışan annelere oranla, çocuklarını yetiştirme biçiminden daha fazla tatmin oldukları söylenebilir. Nitekim emekli annelerin % 60,9’u ve çalışmayan annelerin de % 52,9’u çocuğunu istediği gibi yetiştirebildiğini söylemişken, çalışan anneler arasında bu oran % 43,2’ye inmektedir. Bunun, çalışan annelerin çocuklarına daha az vakit ayırdıklarını düşünmelerinin yanı sıra, beklenti düzeyinin de daha yüksek olmasından kaynaklandığı düşünülebilir (BAAK, 1995:172).

Tablo-20 AÇD'ye Göre Çocukların Dini Eğitim ve Sosyalleşmelerinde Yeterli Olma (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğumun/çocuklarımin dini eğitim ve sosyalleşmelerinde yeterli olduğumu düşünüyorum.						Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	29	17	80	123	37	286
	%	10,1%	5,9%	28,0%	43,0%	12,9%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	9	6	48	117	48	228
	%	3,9%	2,6%	21,1%	51,3%	21,1%	100,0%
Toplam	N	38	23	128	240	85	514
	%	7,4%	4,5%	24,9%	46,7%	16,5%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-20'de annelerin “çocuklarımin dini eğitim ve sosyalleşmelerinde yeterli olduğumu düşünüyorum” ibaresine katılma oranlarına bakıldığında, “çalışan” annelerin katılma oranlarıyla “çalışmayan” annelerin katılma oranları arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir. Buna göre çalışan annelerin katılma oranı % 55,9 olurken, “çalışmayan” annelerde bu oran %72,4'e çıkmaktadır. “Yeterli olduğumu düşünüyorum” ibaresine katılmama oranı “çalışan” annelerde %33,9 oranında yüksek çıkarken, çalışmayan annelerde bu oran %23,7'ye düşmektedir. Konuyla ilgili olarak çalışan bir annenin yazdığı cümle önemli: “Biz anneler ne kadar çocuklarıyla ilgilenmeye, dini bilgilerini öğretmeye çalışsak ta, yorgun oluyoruz. Y yapmak istediklerimizi yapamıyoruz. Onları çok seviyoruz. Onların iyiliğini düşünürüz her zaman”(355. katılımcı) derken; başka bir çalışan anne de “Ekonomik değerlerimizi yükseltin biz de evlatlarımızı dinin gerektirdiği şekilde büyütelim” (196. katılımcı) demektedir. Ekonomik durumla çocuklarının dini eğitimleri arasında ilişki kuran başka bir çalışan anne “ailelerin ekonomik değerleri yükseltirirse zaten dini eğitim konusunda da aileler daha fazla çaba gösterebilir diye düşünüyorum” (204. katılımcı) yorumunu yapmıştır. Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere anneler, ekonomik zaruretten dolayı çalışmakta ve çocuklarına gereken dini eğitim ve terbiyeyi yeterince veremediklerini dile getirmektedirler.

Bir başka karşılaştırma unsuru olarak, çocuklara yapılan anket formundaki bir soru ile Tablo-20'de çıkan sonucu karşılaştırmaya tabi tuttuğumuzda da, Tablo-20'de elde edilen bilgilerle örtüşen bir sonuç çıkmaktadır. Şöyle ki: Çocuklara uygulanan ankette çocuklara yöneltilen “Annenizin size verdiği dini eğitimi yeterli buluyor musunuz?”

şeklindeki soruya annesi çalışan çocuklarla annesi çalışmayan çocukların verdiği cevaplar arasında ortaya çıkan fark da yapılan ki-kare analizinde anlamlı bulunmuştur:

Tablo-21 AÇD'ye Göre Çocukların Verilen Dini Eğitimi Yeterli Bulma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Annenizin size verdiği dini eğitimi yeterli buluyor musunuz?			Toplam
		Kısmen	Evet	
Annesi Çalışan	N	49	360	409
	%	12,0%	88,0%	100,0%
Annesi Çalışmayan	N	28	512	540
	%	5,2%	94,8%	100,0%
Toplam	n	77	872	949
	%	8,1%	91,9%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-21 verilerine göre annesi çalışan çocukların % 88'i annelerinin verdiği dini eğitimi yeterli bulurken, annesi çalışmayan çocukların %94,8'i annelerinin kendilerine verdiği dini eğitimi yeterli bulmaktadır. Yani annesi çalışmayan çocukların annelerinden aldıkları dini eğitimi yeterli bulma oranları daha fazla çıkmaktadır. Yapılan ki-kare analizine göre de annesi çalışan çocuklarla annesi çalışmayan çocuklar arasındaki bu oransal fark (0,000) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo-22 AÇD'ye Göre Çocuklara Gerekli Dini Eğitim ve Terbiyeyi Verme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğuma/çocuklarıma gerekli dini eğitim ve terbiyeyi yeterince verdiğimi düşünüyorum.						Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	24	10	67	139	46	286
	%	8,4%	3,5%	23,4%	48,6%	16,1%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	16	5	31	118	58	228
	%	7,0%	2,2%	13,6%	51,8%	25,4%	100,0%
Toplam	N	40	15	98	257	104	514
	%	7,8%	2,9%	19,1%	50,0%	20,2%	100,0%

$p = 0,010$ $p < 0,05$

Tablo-22 verilerine bakıldığında ise “çalışan annelerin” çocuklarına gerekli dini eğitim ve terbiyeyi yeterince verdiklerine “katılma” oranı % 64,7 çıkarken, bu oran “çalışmayan annelerde” %77,2 olarak çıkmıştır. Annelerin “çocuklarına gerekli dini eğitim ve terbiyeyi yeterince verdiklerine” “katılmama” oranı, “çalışan annelerde” % 26,9 çıkarken; “çalışmayan annelerin” “katılmama” oranı % 15,8 ile daha düşük çıkmıştır. Yapılan ki-kare analizine göre, annelerin çalışma durumları ile “çocuklarına verdikleri dini eğitim ve terbiyeyi yeterli bulmaları” arasında ortaya çıkan bu fark ($p=0,010$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo-23 AÇD’ye Göre Ev Dışında Çalışmanın Çocuklarla İlişkileri Etkileme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Evin dışında çalışıyor olmam, çocuğumla/çocuklarımla olan ilişkilerimi olumsuz etkilemiyor.						Toplam
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum		
	Cevapsız						
Çalışan Anne	N	22	32	58	119	55	286
	%	7,7%	11,2%	20,3%	41,6%	19,2%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	85	29	45	38	31	228
	%	37,3%	12,7%	19,7%	16,7%	13,6%	100,0%
Toplam	N	107	61	103	157	86	514
	%	20,8%	11,9%	20,0%	30,5%	16,7%	100,0%

$p=0,000$ $p<0,05$

Tablo-23’e göre “çalışan annelerin” % 60,8’i “evin dışında çalışmalarının çocuklarıyla olan ilişkilerini olumsuz etkilemediğine” katılırken, %31,5’i bu ifadeye “katılmadığını” belirtmiştir. Çalışan annelerdeki cevapsız oranının %7,7 olarak çıkması da çalışıyor olmalarının, çocuklarıyla olan ilişkilerini olumsuz etkilediği şeklinde bir okumaya müsait gibi durmaktadır. Ya da çalışıyor olmalarının, “çocuklarıyla olan ilişkilerini olumlu ve olumsuz etkilediğini” düşünebilecekleri süreçlerin hepsini farklı zamanlarda yaşamış olabilecekleri için de kararsız kalmış olabilir. Çalışmayan annelerin, bu konudaki fikirlerini, çalışan annelerle bir karşılaştırmaya tabi tutmak (çalışmıyorlar ki bilsinler gibi...) ilk etapta mantıksız gibi gelse de, bu durum çalışmayan annelerin, etraflarında gördükleri çalışan anne ve çocuk gözlemlerine dayanarak varılmış bir kararın yansıması olarak da okunabilir. Üstelik çalışmayan annelerin % 37,3 gibi bir oranı da tercihini cevap vermeyerek belirtmiştir.

Buna rağmen, verilen cevapların dağılımına göre: çalışan annelerle çalışmayan anneler arasındaki fark ki-kare analizine göre anlamlı bulunmuştur.

Tablo-24 AÇD'ye Göre Çocuklara Dini Eğitim ve Terbiyeyi Yeterince Verme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğuma/çocuklarıma gerekli dini eğitim ve terbiyeyi yeterince verdiğimi düşünüyorum.						Toplam
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum		
	Cevapsız						
Çalışan Anne	N	24	10	67	139	46	286
	%	8,4%	3,5%	23,4%	48,6%	16,1%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	16	5	31	118	58	228
	%	7,0%	2,2%	13,6%	51,8%	25,4%	100,0%
Toplam	N	40	15	98	257	104	514
	%	7,8%	2,9%	19,1%	50,0%	20,2%	100,0%

$p = 0,010$ $p < 0,05$

Tablo-24 verilerine göre “çocuklarına gerekli olan dini eğitim ve terbiyeyi yeterince verme” konusunda çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında ($p=0,010$) anlamlı bir fark gözükmemektedir. Çalışan annelerin %64,7’si bu ifadeye katılırken, çalışmayan annelerde bu oran %77,2’ye yükselmiştir. Katılmama oranlarına bakıldığında, çalışan annelerin oranı % 26,9 olurken, çalışmayan annelerin bu ifadeye katılmama oranı %15,8’e düşmüştür. Aynı ifadeye katılım oranlarının annelerin eğitim durumları ile bir karşılaştırılması yapıldığında ortaya çıkan tablo aşağıdaki gibidir.

Şekil 1 “Türkiye’de Dini Hayat Araştırmasına” Göre Katılımcıların Çocuklarını İslami Hassasiyetlere Uygun Yetiştirme Oranlarının Dağılımı

Çalışma ve Öğrenim Durumu	Çocuklarını İslami Hassasiyetlere Uygun Olarak Yetiştiririm				
	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum	Fikri Yok	Cevapsız
Çalışan	85,2%	9,3%	2,1%	2,2%	1,3%
Çalışmayan	88,3%	7,0%	1,4%	2,3%	0,9%
Lisans Mezunu	76,8%	12,6%	5,2%	3,2%	2,2%
Lise Mezunu	82,6%	10,3%	1,7%	4,1%	1,3%
İlkokul Mezunu	90,0%	7,0%	1,2%	1,0%	0,8%

Şekil-1’ de “Diyanet İşleri Başkanlığı” tarafından yaptırılan “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması” verilerine göre “Çocuklarını İslami hassasiyetlere uygun yetiştiririm” ifadesine katılan “çalışan” katılımcıların oranı %85,2, “çalışmayan” katılımcıların oranı ise %88,3 olarak çıkmaktadır. Öğrenim durumlarına göre de katılımcıların farklılaştıkları görülmektedir: “lisans mezunu” katılımcıların çocuklarını, İslami hassasiyetlere uygun yetiştirmeye katılma oranı %76,8, “lise mezunu” katılımcıların oranı %82,6, “ilkokul mezunu” katılımcıların oranı ise % 90’a çıkmaktadır (DİB, 2014: 194). Tablodaki veriler araştırmanın ilgili kısımlarından alınarak tek tabloda derlenmiştir. Bu veriler, önceki tablolarımızda geçen sonuçlarla da örtüşmektedir.

Tablo-25 AÇD'ye Göre Kendine Yeterince Zaman Ayırma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuk yetiştirmenin kötü taraflarından birisi, kendine yeterince zaman ayıramamaktır.						Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	20	54	79	84	49	286
	%	7,0%	18,9%	27,6%	29,4%	17,1%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	13	49	71	59	36	228
	%	5,7%	21,5%	31,1%	25,9%	15,8%	100,0%
Toplam	N	33	103	150	143	85	514
	%	6,4%	20,0%	29,2%	27,8%	16,5%	100,0%

$p = 0,737$ $p > 0,05$

“Kendine yeterince zaman ayırma” ifadesi son zamanlarda yoğun olarak kullanıma girmiş, geleneksel anlam evrenine sahip veya kırsal kesimdeki bir anne için içi dolmayacak boş bir ifade gibi dururken; kentli yaşam formuna, koşuşturmasına ve telaşesine kendini kaptırmış, özellikle çalışan bir anne içinse çok şey ifade eden bir içeriğe sahiptir. Kısmen seküler çağrışımları da olan bu ifadeye annelerin katılım oranları karşılaştırıldığında, her ne kadar istatistiksel olarak anlamlı denebilecek bir fark çıkmasa da, çalışan annelerin katılım oranlarının çalışmayan annelerden daha fazla olduğu görülmektedir. Tablo-25 verilerine göre çalışan annelerin % 46,5’i “çocuk yetiştirmenin kötü taraflarından birisi, kendine yeterince zaman ayıramamaktır” ifadesine katılırken, bu oran çalışmayan annelerde % 41,7’ye düşmektedir. Aynı ifadeye “katılmama” oranlarına bakıldığında “çalışan annelerin” oranı % 46,5 olurken, çalışmayan annelerin ifadeye katılmama oranı % 52,6’a çıkmaktadır. Burada çalışmayan annelerin katılmama nedeni kendilerine zaman ayırabildikleri için değil, daha çok ifadede geçen “çocuk yetiştirmenin kötü taraflarından birisi” şeklindeki yaklaşımın kendisine olmaktadır. Konuyla ilgili olarak 74 no’lu katılımcı çalışmayan annenin cümlesi önemli: “çocukla uğraşırken kendine vakit ayıramıyorsun gibi oluyor; ama sonunda Allah’ın vereceği rahmet ve mükâfat bize güç veriyor.”

Tablo-26 AÇD'ye Göre “Çocuk Yetiştirmek Zahmetli ve Stresli Bir İştir” İfadesine Katılım Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuk yetiştirmek zahmetli ve stresli bir iştir.						Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	15	20	47	84	120	286
	%	5,2%	7,0%	16,4%	29,4%	42,0%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	7	18	21	84	98	228
	%	3,1%	7,9%	9,2%	36,8%	43,0%	100,0%
Toplam	N	22	38	68	168	218	514
	%	4,3%	7,4%	13,2%	32,7%	42,4%	100,0%

$p = 0,068$ $p > 0,05$

Tablo-26’da “çocuk yetiştirmenin zahmetli ve stresli bir iş” olduğu yönündeki ifadeye çalışan annelerin daha çok katılması beklenirken, çalışmayan annelerin ilgili ifadeye daha çok oranda katıldıkları görülmektedir. Her ne kadar aralarındaki fark anlamlılık düzeyinde bulunmasa da acaba neden çalışmayan anneler “çocuk yetiştirmeyi zahmetli ve stresli bir iş” olarak görmektedirler sorusu akla gelmektedir. Konuyu sorduğumuz çalışmayan anneler, bu durumu “çalışan annelerin, - genelde 1 ya da 2’yi geçmeyen sayıdaki- çocuklarına bakıcı tuttukları ya da özel kreşlere gönderdikleri için çekilen zahmet ve stresin farkına varamazlar” şeklinde açıklarken, aynı zamanda çalışan anneler tarafından, kendilerine yöneltilen “ev hanımlığını basite alan, zahmetsiz gören” tavırlarına da bir tepki söz konusu olmaktadır. “Anlıyoruz ki hakkıyla çocuk yani insan yetiştirmek sanattır, incelik ister. Anne baba olmak en zor mesleklerden biridir; sabır, özveri ve fedakârlık ister. Çocuklarımızla aslında hayatı öğreniyoruz”(333 no’lu anne). Bu açıklamalar eşliğinde Tablo-26’nın verileri incelendiğinde “çalışmayan annelerin” “Çocuk yetiştirmek zahmetli ve stresli bir iştir” ifadesine katılma oranı % 79,8 olurken, çalışan annelerin katılma oranı % 71,4’e düşmektedir. Aynı şekilde ifadeye “katılmama” oranları “çalışmayan” annelerde % 17,1 olurken, “çalışan” annelerde % 23,4’e yükselmektedir.

Buraya kadar AÇD’ye bağlı olarak incelemeye çalıştığımız çocuğa ayrılan zaman, verilen dini eğitim ve terbiye, çocukların dini sosyalleşmelerinde yeterli olma, annelerin kendilerine zaman ayıramama gibi konularda ortaya çıkan tablo “Çalışan

annelerin yaşamış olduğu iş yoğunluğu ve stresin, çocuklarının dinî sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarına yansıtacağı varsayılmaktadır” şeklindeki temel hipotezimizi doğrular niteliktedir.

Tablo-27 AÇD’ye Göre Küçük Çocuklara Bakma Şekilleri (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Ailenizde küçük çocuk bakımını nasıl çözdünüz/çözüyorsunuz?									Toplam
	Cevapsız	Aile büyükleri ve Yakınlarımız	Kreş	Ücretli bakıcı	Kendim	Eşimle dönüşümlü	Aile büyükleri, kreş, bakıcı	Kendileri idare ediyorlar		
Çalışan Anne	N	30	131	24	52	29	4	12	4	286
	%	10,5%	45,8%	8,4%	18,2%	10,1%	1,4%	4,2%	1,4%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	16	45	7	2	156	1	1	0	228
	%	7,0%	19,7%	3,1%	0,9%	68,4%	0,4%	0,4%	0,0%	100,0%
Toplam	N	46	176	31	54	185	5	13	4	514
	%	8,9%	34,2%	6,0%	10,5%	36,0%	1,0%	2,5%	0,8%	100,0%

p = 0,000 p < 0,05

Ülkemizde çalışan kadına verilen doğum izninin kısıllığı, iş yerlerine ve devlet kuruluşlarına bağlı gündüz bakımevlerinin azlığı, ücretsiz kreş ve bakımevi sayısının nitelik ve nicelik açısından yetersizliği, özel kreş ve anaokullarının da çok masraflı olması, çalışan anneleri çocuk bakımı yönünden güç durumlara soktuğunu belirten Norma Razon’a göre. birçok çalışan anne, çocuğunu büyükanneye ya da yakın akrabaya bırakmaktadır. Hatta çocuğu evde yalnız bırakmak, kapıyı çocuğun üzerinde kilitleyip çıkarak anahtarı komşuya teslim etmek, komşudan ara sıra çocuğuna bir göz atmasını istemek şeklindeki çözümlerle de gecekondu bölgesinde karşılaştığını eklemektedir (Razon, 2018a). Tezcan’a göre “çocuğu büyükanneye bırakmak da çeşitli sorunlar doğurmaktadır. Büyükanne tarafından bakılan, anne ve babadan uzak büyüyen çocukların zamanla ailelerinden soğudukları, anne ve babadan uzaklaştıkları, aile ortamına uyum sağlamakta güçlüğü düştükleri görülmüştür. Fakat bütün bu olumsuz sonuçlara rağmen, yine de büyükannelelerin bakımı, diğer bakıcılara tercih edilmektedir. Böylece yaşlı kadınlar, toplumumuzda çok önemli bir tampon işleve sahiptirler. Diğer bakıcı kişiler ise çeşitli sorunlar doğurmaktadırlar. Çünkü bakıcılar, genellikle bilgili ve uzman kişiler değildirler” (Tezcan, 1999: 157).

Karaman, her ne kadar içinde üniversite ve fabrikaların bulunduğu bir şehir olsa da, kozmopolit bir sanayi kentinden çok, geleneksel ilişkiler ağına sahip bir şehir olma özelliğini devam ettiriyor. Tablo-27'deki verilerden de bunu çıkarsamak mümkün. Çalışan anneler, %45,8'lik oranla öncelikli olarak “kendi aile büyüklerine”, “akraba ve yakınlarına” çocuklarını teslim etmektedirler. Çalışan anneler, bu durumu da gözeterek kolaylaştırıcı bir unsur olarak meskenlerini de genelde ailelerine yakın yerlerden seçmektedirler. “Çalışmayan” annelerde “aile büyükleri ve yakınlarımız” seçeneğini işaretleyenlerin oranı, % 19,7 olarak çıkmıştır. Bu oranın belirmesinde, geniş aile içinde çocukların yetiştirilmesinin etken olduğu söylenebilir. “Çalışan” annelerin çocukların bakımında “ikinci” öncelikleri % 18,2 ile “ücretli bakıcılar” olurken; çalışmayan annelerde bu oran, doğal olarak %0,9'larda kalmaktadır. Çalışan annelerin üçüncü önceliği % 10,1 oranıyla “kendim bakıyorum” şeklinde olmuştur. Bu oranda çalışan annelerin ücretli ve ücretsiz olarak aldıkları izinleri esnasındaki bakımları söz konusudur. Çalışmayan annelerde “kendim bakıyorum” seçeneğinin oranı % 68,4 olarak çıkmıştır. Çalışan annelerin dördüncü önceliği % 8,4 ile “kreşe göndermek” olurken, bu oran çalışmayan annelerde % 3,1'de kalmaktadır. Çalışmayan annelerin de “kreşleri” tercih etmelerinde, bazı cemaatlere ait “kreşlerin” çocuklara temel dini bilgiler öğretmesi etkili olmaktadır.

Tablo-27'ye göre annelerin küçük çocuklarının bakımı ile ilgili uygulamaların dağılımına bakıldığında “çalışan” annelerle “çalışmayan” anneler arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir. Bu anlamlı farklılık, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu tarafından yapılan “Ailede Çocuk Eğitimi” isimli araştırma verileri ile de örtüşmektedir. Annelerin çalışıp çalışmama durumuna göre dağılımı beklenebileceği gibi, çalışan ya da emekli olmuş anneler arasında, okul öncesi dönemde çocuğa kendisinin bakma oranının, çalışmayan annelere göre hayli düşük olduğunu göstermektedir. Nitekim çalışmayan annelerin % 96,8'i çocuğa kendisinin baktığını söylemişken, çalışan annelerde bu oran % 64,4 ve emekli olmuş annelerde % 50,7'dir (BAAK, 1995:169). Küçük çocukların bakımı konusu, eşler arasında da sorun teşkil edebilmektedir. Türkiye Aile Yapısı Araştırma verilerine göre, kadınların çalışmasını uygun bulmadığını belirtenlerin en önemli gerekçesi “Kadının asıl görevi çocuk bakımı ve ev işleridir” şeklindeki yargıdır (%62) (TAYA,2006:140). Türkiye

genelinde eşlerle en yüksek oranda yaşanan problem ev ve çocuklar ile ilgili sorumluluklar (%36) ve harcamalardır (%33). Sosyoekonomik seviye yükseldikçe, ev ve çocuklarla ilgili sorumluluklar ve giyim tarzı konularında eşiyile sorun yaşayanların oranı artmaktadır.(TAYA,2006: 87)

Tablo-28 AÇD’ye Göre Çocukların Dini Eğitim ve Sosyalleşmelerinde En Fazla Sorumlu Olan Kişi Tercihi (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Sizce çocukların dini eğitim ve sosyalleşmelerinden en fazla hangisi sorumludur?								Toplam
	Cevapsız	Anne	Baba	Din Kült. Öğretmenleri	Cami imamları	Kuran Kursu hocaları	Anne-baba		
Çalışan Anne	N	4	147	19	14	6	4	92	286
	%	1,4%	52,4%	6,6%	4,9%	2,1%	1,4%	32,2%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	3	139	10	3	0	8	65	228
	%	1,3%	61,0%	4,4%	1,3%	0,0%	3,5%	28,5%	100,0%
Toplam	N	7	286	29	17	6	12	157	514
	%	1,4%	55,6%	5,6%	3,3%	1,2%	2,3%	30,5%	100,0%

p =0,014 p< 0,05

Tablo-28’e göre katılımcı annelerin çocuklarının dini eğitim ve sosyalleşmelerinde en fazla sorumlu gördükleri kişi dağılımında, çalışan anne ile çalışmayan anne arasında anlamlı bir farkın olduğu gözükmemektedir. Annelerin tercih oranlarına göre en fazla orana sahip olan ilk üç tercihleri aynı olmakla birlikte, aralarındaki oranlar, anlamlılık derecesinde farklıdır. Çalışan annelerin % 52,4’ü çocukların dini eğitim ve sosyalleşmelerinde “anneyi” sorumlu tutarken, bu oran çalışmayan annelerde % 61’e çıkmaktadır. Çalışan annelerin % 32,2’si, “anne-baba” seçeneğini tercih ederken, “çalışmayan” annelerde bu oran %28,5’e düşmektedir. Çalışan annelerin “anne-baba” tercihlerinin, çalışmayan annelerden daha çok çıkmasını, çalışan annelerin hali hazırdaki iş yük ve sorumluluklarını dağıtmak istemelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Annelerin tercih oranına göre 3. sırada yer alan seçenek “baba” olmaktadır. Çalışan annelerin “baba” tercih oranı (% 6,6) ile

“çalışmayan” annelerin “baba” tercih oranından (% 4,4) daha yüksek çıkmaktadır. Benzer şekilde çalışan annelerin hali hazırdaki iş yükü ve sorumlulukları “baba” tercihinin yüksek çıkmasında etkili olabilmıştır. Annelerin, sorumlu kişiler sıralaması ilk üçten sonra değişmektedir. Çalışan anneler % 4,9 oranı ile “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenini” öncelerken, çalışmayan anneler % 3,5 oranı ile “Kur’an Kursu Hocalarını” öncelemektedir. Oranlardaki ve sıralamalardaki bu farklılıklar, geleneksel evrenden modern evrene geçiş aşamasının emarelerini vermesi açısından da okunmaya müsait bir yapı teşkil etmektedir. “Çocukların dini eğitim ve sosyalleşmelerinde en fazla kimin sorumlu olması gerekir” meselesi, çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Çünkü annelerin sorumlu tuttuğu kaynakların durumu ve sıralaması gelenekselden moderne, kırsaldan kentsel şekline geçiş skalasında bir anlam ifade ettiği gibi verilen cevaplar doğrultusunda çalışan ve çalışmayan anneler arasında da anlamlı bir fark elde edilmektedir. Hale Okçay’ın İzmir’de yapmış olduğu araştırmada (Okçay, 1991) bu durum net olarak görülebilmektedir. Bahsi geçen araştırmada dini sosyalleşmede 1. 2. 3. kaynak şeklindeki sıralamalar, kentlileşmiş bir yapı arz eden Donanmacı mahallesinde, “formal okul eğitimi” programında bulunan “din dersleri” temel öğretici kaynak olarak görülürken, “Hoca-imam-Kur’an kursu” gibi kaynakların birincil önemi yok denecek kadar az bulunmuştur. Bayraklı mahallesinde, “anne-babanın” temel kaynaklığından sonra, “formal okul eğitimi” ile “hoca-imam-eğitimi” (% 15) eşit düzeyde yer almaktadır. Gecekondü mahallesi Yamanlar ‘da durum; “anne-baba” ile “okul eğitimi” arasında dağılmıştır (Okçay, 1991: 134-137).

Modern kent yaşamında ailelerin çalışmasına paralel olarak, aile kurumu eskiden icra edegeldiği birçok görev ve sorumluluğunu çeşitli eğitim kurumlarına havale ettiği gerçeği, hemen hemen bütün toplumbilimcilerin üzerinde ittifak ettiği bir husustur. Bu konuda annelerden farklı yorumlar da gelmektedir. Örneğin: “okulda yoğun bir şekilde dini eğitim verilmesini gereksiz buluyorum. Çocuklar din eğitimini aileden inançları doğrultusunda almalıdır” (384. katılımcı anne). Bir çalışan anne, olaya böyle yaklaşırken; başka bir çalışan anne de “çalışmak zorunda olduğumuz için öğretmenlerin daha çok ilgilenmesi gerekir”(128. katılımcı anne) diyerek sorumluluğu eğitim kurumlarına yüklemeye çalışmıştır. Başka bir çalışan anne "din adamlarının" örnek rol modelliğini yetersiz bularak “din adamlarının yeterince dinimizi tanıttığına

inanmıyorum” (203 no’lu katılımcı anne) yorumunu yapmıştır. Bu konuyla ilgili son olarak, eğitim işini “Kur’an kurslarına” havale eden çalışan bir annenin yorumunu aktaralım: “çocukların dini eğitimi konusunda (devlete ait) Kur’an kurslarının daha aktif olması gerektiğini düşünüyorum” (445 no’lu katılımcı anne). Adresler farklı da olsa çalışan annelerdeki ortak tavır, çocukların dini eğitim işini kurumsal yapılara havale etmek yönünde olmuştur.

Tablo-29 AÇD’ ye Göre Annelerin Dini İnanç ve Yaşantı Durumları (Ki-kare)

	Dini inanç ve yaşantı bakımından kendi durumunuza uygun olanı işaretleyiniz?						Toplam
	Cevapsız	İnançlıyım dinimin bütün gereklerini yerine getirmeye çalışıyorum.	İnançlıyım dinimin bazı gereklerini yerine getiren biriyim.	İnançlıyım dinimin gereklerini yerine getiremeyen biriyim.	İnançlı biri değilim.		
Annelerin Genel Toplamı	N	2	377	122	12	1	514
	%	0,4%	73,3%	23,7%	2,3%	0,2%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-29’da annelerin “dini inanç ve yaşantı bakımından kendi durumları ile ilgili” tercihleri incelendiğinde; annelerin % 73,3’ünün “inançlıyım, dinimin bütün gereklerini yerine getirmeye çalışıyorum” tercihinin işaretlediği, % 23,7’sinin “inançlıyım dinimin bazı gereklerini yerine getiren biriyim” tercihinin, annelerin % 2,3’ünün de “inançlıyım dinimin gereklerini yerine getiremeyen biriyim” tercihinin işaretledikleri görülmektedir. Tablo-29 verileri, annelerin çalışma durumları açısından incelendiğinde; yapılan ki-kare analizine göre, çalışan anneler ile çalışmayan anneler arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir. “İnançlıyım dinimin bütün gereklerini yerine getirmeye çalışıyorum” diyen çalışan annelerin oranı % 62,9 olurken, çalışmayan annelerde bu oran, % 86,4’e çıkmaktadır. Her ne kadar bu ifade, “fiili” durum itibarıyla diğerlerinden farklı gibi dursa da, katılımcıların “dinimin bütün gereklerini yerine getiriyorum” gibi bir ifadeyi, fazla iddialı bulup çekimser kalabilecekleri düşünülerek, “yerine getirmeye çalışıyorum” şeklinde “daha esnek” ve

“mütevazı” bir ifadeyle ölçülmeye çalışılmıştır. “İnançlıyım dinimin bazı gereklerini yerine getiren biriyim” ifadesini tercih eden çalışan annelerin oranı %32,5 olurken, çalışmayan annelerin oranı % 12,7’ye düşmektedir. “İnançlıyım dinimin gereklerini yerine getiremeyen biriyim” tercihini işaretleyen çalışan annelerin oranı %3,5 olurken, çalışmayan annelerin bu tercihi işaretleme oranı %0,9’da kalmıştır. Ortaya çıkan bu tabloya göre, “dini inanç ve uygulamaları yerine getiren” çalışmayan annelerin oranı, çalışan annelerin oranından daha yüksek çıkmaktadır. Tablonun bu şekilde çıkmasında, çalışan annelerin, ev ve işyeri ile ilgili görev ve sorumluluklarının, çeşitli zorlanma ve çatışmaları yaşatacak şekilde yoğun olması söylenebilir. Bu yoğunluk sosyal yaşamlarına olumsuz yansiyabildiği gibi dini yaşamlarına da olumsuz olarak yansiyabilmektedir. Konuyla ilgili olarak E. Savaş’ın “Çalışan Kadınların Dinî Tutum ve Davranışları” adlı yüksek lisans tez çalışmasındaki bulguları da yukarıda çıkan tabloyla örtüşmektedir. “İbadet hayatıyla ilgili sorulan sorulara verilen cevaplara göre çalışan kadınların % 80,7’si çalışma hayatının ibadet hayatına etkisinin olduğunu düşünürken % 15,3’ü buna kısmen katılmıştır. Bu konuda kararsızların oranı ise % 4 oranındadır. Bu tabloda, sonuçlar bize açıkça gösteriyor ki çalışan kadınların % 96’sı çalışma şartlarının ibadet hayatına etki ettiğini düşünmektedir” (Savaş, 2012: 109).

Tablo-30 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Dini İnanç ve Yaşantı Durumları (Ki-kare)

Öğrenim Düzeyi	Dini inanç ve yaşantı bakımından kendi durumunuza uygun olanı işaretleyiniz?						Toplam
	Cevapsız	İnançlıyım dinimin bütün gereklerini yerine getirmeye çalışıyorum. (4)	İnançlıyım dinimin bazı gereklerini yerine getiren biriyim. (3)	İnançlıyım dinimin gereklerini yerine getiremeyen biriyim. (2)	İnançlı biri değilim. (1)		
İlkokul Mezunu	N	0	190	34	4	0	228
	%	0,0%	83,3%	14,9%	1,8%	0,0%	100,0%
Lise Mezunu	N	0	96	27	2	0	125
	%	0,0%	76,8%	21,6%	1,6%	0,0%	100,0%
Üniversite Mezunu	N	2	91	61	6	1	161
	%	1,2%	56,5%	37,9%	3,7%	0,6%	100,0%
Toplam	N	2	377	122	12	1	514
	%	0,4%	73,3%	23,7%	2,3%	0,2%	100,0%

p =0,000 p< 0,05

Tablo-31 Annelerin Öğrenim Durumları ile Dini İnanç ve Yaşantı Durumlarının Karşılaştırılması (Anova)

Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	228	3,8158	,43149	,02858
Lise Mezunu	125	3,7520	,46932	,04198
Üniversite Mezunu	161	3,4783	,71665	,05648
Toplam	514	3,6946	,56376	,02487

p =0,000 p< 0,05

Tablo-30'un verileri incelendiğinde annelerin öğrenim durumları ile ilgili olarak daha önceki yapılan karşılaştırmalardan farklı bir tablo karşımıza çıkmamaktadır. Annelerin öğrenim seviyesi arttıkça “inançlıyım dinimin bütün gereklerini yerine getirmeye çalışıyorum” diyen annelerin oranında düşme görülürken; “inançlıyım dinimin bazı gereklerini yerine getiren biriyim” diyen annelerin oranı da öğrenim seviyesi yükseldikçe artmaktadır. Annelerin tercihlerinin öğrenim durumlarına göre farklılaşması “ki-kare” analizine göre anlamlı bulunmuştur. Eğitim durumunun yükselmesine karşı, dindarlık seviyesindeki düşüş, din sosyolojisi ve bazı kurumsal yapıların alan araştırmalarında da karşımıza çıkan bir durumdur. Konuyla ilgili değerlendirmede bulunan Bünyamin Solmaz’a göre; “çeşitli lisansüstü tezlerinden elde edilen bulgularda, bireyin eğitim düzeyi yükseldikçe, dindarlık düzeylerinin de göreceli anlamda, genel olarak yükseldiğine dair bulgular olmakla birlikte, bunun tek istisnası “lise mezunlarında” gözlenmektedir.” Genelde göreceli anlamda yükselen eğilimin, lise mezunlarında biraz düştüğünü belirten Solmaz’a göre bu durumun nedeni, “lisede verilen eğitimin ve içeriğinin etkilerine bağlanabileceği gibi, din konusundaki bilgilerinin eksik ve tam olmayışına da dayandırılabilir” (Solmaz, 2012: 421). Tablo-30 ve Tablo-31’de yapılan ki-kare ve Anova analizlerinde annelerin “dini inanç ve uygulamalarında” sadece “lise” seviyesini değil; “üniversite” seviyesini de içine alan bir düşüş söz konusu olmaktadır. “Üniversite mezunu” annelerin ortalaması (3,4783) “lise mezunu” annelerin ortalamasından (3,7520) da “ilkokul mezunu” annelerin ortalamasından (3,8158) da düşük çıkmaktadır. Aralarındaki fark (p=0,000) düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo-32 Annelerin Öğrenim Durumları ile Dini İnanç ve Yaşantı Durumlarının Karşılaştırılması (Tukey HSD Analizi)

Anne Öğrenim Durumlarının karşılaştırılması		Ort. Difference	Std. Hata	Sig.p
İlkokul Mezunu	Lise Mezunu	,06379	,06065	,545
	Üniversite Mezunu	,33753*	,05610	,000
Lise Mezunu	İlkokul Mezunu	-,06379	,06065	,545
	Üniversite Mezunu	,27374*	,06496	,000
Üniversite Mezunu	İlkokul Mezunu	-,33753*	,05610	,000
	Lise Mezunu	-,27374*	,06496	,000

Tablo-32’de yapılan “Tukey HSD⁷,” analizinde “İlkokul mezunu” ile “lise mezunu” anneler arasındaki fark ($p=0,545$) anlamlı bulunmazken; özellikle “üniversite mezunu” annelerin ortalaması (3,5220), “ilkokul mezunu” annelerin ortalamasından (3,8158) da “lise mezunu” annelerin ortalamasından (3,7520) da anlamlı derecede ($p=0,000$ seviyesinde) düşük çıkmıştır. “Lise mezunu” annelerdeki “dini inanç ve uygulama” ortalamasının düşük çıkmasında, Solmaz’ın gerekçelendirdiği sebeplerin etkisinin mümkünlüğü düşünülebilirken; “üniversite mezunu” annelerin ortalamasındaki bu durumun nedeni olarak, daha önceki tablolarımızda geçen “üniversite mezunu” annelerdeki çalışma oranının (% 49,7’lik) bir oranla çok yüksek ve ilk sırada çıkması gösterilebilir. E. Savaş’ın çalışan kadınlarla ilgili olarak yukarıda paylaştığımız “çalışan kadınların % 96’sı çalışma şartlarının ibadet hayatına etki ettiğini düşünmektedir” (Savaş, 2012: 109) şeklindeki tespiti de bu durumla örtüşmektedir.

⁷Tukey HSD: Post Hoc çoklu karşılaştırma testlerinin alt menü seçeneklerinden en yaygın kullanılan bir “çoklu karşılaştırma testidir”. 2’den fazla bağımsız değişkenin (öğrenim, gelir, bilgi düzeyi vb.) her birinin aldığı ortalama değerlerinin kendi aralarında farklılaşıp farklılaşmadığını analiz ederek “çoklu karşılaştırma tablosu” şeklinde bir analiz dökümü sunan kullanışlı bir analiz yöntemidir.

Tablo-33 AÇD'ye Göre Yeterli Dini Bilgiye Sahip Olma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Dini hayatınızı ve ibadetlerinizi sağlıklı bir şekilde yerine getirmenize yetecek düzeyde dini bilgiye sahip misiniz?					Toplam
	Cevapsız	Hayır	Kısmen	Evet		
Çalışan Anne	N	2	14	145	125	286
	%	0,7%	4,9%	50,7%	43,7%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	1	8	96	123	228
	%	0,4%	3,5%	42,1%	53,9%	100,0%
Toplam	N	3	22	241	248	514
	%	0,6%	4,3%	46,9%	48,2%	100,0%

$p = 0,140$ $p > 0,05$

Katılımcı annelerden “ibadetlerini yerine getirecek düzeyde dini bilgiye sahip olduğunu” düşünen “çalışan” anne oranı % 43,7 olurken, “çalışmayan” annelerde bu oran % 53,9’a yükselmektedir. Yeterli düzeyde dini bilgiye “kısmen” sahip olduğunu düşünen çalışan annelerin oranı %50,7, çalışmayan annelerin oranı ise % 42,1’e düşmektedir. “İbadetlerini yerine getirecek düzeyde yeterli dini bilgiye” sahip olmayan çalışan annelerin oranı, % 4,9 çıkarken, çalışmayan annelerde bu oran % 3,5’e düşmektedir. Çalışan ve çalışmayan annelerin arasında ortaya çıkan bu fark, ki-kare analizine göre anlamlı bulunmamıştır.

Tablo-34 AÇD'ye Göre Yeterli Dini Bilgiye Sahip Olma Ortalamaları (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Çalışan Anne	284	2,3741	,61264	,03623
Çalışmayan Anne	227	2,4956	,58991	,03907

$p = 0,024$ $p < 0,05$

Tablo-33 verilerine göre yapılan ki-kare analizinde, “çalışan anneler” ile “çalışmayan anneler” arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmasa da, Tablo-34’ de yapılan T-testi analizinde, iki grubun ortalamaları arasındaki fark ($p=0,024$ seviyesinde) anlamlı bulunmuştur. Çalışan annelerin “yeterli dini bilgiye sahip olma” ortalaması (2,3741), çalışmayan annelerin ortalamasından (2,4956) daha düşük çıkmıştır.

Tablo-35 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Yeterli Dini Bilgiye Sahip Olma Ortalamaları (Anova)

Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	228	2,5307	,60390	,03999
Lise Mezunu	125	2,4000	,59568	,05328
Üniversite Mezunu	161	2,3043	,59207	,04666
Toplam	514	2,4280	,60511	,02669

p =0,001 p< 0,05

Tablo-35 Anova analizi incelendiğinde, annelerin “yeterli dini bilgiye sahip olma” ortalamalarının, öğrenim düzeylerine göre farklılaştığı görülmektedir. Tablo-31’de çıkan sonuçlara benzer şekilde, “annelerin öğrenim seviyesi” yükseldikçe “yeterli dini bilgiye sahip olma” ortalamaları düşmektedir. Özellikle “üniversite mezunu” annelerin “yeterli dini bilgiye sahip olma” ortalaması (2,3043) ile “ilkokul mezunu” annelerin ortalaması (2,5307) arasındaki fark, Tukey HSD analizine göre ($p=0,001$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nca TÜİK’e yaptırılan “Türkiye’de Dini Hayat” araştırmasında da Tablo-29 ve Tablo-30’daki verilerle örtüşen bilgiler bulunmaktadır. Genel bir bilgi vermesi açısından aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (DİB, 2014: 239).

Şekil-2 Türkiye Geneli Temel Niteliklerine ve Dindarlık Hissine Göre Kişi Oranları

Temel nitelikler	Toplam	Dindarlık hissi					Cevap vermeyen
		Oldukça dindarım	Dindarım	Ne dindarım ne değilim	Dindar değilim	Hiç dindar değilim	
Toplam	100	19,4	68,1	10,2	1,0	0,3	1,1
Yerleşim yeri							
Kent	100	18,6	67,6	11,0	1,2	0,4	1,3
Kır	100	21,4	69,3	8,0	0,7	0,2	0,5
Cinsiyet							
Erkek	100	18,1	67,3	11,8	1,2	0,4	1,2
Kadın	100	20,6	68,8	8,5	0,9	0,2	1,0
Yaş grubu							
18-24	100	14,5	69,3	13,7	1,1	0,3	1,0
25-34	100	18,0	67,8	11,7	0,9	0,5	1,2
35-44	100	17,5	70,0	9,6	1,4	0,3	1,2
45-54	100	19,7	68,1	9,8	1,0	0,3	1,2
55-64	100	22,7	67,1	7,9	1,1	0,5	0,7
65+	100	28,3	64,2	5,9	0,5	0,2	0,8
Eğitim durumu							
Okur-yazar değil	100	24,7	67,2	6,6	0,6	0,3	0,6
Bir okul bitirmede	100	25,2	66,1	7,9	0,6	0,1	0,2
İlkokul	100	20,9	68,9	8,5	0,7	0,2	0,8
İlköğretim/ortaokul veya mesleki ortaokul	100	19,0	69,8	9,4	1,0	0,0	0,8
Lise veya mesleki lise	100	15,9	68,6	12,7	1,0	0,5	1,3
2 veya 3 yıllık yüksekokul	100	17,1	63,7	15,1	2,4	0,4	1,3
Lisans ve üstü	100	12,7	64,6	15,9	2,5	1,2	3,1
Çalışma durumu							
Çalışan	100	16,6	68,4	12,2	1,4	0,4	1,0
Çalışmayan	100	21,2	67,9	8,8	0,8	0,3	1,1
Medeni durum							
Bekar	100	13,8	66,8	16,3	1,4	0,4	1,3
Evli	100	20,3	68,6	8,9	0,9	0,3	1,0
Dul	100	23,8	65,9	7,5	1,3	0,3	1,1

Şekil-2 verilerine göre konumuzla ilgili olan iki değişkenin (öğrenim ve çalışma durumları) oranlarına bakıldığında katılımcı annelerden elde edilen anket verileri ile örtüşen durum ortaya çıkmaktadır. Türkiye geneli tablo incelendiğinde “oldukça dindarım” diyen ilkokul mezunu katılımcıların oranı %20,9 olurken, lisans ve üstü katılımcılarda bu oran %12,7’ye düşmektedir. Aynı şekilde “dindar değilim”

diyenlerin oranı ilkokul seviyesi katılımcılarda %0,7 çıkarken, lisans ve üstü katılımcılarda bu oran %2,5'e çıkmaktadır. Çalışma durumlarına göre bakıldığında “oldukça dindarım” diyen çalışan katılımcıların oranı %16,6 olurken, çalışmayan katılımcılarda bu oran %21,2'ye çıkmaktadır. “Dindar değilim” diyen çalışan katılımcıların oranı %1,4 olurken; çalışmayan katılımcıların oranı %0,8'e düşmektedir (DİB, 2014: 239). Yani dindarlık hissine göre Türkiye genelinde de öğrenim seviyesinin yükselmesine bağlı olarak düşen “dindarlık” durumu, çok az bir farkla da olsa, çalışma durumlarında da düşüş eğiliminde olmuştur.

Tablo-36 AÇD'ye Göre Çocuklarının Dini Hayatları Hakkındaki Düşünceleri (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuklarınızın şu andaki dini hayatları hakkında görüş ve düşünceleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?							Toplam
		Cevapsız	Dine karşı çok ilgisiz ve eksikler.	Dini bilgileri olmakla birlikte, uygulamaları eksik.	Dine karşı ilgileri var ve bildiklerini uygulamaya çalışıyorlar.	Dine karşı ilgileri var, fakat öğrenecek leri uygun bir ortam yok.	Daha çok küçük	
Çalışan Anne	N	9	12	93	128	13	31	286
	%	3,1%	4,2%	32,5%	44,8%	4,5%	10,8%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	1	8	68	132	9	10	228
	%	0,4%	3,5%	29,8%	57,9%	3,9%	4,4%	100,0%
Toplam	N	10	20	161	260	22	41	514
	%	1,9%	3,9%	31,3%	50,6%	4,3%	8,0%	100,0%

$p = 0,06$ $p > 0,05$

Tablo-36 incelendiğinde çalışan annelerden çocuklarını “dine karşı çok ilgisiz ve eksik” bulanların oranı % 4,2 olurken, çalışmayan annelerin oranı %3,5'e düşmektedir. Çocuklarını “dini bilgileri olmakla birlikte, uygulamaları eksik” bulan çalışan anne oranı %32,5, çalışmayan anne oranı ise % 29,8'e düşmektedir. Çocukların dini hayatları ile ilgisiz ve eksik gibi olumsuz tanımlamaların oranı çalışan annelerde yüksek çıkarken, çalışmayan annelerde düşük çıkmaktadır. Annelerin çocukları ile

ilgili olumlu ifadelerle katılma oranlarına bakıldığında; “dine karşı ilgileri var ve bildiklerini uygulamaya çalışıyorlar” diyen çalışan annelerin oranı % 44,8 olurken, çalışmayan annelerin oranı %57,9’a çıkmaktadır. “Dine karşı ilgileri var, fakat öğrenecekleri uygun bir ortam yok” diyen çalışan annelerin oranı % 4,5 olurken, çalışmayan annelerin aynı ifadeyi tercih oranı % 3,9’a düşmektedir. Çalışan annelerin % 10,8’i, çalışmayan annelerin ise % 4,4’ü, çocuklarının “daha çok küçük” olduklarını belirterek “çocuklarının dini hayatları hakkında” bir görüş belirtmemişlerdir. Çalışmayan annelerin, çocuklarıyla ilgili olumlu ifadelerle katılma oranı çalışan annelerin katılma oranlarından daha yüksek çıkmıştır. Çocuklarının dini hayatları ile ilgili olumlu diyebileceğimiz ifadeleri tercih eden çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında ($p = 0,06$) seviyesinde, anlamlı bir farkın olduğu yapılan ki-kare analizinde de ortaya çıkmaktadır.

2.1.3. Annelerin Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili “Dindar Tutum ve Davranışlarına” Yönelik Bulgu ve Değerlendirmeler

Bu bölümde, annelerin çocuklarının dini sosyalleşme süreçleriyle ilgili tutum ve davranışları üzerinde dinin belirgin etkisini ölçmeye çalışan bir takım sorulara verdikleri cevaplar üzerinden elde edilen oran ve ortalamalarla ilgili olarak çeşitli karşılaştırma ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Tablo-37 AÇD’ye Göre Gençlerin Yaşadığı Sorunların Kaynağı ile İlgili Verdikleri Cevaplar (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Günümüz gençlerinin yaşadığı sorunlar, dini inançlarının zayıflığından kaynaklanmaktadır.						Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum (1)	Katılmıyorum (2)	Katılıyorum (3)	Kesinlikle Katılıyorum (4)	
Çalışan Anne	N	20	12	30	101	123	286
	%	7,0%	4,2%	10,5%	35,3%	43,0%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	6	2	14	65	141	228
	%	2,6%	0,9%	6,1%	28,5%	61,8%	100,0%
Toplam	N	26	14	44	166	264	514
	%	5,1%	2,7%	8,6%	32,3%	51,4%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Not: (1) (2) (3) (4) verilen cevapların kodlama puanını göstermektedir.

Tablo-37 verileri incelendiğinde gençlerin yaşadığı sorunların “dini inançla ilişkili” olduğunu düşünen “çalışan annelerin” oranı % 78,3 olurken, “çalışmayan

annelerde” bu oran % 90,3’e yükselmektedir. Başka bir açıdan karşılaştırıldıklarında “gençlerin yaşadığı sorunların dini inançlarının zayıflığından” kaynaklanmadığını düşünen “çalışan annelerin” oranı daha yüksek (% 14,7) çıkarken, “çalışmayan annelerin” oranı daha düşük (% 7) çıkmıştır. Bakış açılarındaki dinin belirgin etkisi, birçok konuda varlığını hissettirdiği gibi, sorunların tespiti ve çözümünde de etkisini gösterebilmektedir. Bu konuda çıkan tabloya göre, çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında bariz bir farkın olduğu görülmektedir. T-testi analizine göre de “çalışmayan annelerin” ortalaması (3,4605), “çalışan annelerin” ortalamasından (3,0315) yüksek çıkarken; aralarındaki fark (0,000) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo-38 Annelerin Yaş Düzeylerine Göre Gençlerin Yaşadığı Sorunların Kaynağı ile İlgili Verdikleri Cevaplar (Anova)

Anne Yaş Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
18-25	29	2,9655	1,17967	,21906
26-40	282	3,2305	1,06383	,06335
41-60	194	3,2371	1,04086	,07473
61 ve yukarısı	9	3,4444	,72648	,24216
Toplam	514	3,2218	1,05660	,04660

p =0,540 p > 0,05

Annelerin sahip olduğu diğer demografik özelliklere (yaş, eğitim) göre bir karşılaştırma yapıldığında; ortalamalar arasında fark olmakla birlikte, çıkan bu fark anlamlı bulunmamaktadır. Yapılan araştırmalarda, özellikle yaş faktörü, gençlerle ilgili değerlendirmelerde, yukarı yaşlara doğru çıkıldıkça, “gençlerin yaşadığı sorunların dini inançlarının zayıflığından kaynaklandığını” düşünen annelerin ortalaması da artmaktadır. Tablo-38’de yapılan Anova analizinde, annelerin “yaş gruplarına” göre farklılaşmalar bulunmakla birlikte anlamlılık seviyesine ulaşmamaktadır.

Ancak, özellikle “çalışan ve çalışmayan” annelerin arasında çıkan farkın (Tablo-37), istatistiksel olarak anlamlı bulunmasının üzerinde durulması gerekir. “Gençlerin yaşadığı sorunların inanç zayıflığından kaynaklanmadığını” düşünen çalışan annelerin, sosyal hayatla nispeten daha içli dışlı olmaları, acaba “çalışmayan

annelerin” göremediği bir takım başka sorunları görmelerini mi sağlamıştır? “Çalışan anne” grubunda “öğretmen annelerin” de olması, bu ihtimali güçlendirirken; aradaki farkın anlamlı çıkmasında da etkili olmuş olabilir.

İçselleştirilmemiş, davranışlarında kalıcı değişiklik yapamamış, salt öğretime dayalı bir dini eğitimin başarısızlığını genelleştirerek, yaşanan sorunların dini inançların zayıflığından kaynaklanmadığını savunan bir anne şöyle demektedir: “Din tabi ki öğrenilmesi gerekir, fakat öncelikle insani değerleri ve ahlakı yerleştirmemiz gerekiyor. Çocuklar Kur’an kursuna gidiyor, seçmeli dersi dini ağırlıklı seçiyor, her türlü ahlaksızlığı yapıyor; gün görmemiş küfürler ediyor ve büyüklerinin yanında söylemekten çekinmiyor” (84.katılımcı çalışan anne). Başka bir anne de ümitvarlığını koruyarak dini hassasiyetin önemine vurgu yapmaktadır. “Umarım yeni nesil çok daha bilinçli ve uygulamada daha başarılı olur diye düşünüyorum. Yaşantımızın güzelliği dini hassasiyetimize bağlı” (221.katılımcı çalışmayan anne).

Tablo-39 AÇD’ye Göre İsmi Ezan Okunarak Konulması Hakkındaki Düşünceleri (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Bebeklerin isminin kulaklarına ezan ve kamet okunarak konulması gerektiğini düşünüyorum.					Toplam
	Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	14	11	8	60	193
	%	4,9%	3,8%	2,8%	21,0%	67,5%
Çalışmayan Anne	N	8	3	0	27	190
	%	3,5%	1,3%	0,0%	11,8%	83,3%
Toplam	N	22	14	8	87	383
	%	4,3%	2,7%	1,6%	16,9%	74,5%

p =0,000 p< 0,05

“Bebeklerin kulaklarına ezan okuma” geleneğinin, köklü bir geçmişi olmasına rağmen, bilimin ilerlemesi ve rasyonalitenin artması neticesinde, birçok geleneksel ve dini uygulamaya yapılan muamelenin, “yeni doğan çocukların kulağına ezan okunması” şeklinde icra edilegelen geleneğe de yapıldığı görülmektedir. Tablo-39 incelendiğinde, “çalışan annelerin” bu geleneğe katılma oranının % 88,5, “çalışmayan

annelerin” ise bu geleneğe katılma oranının % 95,1 olduğu görülmektedir. “Katılmayan” “çalışan annelerin” oranı % 6,6 olurken, “çalışmayan annelerde” bu oran % 1,3’ e düşmektedir. Yapılan ki-kare analizine göre, “çocukların kulağına ezan okuma uygulamasında”, çalışan annelerle çalışmayan anneler arasındaki fark anlamlıdır. Çalışan annelerdeki % 88’lik katılma oranı az bir oran olmamakla birlikte, yaşanan değişimin yönünü göstermesi açısından da anlamlıdır. Bu ve benzeri sorular, 5’er yıllık periyotlarla sorulsa, bu konulardaki değişimin yönünü ve içeriğini daha net kestirebilmek mümkün hale gelir. B. Gencer’in formüle ettiği şekliyle: “Din, köyde adet, şehirde sünnet boyutunda öğrenilir ve yaşanır” (Gencer, 2016: 88) derken, insanların anlam evrenlerine, düşünce ve eylemlerine etki eden (örf, adet, gelenek vb.) bütün yapılar, dini motiflerin yansımalarının, bir şekilde kaçınılmaz olduğu da anlatılmak istenir. Yaşanan modernleşmeyle birlikte, bir takım gelenek ve değerlerden azade olmayı da kapsayan “sekülerleşme” süreci, değişen kent ailesinin en belirgin özellikleri arasına girerken, insanların sahip oldukları bir takım örf ve adetler, adeta kendi içlerine hapsedilerek çürümeye ve unutulmaya mahkûm edilmektedir.

Tablo-40 AÇD’ye Göre İnternet ve Tv. nin Etkileriyle İlgili Verilen Cevapların Karşılaştırılması (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	İnternet ve tv. yayınları çocuğumun/çocuklarımin dini eğitim ve sosyalleşmelerini olumsuz yönde etkilemektedir.						Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	17	24	35	101	109	286
	%	5,9%	8,4%	12,2%	35,3%	38,1%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	15	11	15	66	121	228
	%	6,6%	4,8%	6,6%	28,9%	53,1%	100,0%
Toplam	N	32	35	50	167	230	514
	%	6,2%	6,8%	9,7%	32,5%	44,7%	100,0%

p =0,006 p< 0,05

Tablo-40 verilerine bakıldığında “çocukların dini eğitim ve sosyalleşmelerinde internet ve tv. yayınlarının olumsuz yönde etkilediğine” katılan “çalışan” annelerin oranı %73,4 olurken, çalışmayan annelerin katılma oranı % 82’ye

yükselmektedir. “Olumsuz etkilediğine” “katılmayan” “çalışan” annelerin oranı, %20,6, “çalışmayan” annelerin oranı %11,4’e düşmektedir. Çalışan annelerle çalışmayan anneler karşılaştırıldığında, oranlar arasında ortaya çıkan fark ($p = 0,006$) seviyesinde anlamlıdır.

Annelerin öğrenim durumları ile karşılaştırıldığında, yapılan Anova analizinde anlamlılık derecesinde bir fark ($p = 0,834$) gözlenmese de “internet ve tv. yayınlarının çocuklarının dini eğitim ve sosyalleşmelerini olumsuz” etkilediğini düşünme konusunda, “ilkokul mezunu” annelerin ortalamasının (2,9956), “lise mezunu” annelerin ortalamasından (3,0320) daha düşük olduğu, “lise mezunu” annelerin ortalamasının da “üniversite mezunu” annelerin ortalamasından (3,0683) düşük olduğu gözlenmiştir. Bu bulgular, Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan “İnternet Kullanımı ve Aile” isimli çalışmanın bulgularıyla da örtüşmektedir. İlgili araştırmada yapılan çoklu karşılaştırmalarda “ilkokul mezunu” ebeveynlerin, diğer tüm okul mezunlarına göre daha düşük değerlere sahip oldukları, bir başka deyişle internetin oluşturduğu sorunları daha hafife aldıkları görülmüştür. İlkokul mezunu ebeveynler (2.087), “lise” (2.331), 4 yıllık “üniversite mezunu” (2.396) ebeveynlere göre daha az sorun yaşadıklarını belirtmektedirler (BASAG, 2008: 67). Aynı şekilde internetin ortaya çıkaracağı “psiko-sosyal” sağlık sorunlarına ilişkin “bilgi sahibi olma durumları” da eğitim durumuna göre anlamlı bir fark göstermekte, “ilkokul mezunu” ebeveynlerin ortalaması (2.47); “lise mezunu” ebeveynler (2.68) ile “4 yıllık mezunu” ebeveynlerden (3.05) düşük düzeyde bilgi sahibi olduğu belirtilmektedir (BASAG, 2008: 97). Çalışan bir anne, konuyla ilgili olarak, bu konudaki rahatsızlığını şöyle dile getirmiş: “bu internet, kesinlikle dini bilgileri öğrenmeyi, saygı ve sevgiyi unutturuyor; ben karşı olduğum için, bana geri kafalı diyorlar” (363.katılımcı anne). Başka bir çalışan anne de şöyle demiş : “internet kullanımı konusunda bilinçli davranıldığı takdirde çok verimli olduğunu düşünüyorum. Çocuklarıma da bunu anlatıyorum, bir sıkıntı yaşamıyoruz”(452. katılımcı anne). Günümüz iletişim teknolojileri düşünüldüğünde, parmakların ucuna gelen bir imkâna tamamen sırtını dönmek mi? yoksa muhtemel tehlikelerin farkına vararak bilinçli kullanmasını sağlamak mı? Elbette 2. şık tercih sebebi olmakla birlikte, annelerin genelinde hızlı

gelişen teknolojik gelişmeler -özellikle akıllı telefonlar- konusunda bir çaresizlik gözlemlenmektedir. Altı çizilmesi gereken başka bir husus “geri kafalı” yaftası olmaktadır. Bu konularda net bir tavır almak isteyen anneler, “geri kafalı” yaftası yememek ve de “akıntının tersine kürek çeken kişi” olmamak için çoğu zaman inandıklarını uygulamaktan çekiniyorlar.

Tablo-41 AÇD’ye Göre Çocuklardan Geleneklere Uygun Davranışlar İsteme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu		Nedenlerini açıkça ortaya koyduktan sonra, çocuklarımdan geleneklerimize uygun davranışlar ortaya koymalarını isterim.					Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	18	4	16	149	99	286
	%	6,3%	1,4%	5,6%	52,1%	34,6%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	7	4	9	112	96	228
	%	3,1%	1,8%	3,9%	49,1%	42,1%	100,0%
Toplam	N	25	8	25	261	195	514
	%	4,9%	1,6%	4,9%	50,8%	37,9%	100,0%

$p = 0,230$ $p > 0,05$

Tablo-41 verilerine göre katılımcı annelerin, “geleneklere uygun davranışlar ortaya koyma konusunda “çalışan annelerle” “çalışmayan anneler” arasında anlamlı bir fark olmamasına rağmen, “çalışmayan annelerin” ifadeye katılma oranları, kısmen de olsa “çalışan annelerden” fazla çıkmaktadır. Farkın anlamlı çıkmamasında bir etken olarak annelerin zihnindeki gelenek algısındaki belirsizlik gösterilebilir. Çalışmayan bir annenin ifadesinden bunu çıkarmak mümkün: “gelenekle ilgili bazı soruları cevaplamakta tereddüt ettim. Ama dinimize aykırı olmayan bütün geleneklerimizi uygulamaya çalışırım” (74. katılımcı anne). Tablo-41 verilerine bakıldığında çalışan annelerin ifadeye katılma oranı % 86,7 olurken, çalışmayan annelerin katılma oranı %91,2’ye çıkmaktadır. “Katılmama” oranlarına bakıldığında “çalışan” annelerin oranı % 7, “çalışmayan” annelerin oranı % 5,7 olarak yansımaktadır. “Çalışan” annelerdeki “cevapsız” yüzdesinin (% 6,3) fazlalığı, “çalışan” annelerde “acaba bu konuda bir kafa karışıklığı mı var?” sorusunu akıllara getirmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi,

çalışmanın yapıldığı Karaman il merkezi, birçok yönüyle geleneksel evren olma özelliğini barındırdığı için, bu bölümdeki cevaplarda çalışan ve çalışmayan anneler arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır.

Tablo-42 AÇD'ye Göre Çocuklarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Notunu Önemseme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu		Çocuğumun/çocuklarımin dini eğitim ve sosyalleşmesine olumlu katkılarına inandığım için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden aldığı notu önemsiyorum.					Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	23	19	31	119	94	286
	%	8,0%	6,6%	10,8%	41,6%	32,9%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	6	4	10	70	138	228
	%	2,6%	1,8%	4,4%	30,7%	60,5%	100,0%
Toplam	N	29	23	41	189	232	514
	%	5,6%	4,5%	8,0%	36,8%	45,1%	100,0%

p =0,000 p< 0,05

“Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” öğretmenliği yaptığımız dönemlerdeki gözlemlerimize dayanarak oluşturulmuş olan bu anket sorusundan, gözlemlediğimiz durumları destekleyen sonuçlar elde edilmiştir. Bunu biraz açacak olursak: Veli toplantılarında kimi anneler, hassaten “din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenini” bularak, çocuğu hakkında bilgi alırken, kimi anneler de değil çocuğu hakkında bilgi almak, çocuğunun not durumunu bile sorma gereği hissetmezdi. Çocuğunun durumunu soran bazı anneler de uzun uzadıya konuşmak istemez; “hocam bu çocuklar Müslüman, din dersinden de kalacak değiller ya!” diyerek, asıl önemli olanın, “sınav puanına ve başarısına etki edecek olan, diğer derslerdeki başarısı olduğunu” alttan alta ima ederlerdi. Hâlbuki bizler, bu dersin öğretmenleri olarak, “Din kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersinin, sadece nottan ibaret olamayacağını, asıl üzerinde durulması gereken hususun, çocukların karakter yapısını oluşturacak olan “kalıcı ahlaki tutum ve davranış kazanımlarının elde edilebilmesi” olduğunu, her veli toplantısında altını çizerek anlatmaya çalışıyorduk. Tablo-42 incelendiğinde, “çalışan annelerin” çocuklarının “din kültürü ve ahlak bilgisi” dersinden aldığı notu önemseme oranı %74,5 olurken,

çalışmayan annelerin “notları önemseme” oranı %91,2’ye yükselmektedir. Çocuklarının “din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden” aldıkları notu önemsemeyen “çalışan annelerin” oranına bakıldığında %17,4, “çalışmayan annelerin” oranı ise % 6,2’ye düştüğü görülmektedir. Çalışan annelerle çalışmayan anneler arasındaki bu fark ($p = 0,000$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Çalışmayan bir anne de “hocaların derse katkısının az olduğundan ve dersi boş geçirdiklerinden” (393.katılımcı anne) yakınmaktadır. Son zamanlarda “din kültürü ve ahlak bilgisi” dersinden de sınavlarda soru çıkmasıyla birlikte velilerin “sınav merkezli ilgilerinde” kısmen de olsa bir artış olmuştur.

Tablo-43 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Çocuklarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Notunu Önemseme Ortalamaları (Anova)

Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	228	3,4211	,96086	,06363
Lise Mezunu	125	3,0160	1,21140	,10835
Üniversite Mezunu	161	2,7516	1,07256	,08453
Toplam	514	3,1128	1,09887	,04847

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Annelerin öğrenim durumlarına göre “çocuklarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden aldıkları notu önemseme” ortalamalarına bakıldığında, önceki tablolara benzer bir şekilde annelerin “öğrenim seviyesi” yükseldikçe, önemseme ortalamaları düşmektedir. Tukey HSD analizine göre, “ilkokul mezunu” annelerin ortalaması (3,4211), ($p = 0,002$) anlamlılık seviyesinde “lise mezunu” annelerin ortalamasından (3,0160) yüksek çıkarken; aynı şekilde “üniversite mezunu” annelerin ortalamasından (2,7516) da ($p = 0,000$) anlamlılık seviyesinde yüksek çıkmıştır.

Tablo-44 AÇD'ye Göre İşe Hayırlı Olup Olmaması Açısından Bakma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğum/çocuklarımla ilgili bir işe karar verirken; öncelikle olaya o işin hayırlı olup olmaması açısından bakarım.						Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	14	6	12	117	137	286
	%	4,9%	2,1%	4,2%	40,9%	47,9%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	5	1	0	79	143	228
	%	2,2%	0,4%	0,0%	34,6%	62,7%	100,0%
Toplam	N	19	7	12	196	280	514
	%	3,7%	1,4%	2,3%	38,1%	54,5%	100,0%

p =0,000 p< 0,05

Aslında birçok annenin diline pelesenk ettiği “hayırlısı olsun” şeklindeki tevekkül ve teslimiyet içeren bir ifadenin, çocuklarıyla ilgili karar alma aşamalarında ne derece pratize edilebildiği de önemlidir. Annelerin bu konudaki yaklaşımları hususunda çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında anlamlı farklılıklar vardır. “Çalışan” annelerde “çocuklarıyla ilgili karar verme sürecinde yapılacak olan işin hayırlı olup olmamasını” dikkate alanların oranı % 88,8 olurken, “çalışmayan” annelerde bu %97,3 oranına çıkmaktadır. “Katılmayan” çalışan annelerin oranı %6,3 olurken, çalışmayan annelerin oranı %0,4’düşmektedir. “İşe hayırlı olup olmaması açısından bakma” eyleminde genelde “dünyası ve ahireti için hayırlı olanı” isteme şeklinde olan dua ve temennilerin yönü, yaşanan sekülerleşmenin yoğunluğuna bağlı olarak dünyalık başarıların ve imtihanların gerçekleşmesi için temenni edilir olmuştur. Elde edilecek başarının ahiretle ilgili kısmı, öncelik sırasından çıkarılarak ikinci planda kalır olmuştur. Annelerin öğrenim durumlarına göre de ortalamalar arasındaki fark (p=0,025) seviyesinde anlamlı çıkarken; ilkokul mezunu annelerin ortalaması (3,4912), üniversite mezunu annelerin ortalamasından (3,3540) yüksek çıkmaktadır. Benzer bir soru, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yaptırdığı “Türkiye’de Dini Hayat” (TDH) araştırmasında katılımcılara “günlük hayatımda karar verirken, bu tercihimden Allah’ın hoşnut olup olmayacağını düşünürüm” şeklinde sorulmuş ve Tablo-44’e benzer bir sonuç elde edilmiştir.

Şekil-3 “Türkiye’de Dini Hayat” Araştırmasına Göre Katılımcıların Verdikleri Kararda Allah’ın Hoşnutluğunu Düşünme Durumları

Çalışma ve Öğrenim Durumu	Günlük hayatımda karar verirken, bu tercihimden Allah’ın hoşnut olup olmayacağını düşünürüm				
	Hemen Her Zaman	Ara sıra	Hiçbir Zaman	Fikri Yok	Cevapsız
Çalışan	72,1%	22,2%	3,2%	1,5%	1,0%
Çalışmayan	80,9%	14,7%	2,3%	1,4%	0,7%
Lisans Mezunu	65,9%	25,7%	5,2%	0,9%	2,3%
İlkokul Mezunu	81,2%	14,7%	2,2%	1,3%	0,7%

“Türkiye’de Dini Hayat” araştırmasındaki sonuçlara bakıldığında çalışan ve çalışmayan arasındaki oransal farklılıklar ile lisans mezunu ile ilköğretim mezunu arasındaki oransal farklılıklarda Tablo-44’te ulaşılan oransal farklılıklarla örtüşmektedir (DİB, 2014: 177). Yapılacak olan işe “hayırlı olup olmamak” açısından bakış ile “Allah’ın hoşnutluğunu gözetme” şeklindeki yaklaşımlar, her ikisinin nihai olarak gönderimde bulundukları yerin İlahi/uhrevi olması açısından benzerlik göstermektedirler.

Tablo-45 AÇD’ye Göre İbadetleri Sevdirmede İyi Örnek Olma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğuma/çocuklarıma ibadetleri sevdirmede iyi bir örnek olduğumu düşünüyorum.					Toplam
	Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	28	11	45	152	286
	%	9,8%	3,8%	15,7%	53,1%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	11	0	27	125	228
	%	4,8%	0,0%	11,8%	54,8%	100,0%
Toplam	N	39	11	72	277	514
	%	7,6%	2,1%	14,0%	53,9%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Annelerin “Çocuklarına ibadetleri sevdirmede iyi bir örnek olduklarını” düşünme hususunda, “çalışan annelerle” “çalışmayan anneler” arasında, yapılan ki-kare analiz sonucuna göre, anlamlılık derecesinde bir farklılık vardır. Tablo-45 verilerine göre “çocuklarına ibadetleri sevdirmede iyi örnek olduğunu düşünen “çalışan annelerin” oranı % 70,6 olurken, “çalışmayan annelerin” oranı

% 83,2'ye çıkmaktadır. “İbadetleri sevdirmede çocuklarına iyi örnek olduğuna katılmayan” “çalışan” annelerin oranı % 19,5, “çalışmayan” annelerin oranı ise % 11,8'e düşmektedir. Oranlar arasındaki fark ($p = 0,000$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. “İbadetleri sevdirmede iyi örneklik olma” meselesi, bugün rol-model olma şeklinde, üzerinde çokça durulan önemli bir konudur. Çocuğun büyüme evrelerinde etrafında motivasyonu yüksek bir şekilde namaza, oruca katılan anne babanın olması, o çocuğun ibadetleri sevmeye ve yapma potansiyelini daha da arttıracaktır. Bu bağlamda çalışan anneler, ibadetleri sevdirmede çocuklarına örnek rol model olması, çocuğun etrafında geçireceği zamanın kısıtlılığı yüzünden, çalışmayan annelere göre daha dezavantajlı bir konumda olmaktadır. Zaman konusundan başka, çalışıyor olmanın getirdiği yıpranma durumu, annelerdeki motivasyonu zayıflattığı gibi, ibadet yapacak enerjiyi bulma konusunda bile zorluk çekebilmektedirler. Konuyla ilgili “çalışan” bir anne şu şekilde yorum yapmıştır: “çocukların her konuda anne babasını örnek aldığını düşünüyorum. Dini konuda iyi bir örnek değilim; ama olmayı isterdim. Çocuğumun dinini benden daha iyi öğrenmesi için elimden geleni yaparım. Ama yerine getirmesi hususunda baskı yapamam”(143.katılımcı anne). Aşağıdaki tabloda, çocuklara sorulan benzer bir soruyla karşılaştırma yapılmış ve Tablo-45'teki verilerle örtüşen sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo-46 Çocukların Annelerini “İbadetleri Sevdirmede Konusunda” İyi Bir Örnek Olarak Görme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Annem ibadetleri sevdirmede konusunda iyi bir örnektir.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Annesi Çalışan	N	8	15	40	75	274	412
	%	1,9%	3,6%	9,7%	18,2%	66,5%	100,0%
Annesi Çalışmayan	N	9	4	47	85	398	543
	%	1,7%	0,7%	8,7%	15,7%	73,3%	100,0%
Toplam	N	17	19	87	160	672	955
	%	1,8%	2,0%	9,1%	16,8%	70,4%	100,0%

$p = 0,012$ $p < 0,05$

Tablo-46 verilerine göre, “annesi çalışan çocuklar” ile “annesi çalışmayan çocukların”, annelerini ibadetleri sevdirmede konusunda iyi bir örnek olarak görme

oranları arasında, istatistiksel olarak ($p=0,012$) seviyesinde anlamlı bir fark vardır. Genel hatlarıyla Tablo-46 verilerine göre, “annesi çalışan” çocukların “her zaman ve sık sık” deme oranı % 84,7 olurken, “annesi çalışmayan” çocukların “her zaman ve sık sık” deme oranı % 89’a yükselmektedir. “Hiçbir zaman ve nadiren” tercihini seçen “annesi çalışan” çocukların oranı %13,3 çıkarken, annesi çalışmayan çocuklarda bu oran % 9,4’e düşmektedir.

Tablo-47 AÇD’ye Göre İsim Seçmede Geleneklere Dikkat Etme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğuma/çocuklarıma koyacağım ismi seçerken, geleneklerimize uygun olmasına dikkat ederim.						Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	20	29	49	118	70	286
	%	7,0%	10,1%	17,1%	41,3%	24,5%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	11	22	30	90	75	228
	%	4,8%	9,6%	13,2%	39,5%	32,9%	100,0%
Toplam	N	31	51	79	208	145	514
	%	6,0%	9,9%	15,4%	40,5%	28,2%	100,0%

$p = 0,230$ $p > 0,05$

Türk toplumundaki değişimin bir izleğini çocuklara konulan isimler üzerinden çıkarsamak mümkün. Ebeveynlerin dünya görüşünü yansıtan isimlerin yanında, popüler ara desenler şeklinde yükselen isimler de çocuklara konulmaktadır. Örneğin dini inançlara mesafeli olan bir ebeveynin çocuğuna koyacağı ismin manevi ve geleneksel çağrışımlar içermemesine dikkat ettiği gibi, dini inançları yoğun olan bir ebeveynin de sırf dini ve manevi içeriği olan isimleri çocuklarına koymak istediği görülmektedir. Konuyla ilgili “İsim Kültürü ve Din” adlı müstakil bir çalışma yapan Celaledin Çelik’ in “dini anlamlı isimleri tercih edenler, özellikle dindarlık düzeyi bakımından kendilerini “inançlı ve ibadetlerine bağlı” olarak tanımlayanlar arasından çıkmıştır” (Çelik, 2005: 260) şeklindeki bulgusu da görüşümüzü desteklemektedir. Bu iki uygulamanın dışında kalmakla birlikte aynı zamanda manevi unsurları da içeren, geleneksel bir yöntem de çocuğun dedesinin, ninesinin ya da bir aile

büyüğünün isminin çocuğa verilmesi şeklindedir. Son zamanlardaki çift isim koyma uygulamasındaki olağanüstü artışta, ebeveynlerin kendi dünya görüşlerinden vazgeçemeyişleri ile geleneklerinden kopamayışlarının bir sentezi yapılmaktadır. C. Çelik'e göre, "toplumsal refleks içinde tezahür eden bu durumu, geleneğin modern olanla girmiş olduğu etkileşimde kendini yenileme ve yeniden üretme çabaları şeklinde okumak da mümkündür" (Çelik, 2005: 260). İfadede geçen "geleneklerimize uygun olmasına" şeklinde geçen ibare, hem bahsi geçen bu geleneği, hem de geleneğin içine mündemiç olan dini/manevi unsuru da kapsamaktadır.

Tablo-47 verilerinde her ne kadar istatistiksel olarak ortaya çıkan fark anlamlılık seviyesinde ($p=0,230$) bulunmasa da çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında bir fark olduğu görülmektedir. "Çalışan" annelerin çocuklarına isim koymada "geleneklerine dikkat etme" toplam oranı % 65,8 olurken, "çalışmayan" annelerin "dikkat etme" toplam oranı % 72,4' e çıkmaktadır. "İsim koymada geleneklerine dikkat etmeyen" "çalışan" annelerin oranı % 27,4 olurken, "çalışmayan" annelerin isim koyarken geleneklere dikkat etmeme oranı %21,8'e düşmektedir. Konuyla ilgili "çalışmayan" bir annenin yorumu şu şekildedir: " Dinimize aykırı olmayan tüm geleneklerimizi uygulamaya çalışırım. Çocuklarımıza isim koyma hususunda manasının güzel olmasıyla birlikte, peygamber ve sahabe isimleri olmasını tercih ediyorum"(74.katılımcı anne). Annelerin "geleneklere uygun isim koyma" ortalamaları karşılaştırıldığında, t-testi analizine göre "çalışan" annelerin ortalaması (2,6608), çalışmayan annelerin ortalamasından (2,8596) düşük çıkmaktadır. Aralarındaki fark ($p= ,051$) sınır seviyesinde olmakla birlikte, anlamlı bulunmamıştır.

Tablo-48 AÇD'ye Göre Çocuklarının Haram ve Helal Titizliğine İnanma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Haram ve helallere uygun davranma noktasında çocuğumun/çocuklarımların gerekli titizliği göstereceğine inanırım.						Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	23	4	10	122	127	286
	%	8,0%	1,4%	3,5%	42,7%	44,4%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	7	1	2	85	133	228
	%	3,1%	0,4%	0,9%	37,3%	58,3%	100,0%
Toplam	N	30	5	12	207	260	514
	%	5,8%	1,0%	2,3%	40,3%	50,6%	100,0%

$p = 0,003$ $p < 0,05$

Haram ve helal duyarlılığının her insanda aynı düzeyde olması beklenilmezken, modern zamanlarda yaşanan sekülerleşme tecrübeleri ile birlikte, haram ve helal titizliğinde bir gerilemenin yaşandığı da gerçektir. Bu durumu en güzel özetleyen söz: “eskiler haramdır korkusuyla şüpheli şeyleri yapmaktan kaçınırken, şimdikiler haram olduğu kesin işleri yumuşatmaya ve meşrulaştırmaya çalışıyorlar”. Anne babaların çocuklarına iş konusundaki ilk öğütleri “aman evladım her ne işte çalışırsan çalış, evine helal rızık getir” olurken, maalesef günümüzde helal rızık olan vurgunun tonunda bir düşüş yaşanmaktadır. Kısmen bunu Tablo-48 verilerinden de çıkarsamak mümkün. Tablo-48’de çalışan annelerin “çocuklarının haram helal titizliği” göstereceklerine olan inançları % 87,1 olurken, çalışmayan annelerde bu oran %95,6’ya yükselmektedir. “Haram helal titizliği” göstereceklerine inanmayan “çalışan annelerin” oranı % 4,9 olurken, “çalışmayan annelerin” oranı %1,3’e düşmektedir. İstatistiksel olarak “çalışan annelerle” “çalışmayan anneler” arasındaki fark ($p = 0,003$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo-49 AÇD'ye Göre Çocuklarının Milli ve Manevi Değerleri Benimsemesine Özen Gösterme (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğumun/çocuklarımların "konukseverlik", "merhamet", "hoşgörü", "tevazu", "nezaket" gibi dini ve kültürel değerleri benimsemelerine ve uygun davranmalarına özen gösteriyorum.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	9	4	7	57	209	286
	%	3,1%	1,4%	2,4%	19,9%	73,1%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	6	0	3	38	181	228
	%	2,6%	0,0%	1,3%	16,7%	79,4%	100,0%
Toplam	N	15	4	10	95	390	514
	%	2,9%	0,8%	1,9%	18,5%	75,9%	100,0%

$p = 0,237$ $p > 0,05$

Tablo-49 verilerine göre, çocukların dini ve kültürel değerleri benimsemelerine ve uygun davranmalarına özen gösterme açısından anneler arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Çalışan annelerin "her zaman ve sık sık" tercihlerinin oranı % 93, çalışmayan annelerin oranı ise %96,1'e çıkmaktadır. "Hiçbir zaman ve nadiren" tercihini işaretleyen çalışan annelerin oranı %3,8 olurken, çalışmayan annelerde bu oran % 1,3'e düşmektedir.

Tablo-50 AÇD'ye Göre Çocuklarına Dedikodu ve Yalan Konusunda İyi Örnek Olma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğuma / çocuklarıma "dedikodu" ve "yalan" gibi konularda iyi örnek olduğumu düşünüyorum.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	27	26	31	70	132	286
	%	9,4%	9,1%	10,8%	24,5%	46,2%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	19	18	12	42	137	228
	%	8,3%	7,9%	5,3%	18,4%	60,1%	100,0%
Toplam	N	46	44	43	112	269	514
	%	8,9%	8,6%	8,4%	21,8%	52,3%	100,0%

$p = 0,018$ $p < 0,05$

Din eğitiminde çocukların ikilemde kaldıkları bir husus olan "yalan" ve "dedikodu" meselesinde çocuklar, "yalanın" ve "dedikodunun" haramlığını ve

kötülüğünü öğrendikleri okul ortamının dışında - özellikle aile ortamında - öğrendiğinin zıddı olan uygulamaları, annelerinden, babalarından ve akraba çevresinden görebilmektedirler. Tablo-50 verilerine göre” çalışan” annelerin “yalan ve dedikodu konusunda kendilerinin iyi bir örnek olduğunu düşünme” oranlarının (her zaman ve sık sık) toplamı %70,7 çıkmış; “çalışmayan” annelerin ise (her zaman ve sık sık) toplam oranı %78,5 olarak çıkmıştır. “Çalışan” annelerin “çocuklarına yalan ve dedikodu konularında iyi örneklik” konusunda (hiçbir zaman ve nadiren) tercihlerinin toplam oranı %19,9 çıkmış; aynı şıkların toplamı “çalışmayan” annelerde %13,3 oranıyla daha düşük çıkmıştır. Yapılan ki-kare analizinde, “çalışan” anneler ile “çalışmayan” anneler arasındaki bu fark, ($p = 0,018$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Yapılan t-testi analizine göre de “çalışmayan” annelerin ortalaması (3,1404), çalışan annelerin ortalamasından (2,8881) yüksek çıkmış ve ortalamalar arasındaki fark ($p = 0,032$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo-51 Çocukların Annelerinin Yalan ve Dedikodu Hususunda İyi Örnek Olduğunu Düşünme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Annem "yalan" ve "dedikodu" dan uzak durma konusunda bana iyi örnek oluyor.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Annesi Çalışan	N	9	11	33	70	289	412
	%	2,2%	2,7%	8,0%	17,0%	70,1%	100,0%
Annesi Çalışmayan	N	45	11	36	104	347	543
	%	8,3%	2,0%	6,6%	19,2%	63,9%	100,0%
Toplam	N	54	22	69	174	636	955
	%	5,7%	2,3%	7,2%	18,2%	66,6%	100,0%

$p = 0,001$ $p < 0,05$

“Yalan ve dedikodu konusunda annelerin iyi örnek olma” hususu çocuklara yapılan anket uygulamasında da sorulmuş; ancak Tablo-50’de annelerden elde edilen sonuçların tam tersi sonuçlar elde edilmiştir. Annelerden elde edilen verilerin analizinde, çalışmayan annelerin “yalan ve dedikodu konusunda çocuklarına iyi örnek

olma” oranları yüksek çıkarken; Tablo-51’de, annesi çalışan çocukların “annelerini yalan ve dedikodu konusunda iyi örnek olarak görme” oranları (% 87,1), annesi çalışmayan çocukların oranı ise (% 83,1) olarak çıkmıştır. “Yalan ve dedikodu konusunda annelerini iyi bir örnek olarak görmeyen” annesi çalışan çocukların “hiçbir zaman ve nadiren” deme oranı (%10,7) çıkarken, annesi çalışmayan çocuklarda bu oran (% 8,6) şeklinde daha düşük çıkmıştır. Oranlar arasındaki fark, ($p = 0,001$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Aslında bu şekilde çıkan bir sonuçla, “anne tutum ve davranışlarını” çocuklar üzerinden de ölçmenin avantajlı taraflarından biri de görülmüş olmaktadır. Yani çocuklar, annelerini, annelerin kendilerini gördükleri gibi görmemiş; tam zıddı bir bakışla “çalışan annelerin” “yalan ve dedikodu” konusundaki iyi örnekliklerini, “çalışmayan annelerin” iyi örnekliğinden daha yüksek bir oranda çıkarmışlardır. T-testi analizine göre de, “annesi çalışan” çocukların “annelerini yalan ve dedikodu konusunda iyi bir örnek olarak görme” ortalaması (3,5024), “annesi çalışmayan” çocukların ortalamasından (3,2836) daha yüksek çıkmıştır. Ortalamalar arasındaki fark, ($p = 0,002$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo-52 AÇD’ye Göre Bir İşin Dine Uygunluğunu Düşünme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğumla/çocuklarımla ilgili bir konuda karar vermeden önce o işin dinimize uygun olup olmadığını mutlaka düşünürüm.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	14	6	42	74	150	286
		4,9%	2,1%	14,7%	25,9%	52,4%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	5	0	16	41	166	228
		2,2%	0,0%	7,0%	18,0%	72,8%	100,0%
Toplam	N	19	6	58	115	316	514
		3,7%	1,2%	11,3%	22,4%	61,5%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-52 verileri incelendiğinde, “annelerin çocuklarıyla ilgili verdikleri kararlarda dine uygun olup olmadığını düşünme” oranlarında, “çalışan anneler” ile “çalışmayan anneler” arasında önemli bir fark gözükmemektedir. Vereceği kararların dinimize uygunluğu konusunda “her zaman ve sık sık” tecihini işaretleyen “çalışan”

annelerin oranı %78,3 olurken, “çalışmayan” annelerde bu oran % 90,8’e yükselmektedir. “Hiçbir zaman ve nadiren” şıklarını tercih eden “çalışan annelerin” oranı %16,8 şeklinde yüksek çıkarken, çalışmayan annelerin “hiçbir zaman ve nadiren” tercihi %7’ye düşmektedir.

Tablo-53 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Bir İşin Dine Uygunluğunu Düşünme Oranları (Anova)

Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	228	3,5614	,94366	,06250
Lise Mezunu	125	3,3520	,96098	,08595
Üniversite Mezunu	161	3,1056	1,00997	,07960
Toplam	514	3,3677	,98676	,04352

p =0,000 p< 0,05

Katılımcı annelerin öğrenim durumlarına göre bir karşılaştırma yapıldığında “ilkokul mezunu” annelerden “lise mezunu” ve “lisans mezunu” annelere doğru ortalamalarda bir düşüş görülmektedir. Öğrenim durumları ile ilgili daha önceki tablolarla örtüşen bu tabloda da annelerin öğrenim seviyesinin yükselmesine karşın, “çocuklarıyla ilgili karar verme süreçlerinde dine uygunluğunu düşünme” ortalamalarının düştüğü gözlenmektedir. Tablo-53 verilerine göre “ilkokul mezunu” annelerin ortalaması (3,5614), “lise mezunu” annelerin ortalamasından da (3,3520) “Üniversite mezunu” annelerin ortalamasından da (3,1056) yüksek çıkmaktadır. Tukey HSD analizine göre “üniversite mezunu” annelerle “ilkokul mezunu” annelerin ortalamaları arasındaki fark (p =0,000) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo-54 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Bir İşin Dine Uygunluğunu Düşünme Oranları (Ki-kare)

Öğrenim Düzeyi	Çocuğumla/çocuklarımla ilgili bir konuda karar vermeden önce o işin dinimize uygun olup olmadığını mutlaka düşünürüm.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
İlkokul Mezunu	N	10	1	10	37	170	228
	%	4,4%	0,4%	4,4%	16,2%	74,6%	100,0%
Lise Mezunu	N	4	1	16	30	74	125
	%	3,2%	0,8%	12,8%	24,0%	59,2%	100,0%
Üniversite Mezunu	N	5	4	32	48	72	161
	%	3,1%	2,5%	19,9%	29,8%	44,7%	100,0%
Toplam	N	19	6	58	115	316	514
	%	3,7%	1,2%	11,3%	22,4%	61,5%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Annelerin “öğrenim durumlarına” göre yapılan ki-kare analizinde de oranlar arasındaki fark, aynı derecede ($p = 0,000$) anlamlı bulunmuş; annelerin öğrenim seviyesi arttıkça, “hiçbir zaman ve nadiren” deme oranları da (üniv. mezunu: % 22,4, lise mezunu: % 14,4, ilkokul mezunu: % 4,2) göze çarpacak şekilde artmıştır. Yani annelerin “öğrenim seviyesi” artarken “çocuklarıyla ilgili kararlarda dine uygunluğu düşünme” oranları da düşmüştür. Anketin bu sorusu, annelerin “sekülerlik” ve “dindarlık” yönelimlerinin her ikisini de ölçebilecek bir potansiyele sahiptir. “Verilecek kararlarda dine uygunluk düşüncesinin” azalması, azalan dindarlığın bir göstergesi olurken; artan sekülerliğin de bir habercisi olabilmektedir.

Şekil-4 “Türkiye’de Dini Hayat” Araştırmasına Göre Katılımcıların Çalışma ve Öğrenim Durumlarına Göre “Hayatlarını Dinin Emirlerine Göre Şekillendirme” Oranları

Çalışma Durumu ve Öğrenim Düzeyi	Hayatımı Dinin Emirlerine Göre Şekillendiririm				
		Hemen Her Zaman	Ara sıra	Hiçbir Zaman	Fikri Yok Cevapsız
Çalışan	%	58,1%	33,8%	6,0%	1,2%
Çalışmayan	%	69,6%	24,6%	3,7%	1,3%
Lisans Mezunu	%	45,7%	24,3%	3,2%	1,1%
Lise Mezunu	%	54,1%	37,5%	6,6%	1,0%
İlkokul Mezunu	%	70,7%	40,6%	10,4%	1,2%

“Türkiye’de Dini Hayat” araştırmasında yukarıda tablolardaki ifadeye benzer bir şekilde katılımcılara “hayatımı dinin emirlerine göre şekillendiririm” ifadesine katılım sıklık oranlarının dağılımı da tablolarda çıkan sonuçlarla örtüşmektedir. Şekil-4’e göre “hemen her zaman” diyen çalışan katılımcıların oranı %58,1 olurken, çalışmayan katılımcılarda bu oran %69,6’ya yükselmektedir. Aynı şekilde “hemen her zaman” diyen “lisans mezunu” katılımcıların oranı %45,7, “lise mezunu” katılımcıların oranı %54,1 olurken, “ilkokul mezunu” katılımcılarda %70,7’ye yükselmektedir (DİB, 2014: 180).

Tablo-55 AÇD’ye Göre Çocuklarının Dini Sembolleri Tanımlarına Özen Gösterme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuklarının “tespih”, ”takke”, “seccade”, “kıble”, “ezan”, “kamet” gibi dini değer ve sembolleri tanımlarına ve benimsemelerine özen gösteririm.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	7	6	29	80	164	286
	%	2,4%	2,1%	10,1%	28,0%	57,3%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	7	3	6	40	172	228
	%	3,1%	1,3%	2,6%	17,5%	75,4%	100,0%
Toplam	N	14	9	35	120	336	514
	%	2,7%	1,8%	6,8%	23,3%	65,4%	100,0%

p =0,000 p< 0,05

Tablo-55 verilerine göre “çalışan annelerin” çocuklarının dini değer ve sembolleri tanımlarına ve benimsemelerine özen gösterme oranlarıyla, “çalışmayan annelerin” “özen gösterme” oranları arasında anlamlılık derecesinde farklılık vardır. Çalışan annelerin %85,3’ü “her zaman ve sık sık” özen gösterirken, çalışmayan annelerin % 92,9’u “her zaman ve sık sık” özen gösterdiğini ifade etmektedirler. “hiçbir zaman ve nadiren” özen gösterme oranı çalışan annelerde %12,2 çıkarken, çalışmayan annelerde bu oran % 3,9’a düşmektedir.

Tablo-56 AÇD’ye Göre Çocukların Dini ve Milli Değerlere Saygı Göstermelerini İsteme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocukların “bayrak”, “sancak”, “şehit”, “gazi” gibi dini ve milli değerlerimize saygı göstermelerini isterim.						Toplam
	Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman		
Çalışan Anne	N	7	5	7	43	224	286
	%	2,4%	1,7%	2,4%	15,0%	78,3%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	7	2	4	13	202	228
	%	3,1%	0,9%	1,8%	5,7%	88,6%	100,0%
Toplam	N	14	7	11	56	426	514
	%	2,7%	1,4%	2,1%	10,9%	82,9%	100,0%

$p = 0,012$ $p < 0,5$

Tablo-56 verilerine göre çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında çocuklarının “bayrak”, “sancak”, “şehit”, “gazi” gibi dini ve milli değerlere saygı göstermelerini isteme oranları arasında yapılan ki-kare analizine göre anlamlı bir fark vardır. Çalışan annelerin “her zaman ve sık sık” toplam oranları % 93,3, çalışmayan annelerin oranı %94,3 olarak çıkmıştır. Çocuklarının dini ve milli değerlerimize saygı göstermelerini istemede “hiçbir zaman ve nadiren” tercihinin işaretleyen çalışan annelerin oranı %4,1, çalışmayan annelerin oranı ise %2,7 olarak çıkmıştır.

Buraya kadar yapılan analizlerde, “çocukların dini sosyalleşme süreçlerinde” annelerin sahip olduğu “dindar tutum” yönelimlerini ölçmeye çalışan anket sorularıyla ilgili olarak, her bir anket sorusuna verilen cevaplar üzerinden, annelerin “çalışma durumları” başta olmak üzere “öğrenim durumlarını” da içine alan “Ki-kare” ve “Anova” analizleri yapılmıştır.

Şimdi yapılacak olan analizlerde ise çocukların dini sosyalleşme süreçleriyle ilgili olarak annelerin sahip olduğu “dindar tutumları” ölçmek üzere, annelere yöneltilen bütün sorulara verilen cevapların genel ortalaması alınarak çeşitli karşılaştırmalar yapılacaktır. Yapılacak olan karşılaştırmalar, annelerin “çalışma”, “yaş”, “gelir”, “öğrenim” ve “dini bilgi düzeyine” göre, “t-testi” ve “Anova” analizleri şeklinde yapılacaktır. T-testi, bağımlı değişken üzerinde etkisi ölçülecek olan iki bağımsız değişkenin (çalışan-çalışmayan/ kız-erkek vb.) toplam ortalamaları arasındaki farkın, anlamlılık düzeyini ölçerken; Anova analizi, ikiden fazla değişkenin

(yaş, gelir, öğrenim vb.) birbiri arasındaki farklılaşmaların anlamlılık düzeylerini ölçer. Bu bilgiler ışığında, aşağıdaki tablolarda annelerin, “çalışma durumu”, “yaş”, “gelir durumu”, “dini bilgi düzeyleri” ve “öğrenim durumları” gibi değişkenlerin, çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili toplam “dindar tutum” ortalamalarıyla bir karşılaştırılması yapılacaktır.

Tablo-57 Annelerin Yaş Düzeylerine Göre Dindar Tutum Ortalamaları (Anova)

Yaş düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
18-25	29	3,0647	,52756	,09796
26-40	282	3,2160	,48434	,02884
41-60	194	3,2730	,58296	,04185
61 ve yukarısı	9	3,4236	,36414	,12138
Toplam	514	3,2326	,52594	,02320

$p = 0,134$ $p > 0,5$

Tablo-57’de katılımcı annelerin “yaş düzeylerine” göre “dindarlık tutum” ortalamaları farklılık gösterse de bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Her ne kadar aradaki farklar anlamlı bulunmasa da ortalamaların “18-25” yaş grubundan yukarıya doğru çıkıldıkça artması, Türkiye geneli yapılan araştırmalardaki “yaş ve dindarlık” ilişkileriyle örtüşmektedir. Dindarlık araştırmalarının genelinde yaşı artmasına paralel olarak dindarlık da artmaktadır.

Tablo-58 Annelerin Dini Bilgi Düzeyleri ile Dindar Tutum Ortalamaları (Anova)

Yeterli Dini Bilgiye Sahip misiniz?	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
Evet	248	3,2800	,58219	,03697
Kısmen	241	3,2161	,44344	,02856
Hayır	22	2,8466	,56488	,12043
Cevapsız	3	-	-	-
Toplam	514	3,2312	,52676	,02330

$p = 0,002$ $p < 0,5$

Tablo-58’de elde edilen Anova analizi verilerine göre, annelerin “dini bilgi düzeyleri” ile “dindar tutum” ortalamaları arasındaki ilişki anlamlıdır ve annelerin “dindar tutum” ortalamaları, sahip oldukları “dini bilgi düzeylerine” göre, anlamlı derecede farklılaşmaktadır. “Dini bilgisini yeterli” gören annelerin, “dindar tutum” ortalaması daha yüksek çıkarken; “dini bilgisini yeterli görmeyen” annelerin “dindar tutum” ortalaması düşük çıkmaktadır.

Tablo-59 AÇD’ye Göre Dindar Tutum Ortalamaları (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Çalışan Anne	286	3,1564	,58837	,03479
Çalışmayan Anne	228	3,4348	,45382	,03005

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-59 verilerine göre T-testi sonuçları değerlendirildiğinde, “çalışan annelerle” “çalışmayan anneler” arasında çocuklarının dini sosyalleşmelerine yönelik “dindar tutum ve davranış” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık gözükmemektedir. Ortalamalara bakıldığında “çalışmayan annelerin” ortalamasının, “çalışan annelerden” daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo-60 Annelerin Aile Gelir Düzeylerine Göre Dindar Tutum Ortalamaları (Anova)

Aile Gelir Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
1300 TL'den az	56	3,3167	,64413	,08608
1301-2000 TL	146	3,2530	,64255	,05318
2001-4000 TL	168	3,3627	,52588	,04057
4001-7000 TL	113	3,2065	,39950	,03758
7001 TL ve üzeri	25	3,1173	,44525	,08905
Cevapsız	6	-	-	-
Toplam	514	3,2799	,55011	,02426

$p = 0,123$ $p > 0,05$

Tablo-60’ta incelenen “annelerin aile gelir düzeylerine” göre “dindar tutum ortalamaları” arasındaki fark, Anova analizine göre ($p = 0,123$) seviyesinde anlamlı bulunmamıştır. Ancak “Gelir düzeyi” ortalamalarına bakıldığında, en yüksek

ortalamanın (3,3167'lik) ortalamayla “1300 TL'den az” gelir düzeyine ait annelerde olduğu görülürken, en düşük ortalamaların (3,1173) “7001 TL ve üzeri” gelir düzeyi ile (3,2065) ortalamasına sahip “4001-7000 TL gelir düzeyinde” olduğu görülmektedir. En düşük “dindar tutum” ortalamaların olduğu bu iki gelir (7001 TL ve üzeri ile 4001-7000 TL) düzeyindeki “çalışan anne” oranın fazlalığı da dikkat çekmektedir. Bunu aşağıdaki Tablo-61’den çıkarsamak mümkün.

Tablo-61 Annelerin Aile Gelir Düzeylerine Göre Çalışma Durumlarının Dağılımı

Gelir Düzeyi			Toplam
		Çalışan Anne	Çalışmayan Anne
1300 TL'den az	N	19	37
	%	33,9%	66,1%
1301-2000 TL	N	67	79
	%	45,9%	54,1%
2001-4000 TL	N	89	79
	%	53,0%	47,0%
4001-7000 TL	N	87	26
	%	77,0%	23,0%
7001 TL ve üzeri	N	23	2
	%	92,0%	8,0%
Toplam	N	285	223
	%	56,1%	43,9%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-62 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Dindar Tutum Ortalamaları (Anova)

Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	228	3,3754	,54652	,03619
Lise Mezunu	125	3,2587	,63920	,05717
Üniversite Mezunu	161	3,1611	,44979	,03545
Toplam	514	3,2799	,55011	,02426

$p = 0,001$ $p < 0,05$

Tablo-62 verileri annelerin öğrenim durumları ile ilgili olarak daha önce elde edilen sonuçlarla ve “Türkiye’de Dini Hayat” araştırması verileri ile de örtüşmektedir. İlkokul mezunu annelerin “dindar tutum” ortalaması (3,3754) daha yüksek çıkarken, “üniversite mezunu” annelerin, “dindar tutum” ortalaması (3,1611) daha düşük çıkmaktadır. Sadece annelerin değil öğrenim seviyesi yükselen her bireyin dindarlık seviyesindeki düşüş araştırılması ve üzerinde durulması gereken bir husustur. Kısım en ş u açıdan bakılabilir: dindarlık olgusu içinde bilişsel –kognitif- süreçleri de olan ama en çok sezgisel ve duygusal boyutların yoğun yaşandığı bir süreçtir. Özellikle kurumsal eğitimlerde dinin teknik boyutu ile ilgili bilgilenmeler yapılırken bu süreçler ihmal edilmektedir. Konumuzla ilgili olan kısmıyla, sağlıklı dinî sosyalleşme süreçlerinden geçmeyen bireylerin bilgi ve eğitim seviyesi ne kadar yükselirse yükselsin, mevcut enformasyon süreçlerinin de negatif etkisiyle, dine yaklaşımında mesafeler olabilecektir. Toplumların ve yaşam şekillerinin kozmopolitleşmesiyle birlikte, bütün bu süreçler birbirlerini besleyen kısır bir döngü içine girebilmektedir. Sağlıklı bir dini sosyalleşme sürecine giden yolda en büyük destekçi olan aile, ailenin önünde sosyo-ekonomik gerçekler, gerekçeler, medyatik dezenformasyonlar ve seküler içerikli kurumsal formasyonlar hepsi birden bu kısır döngünün parametreleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapılan bütün ki-kare analizleri, T-testi ve Anova testi analizleri sonucunda:

- Annelerin, çocuklarının dinî sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarının, annelerin sahip olduğu: yaş, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik durum, dinî bilgi düzeyi gibi değişkenlerin yanı sıra, annelerin evin dışında, gelir getiren bir işte çalışıp çalışmama durumuna göre de farklılık göstereceği şeklindeki hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır.

2.1.4. Annelerin Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili “Seküler Tutum ve Davranışlarına” Yönelik Bulgu ve Değerlendirmeler

Çalışmanın bu bölümünde de, daha önceki bölüme benzer şekilde farklı açılardan, annelerin çocuklarının dini sosyalleşme süreçleriyle ilgili tutum ve davranışları üzerinde dinin belirgin etkisinin azalıp azalmadığını ölçmeye yönelik bir

takım sorulara verdikleri cevaplar üzerinden elde edilen oran ve ortalamalarla ilgili olarak çeşitli karşılaştırma ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Tablo-63 AÇD'ye Göre İbadetten Ziyade Dürüst Olmanın Yeterli Olduğunu Düşünme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu		Çocuğumun/çocuklarımın ibadet yapmalarından ziyade dürüst olmalarının yeterli olduğunu düşünüyorum.					Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	23	57	110	59	37	286
	%	8,0%	19,9%	38,5%	20,6%	12,9%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	16	76	76	29	31	228
	%	7,0%	33,3%	33,3%	12,7%	13,6%	100,0%
Toplam	N	39	133	186	88	68	514
	%	7,6%	25,9%	36,2%	17,1%	13,2%	100,0%

$p = 0,006$ $p < 0,05$

Tablo-63 verilerine göre, “çocuklarının ibadet yapmalarından ziyade, dürüst olmalarının yeterli olduğunu” düşünen “çalışan annelerin” oranı % 33,5 olurken, “çalışmayan annelerin oranı % 26,3’e düşmektedir. “İbadet yapmalarından ziyade dürüst olmasının yeterli olduğu” düşüncesine katılmayan “çalışan” annelerin oranı % 58,4 olurken, aynı düşünceye katılmayan “çalışmayan annelerin” oranı % 66,6’ya yükselmektedir. İstatistiksel olarak “çalışan annelerle” “çalışmayan anneler” arasındaki fark anlamlıdır. Katılımcı annelerin, üzerinde en fazla tartıştığı ve yorumda bulunduğu ifadelerden biri olan “çocukların ibadet yapmalarından ziyade dürüst olmalarının yeterli” olması meselesinde, aslında annelerin ibadetlere bakış açıları ve yaklaşımları üzerinden bir “seküler tutum” çıkarsaması yapılmak istenmiştir. “İbadet” ve “ahlak” kavramları, birbirini tamamlayan ayrılmaz bir parça olması gerekirken; seküler tutumda bu bütünlük, biri için diğerini feda edecek şekilde bozulmaktadır. Yani “ahlaklıysa ibadet olmasa da olur” ya da “ibadet varsa ahlak olmasa da olur” şeklinde bir düşünce, dinin ruhuna uygun düşmemektedir. Örneğin çalışan bir anne: “çocuklarımın dini ibadetlerinden önce, yalan söylemeyen, hırsızlık yapmayan, iftira atmayan, ahlaklı, mütevazı, alçak gönüllü, çalışkan, merhametli olmalarını istiyorum.

Sonrasında tabi ki dini ibadetlerini ellerinden geldiğince yapmalılar”(31.katılımcı anne) derken; başka bir çalışan anne: “çocuğuma namaz kılıp kötü şeyler yapanlar gibi olmaması için öncelikle ahlaklı olmasını, başkalarına zarar vermemesini, dini kullanarak bir şeyleri meşrulaştırmaya çalışmasının yanlış olduğunu öğretmeye çalışırım. Namaz kılıp ahlaksız işler yapacaksa kılmamasını tercih ederim”(133.katılımcı anne) demektedir. Aslında yapılan şey, dini yanlış yaşayanlar üzerinden tipik bir genellemeye giderek faturayı ibadetlere kesmek olmaktadır. Çalışmayan başka bir anne “öncelikle çocuğumun Allah ve Resul’ünü tanınması, öğrenmesi çok çok önemlidir. Öğrendiği zaman ahlak, edep, adap her şey kendiliğinden gelir” (473.katılımcı anne) diyerek daha bütüncül bir bakış yapmaya çalışmıştır.

Tablo-64 Çocuklara Göre Annelerin İbadet ve Dürüstlük Hakkındaki Düşünceleri (Ki-kare)

		Annem ibadet etmemi değil, dürüst olmamı daha çok önemser.					Total
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çocukların Genel Toplamı	N	105	85	184	250	331	955
	%	11,0%	8,9%	19,3%	26,2%	34,7%	100,0%

$p = 0,547$ $p > 0,05$

Aslında bu sorular ibadet ve ahlak konusunda annelerin bütüncül bir bakışa sahip olup olmadıkları hakkında kısmen de olsa bir öngörude bulunabilmek için sorulmuş sorulardı. Bu konularda ebeveynlerin, ibadeti önceleyip ahlakı erteleyen ya da ahlakı önceleyip ibadeti erteleyen farklı yaklaşımlarının olduğu görülmektedir. Çocuklardan alınan cevaplara bakıldığında, annelerin çocuklarının dürüst olma konusundaki kararlılıklarının daha yoğun olduğu görülmektedir. Elbette bu durum annelerin ibadetleri önemsemediği anlamına gelmez; daha ziyade annelerin dürüstlük konusundaki vurgularının daha yoğun olduğu anlamına gelir. İçselleştirilmiş şekilde yapılan ibadetlerin ise, bireylerin ahlak ve dürüstlüğüne katacağı değer ve motivasyon da yüksek olacaktır. Çocuklardan alınan cevaplara göre, “ibadetlerden ziyade dürüst olmayı isteme” konusunda “annesini çalışan ” çocuklarla “annesini çalışmayan” çocukların düşünceleri arasındaki fark, anlamlılık seviyesinde ($p=0,547$) bulunmamıştır.

Tablo-65 AÇD'ye Göre Çocuklarının Dini Etkinliklere Katılması Hakkındaki Düşünceleri (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğumun/çocuklarımin cami ve diğer yerlerdeki dini etkinliklere katılmasının zaman kaybı olduğunu düşünüyorum.						Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	21	135	101	17	12	286
	%	7,3%	47,2%	35,3%	5,9%	4,2%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	10	151	46	7	14	228
	%	4,4%	66,2%	20,2%	3,1%	6,1%	100,0%
Toplam	N	31	286	147	24	26	514
	%	6,0%	55,6%	28,6%	4,7%	5,1%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-65 verilerine göre “çocuklarının cami vb. yerlerdeki dini etkinliklere katılımlarının zaman kaybı olduğunu” düşünen “çalışan annelerin” oranı, %10,1, “çalışmayan annelerin” oranı %9,2 olarak çıkmaktadır. “Zaman kaybı olduğunu düşünmeyen” “çalışan” annelerin oranı %82,5 olurken, “çalışmayan” annelerin oranı ise % 86,4’e yükselmektedir. Yapılan ki-kare analizine göre “çalışan annelerle çalışmayan anneler” arasındaki fark ($p = 0,000$) anlamlıdır. Ancak çalışmayan annelerin de “çocuklarının cami vb. etkinliklere katılımını zaman kaybı olarak görme oranının yüksek çıkması, yaşanan sekülerleşmenin geldiği yeri göstermesi açısından manidardır. Tablo-55 verileri, çocukların dini sosyalleşmelerinde önemli mekânlardan biri olan cami ve benzeri yerler hakkında, annelerin düşüncesini yansıtması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Çocuk ve cami ilişkisi, sürekli güncelliğini koruyan bir mesele olduğu için, kurumsal anlamda Diyanet İşleri Başkanlığı, özellikle yaz Kur'an kursları vb. etkinliklerle çocukların cami ile olan ilk irtibatlarının sorunsuz olmasına dikkat etmekte ve çocuk pedagojisine uygun gerekli isteklendirme unsurlarıyla camileri ve Kur'an kurslarını birer cazibe merkezi haline getirmek istemektedirler. Çünkü geçmişte uygulanan bazı bilinçsiz, katı uygulamalar, böyle mekânlara yönünü zor dönmüş olan çocukları camiden soğutmuş ve de koparabilmiştir. Geçmişe kıyasla günümüz dünyasındaki çocukların içine düşmüş olduğu dijital, sanal ve medyatik kuşatılmışlık daha yoğun yaşanmakta ve çocukların isteklendirilmesi hususunda

kurumsal çabaların haricinde ailenin ve yakın çevrenin de üst düzey katkısına ihtiyaç duyulmaktadır. Böylesine bir tabloda bazı annelerin "çocuklarının cami vb. etkinliklere katılımını zaman kaybı olarak görebilmesi" gerçekten şaşırtıcı bir sonuç olmuştur.

Tablo-66 AÇD'ye Göre Çocuklara Evrensel Ahlak İlkelerinin Öğretilmesi Hakkındaki Düşünceleri (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuklara dini kurallardan çok, evrensel ahlak ilkelerinin öğretilmesi gerektiğini düşünüyorum.						Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	31	46	124	47	38	286
	%	10,8%	16,1%	43,4%	16,4%	13,3%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	17	75	79	29	28	228
	%	7,5%	32,9%	34,6%	12,7%	12,3%	100,0%
Toplam	N	48	121	203	76	66	514
	%	9,3%	23,5%	39,5%	14,8%	12,8%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

“Evrensel ahlak” ifadesi albenisi yüksek bir ifade olduğu için, annelerin ilk gözden çıkardıkları şey “dini kurallar” olabilmektedir. Dini vurgusu az ve hümanist nosyonu bol olması hasebiyle “evrensel ahlak” tercihi daha seküler yönelimli anneler için cezbedici bir ifade gibi durmaktadır. Tablo-66 verilerine bir göz atıldığında “çalışan annelerde” çocuklara “dini kurallardan çok evrensel ahlak ilkelerinin öğretilmesi gerektiğini düşünenlerin” oranı %29,7, “çalışmayan annelerde” ise % 25 olarak çıkmaktadır. Çocuklara “dini kurallardan çok, evrensel ahlak ilkelerinin öğretilmesi gerektiğini düşünmeyen” “çalışan” annelerin oranı %59,5 olurken, “çalışmayan” annelerin oranı % 67,5’e yükselmektedir. Ki-kare analizine göre çalışan annelerle çalışmayan anneler arasındaki fark ($p = 0,000$) seviyesinde anlamlıdır. Yapılan t-testi analizine göre de, her ne kadar aradaki fark ($p = 0,115$) seviyesinde anlamlı çıkmasa da, çalışan annelerin, “çocuklara dini kurallardan çok, evrensel ahlak ilkelerinin öğretilmesi gerektiğini düşünme” ortalamalarının (2,0524), çalışmayan annelerin ortalamasından (1,8947) daha yüksek çıktığı görülmektedir.

Tablo-67 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Çocuklara Evrensel Ahlak İlkelerinin Öğretilmesi Hakkındaki Düşünceleri (Anova)

Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	228	2,0965	1,27649	,08454
Lise Mezunu	125	1,7200	,95546	,08546
Üniversite Mezunu	161	2,0248	,99342	,07829
Toplam	514	1,9825	1,12809	,04976

$p = 0,009$ $p < 0,05$

“Seküler tutumla” ilgili yapılan ortalama karşılaştırmalarında, ortalamaların yüksekliği, verilen anket ifadesine katılımın yüksek olduğu, dolayısıyla “seküler tutum” yöneliminin de yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Tablo-67’de annelerin “öğrenim durumlarına” göre “çocuklara dini kurallardan çok, evrensel ahlak ilkelerinin öğretilmesi gerektiğini düşünme” ortalamalarına bakıldığında önceki tablolardan farklı olarak, “ilkokul mezunu” annelerin “çocuklara evrensel ahlak ilkelerinin öğretilmesi gerektiğini” düşünme ortalamalarının (2,0965) daha yüksek çıktığı görülmektedir. “Üniversite mezunu” annelerin ortalaması (2,0248) yüksek çıkarken; “lise mezunu” annelerin ortalaması (1,7200) ise en düşük ortalama olarak çıkmıştır. Tukey HSD analizine göre “ilkokul mezunu” anneler ile “lise mezunu” anneler arasındaki fark ($p = 0,007$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur

Bir karşılaştırma olması açısından “Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu” tarafından, 1995 yılında yayınlanan “Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması” adlı çalışmada “iyi kız ve erkek çocuk tanımı” ile ilgili tespit ve değerlendirmelerden yararlanmaya çalışalım. “Kız çocuğundan itaat beklemek, daha çok çocuklu, daha yaşlı ve çalışmayan annelerde daha çok görülürken, eğitim düzeyi yüksek, genç, daha az çocuğu olan, anneler arasında kız çocuğunun bağımsızlığı, kendi ayakları üzerinde durması, zeki/bilgili olması vurgulanmaktadır. *Benzer biçimde çok çocuğa sahip, eğitim düzeyi düşük, daha yaşlı anneler iyi kız çocuğu tanımında daha pasif, boyun eğici, dine ve geleneklere bağlı bir portre çizerken, eğitim düzeyi yüksek, az çocuk sahibi, daha genç, annelerin çizdiği portre neşeli, başarılı, zeki, bilgili, ileri ve açık görüşlü, olmak gibi özelliklerle daha çok tanımlanmaktadır.* Tek çocuğu olan anneler

iyi bir erkek çocuğunda bulunması gereken özellikler arasında *dürüst/doğru, zeki/bilgili olma, kendine yeterli, başarılı, neşeli, topluma faydalı, cesur, uyumlu olma* özellikleri üzerinde çok çocuklu annelerden daha çok durmuşlardır. Daha çok çocuklu anneler de *ahlaklı olma ve yaşlılıkta ana-babaya bakma özelliklerini* daha fazla vurgulamışlardır. Eğitim düzeyine göre dağılım, üniversite mezunu annelerin, genel olarak çocuğun kişilik özelliklerine yönelik "*modern*" tanımları *öteki gruplara göre daha fazla, geleneksel tanımları ise daha az* kullandığına işaret etmektedir. Benzer bir eğilime, çalışan, aylık masraf dilimi daha yüksek ve gelişmiş illerde yaşayan anneler arasında da rastlanmaktadır (BAAK,1995: 126-127). Araştırmada dikkati çeken husus, daha genç, çalışan, eğitim düzeyi ve aylık masraf dilimi daha yüksek, tek çocuklu annelerin iyi kız ve iyi erkek çocuğu tanımlamalarında, "kız çocukların bağımsızlığı, kendi ayakları üzerinde durabilmeleri, modern, zeki/bilgili, neşeli ve kendilerine yeterli olabilmeleri öne çıkarken; çalışmayan, yaşlı, eğitim düzeyi ve aylık masraf dilimi daha düşük annelerin "iyi kız ve iyi erkek" çocuğu tanımlamalarında, itaat edici, pasif, dine ve geleneklere bağlı olma gibi tanımlamalar öne çıkmaktadır. Araştırmada annelerin "iyi kız çocuğu ve iyi erkek çocuğu" tanımlamalarında geçen özelliklerle örtüşen ve benzeşen kendi anketimizdeki ilgili soruları bularak karşılaştırmaya çalıştık. Karşılaştırma yapmak için kendi anketimizde geçen ilgili sorulara verilen cevapların bir ortalaması alındı ve benzer demografik özelliklerle bir karşılaştırması yapılarak, aradan geçen zamanla birlikte ortaya çıkan tablo yorumlanmaya çalışıldı. Araştırmamızda ortalaması alınan sorular daha çok "gelenek, saygı ve özgürlük ve bağımsızlık" gibi konularda annelerin tutum ve davranışlarını ölçmeye çalıştığımız soruları içermektedir. Kısaca bu soruları hatırlatacak olursak:

*"*Çocuğumun/çocuklarımin kendi başlarına karar alıp, hareket etmelerini isterim. *Çocuğumun/çocuklarımin ibadet yapmalarından ziyade dürüst olmalarının yeterli olduğunu düşünüyorum. *Nedenlerini açıkça ortaya koyduktan sonra, çocuklarımdan geleneklerimize uygun davranışlar ortaya koymalarını isterim. *Çocuğumu/çocuklarımi geleneklerden ziyade, bilimsel verilerin ışığında yetiştirmeyi isterim. *Çocuklara dini kurallardan çok, evrensel ahlak ilkelerinin öğretilmesi gerektiğini düşünüyorum. *Çocuğuma/çocuklarıma koyacağım ismi seçerken, geleneklerimize uygun olmasına dikkat ederim. *El öpme âdetinin çağımıza uygun*

olmadığını düşünüyorum. *Çocuğumun/çocuklarımın kiminle arkadaşlık kuracağına ben karar veririm. *Çocuğuma/çocuklarıma geleneklerimizi zorla da olsa benimsetmeye çalışırım. *Çocukların “anne-babaya hürmet”, “büyüklerle saygı, küçüklerle sevgi”, “söz kesmeme”, “izin isteme” gibi geleneksel dini değerleri benimsemeleri gerektiğini düşünürüm.” Annelerin, ilgili demografik özellikleri eşliğinde elde edilen karşılaştırma tabloları aşağıda gösterilmiştir.

Tablo-68 AÇD’ye Göre Çocuklarıyla İlgili Gelenek, Örf/Âdet, Saygı ve Özgürlük/Bağımsızlık Konularındaki Tutum Ortalamaları (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Çalışan Anne	286	2,5954	,50901	,03010
Çalışmayan Anne	228	2,7735	,49884	,03304

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Annelerin “çalışma durumlarına” göre “çocuklarıyla ilgili gelenek, adet, saygı ve bağımsızlık” tutumlarının ortalamalarına bakıldığında, “Ailede Çocuk Eğitimi Araştırmasının” bulgularıyla örtüşür şekilde “çalışan” annelerin ortalaması (2,5954) ile “çalışmayan” annelerin ortalaması (2,7735) arasında anlamlılık derecesinde ($p = 0,000$) farklılık gözükmemektedir. “Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması’nda” çalışmayan annelerin “iyi erkek/kız çocuk” tanımlamalarındaki, “ahlaklı, geleneğe ve dine bağlı, itaat eden” şeklindeki vurgulamalarına benzer şekilde, “çalışmayan” annelerin de ilgili konulardaki tutum ortalamaları yüksek çıkmıştır.

Tablo-69 Annelerin “Çocuk Sayısı” “Öğrenim” “Gelir” ve “Yaş” Durumlarına Göre Çocuklarıyla İlgili “Gelenek, Âdet, Saygı ve Bağımsızlık” Konusundaki Tutum Ortalamaları (Anova analizleri)

Anne Çocuk Sayısı	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
1	132	2,5558	,46227	,04024
2	200	2,6859	,51987	,03676
3	107	2,7043	,55749	,05389
4 ve yukarısı	49	2,8813	,49069	,07010
Cevapsız	26	-	-	-
Toplam	514	2,6744	,51176	,02257

$p = 0,003$ $p < 0,05$

Anne Öğrenim Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	228	2,6707	,54584	,03615
Lise Mezunu	125	2,6684	,59190	,05294
Üniversite Mezunu	161	2,6844	,38126	,03005
Toplam	514	2,6744	,51176	,02257

$p = 0,956$ $p > 0,05$

Anne Toplam Aylık Gelir	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
1300 TL'den az	56	2,6380	,70875	,09471
1301-2000 TL	146	2,5934	,60540	,05010
2001-4000 TL	168	2,7094	,43777	,03377
4001-7000 TL	113	2,7659	,36823	,03464
7001 TL ve üzeri	25	2,5636	,35307	,07061
Cevapsız	6	-	-	-
Toplam	514	2,6744	,51176	,02257

$p = 0,086$ $p > 0,05$

Anne Yaş Aralığı	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
18-25	29	2,5737	,55835	,10368
26-40	282	2,6760	,47008	,02799
41-60	194	2,6813	,56453	,04053
61 ve yukarısı	9	2,7980	,44485	,14828
Toplam	514	2,6744	,51176	,02257

$p = 0,641$ $p > 0,05$

Tablo-69 başlığı altında sıralanan tablolar içinde “Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması” bulgularıyla örtüşen tek tablo olarak “anne çocuk sayısına” göre aldıkları ortalamaların karşılaştırıldığı tabloda gözlemlenmektedir. Annelerin çocuk sayısı arttıkça, çocuklarıyla ilgili “gelenek, saygı, örf/âdet ve özgürlük/bağımsızlık” tutum ortalamalarının, “Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması’na” benzer şekilde fazlalaştığı görülmektedir. Annelerin çocuk sayısına göre artan tutum ortalamaları arasındaki fark ($p=0,003$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. “Anne öğrenim durumu”, “anne yaş aralığı”, “anne toplam aylık gelir durumu” gibi demografik özelliklere göre karşılaştırmaların yapıldığı tablolarda “Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması” bulgularıyla örtüşen anlamlı sonuçlar elde edilmemiştir.

Tablo-70 Annelerin Faizle İlgili Düşünceleri

		Ekonomik hayatın her alanında var olan faize, haram helal açısından bakılmaması gerektiğini düşünüyorum.					Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Annelerin Genel Toplamı	N	36	228	96	73	81	514
	%	7,0%	44,4%	18,7%	14,2%	15,8%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-70’de annelerin faizle ilgili düşüncelerine bakıldığında “ekonomik gerçekliklerden ötürü faize haram helal açısından bakılmaması gerektiğini düşünen” annelerin oranı toplamda % 30 çıkarken, bu düşünceye katılmayan annelerin toplam oranı % 63,1 olarak çıkmıştır. Faizle ilgili verilen bu ifade ile, kişinin üzerindeki dinin “belirgin etki düzeyinin” geldiği nokta ölçülmek istenmiştir. Modern yaşama biçimlerinin dinle çatıştığı birçok alanla ilgili olarak, ilk akla gelebilecek bir refleks olan ilgili kuralın/haramın yumuşatılması şeklindeki uygulama birçok alana yayılabilecek bir potansiyele sahiptir. Yaygın bir tabirle “yaşadığın zamanda İslam’a uyamıyorsan, İslam’ı zamana uydur” sözünün tutum ve davranışlara yansımış başka bir görüngüsü de denebilir. Tabloda çıkan % 30’luk dilime bakarak, faiz konusunda bir takım kırılmaların yaşandığı söylenebilir. Annelerin çalışma durumlarına göre bir

karşılaştırma yapıldığında ise “çalışan” annelerin oranı % 33,5, “çalışmayan” annelerin oranı ise % 25,4 olarak çıkmaktadır. “Faize haram helal açısından bakılmaması gerekir” ifadesine katılmayan “çalışan” annelerin oranı % 57 olurken, “çalışmayan” annelerin bu düşünceye “katılmama” oranı %70,7’ye yükselmektedir. Çalışan annelerle, çalışmayan annelerin ifadeye katılma ve katılmama oranlarındaki fark, ki-kare analizine göre ($p = 0,000$) anlamlıdır. “Türkiye’de Dini Hayat” araştırmasında da faizle ilgili olarak verilen bir ifadeye katılım oranları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Şekil-5 “Türkiye’de Dini Hayat” Araştırmasına Göre Katılımcıların Çalışma ve Öğrenim Durumlarına Göre “Birinden Borç Almaktansa düşük Faizli Kredi Çekme” Oranlarının Dağılımı

Çalışma ve Öğrenim Durumu	Birinden Borç Almaktansa düşük Faizli Kredi Çekerim					
	Katılıyorum		Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum	Fikri Yok	Cevapsız
Çalışan	%	25,6%	16,9%	53,6%	3,0%	1,0%
Çalışmayan	%	18,4%	11,2%	63,2%	5,6%	1,0%
Lisans Mezunu	%	32,9%	18,2%	44,3%	3,1%	1,5%
Lise Mezunu	%	25,8%	17,7%	51,8%	3,7%	1,1%
İlkokul Mezunu	%	20,1%	12,6%	62,1%	4,4%	0,9%

Not: Veriler, ilgili tablodan derlenerek bir araya getirilmiştir.

Şekil-5’deki “Türkiye’de Dini Hayat” verilerinde de “çalışandan çalışmayana” doğru “birinden borç almaktansa düşük faizli kredi çekerim” ifadesine “katılım” azalırken; “katılmama” yüzdeleri çoğalmaktadır. Öğrenim durumlarına göre, İlkokul mezunundan yukarı, lise ve lisans mezunlarına doğru çıkıldıkça “faizli kredi çekerim” diyenlerin oranları artmakta, bu ifadeye katılmayanların oranları ise düşmektedir (DİB, 2014: 211).

Tablo-71 AÇD'ye Göre El Öpme Konusundaki Düşünceleri (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	El öpme âdetinin çağımıza uygun olmadığını düşünüyorum.						Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	19	99	111	33	24	286
	%	6,6%	34,6%	38,8%	11,5%	8,4%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	6	96	99	15	12	228
	%	2,6%	42,1%	43,4%	6,6%	5,3%	100,0%
Toplam	N	25	195	210	48	36	514
	%	4,9%	37,9%	40,9%	9,3%	7,0%	100,0%

$p = 0,019$ $p < 0,05$

“El öpme âdetinin çağımıza uygun olmadığını düşünüyorum” ifadesi, annelerin geleneklerden uzaklaşma mesafesini ölçmek üzere konulmuştur. Özellikle Türk toplumuna has diyebileceğimiz gelenekselden moderne, kırsaldan kentsel geçişlerde terk edilip, unutulmuş bir takım örf, adet ve geleneklerin olduğu, bilinen bir gerçektir. Özellikle “modern eğitim almış” olmanın, bireyde ilk azâd edeceği şeyleri arasında, geleneksel olarak yapageldiği davranış ve uygulamaları terk etmek olmaktadır. Köylülerin, bu şekilde değişime uğrayan gençlerine “yoz” ve “yozlaştı” gibi ifadeleri kullanmaları bir nevi bu kopuşa bir tepkidir. Tablo-71’de de bu nevi bir kopuşun “çalışan ve çalışmayan” annelere ne oranda yansıdığı gösterilmektedir. Tablo-71 verileri incelendiğinde, katılma oranı, katılmayanlara göre düşük olmakla birlikte; “el öpme âdetinin çağımıza uygun olmadığını” düşünen “çalışan” annelerin oranı % 19,9 çıkarken, “çalışmayan” annelerde bu oran % 11,9’a düşmektedir. Aynı ifadeye “çalışan” annelerin “katılmama” oranı % 73,4, çalışmayan annelerin “katılmama” oranları ise % 85,5’e çıkmaktadır. Ki-kare analizine göre, çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında “el öpme âdetinin çağımıza uyum olup olmadığı” hususunda anlamlılık derecesinde ($p=0,019$) bir fark bulunmaktadır.

Tablo-72 AÇD'ye Göre Din Kült. Dersi Notlarını Önemsememe Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Gelecekteki akademik başarısını çok fazla etkilemediği için çocuğumun/çocuklarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden aldığı notunu/notlarını önemsemiyorum.						Toplam
		Cevapsız	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Çalışan Anne	N	27	99	90	39	31	286
	%	9,4%	34,6%	31,5%	13,6%	10,8%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	12	111	63	18	24	228
	%	5,3%	48,7%	27,6%	7,9%	10,5%	100,0%
Toplam	N	39	210	153	57	55	514
	%	7,6%	40,9%	29,8%	11,1%	10,7%	100,0%

$p = 0,009$ $p < 0,05$

Benzer bir ifade, annelerin dindar tutum ve yönelimlerini ölçmek üzere katılımcı annelere yöneltilmişti (bkz.Tablo-42). Tablo-72’de ise annelerin “din kültürü ve ahlak bilgisi” dersine yaklaşımları, çocuklarının akademik başarılarını etkileyip etkilememesi üzerinden ölçülmek istenmiştir. Aslında annelerden beklenen “din kültürü ve ahlak bilgisi” dersi ile çocuklarının akademik başarısı arasında bir ilgi kurmayarak, -çocuğun akademik başarısı her ne olursa olsun- din kültürü ve ahlak bilgisi dersi kazanımlarını önceleyebilmek olmalıdır. Tablo-72 verilerine göre, çocuklarının “din kültürü ve ahlak bilgisi” dersinden aldığı notları önemsemeyen çalışan annelerin oranı % 24,4, çalışmayan annelerin oranı % 18,4 bulunmuş, ilgili dersi önemseyen, çalışan annelerin oranı % 66,1, çalışmayan annelerin oranı da % 76,3’e yükselmiştir. İstatistiksel olarak aralarındaki fark anlamlı ($p = 0,009$) çıkmaktadır.

Tablo-73 AÇD'ye Göre Çocuklarına Markalı Giysiler Giydirmeye Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğuma/çocuklarıma markalı giysiler giydirmeye özen gösteririm.						Toplam
		Kesinlikle			Kesinlikle		
	Cevapsız	Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Katılmıyorum		
Çalışan Anne	N	12	22	37	115	100	286
	%	4,2%	7,7%	12,9%	40,2%	35,0%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	7	9	20	77	115	228
	%	3,1%	3,9%	8,8%	33,8%	50,4%	100,0%
Toplam	N	19	31	57	192	215	514
	%	3,7%	6,0%	11,1%	37,4%	41,8%	100,0%

$p = 0,007$ $p < 0,05$

Tablo-73 verilerine göre çocuklarına markalı giysiler almaya özen gösteren çalışan annelerin oranı % 20,6, iken bu oran çalışmayan annelerde % 12,7'ye düşmektedir. Markalı giysiler almaya özen göstermeyen çalışan annelerin oranı % 75,2 olurken, çalışmayan annelerde bu oran % 84,2'ye yükselmektedir. Ki-kare analizine göre çalışan annelerle çalışmayan anneler arasındaki bu fark ($p = 0,007$) anlamlıdır. Çalışan annelerin, alım gücünün artmasına paralel olarak marka giysilere yönelmesi kısmen de olsa bu durumu açıklasa da, marka bağımlılığının işin kalitesine yönelik olan tarafını da aşan, bir imaj ve statü göstergesi haline gelmesi, bugün çalışsın ya da çalışmasın bütün anneleri, babaları ve çocukları saran bir “kompleks” durumuna doğru kaymaya başlamıştır. Özellikle genç neslin marka bağımlılığı kişiliklerine etki edecek boyutta bir komplekse doğru kaymaktadır.

Tablo-74 AÇD'ye Göre Seküler Tutum Ortalamaları (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Çalışan Anne	286	1,9454	,63636	,03763
Çalışmayan Anne	228	1,7818	,58496	,03874

$p = 0,003$ $p < 0,05$

Tablo-74'te yapılan T-testi analiz sonuçları da yukarıdaki tablolarda yapılan ki-kare analizlerinde çıkan sonuçlarla aynı çıkmıştır. T-testi analizine göre “çalışan” annelerin “seküler tutum” ortalaması, “çalışmayan” annelerin “seküler tutum” ortalamasından daha yüksek çıkmıştır. Annelerin ortalamaları arasındaki fark ($p=0,003$) seviyesinde anlamlıdır.

Tablo-75 Annelerin Yaş Düzeylerine Göre Seküler Tutum Ortalamaları (Anova)

Yaş Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
18-25	29	1,8707	,68096	,12645
26-40	282	1,8542	,59080	,03518
41-60	194	1,8982	,65611	,04711
61 ve yukarı	9	1,9167	,51158	,17053
Toplam	514	1,8728	,61887	,02730

$p=0,891$ $p > 0,05$

Tablo-75'te annelerin “yaş düzeylerine” göre yapılan Anova analizinde annelerin çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili seküler tutum ve davranışlarının yaş gruplarıyla karşılaştırılmasında anlamlılık derecesinde ($p=0,891$) bir fark elde edilmemiştir.

Tablo-76 Annelerin Öğrenim Düzeylerine Göre Seküler Tutum Ortalamaları (Anova)

Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	228	1,9221	,70435	,04665
Lise Mezunu	125	1,7000	,59927	,05360
Üniversite Mezunu	161	1,9371	,46354	,03653
Toplam	514	1,8728	,61887	,02730

$p=0,001$ $p < 0,05$

Tablo-76'da yapılan Anova analizinde annelerin öğrenim durumları ile seküler tutum ortalamaları arasında anlamlı bir fark ($p=0,001$) olduğu gözlemlenmektedir. “Seküler tutum” ortalamalarına göre en yüksek ortalama, “üniversite mezunu” anneler (1,9371) ile “ilkokul mezunu” annelere (1,9221) ait olurken; en düşük “seküler tutum” ortalaması (1,7000) “lise mezunu” annelere ait görünmektedir. “Lise mezunu” annelerin, “ilkokul mezunu” annelerin ortalaması ile arasındaki fark ($p=0,003$)

seviyesinde, “üniversite mezunu” anneler ile de (0,004) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo-77 Annelerin Aylık Aile Gelir Düzeylerine Göre Seküler Tutum Ortalamaları (Anova)

Aile Gelir Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
1300 TL'den az	56	2,0201	,87833	,11737
1301-2000 TL	146	1,8236	,69289	,05734
2001-4000 TL	168	1,8266	,53889	,04158
4001-7000 TL	113	1,8628	,46350	,04360
7001 TL ve üzeri	25	2,2400	,48132	,09626
Cevapsız	6	-	-	-
Toplam	514	1,8728	,61887	,02730

p =0,011 p < 0,05

Tablo-77’de yer alan Anova analizi verilerine göre annelerin “seküler tutum” ortalamaları, annelerin “aylık aile gelir düzeylerine” göre farklılık göstermektedir. Anova analizine göre bu farklılık (p =0,011) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Gelir dilimi “1301-2000TL” arasında olan annelerden başlamak üzere, gelir dilimi “7001TL ve üzeri” gelir seviyesine sahip annelere doğru, “seküler tutum” ortalamalarında düzenli bir artış görülmektedir. Özellikle “7001 TL ve üzeri” gelir dilimindeki annelerin ortalaması (2,2400) ile “1301-2000 TL” ve “2001-4000 TL” gelir dilimindeki annelerin ortalamaları arasındaki fark (0,022) seviyesinde anlamlıdır. “1300TL’den az” gelir dilimine sahip annelerin “seküler tutum” ortalaması (2,0201) nispeten yüksek çıksa da, yapılan Tukey Hsd analizine göre, diğer gelir dilimlerinin ortalamaları ile karşılaştırıldığında aralarında ortaya çıkan fark, anlamlı bulunmamıştır.

Tablo-78 Annelerin Dini Bilgi Düzeyleri Göre Seküler Tutum Ortalamaları (Anova)

Yeterli düzeyde dini bilgiye sahip misiniz?	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
Hayır	22	1,9659	,67058	,14297
Kısmen	241	1,9139	,53702	,03459
Evet	248	1,8196	,68304	,04337
Cevapsız	3			
Toplam	514	1,8728	,61887	,02730

$p = 0,189$ $p > 0,05$

Tablo-78 verilerine göre annelerin sahip oldukları “dini bilgi düzeylerine” göre “seküler tutum” ortalamaları farklılık göstermektedir. Her ne kadar Anova analizine göre, bu farklılıklar anlamlılık derecesinde ($p = 0,189$) olmasa da, annelerin “seküler tutum” ortalamaları, “yeterli düzeyde dini bilgiye sahip misiniz” sorusuna “evet” diyen annelerden, “kısmen” ve “hayır” diyen annelere doğru bir artış gösterdiği görülmektedir.

Bütün bu tablolardan ve karşılaştırmalardan sonra elde edilen sonuçlara göre:

- Annelerin, çocuklarının dinî sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarının, annelerin sahip olduğu: yaş, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik durum, dinî bilgi düzeyi gibi değişkenlerin yanı sıra, annelerin evin dışında, gelir getiren bir işte çalışıp çalışmama durumuna göre de farklılık göstereceği şeklindeki hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır.

2.1.5. Annelerin Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili “Destek Tutum ve Davranışlarına” Yönelik Bulgu ve Değerlendirmeler

Çalışmanın bu bölümünde, çocukların dinî sosyalleşme süreçlerindeki kazanımlarını destekleyecek ve arttıracak uygun ortamları oluşturan ve çocukların her türlü dini sosyalleşme kazanımları için, gerekli rehberlik ve motivasyon unsurlarını gözeten bir takım tutum ve davranış sorusuna annelerin verdiği cevapların toplam oran ve ortalamalarından hareketle çeşitli karşılaştırma ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Tablo-79 Annelerin Çocuklarıyla Birlikte Kitap Okuma Oranları (Ki-kare)

Anne Öğrenim Durumu	Evde bazı dini hikâye ve romanları çocuğumla/çocuklarımla birlikte okurum.					Total
	Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
İlkokul Mezunu	N 14	27	92	32	63	228
	% 6,1%	11,8%	40,4%	14,0%	27,6%	100,0%
Lise Mezunu	N 3	5	64	31	22	125
	% 2,4%	4,0%	51,2%	24,8%	17,6%	100,0%
Üniversite Mezunu	N 8	6	68	46	33	161
	% 5,0%	3,7%	42,2%	28,6%	20,5%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Annelerin çocuklarıyla birlikte dini hikaye ve roman okuma oranlarına bakıldığında; üniversite mezunu annelerin “her zaman ve sık sık” tercihlerinin toplamı % 49,1 çıkarken, lise mezunu annelerin oranı % 42,4; ilkokul mezunu annelerin oranı ise % 41,6 olarak çıkmıştır. Annelerin öğrenim düzeyleri arasında çıkan bu farklar ki-kare analizine göre ($p = 0,000$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Özellikle kitap okuma konusunda üniversite mezunu annelerin farkındalık düzeyleri ortalamaların yüksek çıkmasında etkili olmuştur diyebiliriz.

Tablo-80 AÇD'ye Göre Çocuklarıyla Birlikte Dini Kitap Okuma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Evde bazı dini hikâye ve romanları çocuğumla/çocuklarımla birlikte okurum.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	11	13	133	64	65	286
	%	3,8%	4,5%	46,5%	22,4%	22,7%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	14	25	91	45	53	228
	%	6,1%	11,0%	39,9%	19,7%	23,2%	100,0%
Toplam	N	25	38	224	109	118	514
	%	4,9%	7,4%	43,6%	21,2%	23,0%	100,0%

$p = 0,038$ $p < 0,05$

Tablo-80 verilerine göre “evde çocuklarıyla birlikte bazı dini hikâye ve romanları okuyan” “çalışan” annelerin oranı %45,1, “çalışmayan” annelerin oranı ise %42,9 olarak çıkmıştır. “Hiçbir zaman ve nadiren” şeklinde cevaplayan “çalışan” annelerin oranı %51, “çalışmayan” annelerin oranı ise %50,9 olarak çıkmıştır. Ki-kare analizine göre, çalışan anneler ile çalışmayan anneler arasındaki fark ($p = 0,038$) seviyesinde anlamlıdır. Burada çalışan annelerin, “çocuklarıyla birlikte dini hikâye ve roman okuma” oranlarının daha fazla olmasında, çalışan annelerin, öğrenim düzeylerinin genelinin yüksek olmasının bir etken olduğu söylenebilir.

Tablo-81 AÇD'ye Göre Dini Filmleri Çocuklarıyla Birlikte İzleme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Dini içerikli bazı film ve dizileri çocuğumla/çocuklarımla birlikte izlerim.						Toplam
	Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman		
Çalışan Anne	N	19	15	113	72	67	286
	%	6,6%	5,2%	39,5%	25,2%	23,4%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	4	5	66	71	82	228
	%	1,8%	2,2%	28,9%	31,1%	36,0%	100,0%
Toplam	N	23	20	179	143	149	514
	%	4,5%	3,9%	34,8%	27,8%	29,0%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-81 verilerine göre, “çalışan” annelerin çocuklarıyla birlikte dini içerikli dizi ve filmleri “her zaman ve sık sık” izleme oranları % 48,6; “çalışmayan” annelerin “çocuklarıyla birlikte dini içerikli film ve dizileri izleme” oranı ise % 67,1’e yükselmektedir. Çalışan annelerin, “hiçbir zaman ve nadiren” şıkkını işaretleme oranı %44,7 olurken; çalışmayan annelerde bu oran, % 31,1’e düşmektedir. Ki-kare analizine göre aralarındaki fark ($p = 0,000$) seviyesinde anlamlıdır. Tablo-80’de “evde bazı dini hikâye ve romanları çocuğumla/çocuklarımla birlikte okurum” ifadesinde çalışan annelerin “her zaman ve sık sık” oranları daha yüksek çıkarken; dini içerikli dizi ve film izlemede çalışmayan annelerin “her zaman ve sık sık” oranları daha yüksek çıkmaktadır. Okuma eyleminde, çalışan annelerin öğrenim seviyesinin daha yüksek olmasının etkili olduğu söylenebilir. Aşağıda Tablo-82’de, çocuk katılımcılardan elde edilen verilerle de bir karşılaştırma yapılacaktır.

Tablo-82 Çocukların Dini Filmleri Annesiyle Birlikte İzleme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Dini içerikli bazı film ve dizileri annemle birlikte izlerim.					Toplam	
	Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman		
Annesi Çalışan	N	8	40	88	90	186	412
	%	1,9%	9,7%	21,4%	21,8%	45,1%	100,0%
Annesi Çalışmayan	N	10	42	91	119	281	543
	%	1,8%	7,7%	16,8%	21,9%	51,7%	100,0%
Toplam	N	18	82	179	209	467	955
	%	1,9%	8,6%	18,7%	21,9%	48,9%	100,0%

$p = 0,214$ $p < 0,05$

Tablo-82’de çıkan sonuçlar, her ne kadar ki-kare analizine göre anlamlı çıkmasa ($p = 0,214$) da, “her zaman ve sık sık” tercihlerini işaretleyen “annesi çalışmayan” çocukların oranının (%73,8); “annesi çalışanlardan” (%66,9) daha yüksek olduğu görülmektedir. “Hiçbir zaman ve nadiren” tercihlerini işaretleyen annesi çalışmayan çocukların oranı % 24,5 olurken, bu oran annesi çalışan çocuklarda % 31,1’e yükselmektedir.

Tablo-83 AÇD'ye Göre Dua ve Sureleri Çocuklarıyla Birlikte Tekrar Etme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Belli dua ve sureleri ezberlemeleri için çocuğumla/çocuklarımla birlikte tekrar ederim.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	12	10	40	87	137	286
	%	4,2%	3,5%	14,0%	30,4%	47,9%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	9	0	23	71	125	228
	%	3,9%	0,0%	10,1%	31,1%	54,8%	100,0%
Toplam	N	21	10	63	158	262	514
	%	4,1%	1,9%	12,3%	30,7%	51,0%	100,0%

p =0,029 p< 0,05

Tablo-83 verilerine göre, “çalışan” annelerin “çocuklarıyla birlikte belli dua ve sureleri ezberlemeleri için tekrar etme” oranı % 78,3 çıkarken, “çalışmayan” annelerin oranı % 85,9’a yükselmektedir. “Hiçbir zaman ve nadiren” şıklarını işaretleyen “çalışan” annelerin oranı % 17,5, “çalışmayan” annelerin oranı da % 10,1’e düşmüştür. Ki-kare analizine göre aradaki fark (p =0,029) seviyesinde anlamlıdır.

Tablo-84 AÇD'ye Göre İbadetler Konusunda Çocuklarına Yardımcı Olma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	İbadetleri öğrenme ve uygulamalarında çocuğuma/ çocuklarıma yardımda bulunurum.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	12	4	36	98	136	286
	%	4,2%	1,4%	12,6%	34,3%	47,6%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	7	1	23	58	139	228
	%	3,1%	0,4%	10,1%	25,4%	61,0%	100,0%
Toplam	N	19	5	59	156	275	514
	%	3,7%	1,0%	11,5%	30,4%	53,5%	100,0%

p =0,043 p< 0,05

Tablo-84 verilerine göre, “çalışan” annelerin “ibadetleri öğrenmede çocuklarına yardımda bulunma” oranları %81,9, “çalışmayan” annelerin oranı ise %86,4 yükselmektedir. “İbadetleri öğrenmede çocuklarına yardım” konusunda “hiçbir zaman ve nadiren” cevabı veren “çalışan” annelerin oranı %14, “çalışmayan” annelerin oranı ise %10,5’e düşmektedir. Ki-kare analizine göre, oranlar arasındaki fark ($p=0,043$) seviyesinde anlamlıdır. Çocuk katılımcılardan elde edilen verilerle karşılaştırma için Tablo-85’in verilerinden yararlanılacaktır.

Tablo-85 Çocuklara Göre Annelerinin Dini Konuları Öğretme Oranları (Ki-Kare)

Anne Çalışma Durumu	Dini konularda gerekli olanları ve öğrenmek istediğim şeyleri annem bana öğretir.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Annesi Çalışan	N	4	6	44	90	268	412
	%	1,0%	1,5%	10,7%	21,8%	65,0%	100,0%
Annesi Çalışmayan	N	4	10	35	101	393	543
	%	0,7%	1,8%	6,4%	18,6%	72,4%	100,0%
Toplam	N	8	16	79	191	661	955
	%	0,8%	1,7%	8,3%	20,0%	69,2%	100,0%

$p = 0,075$ $p < 0,05$

Tablo-85’te çocuklardan elde edilen sonuçlarla, Tablo-84’de annelerden elde edilen sonuçlar büyük oranda örtüşmektedir. Bu duruma göre, “annesi çalışan” çocukların %86,8’i, “annesi çalışmayan” çocukların ise %91’i “dini konularda gerekli olan şeyleri annelerinin kendilerine öğrettiğini” düşünürken; “hiçbir zaman ve nadiren” tercihinde bulunan, “annesi çalışan” çocukların oranı %12,2, “annesi çalışmayan” çocukların oranı ise %8,2’ye düşmektedir. Ki-kare analizine göre aradaki fark ($p=0,075$) seviyesinde anlamlı bulunmamıştır.

Tablo-86 Dini Sosyalleşmede Anne Destek Faaliyetlerinin “Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması” Bulgularıyla Karşılaştırılması

Dini Sosyalleşmede Anne Destek Faaliyetleri	Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
1- Evde bazı dini hikâye ve romanları çocuğumla/çocuklarımla birlikte okurum.	Çalışan Anne	286	2,5559	1,01325	,05991
	Çalışmayan Anne	228	2,4298	1,14168	,07561
2- Dini içerikli bazı film ve dizileri çocuğumla/çocuklarımla birlikte izlerim.	Çalışan Anne	286	2,5350	1,10684	,06545
	Çalışmayan Anne	228	2,9737	,94762	,06276
3- Belli dua ve sureleri ezberlemeleri için çocuğumla/çocuklarımla birlikte tekrar ederim.	Çalışan Anne	286	3,1434	1,05817	,06257
	Çalışmayan Anne	228	3,3289	,94875	,06283
4- İbadet ilkelerini öğrenme ve uygulamalarında çocuğuma/ çocuklarıma yardımda bulunurum.	Çalışan Anne	286	3,1958	1,00006	,05913
	Çalışmayan Anne	228	3,4079	,91744	,06076

1. ,186 / p > 0,05 2. ,000/ p < 0,05 3. ,039 / p < 0,05 4. ,014 / p < 0,05

“Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu” tarafından, 1995 yılında yayınlanan “Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması” adlı çalışmada yer yer “çalışan anne” ve “çalışmayan anne” karşılaştırılması yapılmıştır. Bu karşılaştırmalardan konumuzla ilgili olan bir bölümü burada değerlendirmek ve kendi çalışmamızla da karşılaştırmasını yapmak istiyoruz. Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması’nda annelerin çocuklarına masal anlatma oranları arasındaki farkla ilgili olarak: “*Çalışan anneler*” (% 29,8) ile “*emekli anneler*” (% 44,9), *çalışmayan annelerden* (% 23,2) daha çok çocuklarına “her zaman” masal anlattıklarını belirtmişlerdir şeklinde belirtildikten sonra şöyle bir değerlendirme yapılmıştır: “*Çalışan anneler, çalıştıkları halde, çocuklarına çalışmayanlardan daha çok masal anlatmışlar, buna vakit ayırabilmişlerdir. Annenin çalışmasının çocuğun ihmali anlamına geldiğini öne süren tutucu görüşlerin geçersizliği bu bulguyla pekişmektedir*” (BAAK, 1995: 147-148). Yukarıdaki Tablo 86’ da verilen çocukların dini sosyalleşmelerinde anne destek faaliyetleri içinde 1. sırada yer alan “Evde bazı dini hikâye ve romanları çocuğumla/çocuklarımla birlikte okurum” şeklindeki destek faaliyetine de

bakıldığında, annelerin “masal anlatma” oranlarındaki farklılığa benzer bir şekilde, “çalışan” annelerin ortalamalarının, “çalışmayan” annelerin ortalamalarından daha yüksek çıktığı görülmektedir. Her ne kadar ortalamalar arasındaki fark anlamlı bulunmasa da ($p=,186$) çalışan annelerin, çocuklarıyla birlikte dini hikâye ve roman okuma ortalamaları yüksek çıkmıştır. Şüphesiz ki bu durumda, çalışan anne oranlarındaki üniversite mezunu anne sayısının daha çok olmasının etkisi vardır. Bu durum, çalışan anneleri kitaplara daha yakın ve daha ilgili bir konuma getirmektedir. Ama Tablo-86’da yer alan annelerin diğer “dini sosyalleşme destek faaliyetlerindeki” ortalamalarına bakıldığında yukarıda “Annenin çalışmasının çocuğun ihmali anlamına geldiğini öne süren tutucu görüşlerin geçersizliği” şeklinde yapılan genelleyici ve kısmen de pejoratif değerlendirmeye örtüşmeyen ortalamaların olduğu görülmektedir.

Tablo-87 AÇD’ye Göre Komşu Hakları Konusunda Gerekli Hassasiyeti Aktarma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu		“Komşu hakları” konusunda çocuğuma/çocuklarıma gerekli hassasiyeti aktarıyorum.					Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	15	6	30	83	152	286
	%	5,2%	2,1%	10,5%	29,0%	53,1%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	8	1	16	42	161	228
	%	3,5%	0,4%	7,0%	18,4%	70,6%	100,0%
Toplam	N	23	7	46	125	313	514
	%	4,5%	1,4%	8,9%	24,3%	60,9%	100,0%

$p = 0,002$ $p < 0,05$

Tablo-87 verilerine göre katılımcı annelerden çalışanlar ile çalışmayanlar arasında “komşu haklarını çocuklarına aktarma hassasiyeti” hususunda anlamlılık derecesinde ($p=0,002$) fark vardır. Tablo-87 verilerine göre, “çalışan” annelerin “komşu hakları hususunda çocuklarına gerekli hassasiyeti” “her zaman ve sık sık” aktarma oranları % 82,1 olurken; bu oran “çalışmayan” annelerde % 89’a yükselmektedir. Aynı şekilde “çalışan” annelerin, ilgili husustaki hassasiyetlerini “hiçbir zaman ve nadiren” aktarma oranları %12,6 çıkarken; “çalışmayan” annelerde bu oran %7,4’e düşmektedir.

Tablo-88 AÇD’ye Göre “Kul Hakkı” Konusunda Gerekli Hassasiyeti Kazandırma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	“Kul hakkı” konusunda çocuğuma/çocuklarıma gerekli hassasiyeti kazandırmaya çalışırım.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	12	3	15	58	198	286
	%	4,2%	1,0%	5,2%	20,3%	69,2%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	6	0	6	32	184	228
	%	2,6%	0,0%	2,6%	14,0%	80,7%	100,0%
Toplam	N	18	3	21	90	382	514
	%	3,5%	0,6%	4,1%	17,5%	74,3%	100,0%

$p = 0,033$ $p < 0,05$

Tablo-88 verilerine göre, “çalışan” annelerin, “çocuklarına “kul hakkı” konusunda gerekli hassasiyeti” kazandırmada “her zaman ve sık sık” seçeneklerini işaretleme oranı % 89,5, “çalışmayan” annelerin işaretleme oranı ise % 94,7 olarak belirirken; “hiçbir zaman ve nadiren” tercihlerinde bulunan “çalışan” annelerin oranı % 6,2 çıkmış, çalışmayan annelerin oranı %2,6’ya düşmüştür. “Komşu ve kul hakkı” konusundaki hassasiyetin temelinde Hz. Peygamber’in bu konulardaki titizlik ve hassasiyetinin yattığını söylenebilir. “Kul hakkı”, “komşunun komşuya neredeyse mirasçı bırakılacağı” şeklinde hadislerde geçen tavsiye ve teşvikler, bu alanda oluşacak olan hassasiyetin, “motivasyonel bir nüvesi” olabilmektedir. Tablo-87 ve Tablo-88’de “çalışan” annelerin, ilgili konulardaki hassasiyetlerinin, “çalışmayan” annelere göre “daha az” çıkmasında, “çalışan” annelerin inançlarıyla olan ilişkilerinin bir etkisi var mıdır? Aşağıdaki tabloda “Türkiye’de Dini Hayat” araştırması verilerinden hareketle “kul hakkı ve komşu hakları” hususunda yukarıdaki tablolardan elde edilen sonuçlar da göz önüne alınarak bir karşılaştırma ve değerlendirme yapılacaktır.

Şekil-6 “Türkiye’de Dini Hayat” Araştırmasına Göre “Komşu ve Akrabalarım ile Olan İlişkilerimi Düzenlerken İnançlarım Belirleyicidir” İfadesine Katılım Oranlarının Dağılımı

Çalışma ve Öğrenim Durumu	Komşu ve Akrabalarım ile Olan İlişkilerimi Düzenlerken İnançlarım Belirleyicidir.				
	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum	Fikri Yok	Cevapsız
Çalışan	% 54,5%	24,2%	19,9%	0,9%	0,5%
Çalışmayan	% 62,2%	19,1%	16,7%	1,4%	0,7%
Lisans Mezunu	% 42,0%	23,4%	32,2%	1,0%	1,4%
Lise Mezunu	% 50,6%	25,7%	22,1%	0,8%	0,7%
İlkokul Mezunu	% 64,2%	19,4%	15,1%	1,0%	0,4%

Not: Alt alta yazılan veriler, ilgili tablodan derlenerek bir araya getirilmiştir.

Şekil-6’daki “Türkiye’de Dini Hayat” araştırması verilerine göre, “çalışan” katılımcıların, “komşu ve akrabalarıyla olan ilişkilerinde inançlarının belirleyici olduğunu” düşünme oranı % 54,5, “çalışmayan” katılımcılar için “inançlarının belirleyici olduğunu” düşünme oranı ise % 62,2’ ye çıkmaktadır. “İnançlarının belirleyici olmadığını” söyleyen “çalışan” katılımcıların oranı %19,9 olurken, “çalışmayan” katılımcılarda bu oran % 16,7’ye düşmektedir. “Öğrenim durumlarına” göre bir değerlendirme yapıldığında da “inançlarının komşu ve akraba ilişkilerinde belirleyici olduğunu” düşünen “ilkokul mezunu” katılımcıların oranı %64,2; “lise mezunu” katılımcıların oranı %50,6; “lisans mezunu” katılımcıların oranı ise %42’ye düşmektedir (DİB, 2014; 197). Yani inançların belirleyiciliği “öğrenim düzeyinin” yükselmesiyle birlikte düşmektedir.

Tablo-89 AÇD'ye Göre Çocuklarının Kurban Etini Dağıtmasına Özen Gösterme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Kesilen Kurban ya da adağın ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması işini çocuğumun/çocuklarımin yapmasına özen gösteririm.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	14	19	77	62	114	286
	%	4,9%	6,6%	26,9%	21,7%	39,9%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	6	17	54	58	93	228
	%	2,6%	7,5%	23,7%	25,4%	40,8%	100,0%
Toplam	N	20	36	131	120	207	514
	%	3,9%	7,0%	25,5%	23,3%	40,3%	100,0%

p =0,540 p> 0,05

İbadetlerin sezgisel, bilişsel ve psiko-motor yönden icra edilmeleri o ibadetlerin kalıcılık düzeylerini artırır. Kurban ibadeti de bu bahsi geçen yönleri kapsamı açısından önemli bir yere sahiptir. Çocuğun paylaşmaya olan ilgi ve sevgisinin artırılması ve içselleştirilmesi bu ibadetler sayesinde olabilmektedir.

Tablo-90 AÇD'ye Göre Çocuklarının Dini Bilgilerini Destekleme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuklarımin okulda öğrendiği dini bilgileri destekleyici faaliyetlerde bulunurum.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	19	11	61	91	104	286
	%	6,6%	3,8%	21,3%	31,8%	36,4%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	7	5	51	53	112	228
	%	3,1%	2,2%	22,4%	23,2%	49,1%	100,0%
Toplam	N	26	16	112	144	216	514
	%	5,1%	3,1%	21,8%	28,0%	42,0%	100,0%

p =0,013 p< 0,05

Tablo-90 verilerine göre, çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında ortaya çıkan oransal fark, yapılan ki-kare analizine göre ($p=0,013$) seviyesinde anlamlıdır. “Çalışan” annelerin, “çocuklarının öğrendiği dini bilgileri “her zaman ve sık sık” destekleyici faaliyetlerde bulunma” oranları % 68,2 çıkarken; “çalışmayan” annelerin “destekleyici faaliyetlerde bulunma” oranı % 72,3’e yükselmektedir. Aslında “Din kültürü ve Ahlak Bilgisi” derslerinin en büyük dezavantajlarından birisi, öğrencilerin, aile ortamında kendisine öğretilen bilgileri pratize edebilecekleri ya da destek görebilecekleri sosyal bir ortamdan mahrum kaldıkları zaman, öğrenilen bilgilerin, uygulanıp, içselleştirilemeden unutulması şeklinde olmaktadır.

Tablo-91 AÇD’ye Göre Mübarek Gecelerde Çocuklarıyla Camilere Gitme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Mübarek gün ve gecelerde camilere ve dini etkinliklere çocuğumla/çocuklarla birlikte gideriz.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	10	24	108	80	64	286
	%	3,5%	8,4%	37,8%	28,0%	22,4%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	8	6	88	45	81	228
	%	3,5%	2,6%	38,6%	19,7%	35,5%	100,0%
Toplam	N	18	30	196	125	145	514
	%	3,5%	5,8%	38,1%	24,3%	28,2%	100,0%

$p = 0,001$ $p < 0,05$

Tablo-91 verilerine göre “çalışan” annelerin “çocuklarıyla birlikte mübarek gecelerde camilere ve dini etkinliklere katılma” oranları % 50,4, “çalışmayan” annelerin katılma oranları ise % 55,2’ye yükselmektedir. “Çocuklarıyla birlikte cami ve dini etkinliklere katılma” konusunda “hiçbir zaman ve nadiren” tercihlerini işaretleyen, “çalışan” annelerin oranı % 46,2 olurken, aynı oran, “çalışmayan” annelerde % 41,2’ye düşmektedir. Ki-kare analizine göre, bu konuda çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında ortaya çıkan fark ($p = 0,001$) seviyesinde anlamlıdır. Özellikle yaz aylarına denk gelen Ramazan gecelerindeki Teravih namazları,

çocukların dinî mekânlarla ilgili sosyalleşmelerine olumlu katkı sağlamada çok önemli bir etkiye sahiptir. Anne babaların bu mekânlara çocuklarıyla birlikte gitmesi çocukların sezgisel dünyalarında ayrı bir kalıcı tat bırakabilecektir. Çalışan annelerin hafta içi mesaiye denk gelen günlerinde, gündüzün yorgunluğu ve yarın tekrar işe gidecek olmanın gerilimi böylesine faaliyetlerden geri kalmalarında bir etken olabilmektedir.

Tablo-92 AÇD'ye Göre Çocuklarını İbadete Özendirme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Evde ibadet ederken çocuğumun/çocuklarımın da ibadete katılmalarını teşvik eder, özendiririm.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	17	3	54	90	122	286
	%	5,9%	1,0%	18,9%	31,5%	42,7%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	4	1	23	56	144	228
	%	1,8%	0,4%	10,1%	24,6%	63,2%	100,0%
Toplam	N	21	4	77	146	266	514
	%	4,1%	0,8%	15,0%	28,4%	51,8%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-92 verileri incelendiğinde, “çalışan” annelerin “evde ibadet ederken çocuklarını ibadete teşvik edip özendirme” oranları (% 74,2) “çalışmayan” annelerin oranından (% 87,8) daha düşük çıkmaktadır. “İbadete özendirme” “hiçbir zaman ve nadiren” tercihini işaretleyen “çalışan” annelerin oranı (%19,9) “çalışmayan” annelerin oranından (% 10,5) daha yüksek çıkmaktadır. Çalışan annelerle çalışmayan anneler arasındaki farklar istatistiksel olarak ($p=0,000$) seviyesinde anlamlıdır. Çocukların namazla ilgili ilk izlenimleri, ileride namaza olan yaklaşımlarını büyük oranda etkileyecektir. Gözleri önünde huşu içinde, belirli vakitlerle namaz kılan bir annenin, çocuğun dinî sosyalleşmesine sağlayacağı katkı da etkili ve kalıcı olacaktır. Ancak çalışan annelerin namaz konusunda “çocuklarına gerekli teşvik ve özendirme”, “çalışmayan” annelere göre “kısmen” geride kalması, namaz ibadetinin

edasında da sıkıntıların olabileceğini akla getirmektedir ki, bu durum çocukların dini sosyalleşmelerinde negatif bir etki unsuru olarak yer alabilir.

Tablo-93 AÇD’ye Göre Dini Etkinliklere Çocuklarını da Götürme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çevremizdeki dini etkinlik ve organizasyonlara çocuğumu/çocuklarımı da götürürüm.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	12	16	104	66	88	286
	%	4,2%	5,6%	36,4%	23,1%	30,8%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	9	4	73	68	74	228
	%	3,9%	1,8%	32,0%	29,8%	32,5%	100,0%
Toplam	N	21	20	177	134	162	514
	%	4,1%	3,9%	34,4%	26,1%	31,5%	100,0%

$p = 0,097$ $p < 0,05$

Tablo-93 verilerine göre, “çocuklarını dini etkinlik ve organizasyonlara götürme” konusunda, çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında, istatistiksel olarak anlamlı ($p=0,097$) bir fark olmasa da, “çalışmayan” annelerin oranı, “çalışan” annelerden daha yüksek çıkmaktadır. Buna göre “çalışmayan” annelerin “her zaman ve sık sık” oranları % 62,3 olurken; “çalışan” annelerin oranı ise % 53,9 olarak çıkmaktadır.

Çocuk katılımcılara yöneltilen “Arefe ve bayram günlerinde ailemle birlikte mezarlık ziyaretine giderim”, “Ailecek gerçekleştirilen akraba ve komşu ziyaretlerine katılırım” “Yakını ölenlere sabır ve başsağlığı dilemek için ailemle birlikte taziyeye giderim” “Çevremizdeki dini etkinlik ve organizasyonlara annem beni de götürür” şeklindeki ifadelerle verdikleri cevapların ortalamaları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo-94 Çocukların Dini Sosyalleşme Mekânlarına Ailesiyle Katılma Ortalamaları (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Annesi Çalışan	412	3,1541	,68431	,03371
Annesi Çalışmayan	542	3,2628	,61832	,02656

$p = 0,010$ $p < 0,05$

Tablo-94’te yapılan T-testi analizine göre çocukların “dini sosyalleşme mekânlarına aileleriyle birlikte katılma” ortalamaları arasında, “annesini çalışan” çocuklarla, “annesini çalışmayan” çocuklar arasında anlamlılık derecesinde ($p=0,010$) bir farkın olduğu görülmektedir. Annesini çalışmayan çocukların ortalamaları daha yüksek çıkmıştır. Annesini çalışmayan çocukların, annesini çalışan çocuklara göre anneleriyle birlikte geçirebilecekleri zamanın daha çok olması bu durumda etkili olmuş olabilir. Ebeveynlerin hafta içi çalışması ve hafta sonu etkinliklerinin de genelde alışveriş ve eğlenceye ayrılması, “dini sosyalleşme mekânlarına ailecek katılımı” etkileyebilmektedir.

Tablo-95 AÇD’ye Göre Çocuklarını Namaza Teşvik Etme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğumda/çocuklarımda namaz bilincinin oluşması için gerekli teşvik ve rehberliği yaparım.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	17	6	36	94	133	286
	%	5,9%	2,1%	12,6%	32,9%	46,5%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	8	0	12	53	155	228
	%	3,5%	0,0%	5,3%	23,2%	68,0%	100,0%
Toplam	N	25	6	48	147	288	514
	%	4,9%	1,2%	9,3%	28,6%	56,0%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-95 verilerine göre, “çocuklarında namaz bilincinin oluşması için gerekli teşvik ve rehberliği”, “her zaman ve sık sık” yapan çalışan annelerin oranı % 79,4 çıkarken, “çalışmayan” annelerin oranı ise % 91,2 çıkmıştır. Bu oranlar arasındaki fark, ki-kare analizine göre ($p=0,000$) seviyesinde anlamlı çıkmaktadır. Çocuklarını “namaza teşvik” konusunda, tercihini “hiçbir zaman ve nadiren” şeklinde yapan “çalışan” annelerin oranı % 14,7 çıkarken; çalışmayan annelerin oranı ise % 5,3’e düşmektedir. Bu oranlarla “anne destek tutumları” içinde en ayırt edici oransal farkların yer aldığı tutum ifadelerinden biri olmuştur.

Tablo-96 AÇD'ye Göre Çocuklarını Dinî- Sosyal Etkinliklere Teşvik Etme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu		Çocuğumu/çocuklarımı düğün, mevlit, hatim merasimi gibi sosyal etkinliklere katılmalarını teşvik ederim.					Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	10	12	64	75	125	286
	%	3,5%	4,2%	22,4%	26,2%	43,7%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	7	2	36	67	116	228
	%	3,1%	0,9%	15,8%	29,4%	50,9%	100,0%
Toplam	N	17	14	100	142	241	514
	%	3,3%	2,7%	19,5%	27,6%	46,9%	100,0%

$p = 0,042$ $p < 0,05$

Tablo-96 verilerinden elde edilen sonuçlara göre, “çalışan” annelerin “çocuklarını mevlit, hatim ve düğün” gibi dini sosyalleşme ortamlarına “her zaman ve sık sık” teşvik etme oranı % 69,9 çıkarken, “çalışmayan” annelerde bu oran % 80,3’e yükselmiştir. Çocuklarını dini sosyalleşme ortamlarına teşvik etme hususunda “hiçbir zaman ve nadiren” tercihlerini seçen çalışan annelerin oranı % 26,6, çalışmayan annelerin oranı ise % 16,7’ye düşmüştür. Oranlar karşılaştırıldığında ki-kare analizine göre çalışan annelerle çalışmayan anneler arasındaki fark ($p=0,042$) seviyesinde anlamlıdır. Geleneksel dini sosyalleşme ortamları içinde özel bir yere sahip olan “mevlit” “hatim” “düğün” vb. ortamlara günümüz gençliği gitmeyi pek yeğlememekte; evde sanal ilişkilerin sosyal albenisi daha baskın çıkmaktadır. Annelerin, böylesi bir düzlemde yapacakları teşvik son derece önemlidir. En büyük teşvik unsuru olarak da anne-babaların bizzat kendilerinin de böyle ortamlara şevkle iştirak edebilmeleridir.

Tablo-97 AÇD'ye Göre Çocukları Çarşı, Pazar ve Ziyaret Yerlerine Götürme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğumun/çocuklarımin dini değer ve davranışları gerçek ortamları içinde, görerek ve yaşayarak kazanmaları için cami, çarşı, pazar, ziyaret yerleri vb. yerlere götürüyorum.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	8	3	64	87	124	286
	%	2,8%	1,0%	22,4%	30,4%	43,4%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	6	2	45	73	102	228
	%	2,6%	0,9%	19,7%	32,0%	44,7%	100,0%
Toplam	N	14	5	109	160	226	514
	%	2,7%	1,0%	21,2%	31,1%	44,0%	100,0%

$p = 0,960$ $p > 0,05$

Tablo-97’de bahsi geçen ortamların (çarşı, pazar ve ziyaret yerleri vb.) önceki tabloya göre dini sosyalleşme mekânlarından daha çok genel sosyalleşme mekânları olması hasebiyle anneler arasında anlamlılık derecesinde bir fark ortaya çıkmamıştır. Ama oranlar arasında bir karşılaştırma yapıldığında, çalışmayan annelerin “her zaman ve sık sık” oranları (% 76,7) çalışan annelerin oranlarından (% 73,8) daha yüksek çıkmaktadır. Birtakım değer ve davranışları sadece kitaptan değil, görerek ve yaşayarak de içselleştirmek son derece önemlidir. Dürüstlüğün iyi ve övülen bir erdem olduğunu bilen çocuk, pazarda alışveriş esnasında kendisine yanlışlıkla verilen fazla para üstünü iade edebildiği zaman, bu erdemi kalıcı hale getirmiş olmaktadır.

Tablo-98 AÇD'ye Göre İmanın ve İslam'ın Şartlarını Öğrenmede Çocuklara Yardımcı Olma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	İmanın ve İslam'ın şartlarını öğrenmelerinde çocuğuma/ çocuklarıma yardımcı olurum.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	11	6	14	83	172	286
	%	3,8%	2,1%	4,9%	29,0%	60,1%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	7	1	4	39	177	228
	%	3,1%	0,4%	1,8%	17,1%	77,6%	100,0%
Toplam	N	18	7	18	122	349	514
	%	3,5%	1,4%	3,5%	23,7%	67,9%	100,0%

$p = 0,001$ $p < 0,05$

Tablo-98'deki "İmanın ve İslam'ın şartlarını öğrenmelerinde çocuğuma/ çocuklarıma yardımcı olurum" ifadesi, çocukların psiko-motor davranışlarının etkin olduğu dini sosyalleşme süreçlerinden daha ziyade, dinî sosyalleşmelerinin bilişsel ve akidevî taraflarını oluşturan kazanımlarıyla ilgilidir. Annelerin bu bilişsel ve akidevî kazanımlarla ilgili süreçlerdeki tutum ve davranışlarına bakıldığında; "çalışan" annelerin "İmanın ve İslam'ın şartlarını çocuklarına öğretmede", "her zaman ve sık sık" yardımcı olma oranı % 89,1 çıkarken, "çalışmayan" annelerin oranı % 94,7 ile daha yüksek çıkmaktadır. Çocuklarına ilgili konuda yardımcı olmada "hiçbir zaman ve nadiren" tercihinin seçen çalışan annelerin oranı % 7 olurken, çalışmayan annelerde bu oran % 2,2'ye düşmektedir. Yapılan ki-kare analiz sonucuna göre çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında bu oransal farklar ($p=0,001$) seviyesinde anlamlıdır. Yani "çalışmayan" annelerin, çocuklarının dini sosyalleşme sürecinde, "imanın ve İslam'ın şartlarını öğrenmede çocuklarına yardımcı olma" şeklindeki destek tutum ve davranış ortalaması, "çalışan" annelerden yüksek çıkmıştır.

Tablo-99 AÇD'ye Göre Haram ve Helaller Hususunda Çocuklarına Bilgi Verme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Haram ve helalleri tanımları hususunda çocuğuma/çocuklarıma yeterli düzeyde bilgi veririm.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	8	5	12	85	176	286
	%	2,8%	1,7%	4,2%	29,7%	61,5%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	5	1	4	41	177	228
	%	2,2%	0,4%	1,8%	18,0%	77,6%	100,0%
Toplam	N	13	6	16	126	353	514
	%	2,5%	1,2%	3,1%	24,5%	68,7%	100,0%

$p = 0,003$ $p < 0,05$

Tablo-99'da annelerin “helalleri ve haramları tanıma hususunda, çocuklarına yeterli düzeyde bilgi verme” oranlarına bakıldığında, “çalışan” annelerin “her zaman ve sık sık” seçeneklerini tercih etme oranları % 91,2, “çalışmayan” annelerin oranı ise % 95,6 çıkmaktadır. “Çalışan” annelerin “hiçbir zaman ve nadiren” tercihleri % 5,9 çıkarken, “çalışmayan” annelerde bu oran % 2,2'ye düşmektedir. Çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında ortaya çıkan bu oransal farklar, ki-kare analizine göre ($p=0,003$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Buradaki sonuçlar Tablo-48'deki “Haram ve helallere uygun davranma noktasında çocuğumun/çocuklarımin gerekli titizliği göstereceğine inanırım” ifadesine verilen cevaplarla da örtüşmektedir. Dini literatürde, “helal-haram ıstılahını” tanımak önemlidir. Toplumda işlenen bir haramı, sadece sakınılması gereken kötü bir davranış olarak öğretmek veya tanıtmak, çocuğun ıstılahına uygun bir “dini ahlak” geliştirmesinin de önüne set çekebilir. Maalesef Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitaplarında bile, bu haram-helal ıstılahı konusunda gerekli özen ve titizlik gösterilememektedir. İçki, kumar vb. haramların anlatıldığı ünite “kötü alışkanlıklar” başlığı altında verilerek, farkında olmayarak “haram” ve “helal” kavramlarının etkileyici ve kalıcı etkisi, daha naif hale getirilmiştir. Bu noktada ebeveynlere de büyük görevler düşmektedir.

Tablo-100 AÇD'ye Göre Destek Tutum Ortalamaları (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Çalışan Anne	286	2,9033	, ,60764	, ,03593
Çalışmayan Anne	228	3,1267	, ,53273	, ,03528

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-100 verileri incelendiğinde, çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerinde “çalışmayan” annelerin destek tutum ve davranış ortalamalarının (3,1267), “çalışan” annelerden (2,9033) yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan t-testi analizine göre, çalışan annelerle çalışmayan annelerin ortalamaları arasındaki fark ($p = 0,000$) seviyesinde anlamlıdır.

Tablo-101 Annelerin Yaş Düzeylerine Göre Destek Tutum Ortalamaları (Anova)

Yaş Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
18-25	29	3,0411	,47359	,08794
26-40	282	2,9804	,58262	,03469
41-60	194	3,0266	,61353	,04405
61 ve yukarısı	9	3,0423	,41338	,13779
Toplam	514	3,0024	,58571	,02583

$p = 0,827$ $p > 0,05$

Tablo-101'deki Anova analizi verilerine göre, annelerin “yaş düzeyleri” ile “destek tutum ortalamaları” arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo-102 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Destek Tutum Ortalamaları (Anova)

Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	228	3,1497	,52654	,03487
Lise Mezunu	125	3,0152	,54759	,04898
Üniversite Mezunu	161	2,7838	,62854	,04954
Toplam	514	3,0024	,58571	,02583

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-102'de yapılan, Anova analizi sonuçlarına göre, annelerin “öğrenim durumları” ile çocuklarının dinî sosyalleşme süreçlerindeki “destek tutum ortalamaları arasında” ($p = 0,000$) seviyesinde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Annelerin, “dini

sosyalleşme destek tutum ortalamalarına” bakıldığında, “ilkokul mezunu” annelerin ortalamasından (3,1497), “üniversite mezunu” annelerin ortalamasına (2,7838) doğru, ortalamalarda bir düşüş kaydedilirken; istatistiksel olarak en anlamlı fark, “ilkokul mezunu” annelerin destek ortalamaları ile “üniversite mezunu” annelerin “destek tutum ortalamaları” arasında ($p=0,000$) seviyesinde görülmektedir. “İlkokul mezunu” annelerin, çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerindeki destek tutum ve davranışlarının ortalaması daha yüksek çıkmıştır.

Tablo-103 Annelerin Gelir Düzeylerine Göre Destek Tutum Ortalamaları (Anova)

Aile Gelir Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
1300 TL'den az	56	3,1233	,73619	,09838
1301-2000 TL	146	3,0889	,51149	,04233
2001-4000 TL	168	3,0303	,51381	,03964
4001-7000 TL	113	2,8597	,60217	,05665
7001 TL ve üzeri	25	2,7771	,58704	,11741
Cevapsız	6	-	-	-
Toplam	514	3,0024	,58571	,02583

p =0,002 p < 0,05

Tablo-103'teki Anova sonuçlarına göre, annelerin “gelir düzeyleri” ile çocuklarının dinî sosyalleşme süreçlerindeki “destek tutum ortalamaları” arasında ($p=0,002$) seviyesinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Annelerin ortalamalarına bakıldığında, “1300 TL'den az” gelir grubundaki annelerden başlamak üzere “7001 TL ve üzeri” gelir grubu annelere kadar “destek tutum ve davranışlarının” ortalamalarında bir düşüş görülmektedir. Tukey Hsd tablosuna göre en anlamlı fark ($p=0,020$ seviyesinde) “1300 TL” gelir grubu annelerle, “4001-7000 TL” gelir grubu anneler arasında gözükmemektedir. Çıkan tabloya göre, annelerin gelir düzeyindeki yükselmenin, çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerine destek olarak yansımadığı söylenebilir.

Tablo-104 Annelerin Dini Bilgi Düzeylerine Göre Destek Tutum Ortalamaları (Anova)

Yeterli düzeyde dini bilgiye sahip misiniz?	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
Hayır	22	2,6234	,52389	,11169
Kısmen	241	2,9280	,55623	,03583
Evet	248	3,1045	,59855	,03801
Cevapsız	3	-	-	-
Toplam	514	3,0024	,58571	,02583

p =0,000 p < 0,05

Tablo-104 verilerine göre katılımcı annelerin “destek tutum ve davranış” ortalamaları, sahip oldukları “dini bilgi düzeylerine” göre, anlamlılık derecesinde farklılaşmaktadır. Dini bilgi düzeyini “yeterli” bulan annelerin, destek tutum ortalamaları daha yüksek (3,1045) çıkarken, dini bilgi düzeyini “kısmen” yeterli bulan annelerin, “destek tutum ortalamaları” da kısmen (2,9280) düşmüştür. “Dini bilgi düzeyi” bakımından, “kendini yeterli görmeyen” annelerin ise “destek tutum ortalamaları” düşük (2,6234) çıkmıştır. Anova analizine göre, annelerin “dini bilgi düzeylerine” göre elde edilen “destek tutum ortalamaları” arasındaki fark (p =0,000) seviyesinde anlamlıdır.

Annelerin çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerindeki destek tutum ve davranışlarını çeşitli bağımsız değişkenler eşliğinde incelediğimiz tablolara ve yaptığımız karşılaştırmalara göre: anne destek tutum ve davranışları, annelerin çalışıp çalışmaması başta olmak üzere, annelerin sahip oldukları dini bilgi düzeylerine, öğrenim seviyelerine, gelir durumlarına göre anlamlı derecede farklılıklar göstermektedir. Bu sonuçlara göre:

- Annelerin, çocuklarının dinî sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarının, annelerin sahip olduğu: yaş, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik durum, dinî bilgi düzeyi gibi değişkenlerin yanı sıra, annelerin evin dışında gelir getiren bir işte çalışıp çalışmama durumuna göre de farklılık göstereceği şeklindeki hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır.

2.1.6. Annelerin Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili “Kontrol Tutum ve Davranışlarına” Yönelik Bulgu ve Değerlendirmeler

Bu bölümde annelerin çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerindeki kontrol yönelimli tutum ve davranışlarını tespit etmeye yönelik olarak annelere yöneltilen anket sorularına verilen cevaplardan elde edilen oran ve ortalamaların, bir takım bağımsız değişken ve demografik özelliklerle karşılaştırılması ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

Tablo-105 AÇD’ye Göre Çocukları Namaz Kılmaya Zorlama Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu		Bazı önemli gün ve gecelerde çocuğumu/çocuklarımı namaz kılmaya zorlarım.					Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan	N	15	74	86	51	60	286
	%	5,2%	25,9%	30,1%	17,8%	21,0%	100,0%
Çalışmayan	N	9	44	68	45	62	228
	%	3,9%	19,3%	29,8%	19,7%	27,2%	100,0%
Toplam	N	24	118	154	96	122	514
	%	4,7%	23,0%	30,0%	18,7%	23,7%	100,0%

$p = 0,271$ $p > 0,05$

Tablo-105 verileri incelendiğinde, annelerin “bazı önemli gün ve gecelerde çocuklarını namaz kılmaya zorlama” davranışında, çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır. Ama oranlara bakıldığında “çalışmayan” annelerin “zorlarım” deme oranlarının (%46,9), “çalışan” annelerin oranlarından (%38,8) nispeten daha yüksek olduğu görülmektedir. Aslında çocukları namaza zorlama, her ne kadar bir kontrol davranışı gibi dursa da; Karaman gibi geleneksel evrene sahip örneklemelerde bu davranış, bütün anne-babaların gösterebileceği bir davranış kalıbı gibi durmaktadır. Namaz hassasiyeti olan anne babaların, gelişim çağındaki çocuklarını namaza ve camiye alışmaları için -şiddete ve hakarete başvurmadan- ısrar dozu yüksek bir şekilde yaptıkları bir davranıştır. Çalışan annelerin artan eğitim seviyelerinin de bir göstergesi olarak özellikle bu tür

meselerde daha demokrat/serbest bir tavır aldıkları söylenebilir. Bunu annelerden gelen yorumlardan da anlamak mümkün: çalışan katılımcı bir anne “ibadet, inanç zorla ve baskıyla yerleştirilmez. Sevdirecek, özendirerek yapılmalı, yoksa zorbalık olur. Yetiştirdiğiniz insan da ibadetinin ve inancının amacını asla bilmez” demektedir(33.katılımcı anne). Başka bir çalışan anne: “doğruyu, yanlışı, farzı, sünneti anlatıyoruz. Ancak ibadetleri yapmaları konusunda şu an bir zorlamam yok. Zorlayarak dinden soğutmak istemiyorum” diyerek pedagojik bir bakışla olaya yaklaşmaktadır (116.katılımcı anne). Başka bir çalışmayan anne de bazı annelerin zorlama konusundaki çifte standardını eleştirerek şu soruları sormaktadır: “çocuğunun başarısı için ödev yapmada, haftalık bitireceği test ve soru sayısında zorlama yapılmamakta mıdır? Bazı anne babaların çocuklarını bir takım sanatsal ve sportif faaliyetlere yönlendirirken, devam etmeleri noktasında bir zorlama ve ısrarları olmamakta mıdır?”(59.katılımcı anne). Aslında bu soruları da içine alarak daha kapsamlı bir “kontrol yönelimli davranış” tahlili yapılabilir.

Tablo-106 AÇD’ye Göre Çocuklarının Arkadaş Seçimine Karar Verme Oranları (Ki-Kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğumun/çocuklarımla kiminle arkadaşlık kuracağına ben karar veririm.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	16	47	141	46	36	286
	%	5,6%	16,4%	49,3%	16,1%	12,6%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	6	49	109	39	25	228
	%	2,6%	21,5%	47,8%	17,1%	11,0%	100,0%
Toplam	N	22	96	250	85	61	514
	%	4,3%	18,7%	48,6%	16,5%	11,9%	100,0%

$p = 0,313$ $p > 0,05$

Tablo-106 verilerinde, çalışan annelerle, çalışmayan anneler arasında “çocuklarının arkadaşlık yapacağı kişiye karar verme” hususunda ki-kare analizine göre anlamlı bir farklılık ($p = 0,313$) bulunamamıştır. Ancak, “çalışan” annelerin çok az da olsa “her zaman ve sık sık” seçeneğinde fazla oldukları (%28,7), “çalışmayan”

annelerin de -az bir farkla da olsa- “hiçbir zaman ve nadiren” seçeneklerindeki oranlarının (%69,3) fazla oldukları görülmektedir.

Tablo-107 AÇD’ye Göre Çocuklarını Gelenekleri Yapmaya Zorlama Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Çocuğuma/çocuklarıma geleneklerimizi zorla da olsa benimsetmeye çalışırım.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	12	60	94	58	62	286
	%	4,2%	21,0%	32,9%	20,3%	21,7%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	8	38	62	58	62	228
	%	3,5%	16,7%	27,2%	25,4%	27,2%	100,0%
Toplam	N	20	98	156	116	124	514
	%	3,9%	19,1%	30,4%	22,6%	24,1%	100,0%

$p = 0,212$ $p > 0,05$

Tablo-107’de yapılan ki-kare analizine göre çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında “gelenekleri zorla da olsa çocuklarına benimsetme davranışı” konusunda fark, anlamlı ($p = 0,212$) bulunmamıştır. “Çalışmayan” annelerin zorlama oranları (%52,6), nispeten yüksek olsa da bu durum, yukarıda “namaz ve zorlama” konusunda kısmen açıklamaya çalıştığımız, geleneksel evrene ait davranış modeli tepkisiyle yakından ilgilidir. Zorlama davranışı ile ilgili olarak bir “çalışan” anne şöyle demektedir: “çocuk eğitiminde zorlamanın ters etki oluşturacağını düşünüyorum. Model olma yoluyla öğrenen çocuklara örnek davranış sergileyerek ve rehberlik yapılarak dini ve kültürel eğitim verilir ve kalıcı olur inancındayım”(391.katılımcı anne). Çalışan annenin rehberlik ve örnek modellik yönündeki bu tavsiyeleri, olması gereken tutum ve davranışı sergilemektedir.

Tablo-108 AÇD'ye Göre İbadetlerde Çocuklara Tolerans Göstermeme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	İbadetlerini eksiksiz yerine getirmeleri hususunda çocuğuma/çocuklarıma tolerans göstermem.						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	27	53	119	42	45	286
	%	9,4%	18,5%	41,6%	14,7%	15,7%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	16	27	77	49	59	228
	%	7,0%	11,8%	33,8%	21,5%	25,9%	100,0%
Toplam	N	43	80	196	91	104	514
	%	8,4%	15,6%	38,1%	17,7%	20,2%	100,0%

$p = 0,002$ $p < 0,05$

Tablo-108 verileri incelendiğinde, kontrol davranışından ziyade tipik bir geleneksel dindar davranışı ile karşı karşıya olunduğu hemen anlaşılır. Aslında bu ifade, annelerin çocuğunun dini sosyalleşmesindeki eksik ve yanlış olan uygulamaları karşısındaki tepkilerini ölçmek üzere konulmuş bir ifade iken, anneler bu ifadeyi daha çok ibadetleri peşi sıra, vakit atlamadan yapma şeklinde anlamış; özellikle çalışmayan anneler de bu hislerle “her zaman ve sık sık” tercihlerini işaretlemişlerdir. “İbadetlerini eksiksiz yapma konusunda çocuklarına tolerans göstermeyen”, “çalışan” annelerin oranı % 30,3 olurken, “çalışmayan” annelerin oranı %47,4’e yükselmektedir. “Hiçbir zaman ve nadiren “ diyen “çalışan” annelerin oranı %60,1 çıkarken, “çalışmayan” annelerde bu oran % 45,3’e düşmektedir. Ki-kare analizine göre aradaki fark ($p=0,002$) seviyesinde anlamlıdır.

Tablo-109 AÇD'ye Göre Çocuğa Tepki Gösterme Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Başkasına ait bir şeyi izinsiz alarak eve getirdiğinde çocuğuma çok sert tepki gösteririm						Toplam
		Cevapsız	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık sık	Her Zaman	
Çalışan Anne	N	9	14	21	49	193	286
	%	3,1%	4,9%	7,3%	17,1%	67,5%	100,0%
Çalışmayan Anne	N	8	7	9	28	176	228
	%	3,5%	3,1%	3,9%	12,3%	77,2%	100,0%
Toplam	N	17	21	30	77	369	514
	%	3,3%	4,1%	5,8%	15,0%	71,8%	100,0%

$p = 0,123$ $p > 0,05$

Tablo-109 verilerine göre, anneler arasında “izinsiz eve bir şey getirdiğinde çocuğuna çok sert tepki gösterme” davranışında, ki-kare analizine göre anlamlı ($p=0,123$) bir fark bulunmasa da, “çalışmayan” annelerin bu konudaki “kontrol” oranları fazla gözükmemektedir. “Çalışan” annelerin “her zaman ve sık sık” şeklindeki “sert tepki gösterme” oranları % 84,6 olurken, bu oran “çalışmayan” annelerde % 89,5’e çıkmaktadır. Bu tepkilerde “çalışan” ve “çalışmayan” anneler arasında etki edici yön, “çalışan” annelerin öğrenim durumlarının çoğunluklu olarak “üniversite” ve “lise mezunu” ağırlıklı bir yelpazeye sahip olmaları, yaklaşımlarına ve tutumlarına etki edebilmiştir. Konuyla ilgili olarak bir çalışan anne: “çocuğa yaptığı bu hareketin yanlış olduğunu açıklar ve bir daha yapmaması için güzel bir dille konuşurum” demektedir (134.katılımcı anne). Başka bir çalışan anne de: “sert tepki göstermem, zıtlaşmaması adına farklı yollar izlerim” (343.katılımcı anne) yorumunu yapmıştır.

Tablo-110 AÇD'ye Göre Kontrol Tutum Ortalamaları (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Çalışan Anne	286	2,6034	,62903	,03720
Çalışmayan Anne	228	2,7832	,61382	,04065

$p = 0,001$ $p < 0,05$

Tablo-110 verilerine göre çalışmayan annelerin “kontrol tutum ortalamaları”, çalışan annelerin “kontrol tutum ortalamalarından” yüksek çıkmaktadır ve aralarındaki fark yapılan T-testi analizine göre ($p=0,001$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo-111 Annelerin Yaş Düzeylerine Göre Kontrol Tutum Ortalamaları (Anova)

Yaş düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
18-25	29	2,5813	,52201	,09693
26-40	282	2,6044	,60116	,03580
41-60	194	2,8034	,66161	,04750
61 ve yukarısı	9	2,8889	,66154	,22051
Toplam	514	2,6832	,62813	,02771

$p = 0,004$ $p < 0,05$

Tablo-111 verilerine göre, annelerin “kontrol tutum ortalamaları” sahip oldukları “yaş gruplarına” göre farklılaşmaktadır. Tablo-111’e göre annelerin yaş düzeyi arttıkça “kontrol tutumlarının” ortalaması da artmaktadır. Yaşlar arasındaki bu ortalama farkları, yapılan Anova analizine göre ($p=0,004$) seviyesinde anlamlıdır. Özellikle “41-60” ile “26-40” yaş grupları arasındaki farklılık ($p=0,004$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo-112 Annelerin Aile Gelir Düzeylerine Göre Kontrol Tutum Ortalamaları (Anova)

Aile Gelir Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
1300 TL'den az	56	2,9388	,85448	,11418
1301-2000 TL	146	2,7877	,59796	,04949
2001-4000 TL	168	2,6769	,55565	,04287
4001-7000 TL	113	2,4930	,59792	,05625
7001 TL ve üzeri	25	2,4971	,35264	,07053
Cevapsız	6	-	-	-
Toplam	514	2,6832	,62813	,02771

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-112 verilerine göre, annelerin “kontrol tutum ve davranışları” ile sahip oldukları “gelir düzeyleri” arasında ($p=0,000$) seviyesinde anlamlı bir ilişki vardır. Gelir seviyesi arttıkça, annelerin kontrol tutum ortalamaları da düşmektedir.

Tablo-113 Annelerin Öğrenim Durumlarına Göre Kontrol Tutum Ortalamaları (Anova)

Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	228	2,8841	,62096	,04112
Lise Mezunu	125	2,6537	,57752	,05166
Üniversite Mezunu	161	2,4215	,57650	,04543
Toplam	514	2,6832	,62813	,02771

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-113 verilerine göre, annelerin “öğrenim durumuna” göre sahip oldukları “kontrol tutum ortalamaları” da farklılık göstermektedir. Anova analizine göre bu farklılık, ($p=0,000$) seviyesinde anlamlıdır. Annelerin “öğrenim seviyesi” arttıkça, sahip oldukları “kontrol tutum ve davranış” ortalamaları düşmektedir. Bu bulgular “Ailede Çocuk Eğitimi” araştırma bulgularıyla da örtüşmektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe, karşılık veren çocuğa daha hoşgörü ile yaklaşabilen annelerin oranı çok artmaktadır. “Hiç okumamış” annelerin % 60,4’ü çocuğun karşılık vermesini hiçbir zaman hoş görmediğini belirtirken, “üniversite mezunu” anneler arasında bu biçimde davrananlar % 34, 7 düzeyindedir. Yine “hiç okumamış” annelerin % 31,4’ünün karşılık verme olayına hoşgörü ile de yaklaşabildiği görülürken, “üniversite mezunu” annelerin % 62,6’sının bu tür bir davranışı gösterebildiği ortaya çıkmaktadır (BAAK, 1995: 70). Bu durumda öğrenim seviyesi artan annelerin çocuklarına yaklaşımları, kontrolden ziyade pedagojik ilkelere sahip daha demokrat ve özgürlükçü bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Zaten bunu öğrenim seviyesi yüksek annelerin yorumlarından da çıkarsamak mümkündür.

Tablo-114 Annelerin Dini Bilgi Düzeylerine Göre Kontrol Tutum Ortalamalar (Anova)

Yeterli Düzeyde Dini Bilgiye sahip misiniz?	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
Hayır	22	2,3701	,63836	,13610
Kısmen	241	2,6200	,57248	,03688
Evet	248	2,7684	,66488	,04222
Cevapsız	3			
Toplam	514	2,6832	,62813	,02771

p =0,004 p < 0,05

Tablo-114 verilerine göre “annelerin kontrol tutum ve davranışlarının ortalaması” sahip oldukları “dini bilgi düzeylerine” göre farklılaşmaktadır. Anova analizine göre bu farklılık ($p=0,004$) seviyesinde anlamlıdır. Dini bilgi düzeyini “yeterli” bulan annelerin, “kontrol tutum” ortalamaları (2,7684) yüksek çıkarken; dini bilgisini “kısmen” yeterli bulan annelerde kontrol tutum ortalamaları (2,6200) biraz daha düşmekte ve en son olarak da dini bilgi düzeyini “yeterli bulmayan” annelerin kontrol tutum ortalaması (2,3701) en düşük olarak tabloda yer almaktadır.

Annelerin kontrol tutumlarına yönelik değerlendirmeye çalışılan tablolardan sonra hipotezlerin doğrulanmasıyla ilgili olarak:

- Annelerin, çocuklarının dinî sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarının, annelerin sahip olduğu yaş, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik durum, dinî bilgi düzeyi gibi değişkenlerin yanı sıra, annelerin evin dışında gelir getiren bir işte çalışıp çalışmama durumuna göre de farklılık göstereceği şeklindeki hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır.

2.2. Çocuklara Uygulanan Anketle İlgili Bulgu ve Yorumlar

2.2.1. Çocuk Katılımcıların Demografik Özellikleri

Anne tutum ve davranışlarının ölçülmeye çalışıldığı bir diğer evren de 10-14 yaş aralığındaki çocuklardan oluşmaktadır. İlkokulların 4. sınıflarında ve ortaokulların 5. 6. 7. ve 8. sınıflarında okuyan 955 kişilik örneklem grubuna “basit tesadüfi” yöntemle anket uygulanmıştır. Karaman il merkezindeki bütün ortaokulların hemen hemen hepsi listelenerek, hepsinden en az bir ya da iki sınıfın ankete katılımı sağlanmıştır. Aynı şekilde il merkezindeki ilkokullar da listelenerek; coğrafi, sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda evreni temsil edecek 5 adet ilkokulda “basit tesadüfi” teknikle 4.sınıflardan bir ya da birkaç şubeye anket uygulaması yapılmıştır. Araştırmanın konusu itibarıyla, çocuklarda aranan temel demografik özelliklerden biri olan “annelerinin çalışma durumu” ile ilgili olabildiğince dengeli bir örneklem alınmaya çalışıldı. “Annesi çalışan” çocuklarla “annesi çalışmayan” çocuklar arasında sayı farkının çok açılmaması için bazı okullarda annesi çalışan çocukların, anketlere daha çok katılımı sağlandı. Örneğin 7. sınıflara anket uyguladığımız bir okulda, müsait olan diğer sınıf ve şubelerden annesi çalışanlar da ankete dâhil edildi.

Tablo-115 Çocukların Cinsiyete Göre Dağılımları

	N	%
Kız	501	52,5
Erkek	454	47,5
Toplam	955	100,0

Çocuklara uygulanan ankete %52,5 (501) kız ve % 47,5 (454) erkek olmak üzere toplam 955 kişi geçerli ve ölçülebilir cevaplar vermiş ve sisteme kaydedilmiştir. 966 adet olan anket formlarının 11

adedi eksik, tutarsız, okunmadan, rastgele doldurulması yüzünden değerlendirmeye alınmamıştır. Okullarda çocuklara anket uygulanması bizzat kendimiz tarafından yapıldığı için, anketlerin doldurulması ile ilgili süreçleri de yakından gözlemleme fırsatı bulabildik.

Tablo-116 Çocukların Okul ve Şubelere Göre Dağılımı

OKULLAR	Sınıf/Şube	N	%
Merkez İmam Hatip Ortaokulu	6-A / 6-E	48	5,0
Sabiha Gökçen Ortaokulu	6-B / 8-C	46	4,8
Siyahser Ortaokulu	7-D	19	2,0
Zübeyde Hanım Ortaokulu	5-A	20	2,1
Bekir Sıtkı Erdoğan Ortaokulu	7-C	27	2,8
Anafartalar Ortaokulu.	7-A / 7-C	27	2,8
İstiklal Ortaokulu	5-B / 6-B	54	5,7
Kemal Reis Ortaokulu	5-A / 8-A	32	3,4
İbrahim Bey Ortaokulu	6-A / 6-C	40	4,2
Mümine Hatun Ortaokulu	6-B / 8-A	55	5,8
Bifa Ortaokulu	7-A / 7-B	40	4,2
Yunus Emre Ortaokulu.	6-B / 8-D	48	5,0
100.Yıl Ortaokulu	8-B / 7-A	56	5,9
Makbule Orman Ortaokulu	6-A / 7-B	38	4,0
Alparslan Ortaokulu	6-C / 7-A	36	3,8
Toki Mevlana Ortaokulu	7-A	17	1,8
Özel Başarı Ortaokulu	7-A / 7-C	42	4,4
Cahit Zarifoğlu İmam H.Ortaokulu	6-A / 6-E	59	6,2
Toki Yavuz Selim Ortaokulu	8-A / 8-B	40	4,2
İmaret Ortaokulu	6-B / 7-C	48	5,0
Çavaş İlkokulu	4-A / 4-B	36	3,8
Dr. Sadık Ahmet İlkokulu	4-C	15	1,6
Kale İlkokulu	4-A / 4-B	54	5,7
İbrahim Bey İlkokulu	4-C	37	3,9
Karamanoğlu Mehmet Bey İlkokulu	4-D	21	2,2
Toplam		955	100,0

İl merkezinde yer alan hemen hemen bütün ortaokulları örneklemimize dâhil ederken, ilkokullardan 3 tanesi merkez (Dr. Sadık Ahmet İlkokulu – Kale İlkokulu ve Karamanoğlu Mehmetbey İlkokulu) ve 2 tanesi de çevre (İbrahim Bey İlkokulu ve Çavaş İlkokulu) denilebilecek 5 adet ilkokul örnekleme dâhil edilmiştir. Tablo-105

verilerine göre ilkokuldan 163 öğrenci anketimize katılmıştır. Oran olarak ilkokul %17,1 olurken; ortaokuldan 792 öğrenci %82,9 oranında dağılmaktadır.

Tablo-117 Çocukların Yaş Düzeylerine Göre Dağılımları

Yaş	N	%
10	163	17,1
11	85	8,9
12	305	31,9
13	202	21,2
14	200	20,9
Toplam	955	100,0

Tablo-117'ye bakıldığında ankete katılan çocukların % 17,1'inin 10 yaşında, %8,9'unun 11 yaşında, % 31,9'unun 12, % 21,2'sinin 13 ve % 20,9'unun ise 14 yaşında olduğu görülmektedir. Bu yaş aralıklarından 10 yaş grubu çocuklar, yeni düzenlemeyle geçilen 4+4+4 sisteminin ilk evresi olan ilkokul dönemine ve diğer yaş grupları da ikinci evre olan ortaokul dönemine denk gelmektedir. Örneklemimiz açısından bu yaş aralıkları önem arz etmektedir. Şöyle ki: 10 yaş grubunun altındaki çocuklar sorduğumuz soruları okuma, anlama ve anket tekniğine uygun cevap verme açısından pek elverişli olamamaktadırlar. Üst yaş sınırlarını oluşturan 14 yaşın üstündeki –lise seviyesi- çocuklar, gelişim çağları itibarıyla anne-baba etkisine daha az açık oldukları ergenliğin ilk dönemlerine denk gelmesi ve bu durumun da cevaplarına yansıyabileceği ihtimalinin yüksekliği sebebiyle anketimiz için elverişli görülmemiştir. Daha öncede belirtildiği gibi 14 yaşın üzerindeki çocuklar, ergenliğe geçmekte ya da ergenliğe geçmiş olacağından, birçok soruya ergen psikolojisinin eşlik ettiği, ebeveyn etkisini yadsıyan, isyankâr ve karşıt bir tutumla cevap verebilir. Alt sınır olan 10 yaşın altındaki çocuklarda, her ne kadar objektif cevaplar alabilme ihtimali yüksek olsa da, çocukların okuma yazma becerisi ve anketin mantık örgüsünü anlamaları ve teknik süreçlere intikalleri sıkıntılı olabilmektedir. Gerçekten anket uygulama esnasında yukarı yaş ve sınıflara doğru çıkıldıkça anket yapma ilgi ve motivasyonun azaldığı görülmüş; aşağı sınıflarda daha düşünülerek verilen cevaplar, 8. sınıflarda zaman zaman yap-kurtul psikolojisiyle yapılmış, kimi öğrenciler de hep aynısını işaretleyerek baştan savma şeklinde işaretlemiştir. Tabi bu şekilde olanlardan tespit edebildiğimiz 6 adet anketi değerlendirmeye almadık.

Tablo-118 Çocukların Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

Sınıf	N	%
4	163	17,1
5	84	8,8
6	319	33,4
7	186	19,5
8	203	21,3
Toplam	955	100,0

Tablo-118’de çocuk katılımcıların sınıflara göre dağılımına bakıldığında, 5. sınıflar haricindeki sınıfların dağılım yüzdelerinin birbirine yakın olduğu görülmektedir. Ankete katılan çocukların % 17’sinin 4.sınıf, % 8,8’inin 5.sınıf, % 33,4’ünün 6. Sınıf, % 19,5’inin 7. Sınıf ve % 21,3’ünün de 8. sınıflardan oluştuğu

görülmektedir.

Tablo-119 Çocukların Annelerinin Ev Dışında Gelir Getiren Bir İşte Çalışma Durumlarına Göre Dağılımları

Anne Çalışma Durumu	N	%
Çalışıyor	412	43,1
Çalışmıyor	543	56,9
Toplam	955	100,0

Tablo-119’a bakıldığında çocukların annelerinin %43,1’inin evin dışında gelir getiren bir işte çalıştığı, %56,9’unun da çalışmadığı görülmektedir. Çalışan kadın sayısının Türkiye ortalaması olan %33,7’nin⁸ üzerinde olması, Karaman’da hizmet veren bisküvi fabrikalarının yoğun bir kadın istihdam alanı oluşturmasıyla açıklanabilir. Bunu meslek gruplarının oranlamasında en fazla dilimin “işçi” grubuna ait olmasından da anlayabiliriz. Diğer taraftan oranın yüksek çıkmasında başka bir etken de örneklemin dengeli gitmesi için bazı okullarda, sadece annesi çalışan öğrencilere anket uygulanmasının da etkisi olmuştur denilebilir.

⁸ Burada verilen ortalama, Devlet Personel Başkanlığının verdiği oran olan % 37,1 ile, TÜİK’in vermiş olduğu 2014 yılı toplam işgücüne kadın katılım oranı olan %30,3’ün toplamalarının ortalaması alınarak elde edilmiştir.

Tablo-120 Çocukların Annelerinin Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

Anne meslek grubu	N	%
Memur	82	8,6
İşçi	292	30,6
Esnaf-tüccar	34	3,6
Tarım işçisi	6	,6
Emekli	5	,5
Ev Hanımı	536	56,1
Toplam	955	100,0

Tablo-120'ye bakıldığında “ev hanımı” annelerin oranı %56,1 olurken; “işçi” annelerin oranı %30,6, “memur” annelerin oranı %8,6, “esnaf-tüccar” annelerin oranı da %3,6 olmuştur. “Tarım işçisi” ve “emekli” annelerin oranı ise %1,1 oranında kalmıştır.

Tablo-121 Çocukların Babalarının Çalışma Durumları

Baba çalışma durumu	N	%
Çalışıyor	860	90,1
Çalışmıyor	50	5,2
Emekli	17	1,8
Cevapsız	28	2,9
Toplam	955	100,0

Çocukların babalarının % 90,1 gibi yüksek bir oranda çalıştığı görülürken, % 5,2 oranında babanın çalışmadığı, % 1,8 oranında babanın da emekli olduğu görülmektedir. Baba çalışma oranının yüksekliği, Karaman'ın işsizlik oranı en düşük il (% 4,2) olması gerçeğiyle de örtüşmektedir.

Tablo-122 Çocukların Annelerinin Öğrenim Düzeyi

Anne Öğrenim Durumu	N	%	Türkiye Geneli %
Okur-yazar (İlkokul Mezunu)	359	37,6	45,6
İlköğretim/ortaokul mezunu	303	31,7	15,4
Lise Mezunu	166	17,4	15,0
Üniversite Mezunu (lisans)	90	9,4	11,7
Lisansüstü mezunu	12	1,3	1
Okur yazar değil	4	,4	9,2
Cevapsız	21	2,2	
Toplam	955	100,0	

Annelerin öğrenim düzeyi, kadınların Türkiye geneli ortalamaları (TÜİK, 2016) ⁹ ile karşılaştırdığımızda: %37,6 olan okur-yazar ve ilkokul mezunu oranının, %44,7 olan Türkiye ortalamasının altında olduğu, %31,7 olan “ilköğretim ve ortaokul” mezunu oranının da %15,1 olan Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu söylenebilir. %17,4 olan “lise” mezunu oranı ise % 15,6 olan Türkiye ortalamasının üstünde görülmektedir. % 9,4 olan üniversite mezunu oranı da % 13,1 oranındaki Türkiye ortalamasından düşüktür. Lisansüstü mezununda ise %1,3 lük oranla %1,4 olan Türkiye ortalamasının altındadır.

Tablo-123 Çocukların Babalarının Öğrenim Düzeyi

Babanın öğrenim durumu	N	%	Türkiye Geneli % (TÜİK,2016)
Okur-yazar(ilkokul Mezunu)	237	24,8	27,2
İlköğretim/ortaokul mezunu	282	29,5	23,1
Lise Mezunu	212	22,2	23,5
Üniversite Mezunu (lisans)	164	17,2	17,9
Lisansüstü mezunu	21	2,2	2,0
Okur yazar değil	5	,5	1,8
Cevapsız	34	3,6	1,1
Toplam	955	100,0	

Tablo-123’te “babaların eğitim düzeylerine” baktığımızda okur-yazar ve ilkokul mezunlarının oranının Türkiye ortalaması olan %31,6’dan düşük olduğu, %29,5 olan ilköğretim/ortaokul mezunu oranının ise %23,4 olan Türkiye ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. % 22,2 olan lise mezunu oranı %23,2 olan Türkiye ortalamasının 1 puan altında kalırken, % 17,2 oranında olan üniversite

⁹ TÜİK, İstatistiklerle Kadın, 2016

mezunu oranı 1 puanlık farkla, %16,2 olan Türkiye ortalamasının üstünde yer almaktadır. % 2,2 oranıyla lisansüstü oranı da %1,5 'lik ortalamanın üstünde yer almaktadır. Eğitim oranlarındaki yakınlıklar alınan örneklemin temsil yeteneğinin yüksek olduğunu gösteriyor.

Tablo-124 Çocuk Katılımcıların Birlikte Yaşama Durumu

Kiminle birlikte yaşıyorsunuz?	N	%
Anne-babamla	835	87,4
Annemle	90	9,4
Yatılı yurt-pansiyon	11	1,2
Dedem ve Ninemle	10	1,0
Babamla	6	,6
Cevapsız	3	,3
Toplam	955	100,0

Tablo-124 incelendiğinde en yüksek oranla (%87,4) çocukların anne-babalarıyla beraber yaşadıkları görülüyor. Bu, çocukların dini sosyalleşme kazanımları açısından olumlu ve istendik bir durumdur. Annesiyle beraber yaşayanların oranı %9,4 olurken, yatılı yurt-pansiyonda kalanların oranı %1,2' de, dedesi ve ninesiyle birlikte kalanların oranı % 1'de, babasıyla birlikte yaşayanların oranı da % 0,6 kalmaktadır.

2.2.2. Çocukların Dini Sosyalleşme Kaynakları

Tablo-125 Çocukların Sahip Oldukları Dini Eğitimi Aldıkları Kaynakların Dağılımı

Sahip olduğunuz dini terbiye ve eğitimi en çok nereden aldınız?	N	%
Ailemden	675	70,7
Yaz kurslarından	171	17,9
Okuldaki öğretmenlerimden	54	5,7
Özel kurslardan	28	2,9
Kitaplardan	11	1,2
Başka	5	,5
Cevapsız	11	1,2
Toplam	955	100,0

Çocukların sahip oldukları dini eğitim ve terbiyeyi aldıkları kaynak, dini sosyalleşme konusu açısından önem arz etmektedir. Çünkü bilgi sahibi olunan kaynakların durumu ve sıralaması gelenekselden moderne, kırsaldan kentsele şeklindeki geçiş skalasında bir anlam ifade etmektedir. Tablo-125 incelendiği zaman çocukların dini eğitim ve terbiyelerinde ailelerini % 70,7’lik bir oranla temel kaynak göstermeleri, Karaman’ın geleneksel, muhafazakâr yapısını hala koruduğunun bir göstergesi olarak okunabilir. Yaz kurslarının, yani camilerin % 17,9 oranıyla ikinci sırada yer alması ile okuldaki öğretmenlerin (formel din eğitiminin) 3. sırada yer alması bahsi geçen durumu desteklemektedir.

Tablo-126 Çocukların Dini Eğitim ve Terbiyelerinde En Fazla Emeği Bulunan Kişilerin Dağılımı

Dini Eğitim ve terbiyenizde üzerinizde en fazla emeği bulunan kimdir?	N	%
Annem	624	65,3
Babam	145	15,2
Camimizin Hocası	65	6,8
Öğretmenim	46	4,8
Büyükannem	35	3,7
Büyükbabam	15	1,6
Kuran Kursu Hocası	15	1,6
Cevapsız	10	1,0
Toplam	955	100,0

Tablo-126 incelendiğinde Tablo-125’te kurumsal olarak açıklanmaya çalışılan dini sosyalleşmede kaynak sıralaması, burada kişi sıralaması olarak yer almaktadır. Oranlarda annenin % 65,3 ile ilk başta yer alması, babanın % 15,1 ile 2. sırada yer alması, Cami hocasının da % 6,8 oranıyla 3. sırada yer alması, Karaman’ın din eğitiminde “aileyi” önceleyen geleneksel bir yapıda olduğunu gösteriyor. Benzer şekilde annelerin cevaplarında da sıralama “anne” “anne-baba” “baba” ve “din kültürü öğretmenleri” şeklinde sıralanmıştır.

Tablo-127 Çocukların Dini Eğitimlerinde En Fazla Emeği Geçen Kişi Tercihleri

Anne Çalışma Durumu	Dini Eğitim ve terbiyenizde üzerinizde en fazla emeği bulunan kimdir?									Total
		Cevapsız	Annem	Babam	Büyükanem	Büyükbabam	Öğretmenim	Camimizin Hocası	Kuran Kursu Hocası	
Annesi Çalışan	N	3	263	58	20	8	20	34	6	412
	%	0,7%	63,8%	14,1%	4,9%	1,9%	4,9%	8,3%	1,5%	100,0%
Annesi Çalışmayan	N	7	361	87	15	7	26	31	9	543
	%	1,3%	66,5%	16,0%	2,8%	1,3%	4,8%	5,7%	1,7%	100,0%
Total	N	10	624	145	35	15	46	65	15	955
	%	1,0%	65,3%	15,2%	3,7%	1,6%	4,8%	6,8%	1,6%	100,0%

Tablo-127’teki oranlara bakıldığında annesi çalışan çocuklarla, annesi çalışmayan çocukların dini eğitim ve terbiyelerinde en fazla emeği geçen kişi sıralamalarında önemli bir fark görünmemektedir. Yapılan T-testi sonucunda da fark ($p= 0,147$) seviyesinde anlamlı bulunmamıştır.

2.2.3. Çocukların Meslek Seçim Kriterleri

Çocukların meslek seçimine yönelik bulguları, daha önce de birçok karşılaştırma ve değerlendirme yaptığımız, “Başbakanlık Aile Araştırmalar Kurumu” tarafından yaptırılan “Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması”nda geçen “annenin çocuğu için meslek tercihi” bölümündeki bulgu ve yorumlarla karşılaştırmak suretiyle yaşanan değişim ve dönüşümün yönü konusunda bir bilgi elde edilmeye çalışıldı. İlgili çalışmada annelerin sahip olduğu “çocuk sayısı, yaş düzeyi, annenin çalışması ve eğitim düzeyi gibi demografik özelliklerin, çocukları için meslek tercihlerine etkide bulunduğu belirtilmektedir. Örneğin annenin eğitim düzeyi ile ilgili olarak “Diğer serbest meslekler(Doktorluk/eczacılık/dişçilik), annenin eğitim düzeyi arttıkça daha çok tercih edilmekte (hiç okumamış % 6,2; üniversite mezunu % 14,6), ebelik/hemşirelik seçme yüzdesi ise annenin eğitim düzeyi arttıkça azalmaktadır (eğitimsiz anne % 6,2; ilkokul mezunu % 3,3; üniversite mezunu % 0). Elde edilen veriler ebe/hemşirelik, polislik, imamlık/hafızlık gibi orta düzeyde eğitim gerektiren mesleklerin özellikle eğitimsiz anneler tarafından tercih edildiğini göstermektedir. Bu

mesleklerin genel konumu, doktorluk, mühendislik gibi serbest mesleklerden daha düşük olduğundan, eğitimsiz annelerin geldiği kesim için daha "gerçekçi" tercihler olabilirler”(BAAK, 1995: 122) şeklinde bulgu ve yorumlar yer almaktadır. Biz de çocukların meslek seçim kriterlerinde annelerinin sahip olduğu benzer demografik özelliklere dayanarak bir farklılaşma olup olmadığını gözlemlemeye çalışacağız.

Tablo-128 Çocukların Meslek Seçimlerine Etki Eden Kriterlerin Dağılımı

Gelecekte çalışmayı istediğiniz mesleğin nasıl olmasını istersiniz?	N	%
İnsanlara yararlı olabileceğim bir meslek olmasını	413	43,2
Çoluk- çocuğumla mutlu olabileceğim bir meslek olmasını	247	25,9
Çok para getiren bir iş olmasını	178	18,6
Çok şöhretli ve popüler bir meslek olmasını	78	8,2
Cevapsız	39	4,1
Toplam	955	100,0

Çocukların meslek seçimlerine etki eden temel kriterlerden hareketle yoklamak istediğimiz durum, ailelerdeki demografik özelliklerin çocuklara ne denli yansıyabileceğini görebilmektir. “Çok para getiren ve çok şöhretli” seçeneklerinin toplamı % 26.8 gibi bir oranda çıkması çocukların zihninde maddiyatı önceleme anlamında bir kırılmanın olduğu şeklinde okunabilir. Çocukların birçok şeyin kıymetini etiketleri üzerinden değerlendirmeye başlamaları da maalesef bu kırılmaların bir tezahürü olabilir. Ortaokul ve lise düzeyindeki gençlerle olan birebir görüşmelerimizde, mesleğimizi merak eden çocukların 2. sordukları soru “çok kazandırıyor mu” şeklinde olabilmektedir. Kendilerine meslek seçiminde yol göstermeye çalıştığımız gençlerden de öncelikli olarak “ çok para kazandırıyor mu” şeklinde soruların gelmesi, bütün toplum yapısı olarak geçirdiğimiz zihinsel dönüşümün bir yansıması olarak okunabilir. Örnek olması açısından başka bir gözlemimiz de 2006 yılında, Kars il merkezindeki öğretmenliğimiz esnasında 7.sınıftaki bir erkek öğrencimizin, seçeceği mesleğin “kadın doğum uzmanlığı” olduğunu duyunca, sebebini sormuş; “acayip para kazandırıyor hocam” cevabıyla

karşılaştığımız. Demek ki çocukların bulunduğu ortamlarda bu ve benzeri diyaloglar geçiyor ki, çocuk bu yönde bir tercihte bulunuyor. “İnsanlara yararlı olabileceğim” seçeneğinin % 43,2 oranında en fazla olarak işaretlenmesi de manevi anlamda hala bazı değerlerin ayakta tutuluyor olduğu şeklinde iyimser bir yoruma götürebilir. Ancak bu yorumların sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi, bu tür soru ve anketlerin en az 5’er ya 10’ar yıllık periyotlarla tekrar yapılabilmesine bağlıdır. Farklı periyotlarda çıkan sonuçları karşılaştırmak suretiyle değişimin yönü hakkında daha sağlıklı yorumlar yapılabilir. Aşağıda Tablo-129’da çocukların annelerinin “çalışıp çalışmama” durumlarına göre verdikleri cevaplar yorumlanmaya çalışılacaktır.

Tablo-129 Çocukların Meslek Seçim Kriterleri (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Gelecekte çalışmayı istediğiniz mesleğin nasıl olmasını istersiniz?						Toplam
		Cevapsız	Çok para getiren bir iş olmasını	Çok şöhretli ve popüler bir meslek olmasını	İnsanlara yararlı olabileceğim bir meslek olmasını	Çocuk-çocuğumla mutlu olabileceğim bir meslek olmasını	
Annesi Çalışan	N	15	85	31	175	106	412
	%	3,6%	20,6%	7,5%	42,5%	25,7%	100,0%
Annesi Çalışmayan	N	24	93	47	238	141	543
	%	4,4%	17,1%	8,7%	43,8%	26,0%	100,0%
Toplam	N	39	178	78	413	247	955
	%	4,1%	18,6%	8,2%	43,2%	25,9%	100,0%

$p = 0,669$ $p > 0,05$

Tablo-129 incelendiğinde “annesi çalışan” çocuklarla “annesi çalışmayan” çocukların meslek seçim kriterleri arasında oransal olarak ciddi bir fark görülmemektedir. Fakat “çok para getiren bir iş” seçeneğindeki farklılık dikkatlerden kaçmamaktadır. “Annesi çalışan” çocuklar % 20,6 oranında “çok para getiren bir iş” kriterini tercih ederken; bu oran “annesi çalışmayan” çocuklarda 3,5 puanlık bir azalmayla %17,1’e düşmektedir. Oranlar arasındaki fark ($p=0,669$) seviyesinde anlamlı bulunmamakla birlikte; parasal hedeflerin öne çıkmaya başlaması, sekülerleşme yönünde bir temayülün varlığı olarak okunmaya müsait görünse de, dönemsel karşılaştırmalar yapılmadan varılacak bir yargı erken olacaktır.

Tablo-130 Çocukların Annelerinin Öğrenim Durumlarına Göre Meslek Seçim Kriterleri (Ki-kare)

Anne öğrenim durumu	Gelecekte çalışmayı istediğiniz mesleğin nasıl olmasını istersiniz?						Toplam
		Cevapsız	Çok para getiren bir iş olmasını	Çok şöhretli ve popüler bir meslek olmasını	İnsanlara yararlı olabileceğim bir meslek olmasını	Çoluk-çocuğumla mutlu olabileceğim bir meslek olmasını	
Cevapsız	N	3	2	0	8	8	21
	%	14,3%	9,5%	0,0%	38,1%	38,1%	100,0%
İlkokul Mezunu	N	28	123	49	304	162	666
	%	4,2%	18,5%	7,4%	45,6%	24,3%	100,0%
Lise Mezunu	N	4	39	19	64	40	166
	%	2,4%	23,5%	11,4%	38,6%	24,1%	100,0%
Üniversite Mezunu	N	4	14	10	37	37	102
	%	3,9%	13,7%	9,8%	36,3%	36,3%	100,0%
Toplam	N	39	178	78	413	247	955
	%	4,1%	18,6%	8,2%	43,2%	25,9%	100,0%

$p = 0,015$ $p < 0,05$

Çocukların meslek seçim kriterleri ile annelerinin “öğrenim durumları arasındaki” ilişkiye bakıldığında, yapılan Ki-kare analiz sonuçlarına göre “annelerin öğrenim” durumlarına göre ortaya çıkan oranlar arasındaki fark ($p=0,015$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. “Çok para getiren bir iş olmasını” isteyen çocukların “anne öğrenim” durumlarına göre oran dağılımına bakıldığında, annesi “ilkokul mezunu” olanların oranı % 18,5 olurken, annesi “lise mezunu” olanların oranı %23,5, annesi “üniversite mezunu” olan çocukların oranı ise %13,7 olarak çıkmıştır. Bu kriterde en fazla oranın, annesi “lise mezunu” olan çocuklarda olduğu görülmektedir. “İnsanlara yararlı olabileceğim bir meslek olması” diyen çocukların oran dağılımına bakıldığında ise, en fazla oranın %45,6 ile annesi “ilkokul mezunu” olan çocuklarda olduğu görülürken; bu oranı %38,6 ile annesi “lise mezunu” olan çocuklar takip etmekte, son olarak da bu seçenekte en az oran olarak, %36,3 ile annesi “üniversite mezunu” olan çocukların olduğu görülmektedir.

Tablo-131 Çocukların Aile Gelir Düzeylerine Göre Meslek Seçim Kriterleri (Ki-kare)

Aile Gelir Düzeyi	Gelecekte çalışmayı istediğiniz mesleğin nasıl olmasını istersiniz?						Toplam
	Cevapsız	Çok para getiren bir iş olmasını	Çok şöhretli ve popüler bir meslek olmasını	İnsanlara yararlı olabileceğim bir meslek olmasını	Çoluk-çocuğumla mutlu olabileceğim bir meslek olmasını		
Cevapsız	N	2	1	3	11	6	23
	%	8,7%	4,3%	13,0%	47,8%	26,1%	100,0%
1300 TL'den az	N	8	33	10	66	48	165
	%	4,8%	20,0%	6,1%	40,0%	29,1%	100,0%
1301-2000 TL	N	11	67	30	158	80	346
	%	3,2%	19,4%	8,7%	45,7%	23,1%	100,0%
2001-4000 TL	N	13	49	20	141	82	305
	%	4,3%	16,1%	6,6%	46,2%	26,9%	100,0%
4001-7000 TL	N	4	22	9	26	22	83
	%	4,8%	26,5%	10,8%	31,3%	26,5%	100,0%
7001 TL ve üzeri	N	1	6	6	11	9	33
	%	3,0%	18,2%	18,2%	33,3%	27,3%	100,0%
Toplam	N	39	178	78	413	247	955
	%	4,1%	18,6%	8,2%	43,2%	25,9%	100,0%

p= 0,274 p >0, 05

Çocukların “aile gelir düzeylerine” göre elde edilen ki-kare analiz sonuçlarına bakıldığında, her ne kadar anlamlılık seviyesinde bulunmasa da oranlar arasındaki farklar dikkatleri çekmektedir. Bu duruma göre “çok para getiren bir iş” seçeneği ile “çok şöhretli ve popüler bir meslek” seçeneklerini tercih eden “1300 TL'den az” gelir düzeyindeki çocukların toplam oranı, %26,1, “1301-2000 TL” gelir düzeyindeki çocukların oranı %28,1, “2001-4000 TL” gelir düzeyindeki çocukların oranı %22,7, “4001-7000 TL” gelir düzeyindeki çocukların oranı %37,3 olurken; en üst gelir düzeyi olan “7001 TL ve üzerindeki” çocukların oranı %36,4 olarak çıkmıştır. “Çok para getiren bir iş” seçeneği ile “çok şöhretli ve popüler bir meslek” seçeneğini seçen çocukların en yüksek oranla, “4001-7000 TL” ile “7001 TL ve üzeri” gelir düzeyindeki çocuklara ait olması, “demografik özelliklerin çocukları etkileyebileceği” şeklindeki tespitimizi doğrularken; “Ailede Çocuk Eğitimi Araştırmasında” geçen “Çocukları için meslek tercihi yapan anneler, içinde bulundukları sosyo-ekonomik koşullara uygun tercihlerde bulunmaktadır” (BAAK, 1995: 123) şeklindeki tespitlerle de

örtüşmektedir. Yani anneleri etkileyen sosyo-ekonomik göstergeler, çocukları da etkileyebilmektedir.

2.2.4. Çocuklar Açısından Annelerinin Kendilerine Ayırdığı Zaman

Tablo-132 Çocukların Annelerinin Kendilerine Ayırdıkları Zamanı Yeterli Bulma Durumu

Annelerinize size ayırdığı zamanı yeterli buluyor musunuz?	N	%
Evet	738	77,3
Kısmen	213	22,3
Hayır	-	-
Cevapsız	4	,4
Toplam	955	100,0

Tablo-132 incelendiğinde çocukların % 77,3'ü annelerinin kendilerine ayırdığı zamanı yeterli bulurken; % 22,3'ü de annelerinin kendilerine ayırdıkları zamanın kısmen yeterli olduğunu ifade etmişler.

Tablo-133 AÇD'ye Göre Çocukların Zamanı Yeterli Bulma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Annelerinize size ayırdığı zamanı yeterli buluyor musunuz?			Toplam	
	Cevapsız	Kısmen	Evet		
Annesi Çalışan	N	1	127	284	412
	%	0,2%	30,8%	68,9%	100,0%
Annesi Çalışmayan	N	3	86	454	543
	%	0,6%	15,8%	83,6%	100,0%
Toplam	N	4	213	738	955
	%	0,4%	22,3%	77,3%	100,0%

p= 0,000 p < 0, 05

Tablo-133'de annelerin çalışıp çalışmama durumlarına göre, çocukların kendilerine ayrılan zamanı yeterli bulup-bulmama durumları karşılaştırıldığında, çalışan anne ve çalışmayan anne farkının bariz olduğu ortaya çıkmaktadır. ki-kare analizine göre fark (p=0,000) seviyesinde anlamlıdır. “Annesi çalışmayan” çocuklarda “evet” yeterli buluyoruz oranı % 84,1 iken, “annesini çalışan” çocuklarda bu oran % 69,1'e düşmektedir. Aynı şekilde ayrılan zamanı “kısmen” yeterli bulanların oranı “annesini çalışanlarda” % 30,9 iken, “annesini çalışmayanlarda” yarı-yarıya düşerek bu oran % 15,9'a düşmektedir. “Hayır” seçeneği hiç işaretlenmediği için tabloda yer almamıştır.

Tablo-134 AÇD'ye Göre Çocukların Annelerinin Ayırdığı Zamanı Yeterli Bulma Ortalamaları (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Annesi Çalışan	412	2,6845	,48072	,02368
Annesi Çalışmayan	543	2,8250	,42169	,01810

p= 0,000 p < 0, 05

Yapılan T-testi sonuçlarında da çocukların kendilerine ayrılan zamanı yeterli bulma konusunda, “annesi çalışan” çocuklarla, “annesi çalışmayan” çocuklar arasındaki fark ($p=0,000$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Ortalamalara bakıldığında, (2,8250) ortalamasıyla “annesi çalışmayan” çocukların, annelerinin kendilerine ayırdıkları zamanı daha çok yeterli buldukları görülüyor.

Annelerin çocuklarına zaman ayırma meselesi her açıdan çok büyük önem arz etmektedir. Gerek çocuğun psikolojik gelişimi açısından olsun, gerekse de çocukların dini sosyalleşme kazanımlarının kalıcı bir şekilde içselleştirilmesi açısından olsun, çocukla geçirilen zaman çok önemlidir. Kadınlar da erkeklerle eşdeğer bir şekilde iş gücü piyasasına çekildikçe, zaman kısıtlaması ile karşılaşılır. Bu zaman kısıtlılığı aile için, özellikle de çocuklar için önemli sonuçlar ortaya koyar. Türkiye için henüz büyük kentler dışında geçerli olmamakla birlikte, Batıda doğum oranları tarihe geçecek şekilde düşmüştür. En temel insani işlevlerden bir olan üreme bile benlik-Pazar (ego-market) toplumu tarafından kuşatılmıştır. Çiftler, ebeveyn olmanın kaçınılmaz “fedakarlık”larına – zaman kaybı, gelir düşüşü, artan baskı gibi- gönülsüz yaklaşmaktadırlar. Özellikle kentlerde aileler çocuklarıyla artık çok daha az zaman geçirmekteler (Hablemitoğlu, 2010: 343)

2.2.5. Çocuklar Açısından Annelerinin Verdiği Dini Eğitim Durumu

Tablo-135 Çocukların Annelerinin Verdiği Din Eğitimi Yeterli Bulma Oranları

Annenizin size verdiği dini eğitimi yeterli buluyor musunuz?	N	%
Evet	872	91,3
Kısmen	77	8,1
Hayır	-	-
Cevapsız	6	,6
Toplam	955	100,0

Tablo-135'e göre çocukların %91,3'ü annelerinin kendilerine vermiş olduğu din eğitiminin yeterli olduğunu düşünürken, % 8,1'i de kısmen yeterli olduğunu düşünmektedir.

Tablo-136 Çocukların Annelerinin Verdiği Dini Eğitimi Yeterli Bulma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Annenizin size verdiği dini eğitimi yeterli buluyor musunuz?				Toplam
	Cevapsız	Kısmen	Evet		
Annesi Çalışan	N	3	49	360	412
	%	0,7%	11,9%	87,4%	100,0%
Annesi Çalışmayan	N	3	28	512	543
	%	0,6%	5,2%	94,3%	100,0%
Toplam	N	6	77	872	955
	%	0,6%	8,1%	91,3%	100,0%

$p = 0,001$ $p < 0,05$

Tablo-136'ya göre “annesi çalışan” çocukların % 87,4'ü “annelerinin verdiği dini eğitimi yeterli” bulurken, % 11,9'u da “kısmen” yeterli bulduğunu ifade etmektedir. Annesi çalışmayanların oranlarına baktığımızda, verilen dini eğitimi “yeterli” bulma oranı % 94,3 çıkarken, “kısmen” diyenlerin oranı da % 5,2'ye düşmektedir. Tablo 136'da “annesi çalışan” çocuklarla “annesi çalışmayan” çocukların “anneleri tarafından verilen dini eğitimi yeterli bulma” oranları arasındaki farkın ($p=0,001$) seviyesinde anlamlı olduğu görülmüştür.

Tablo-137 Çocukların Verilen Dini Eğitimi Yeterli Bulma Ortalamaları (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Annesi Çalışan	412	2,8592	,40626	,02002
Annesi Çalışmayan	543	2,9319	,31117	,01335

$p = 0,002$ $p < 0,05$

Tablo-137’de “annesi çalışmayan” çocukların annelerinin verdiği dini eğitimi “yeterli” bulma ortalamalarının (2,8592) ile daha yüksek olduğunu, “annesi çalışanların” kendilerine verilen dini eğitimi “yeterli” bulma ortalamalarının da (2,8592) ile daha düşük olduğu görülmektedir. Yapılan T-testi sonucuna göre ortalamalar arasındaki bu fark ($p = 0,002$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

2.2.6. Çocuklar Açısından Annelerinin Kendilerine Gösterdiği “İlgi ve Sevginin Yeterliliği” Durumu

Tablo-138 Annelerinin Kendilerine Gösterdiği İlgi ve Sevgiyi Yeterli Bulma Oranları

Size göre annenizin size gösterdiği ilgi ve sevgi yeterli midir?	N	%
Evet	847	88,7
Kısmen	101	10,6
Hayır	-	-
Cevapsız	7	,7
Toplam	955	100,0

Tablo-138 incelendiğinde annesinin gösterdiği sevgi ve ilgiyi “yeterli” bulanların oranı % 88,7 olurken, “kısmen” yeterli bulanların oranı % 10,6 olarak belirmiştir.

Tablo-139 Çocukların Gösterilen “Sevgi ve İlgiyi Yeterli Bulma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Size göre annenizin size gösterdiği ilgi ve sevgi yeterli midir?				Toplam
	Cevapsız	kısmen	evet		
Annesi Çalışan	N	3	46	363	412
	%	0,7%	11,2%	88,1%	100,0%
Annesi Çalışmayan	N	4	55	484	543
	%	0,7%	10,1%	89,1%	100,0%
Toplam	N	7	101	847	955
	%	0,7%	10,6%	88,7%	100,0%

$p = 0,875$ $p > 0,05$

Tablo-139’e göre “annesi çalışan” çocukların %88,1’i kendilerine anneleri tarafından gösterilen “ilgi ve sevgiyi yeterli” bulurken, % 11,2’si kısmen yeterli bulmuş; “annesi çalışmayan” çocukların ise %89,1’ “yeterli” bulurken, %10,1’si “kısmen” yeterli bulunduğunu ifade etmiştir. Bu duruma göre, annesi çalışan çocuklarla, annesi çalışmayan çocukların anneleri tarafından kendilerine gösterilen sevgi ve ilgiyi yeterli bulma oranları arasındaki % 1’lik fark, yapılan T-testi sonuçlarında ($p = 0,875$) anlamlı bulunmamıştır.

Tablo-140 Çocukların Anneleri Tarafından Gösterilen İlgi ve Sevgi Ortalamaları (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Annesi Çalışan	412	2,8665	,39969	,01969
Annesi Çalışmayan	543	2,8766	,39070	,01677

$p = 0,695$ $p > 0,05$

Tablo-140’taki ortalamalara bakıldığında da çocuklara açısından “annelerinin kendilerine gösterdiği ilgi ve sevgi” ortalamaları arasında ($p = 0,695$) anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir

2.2.7. Çocuklar Açısından Dini Öğrenme ve Yaşamada Annelerinin Örnek Olma Durumu

Tablo-141 Çocuklar Açısından Annelerin Dini Öğrenme ve Yaşamada Örneklik Oranları

Dini öğrenme ve yaşamanızda annenizin size yeterli düzeyde örnek olduğunu düşünüyor musunuz?	N	%
Evet	837	87,6
Kısmen	84	8,8
Hayır	-	-
Cevapsız	34	3,6
Toplam	955	100,0

Tablo-141'e göre çocukların % 87,6'sı dini öğrenmede ve yaşamada annelerinin kendilerine yaptığı örnekliğin yeterli seviyede olduğunu düşünürken; çocukların % 8,8'i bu örnekliğin kısmen yeterli olduğunu düşünmektedir.

Tablo-142 Dini Öğrenme ve Yaşamada Çocukların Anne Örnekliğini Yeterli Bulma Oranları (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Dini öğrenme ve yaşamanızda annenizin size yeterli düzeyde örnek olduğunu düşünüyor musunuz?				Toplam
	Cevapsız	Kısmen	Evet		
Annesi Çalışan	N	15	44	353	412
	%	3,6%	10,7%	85,7%	100,0%
Annesi Çalışmayan	N	19	40	484	543
	%	3,5%	7,4%	89,1%	100,0%
Toplam	N	34	84	837	955
	%	3,6%	8,8%	87,6%	100,0%

$p = 0,196$ $p > 0,05$

Tablo- 142'deki karşılaştırmaya bakılırsa “annesinin dini öğrenme ve yaşamadaki örnekliğini” “yeterli” bulma oranı, “annesi çalışmayanlarda” % 89,1 oranı ile daha yüksekken, “annesi çalışanlarda” bu oran % 85,7'de kalmaktadır. Aynı şekilde “kısmen” yeterli bulma oranları da “annesi çalışmayanlarda” % 7,4 oranıyla daha düşük çıkarken, “annesi çalışanlarda” “kısmen” yeterli bulama oranı % 10,7 ile daha fazla çıkmaktadır. Aradaki fark anlamlılık seviyesinde ($p=0,196$) bulunmamıştır.

Tablo-143 Çocuklara Göre Annelerinin Dini Öğrenme ve Yaşamada Örneklik Ortalamaları (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Annesi Çalışan	412	2,7840	,62349	,03072
Annesi Çalışmayan	543	2,8214	,59777	,02565

$p = 0,348$ $p > 0,05$

Tablo-143'teki T-testi ortalamalarına bakıldığında, “annesi çalışan” ile “annesi çalışmayan” çocuklardan elde edilen “annelerinin örneklik ortalamaları arasında anlamlı ($p = 0,348$) bir farkın olmadığı görülmektedir.

Tablo-144 Çocuklara Göre Annelerinin Kendilerine Ayırdığı Zaman, Verdiği Dini Eğitim, Gösterdiği İlgi, Sevgi ve Örnekliğin Genel Ortalamaları (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Annesi Çalışan	412	2,7985	,27861	,01373
Annesi Çalışmayan	543	2,8637	,24783	,01064

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-144'te yukarıda farklı bölümler halinde yorumlanmaya çalışılan, “annelerin çocuklarına ayırdığı zaman”, “verdiği dini eğitim”, “gösterdiği ilgi ve sevgi” ile “dini öğrenme ve yaşamada gösterdiği örneklik” düzeylerinin hepsinin genel ortalaması alınarak T-testine tabi tutulmuş ve “annesi çalışmayan” çocukların toplam ortalamalarının, “annesi çalışan” çocukların toplam ortalamasından yüksek çıktığı görülmüştür. Ortalamalar arasındaki fark, anlamlı bulunmuştur. Çıkan sonuca göre:

- “Çalışan annelerin yaşamış olduğu yoğunluk ve stresin, çocuklarının dinî sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarına yansıyacaktır.” şeklindeki 3. temel hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır.

2.2.8. Çocukların “Dini Sosyalleşme Kazanımlarıyla” İlgili Bulgu ve Yorumlar

Tablo-145 Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanımlarının Karşılaştırılması (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Annesi Çalışan	412	3,0667	,43308	,02134
Annesi Çalışmayan	543	3,1201	,44847	,01925

$p = 0,064$ $p > 0,05$

Tablo-145’ten elde edilen verilere göre, çocukların sahip olduğu dini sosyalleşme kazanımlarıyla, annelerinin ev dışında çalışma durumları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını test etmek için yapılan T-testi analiz sonucunda, “annesi çalışmayan” çocukların dini sosyalleşme kazanımlarının genel ortalamasının (3,1201), “anneleri çalışan” çocukların dini sosyalleşme kazanımlarının genel ortalamasından (3,0671) daha yüksek olduğunu görülmekle birlikte, significant değerinin ($p=0,064$) alfa değerinden (0,050) büyük olmasından dolayı aralarındaki fark, anlamlı bulunmamıştır.

Diğer taraftan, bütün sosyalleşme kazanımları içerisinde “dini içeriğe sahip” olan sosyalleşme kazanımları ile “genel vatandaşlık ve görgü kuralları içeriğine sahip” olan sosyalleşme kazanımlarının da ayrı ayrı ortalamaları alınarak, T-testi analizine tabi tutulmuş ve her iki içerikteki kazanım ortalamalarının, çocuklarının annelerinin sahip olduğu demografik özelliklere göre nasıl farklılaştıkları gözlenmeye çalışılmıştır.

Tablo-146 Çocukların Dini İçerikli Sosyalleşme Kazanımlarının Karşılaştırılması (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Annesi Çalışan	412	2,8535	,53750	,02648
Annesi Çalışmayan	543	2,9495	,53463	,02294

$p = 0,006$ $p < 0,05$

Tablo-146’da çocukların sosyalleşme kazanımları içerisinde (dua etme, sure ve Kur’an okuma, salavat getirme, camiye gitme, dini mekân ve programlara katılma vb.)

dini etkinlikleri içeren kazanımların ortalamasına bakıldığında, “annesi çalışmayan” çocukların ortalamasının (2,9495), “annesi çalışan” çocukların ortalamasından (2,8535) daha yüksek olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki fark ($p= 0,006$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo-147 Çocukların Genel Sosyalleşme Kazanımlarının Karşılaştırılması (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Annesi Çalışan	412	3,2799	,43149	,02126
Annesi Çalışmayan	543	3,2908	,45840	,01967

$p= 0,709$ $p > 0, 05$

Tablo-147 incelendiğinde, çocukların “genel vatandaşlık ve görgü kuralları” bağlamındaki (ekmeğe hürmet, yaşlı ve büyüklere saygı, izin isteme, yardım etme, misafirlerle ilgilenme vb. gibi) kazanım ortalamaları, birbirlerine çok yakın çıkmıştır. “Annesi çalışmayan” çocukların ortalaması (3,2908), çıkarken “annesi çalışan” çocukların ortalaması (3,2799) şeklinde çıkmıştır. Annesi çalışmayan çocukların ortalaması çok az yüksek çıksa da, ortalamalar arasındaki fark ($p= 0,709$) seviyesinde çıktığı için anlamlı bulunmamıştır.

Aşağıda Tablo-148’de çocuklardan elde edilen “sosyalleşme kazanımlarının” her birinin ortalaması ile annelerinin çalışma durumları arasındaki ilişki test edilmiş; kazanımlarının ortalamalarına göre, annesi çalışan ile annesi çalışmayan çocukların ortalamaları arasındaki farkın “anlamlılık” seviyelerine bakılmıştır.

Tablo 148 AÇD'ye Göre Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanım Ortalamalarının Maddeler Halinde Karşılaştırılması (T-testi)

Dini Sosyalleşme Kazanım Maddeleri	Anne çalışma durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Sokakta karşılaştığım kimselere “Selamün Aleyküm” diyerek selam veririm.	Çalışan	412	2,7306	,93992	,04631
	Çalışmayan	543	2,7219	,96336	,04134
Evimize gelen misafirlere hoş geldiniz derim.	Çalışan	412	3,8010	,53053	,02614
	Çalışmayan	543	3,7551	,62898	,02699
Yemekten sonra “yemek duası” yaparım.	Çalışan	412	2,4660	1,01392	,04995
	Çalışmayan	543	2,4733	1,00677	,04320
Büyüklerimin yanında nasıl rahat edersem öyle otururum.	Çalışan	412	3,1578	1,16805	,05755
	Çalışmayan	543	3,2192	1,13232	,04859
Yerde gördüğüm ekmek parçası veya kırıntısını mümkünse ayakaltından alır kaldırıyorum.	Çalışan	412	3,6092	,73839	,03638
	Çalışmayan	543	3,5249	,87967	,03775
Bilgisayarda oynayacağım oyun geç yüklendiğinde ve geç açıldığında çok sinirlenirim.	Çalışan	412	2,6262	1,20667	,05945
	Çalışmayan	543	2,5912	1,18044	,05066
Hayırlı her işe başlamadan önce “Besmele” çekerim.	Çalışan	412	3,4660	,74567	,03674
	Çalışmayan	543	3,4273	,79072	,03393
Yaşlı kimselerin ellerini öperim.	Çalışan	412	3,6748	,68778	,03388
	Çalışmayan	543	3,6427	,77160	,03311
Başkasına ait bir eve ya da odaya girerken kapıyı çalarak izin isterim.	Çalışan	412	3,5340	,79310	,03907
	Çalışmayan	543	3,5157	,81456	,03496
Yolculuk esnasında dua ve sureler okurum.	Çalışan	412	2,8859	1,06211	,05233
	Çalışmayan	543	3,0221	1,01441	,04353
Teravih namazlarına giderim.	Çalışan	412	2,7500	1,07079	,05275
	Çalışmayan	543	2,8600	1,05684	,04535
<i>*Düzenli olarak Kur'an okurum.</i>	Çalışan	412	2,3908	1,01340	,04993
	Çalışmayan	543	2,5635	,99589	,04274
Vakit namazlarında mümkün olduğunca camiye giderim.	Çalışan	412	2,1942	1,13179	,05576
	Çalışmayan	543	2,2873	1,14710	,04923
<i>*Arife ve bayram günlerinde ailemle birlikte mezarlık ziyaretine giderim.</i>	Çalışan	412	3,1893	1,08880	,05364
	Çalışmayan	543	3,3499	,96385	,04136
Ramazan'da oruç tutsam da tutmasam da sahura kalkarım.	Çalışan	412	3,2646	1,00384	,04946
	Çalışmayan	542	3,1808	1,01766	,04371

1-Kesinlikle Katılmıyorum 2-Katılmıyorum 3-Katılıyorum 4- Kesinlikle Katılıyorum

* Yapılan T-testine göre ortalamalar arası farkın anlamlı olduğu kazanımlar *italik*, ortalamalar ise **kalin** yazılarak gösterilmiştir. *Dolgulu yerler*, “annesi çalışan” çocukların ortalamasının yüksek olduğu kazanımları, *dolguşuz yerler* ise “annesi çalışmayan” çocukların ortalamasının yüksek olduğu kazanımları göstermektedir.

Tablo-148 (Devam) - 2

AÇD'ye Göre Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanım Ortalamalarının Maddeler Halinde Karşılaştırılması (T-testi)

Dini Sosyalleşme Kazanım Maddeleri	Anne çalışma durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
<i>* Nazar değmesine karşı sure ve dualar okurum.</i>	Çalışan	412	2,7233	1,13607	,05597
	Çalışmayan	543	2,9079	1,11464	,04783
<i>*Hac ve Umreden dönenleri ailemle birlikte ziyaret ederim.</i>	Çalışan	412	2,9951	1,14835	,05658
	Çalışmayan	543	3,2670	1,00761	,04324
Hasta arkadaşlarımı ziyaret ederim.	Çalışan	412	3,0024	1,03350	,05092
	Çalışmayan	543	3,0847	,96441	,04139
Bayram yemeklerini aile büyüklerimizin evinde birlikte yeriz.	Çalışan	412	3,5558	,77635	,03825
	Çalışmayan	543	3,6133	,78358	,03363
Kardeşim benden habersiz kanal değiştirirse ona çok kızarım.	Çalışan	412	2,7597	1,19733	,05899
	Çalışmayan	543	2,8232	2,13520	,09163
Dişlerimi fırçalarken çesmeyi açık bırakmamaya özen gösteririm.	Çalışan	412	3,4345	,91384	,04502
	Çalışmayan	543	3,5009	,89664	,03848
Ailecek gerçekleştirilen akraba ve komşu ziyaretlerine katılırım.	Çalışan	412	3,1772	,94375	,04650
	Çalışmayan	543	3,2597	,97230	,04173
<i>*Cuma namazlarını kılarım.</i>	Çalışan	412	2,4903	1,28529	,06332
	Çalışmayan	543	2,6722	1,26086	,05411
<i>*Yatarken bildiğim sure ve duaları okurum.</i>	Çalışan	412	3,0510	1,06244	,05234
	Çalışmayan	543	3,2247	,97628	,04190
Otobüste hasta, yaşlı ve zor durumda olanlara yerimi veririm.	Çalışan	412	3,5680	,82700	,04074
	Çalışmayan	543	3,5488	,82897	,03557
Mahallede arkadaşlarımla oyun oynarım.	Çalışan	412	3,0777	1,09801	,05410
	Çalışmayan	543	3,0663	1,11482	,04784
Elbiselerimi giyerken sağ kol ve sağ ayaktan başlamaya dikkat ederim.	Çalışan	412	2,6578	1,85925	,09160
	Çalışmayan	543	2,7311	1,16114	,04983
Sinirlendiğimde anne-babama karşı yüksek sesle bağırırım.	Çalışan	412	3,1359	1,05377	,05192
	Çalışmayan	543	3,2284	1,00155	,04298
Hatim ve mevlit gibi programlara katılırım.	Çalışan	412	2,4709	1,09927	,05416
	Çalışmayan	543	2,5341	1,12266	,04818
İlahi ve dini kasideler dinlemekten hoşlanırım.	Çalışan	412	2,9806	1,07147	,05279
	Çalışmayan	543	2,9890	1,05559	,04530

1-Kesinlikle Katılıyorum 2-Katılıyorum 2-Katılıyorum 4- Kesinlikle Katılıyorum

*Yapılan T-testine göre ortalamalar arası farkın anlamlı olduğu kazanımlar *italik*, ortalamalar ise **kah** yazılarak gösterilmiştir. **Dolgulu yerler**, “annesi çalışan” çocukların ortalamasının yüksek olduğu kazanımları, **dolgu** yerler ise “annesi çalışmayan” çocukların ortalamasının yüksek olduğu kazanımları göstermektedir.

Tablo-148 (Devam) - 3

AÇD'ye Göre Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanım Ortalamalarının Maddeler Halinde Karşılaştırılması (T-testi)

Dini Sosyalleşme Kazanım Maddeleri	Anne çalışma durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Yakını ölenlere sabır ve başsağlığı dilemek için ailemle birlikte taziye giderim.	Çalışan	412	3,2913	,94244	,04643
	Çalışmayan	543	3,3867	,91602	,03931
<i>*Peygamberimizin adı anılınca salavat getiririm.</i>	Çalışan	412	3,3689	,90675	,04467
	Çalışmayan	543	3,4936	,84579	,03630
Kandil gecelerinde camiye giderim.	Çalışan	412	2,8107	1,15810	,05706
	Çalışmayan	543	2,8932	1,13953	,04890
Beş vakit namazı kılıyorum.	Çalışan	412	2,3495	,91973	,04531
	Çalışmayan	543	2,4144	,92900	,03987
Büyükler konuşurken sözlerini kesmem.	Çalışan	412	3,2961	1,02508	,05050
	Çalışmayan	543	3,3775	,99964	,04290
Annemin yaptığı aşureyi komşularıma ben dağıtırım.	Çalışan	412	3,0121	1,11497	,05493
	Çalışmayan	543	3,0276	1,07177	,04599
Gelen misafirlerin ayakkabılarını düzeltirim.	Çalışan	412	3,4539	2,22687	,10971
	Çalışmayan	543	3,3591	,98417	,04223
Yolda gördüğüm yardıma muhtaç kimselere yardım ederim.	Çalışan	412	3,2621	,96115	,04735
	Çalışmayan	543	3,3278	,93482	,04012
Önemli ya da önemsiz her işimde Allah'a dua ederim.	Çalışan	412	3,4272	,91595	,04513
	Çalışmayan	543	3,5212	,83898	,03600
<i>*Dini içerikli bazı film ve dizileri annemle birlikte izlerim.</i>	Çalışan	412	2,9854	1,10947	,05466
	Çalışmayan	543	3,1400	1,06899	,04587
Dini törenlere, ibadetlere mümkün olduğunca katılırım ve katılmaktan zevk duyarım.	Çalışan	412	3,1286	1,08314	,05336
	Çalışmayan	543	3,2155	1,07795	,04626
Evimize gelen misafirlere ikramda bulunurken anneme yardım ederim.	Çalışan	412	3,5146	,99257	,04890
	Çalışmayan	543	3,4788	1,04290	,04476
Bana karşı yanlış yapan arkadaşımı hoş görebilirim.	Çalışan	412	2,8374	1,20432	,05933
	Çalışmayan	543	2,7495	1,26399	,05424
Ev işlerinde ve kardeşlerimin bakımında anneme yardım ederim.	Çalışan	412	3,3762	1,05181	,05182
	Çalışmayan	543	3,3168	1,11970	,04805

1-Kesinlikle Katılmıyorum 2-Katılmıyorum 3-Katılıyorum 4- Kesinlikle Katılıyorum
(Ortalamaların ifade ettiği puan değerlerinin karşılığı)

*Yapılan T-testine göre ortalamalar arası farkın anlamlı olduğu kazanımlar *italik*, ortalamalar ise **kalin** yazılarak gösterilmiştir. *Dolgulu yerler*, “annesi çalışan çocukların ortalamasının yüksek olduğu kazanımları, dolgusuz yerler ise “annesi çalışmayan çocukların ortalamasının yüksek olduğu kazanımları göstermektedir.

Tablo-149 Çocukların Cinsiyet Durumlarına Göre Dini Sosyalleşme Kazanımları (T-testi)

Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Kız	501	3,0390	,44142	,01972
Erkek	454	3,1612	,43516	,02042

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Çocukların cinsiyetine göre “dini sosyalleşme kazanım ortalamalarına” baktığımız zaman, cinsiyetler arasında anlamlı bir farkın olduğunu görüyoruz. “Erkek” çocukların dini sosyalleşme kazanım ortalamaları (3,1612), “kız” çocuklarının “dini sosyalleşme kazanım ortalamalarından (3,0390) daha yüksek çıkmaktadır. Ortalamalar arasındaki fark ($p=0,000$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Tablo- 149’un böyle çıkmasındaki etkenlerden biri, ev dışındaki dini sosyalleşme etkinliklerine katılımda erkek çocuklarının daha özgür ve rahat olabilmesidir. Ülkemizde kadınların Cuma namazı, camide cemaatle namaz kılma vb. etkinliklere katılımdaki mevcut durum ve şartları da, kızların dini sosyalleşme kazanım ortalamalarının düşük çıkma sebeplerine eklenebilir.

Tablo-150 Çocukların Yaş Düzeylerine Göre Dini Sosyalleşme Kazanımları (Anova)

Yaş	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
10	163	3,1655	,49166	,03851
11	85	3,3110	,30891	,03351
12	305	3,0652	,45834	,02624
13	202	3,0677	,44439	,03127
14	200	3,0287	,38801	,02744
Toplam	955	3,0971	,44246	,01432

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Çocukların “yaş düzeylerine” göre aldıkları dini sosyalleşme kazanım ortalamalarına bakıldığında “11 yaş” düzeyi dışındaki yaş düzeylerinin arttıkça “dini sosyalleşme kazanım ortalamalarının” düştüğü görülmektedir. Bu düşüş, çocukların yaş itibarıyla ergenlik dönemlerine yakın olmalarıyla birlikte okunduğunda “kısmen” anlamlı bulunabilir.

Tablo-151 Çocukların Sınıf Düzeylerine Göre Dini Sosyalleşme Kazanımları (Anova)

Sınıf	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
4	163	3,1655	,49166	,03851
5	84	3,3190	,30171	,03292
6	319	3,0759	,45683	,02558
7	186	3,0490	,44825	,03287
8	203	3,0277	,38577	,02708
Toplam	955	3,0971	,44246	,01432

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-151 incelendiğinde de önceki tabloya benzer bir şekilde çocukların “sınıf düzeyleri” yükseldikçe “ dini sosyalleşme kazanım ortalamaları” düşmektedir.

“11 yaş” ve “5. Sınıf” düzeylerindeki “ortalama yüksekliği” ile ilgili olarak aklımıza gelen şey, çalışmamızın merkezi teması olan “anne çalışma” durumlarının “sınıf ve yaş” düzeylerine göre oran dağılımına bakmak olmuştur. Yapılan karşılaştırma sonucunda ilginç bir şekilde karşımıza çıkan tablo, “anne çalışma” oranlarının, en az (% 5,3) “11 yaş ve 5. sınıf” düzeylerinde olduğunu göstermiştir. Anne çalışma oranlarının diğer “yaş ve sınıf” düzeylerine göre dağılımına bakıldığında; “10 yaş ve 4. sınıf” düzeyinde (%22,6), “12 yaş ve 6. sınıf” düzeyinde (%33,3), “13 yaş ve 7. sınıf” düzeyinde (%20,6), “14 yaş ve 8.sınıf” sınıf düzeyinde ise (%18,2) olarak dağıldığı görülecektir.

Tablo-152 Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanımlarının Annelerinin Öğrenim Düzeyleriyle İlişkisi (Anova)

Anne Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	666	3,1241	,43031	,01667
Lise Mezunu	166	3,0442	,40641	,03154
Üniversite Mezunu	102	3,0461	,46483	,04603
Cevapsız	21			
Toplam	955	3,0971	,44246	,01432

$p = 0,017$ $p < 0,05$

ANOVA testi sonucuna göre Tablo- 152 yorumlandığı zaman çocukların annelerinin öğrenim düzeylerine göre aldıkları dini sosyalleşme kazanım ortalamaları arasındaki farkın ($p=0,017$) seviyesinde anlamlı bulunduğu görülüyor. Çocukların dini sosyalleşme kazanım ortalamaları ile, annelerinin öğrenim düzeyleri arasında ters orantı andırır bir durum gözlemlenmektedir. Yani çocukların “dini sosyalleşme kazanım ortalamaları düşerken”, annelerin “öğrenim düzeyi” yükselmektedir. Bu durum ilginç bir şekilde dindarlık üzerine yapılan araştırmalardaki sonuçlara da benzemektedir. Kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe dindarlık seviyesi düşmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığının hazırladığı “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması” adlı çalışmada da buna benzer durumlar ortaya çıkmıştır. Aşağıda verilen grafik-1’de çocuklarını İslami hassasiyetlere uygun yetiştirmeye yönelik kanaatlerin eğitim durumuna göre dağılımı verilmiştir (DİB, 2014: 195)

Grafik-1 Eğitim durumuna ve çocuklarını İslami hassasiyetlere uygun olarak yetiştirmeye ilişkin kanaatine göre kişi oranı

Grafik-1’de de görüldüğü gibi eğitim seviyesi arttıkça, kişilerin “çocuklarını İslami hassasiyetlere uygun” olarak yetiştirmeye yönelik kanaate “katılma” oranları da düşmektedir. Bu durum ailelerin birçok görev ve sorumluluklarını -çocuklarının dini eğitimleri dahil- kurumlara/okullara- havale etmeleriyle beraber düşünüldüğünde çok iç açıcı gelmemektedir.

Tablo-153 Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanımlarının Babalarının Öğrenim Düzeyleriyle İlişkisi (Anova)

Baba Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	524	3,0984	,42258	,01846
Lise Mezunu	212	3,1217	,44458	,03053
Üniversite Mezunu	185	3,0827	,44059	,03239
Cevapsız	34			
Toplam	955	3,0971	,44246	,01432

$p = 0,485$ $p > 0,05$

Tablo-153'e bakıldığında çocukların dini sosyalleşme kazanım ortalamaları ile babalarının öğrenim düzeyleri arasında –annelerinin aksine- anlamlı bir ilişki görülmemektedir. Bu durum annelerin çocuklarının dini sosyalleşme kazanımları üzerindeki potansiyel etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Tablo-154 Annelerinin Kendilerine Ayırdığı Zamanı Yeterli Bulma Durumuna Göre Elde Edilen Dini Sosyalleşme Kazanım Ortalamaları (Anova)

Annenizin size ayırdığı zamanı yeterli buluyor musunuz?	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
Kısmen	213	2,9464	,42226	,02893
Evet	738	3,1391	,43922	,01617
Cevapsız	4	-	-	-
Toplam	955	3,0971	,44246	,01432

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Annelerinin kendilerine ayırdığı zamanı “yeterli” bulan çocukların dini sosyalleşme kazanım ortalamaları (3,1391) da yüksek çıkarken; annelerinin kendilerine ayırdığı zamanı “kısmen” yeterli bulan çocukların “dini sosyalleşme kazanım ortalamaları (2,9464) daha düşük bir seviyede çıkmıştır. Ortalamalar arasındaki fark ($p = 0,000$) seviyesinde anlamlı bulunurken; annelerinin kendilerine ayırdığı zamanı “kısmen yeterli” bulan çocuklardaki “annesi çalışan” oranının (%59,6) yüksekliği dikkati çekmektedir. Süreçler birbirini etkileyen bir “silsile hali” şeklinde içiçe geçmektedir. “Anne çalışma” durumu ile ilintili olarak, çocuklara “ayrılan zaman” etkilenmiş, bu “zaman durumu” da “dini sosyalleşme kazanım” ortalamalarına -aradaki farkı anlamlı kılacak- şekilde yansımıştır.

Benzer şekilde çocuklardan elde edilen diğer bulgular eşliğinde yapılan karşılaştırmalarda da anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin; annelerinin kendilerine verdiği dini eğitimi “yeterli” bulan çocukların “dini sosyalleşme kazanım” ortalaması (3,1130) yüksek çıkarken; kendilerine verilen dini eğitimi “kısmen” yeterli bulan çocukların “dini sosyalleşme kazanım” ortalaması (2,9126) daha düşük çıkmıştır. Ortalamalar arasındaki fark, ($p=0,001$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Diğer bir karşılaştırma tablosu da çocukların annelerinin örnekliliğini yeterli bulma konusunda yapılmıştır. Annelerinin örnekliliğini “yeterli” bulan çocukların “dini sosyalleşme kazanım” ortalaması (3,1282), önceki karşılaştırmalara benzer şekilde yüksek çıkarken; annelerinin örnekliliğini “kısmen” yeterli bulan çocukların “dini sosyalleşme kazanım” ortalaması (2,8382) da benzer şekilde düşük çıkmıştır. Anova analizine göre ortalamalar arasındaki fark ($p=0,000$) seviyesinde anlamlıdır. Bu bölümdeki son karşılaştırma da “çocukların anneleri tarafından kendilerine gösterilen sevgi ve ilgiyi yeterli bulma” konusu üzerinden yapılacaktır. Annelerinin kendilerine gösterdiği sevgiyi ve ilgiyi “yeterli” bulan çocukların “dini sosyalleşme kazanım” ortalamaları (3,1126) aynı şekilde yüksek çıkmış; annelerinin kendilerine gösterdiği sevgi ve ilgiyi “kısmen” yeterli bulan çocukların “dini sosyalleşme kazanım” ortalaması (2,9797) düşük çıkmıştır. Yapılan Anova analizinde ortalamalar arasındaki fark ($p=0,009$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Yapılan karşılaştırmalarda çıkan sonuçları teyit etmesi için, ayrıca bir de T-testi analizi yapılmıştır. Annelerinin kendilerine gösterdiği “ilgiye, sevgiye, ayırdığı zamana, verdiği dini eğitime ve gösterdiği örnekliliğe” “kısmen” ve “evet” şeklinde verilen cevapların “genel bir ortalaması” alınarak, “kısmen” ve “evet” değişkenlerine göre çocuklardan elde edilen “dini sosyalleşme kazanım ortalamalarının bir karşılaştırması yapılmış ve aynı şekilde ortalamalar arasındaki farklar ($p=0,000$), ($p=0,003$), ($p=0,011$) seviyelerinde anlamlı bulunmuştur. Annelerinin kendilerine gösterdiği “ilgiye, sevgiye, ayırdığı zamana, verdiği dini eğitime ve gösterdiği örnekliliğe” “kısmen” cevabını veren çocuklardaki “anne çalışan” oranı (%57,2) şeklinde daha çok çıkarken, “evet, yeterli” cevabını veren çocuklarda “anne çalışan” oranı (%42,8) daha az çıkmıştır. Bu durum ise “annenin çalışma durumunu” temel çalışma konularına alan bu çalışma için, son derece önem arz etmektedir.

2.2.9. Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanımlarının Annelerin Sosyo-Ekonomik Durumları İle İlişkisi (Anova Analizleri)

Bu bölümde çocukların dini sosyalleşme kazanımlarının, annelerinin sahip olduğu sosyo-ekonomik durumla ilişkisi analiz edilmeye çalışılacak. Sosyo-ekonomik durum deyince annelerin çalıştığı meslek grubu ve ailenin gelir düzeyi gündeme gelmektedir. Aşağıdaki tablolarda annenin mesleği ve ailenin gelirinin, çocuklarının dini sosyalleşme kazanımları ile arasındaki ilişki, şayet varsa anlamlılık düzeyi saptanmaya çalışacaktır. Gruplar arasında hangilerinin arasında anlamlı bir farklılık varsa bulunmaya çalışılacak.

Tablo-155 Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanımlarının Aile Gelir Durumlarıyla İlişkisi (Anova)

Aile Gelir Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
1300 TL'den az	165	3,1646	,47320	,03684
1301-2000 TL	346	3,1003	,41735	,02244
2001-4000 TL	305	3,1013	,40347	,02310
4001-7000 TL	83	3,0167	,43867	,04815
7001 TL ve üzeri	33	2,8705	,70819	,12328
Cevapsız	23	-	-	-
Toplam	955	3,0971	,44246	,01432

p = 0,009 p < 0,05

Tablo-155'e göre çocukların “dini sosyalleşme kazanımlarıyla” “aile gelir durumu” arasında (p=0,009) seviyesinde anlamlı bir ilişki vardır. Tukey HSD ortalamalarına bakıldığında, özellikle “7001 TL ve üzeri” gelir düzeyindeki çocukların dini sosyalleşme kazanım ortalaması (2,8705) ile “1300 TL'den az” gelir düzeyine sahip çocukların kazanım ortalamaları (3,1646) arasında bir (p=0,009) seviyesinde anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir. “7001 TL ve üzeri” gelir düzeyine sahip ailelerin çocuklarının “dini sosyalleşme kazanım” ortalamalarının daha düşük, “1300TL'den az” gelir düzeyine sahip ailelerin “çocuklarının dini sosyalleşme” kazanımlarının ortalaması daha yüksek çıkmaktadır. Diğer gelir düzeylerinin dini sosyalleşme kazanım ortalamalarına baktığımızda, alt gelir düzeyinden, üst gelir üst gelir düzeyine doğru çıkıldıkça, “dini sosyalleşme kazanım” ortalamalarında bir düşüşün olduğu

gözlemlenmektedir. Bu bulgular, Arslan'ın araştırmasında geçen “gelir durumu düşük olanların dini toplumsallaşma düzeyinin yüksek olduğu, gelir durumu yükseldikçe dini toplumsallaşma oranının da ters orantılı olarak düştüğü görülmektedir” şeklindeki bulgularla da örtüşmektedir (Arslan, 2006: 72). Çalışmamız özelinden yüksek gelir düzeyine sahip ailelerdeki “annesi çalışan” oranına bakıldığında kazanım ortalamaları arasındaki bu fark daha anlamlı hale gelmektedir. Şöyle ki: çocukların kazanım ortalamasının en yüksek olduğu “1300TL’den az” gelir düzeyinde, “annesi çalışan” çocukların oranı %13,6 ile daha düşük; “annesi çalışmayan çocukların” oranı % 20,1 ile daha yüksek olurken; “dini sosyalleşme kazanım” ortalamalarının en düşük olduğu iki gelir (4001-7000TL ile 7001TL ve üzeri) düzeyinde toplam “annesi çalışan” oranı %17,3 ile daha yüksek çıkmış; aynı gelir düzeylerinde ise “annesi çalışmayan” oranı %8,2 ile daha düşük çıkmıştır.

Tablo-156 Çocukların Dini Sosyalleşme Kazanımlarının Anne Çalışma Alanıyla İlişkisi (Anova)

Anne Çalışma Alanı	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
Memur	82	2,9235	,43853	,04843
işçi	292	3,0962	,42088	,02463
Esnaf-tüccar	34	3,0849	,43416	,07446
Tarım işçisi	6	3,3409	,49876	,20362
Emekli	5	3,1636	,57325	,25637
Ev Hanımı	531	3,1198	,44938	,01950
Cevapsız	5			
Toplam	955	3,0971	,44246	,01432

$p = 0,009$ $p < 0,05$

Tablo-156’ya göre “annelerin çalışma alanı” ile çocuklarının dini sosyalleşme kazanım ortalamaları arasındaki farkın ($p=0,009$) seviyesinde anlamlı olduğunu görülmektedir. Tukey HSD ortalamalarına bakıldığında; özellikle “memur anneler” ile “ev hanımı anneler” arasındaki fark ($p=0,003$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Annesi “memur” olan çocukların dini sosyalleşme kazanım ortalamaları (2,9235) , annesi “ev hanımı” olan çocukların dini sosyalleşme kazanım ortalamalarından (3,1198) anlamlı derecede düşük çıkmaktadır. Çalışma konumuz açısından, annelerin çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerindeki “etkin destek rolleri” bağlamında bakılacak olursa, “annesi çalışan” çocukların annesiyle geçireceği zaman ile “annesi

Çalışmayan” ocukların annesiyle geçireceği zaman aralıklarına dūřecek olan “etkin destek rolleri” dağılımı aynı olmayacaktır.

ıkan sonuçlara göre “annesi çalışmayan” çocukların, “dini sosyalleşme kazanım” ortalamaları, “annesi çalışan” çocukların “dini sosyalleşme kazanım” ortalamalarından yüksek çıkmış; çocukların dini sosyalleşme kazanımlarının, annelerin sahip olduğu eğitim seviyesi ve sosyo- ekonomik duruma göre de anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür.

Bu duruma göre:

- Çocukların dinî sosyalleşme süreçlerindeki kazanımlarının, annelerinin çalışıp çalışmama durumlarının yanı sıra, annelerin sahip olduğu yaş, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik durum, dinî bilgi düzeyi gibi değişkenlere göre de farklılık göstereceği şeklindeki temel hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır.

2.2.10. Çocuklara Uygulanan Anket Sonuçlarına Göre “Anne Dindar Tutumu” İle İlgili Tespit ve Analizler

Bu bölümde annelerinin sahip olduğu “dindar tutum yönelimi” hakkında bilgi sahibi olmak üzere çocukların cevaplarından elde edilen “anne dindar tutum” ortalamaları tespit edilerek; yine çocukların sahip olduğu bazı değişkenlere ve demografik özelliklerle karşılaştırılarak çıkan sonuçlara göre çeşitli değerlendirme ve yorumlar yapılacaktır.

Tablo-157 “Çocukların Cinsiyet, Yaş ve Sınıf Düzeylerine Göre Anne Dindar Tutum Ortalamaları (T-testi ve Anova)

Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Kız	501	3,2762	,76713	,03427
Erkek	454	3,2789	,67647	,03175

$p = 0,956$ $p > 0,05$

Tablo-157 başlığı altında yapılan “çocukların çeşitli demografik özellikleri” ile “anne dindar tutum ortalamaları” arasında yapılan karşılaştırmalarda, çocukların “cinsiyet” özelliklerine göre anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Yaş	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
10	163	3,3436	,72026	,05641
11	85	3,5200	,52481	,05692
12	305	3,2269	,68147	,03902
13	202	3,2129	,94571	,06654
14	200	3,2630	,57610	,04074
Toplam	955	3,2775	,72507	,02346

$p = 0,007$ $p < 0,05$

Çocukların “yaş “düzeylerine göre aldıkları “anne dindar tutum” ortalamaları, arasında önemli bir fark görülmezken, “11 yaş” düzeyindeki çocukların daha yüksek bir ortalamaya (3,5200) sahip olmaya devam ettikleri görülmektedir. Çocukların “yaş” düzeylerinin artmasına bağlı olarak, elde edilen ortalamalarda anlamlı bir düşüş

görülmezken, özellikle “11 yaş” düzeyine sahip çocukların ortalamasının diğer yaş düzeyine sahip çocukların ortalamasından anlamlılık seviyesinde yüksek çıktığı görülmektedir.

Sınıf	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
4	163	3,3436	,72026	,05641
5	84	3,5452	,47324	,05163
6	319	3,1749	,71260	,03990
7	186	3,2817	,93056	,06823
8	203	3,2709	,57651	,04046
Toplam	955	3,2775	,72507	,02346

$$p = 0,001 \quad p < 0,05$$

Bu durum ile ilgili olarak Tablo-151’de çocukların “dini sosyalleşme kazanım ortalamalarında “5.sınıf ve 11 yaş” düzeyindeki anlamlılık seviyesindeki istisna artışla ilgili olarak yapılan açıklamalar burası için de geçerlidir. Yani bu “yaş ve sınıf” düzeyindeki çocuklarda “çalışan anne” oranlarının azlığı önemlidir.(ilgili oranlar için, Tablo-151’in açıklamalarına bakılabilir.)

Tablo-158 Baba Öğrenim Düzeyine Göre Çocukların Anne Dindar Tutum Ortalamaları (Anova)

Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	524	3,3027	,76894	,03359
Lise Mezunu	212	3,2425	,67725	,04651
Üniversite Mezunu	185	3,2573	,63345	,04657
Cevapsız	34			
Toplam	955	3,2775	,72507	,02346

$$p = 0,682 \quad p > 0,05$$

Tablo-158 incelendiğinde çocukların “baba öğrenim düzeyi” ile aldıkları “anne dindar tutum” ortalamaları karşılaştırıldığında ortaya çıkan farkın anlamlılık ($p=0,484$) seviyesinde bulunmadığı görülmektedir.

Tablo-159 AÇD'ye Göre Çocukların Anne Dindar Tutum Ortalamaları (T-testi)

Anne çalışma durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Annesi Çalışan	412	3,3058	,76076	,03748
Annesi Çalışmayan	543	3,2560	,69672	,02990
Toplam	955	3,2775	,72507	,02346

$p = 0,293$ $p > 0,05$

Tablo-159'da çocuklardan elde edilen “anne dindar tutum” ortalamalarının, “annelerin çalışıp çalışmama” durumlarına göre çok az da olsa bir farklılık gösterdiği görülmektedir. “Annesi çalışan” çocuklardan elde edilen “anne dindar tutum” ortalaması (3,3058), “annesini çalışmayan” çocuklardan elde edilen “anne dindar tutum” ortalamasından (3,2560) daha yüksek çıkmakla birlikte, aralarındaki fark yapılan T-testi analizine göre anlamlı bulunmamıştır.

Tablo-160 AÇD'ye Göre Çocukların “Anne Dindar Tutum Ortalamalarının” Maddeler Halinde Karşılaştırılması (T-testi)

“Anne Dindarlık” yönelimini ölçmek üzere çocuklara sorulmuş ifadeler	Anne çalışma durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Annem "yalan" ve "dedikodu" dan uzak durma konusunda bana iyi örnek oluyor.	Çalışan	412	3,5024	,91353	,04501
	Çalışmayan	543	3,2836	1,20602	,05176
Aşure zamanı annem aşure yapar.	Çalışan	412	3,4879	,89733	,04421
	Çalışmayan	543	3,5599	,88635	,03804
Üç aylar girdiğinde annem “üç aylar pişisi” yapar ve dağıtır.	Çalışan	412	2,6117	2,36142	,11634
	Çalışmayan	543	2,6740	1,17892	,05059
Annem, hocalara ve ilim adamlarına saygı duymamı ister ve bekler.	Çalışan	412	3,4903	,92144	,04540
	Çalışmayan	543	3,4917	,91695	,03935
Annem komşularımıza rahatsızlık vermeme konusunda hassastır.	Çalışan	412	3,4369	,98327	,04844
	Çalışmayan	543	3,2707	1,23838	,05314

1-Kesinlikle Katılmıyorum 2-Katılmıyorum 3-Katılıyorum 4- Kesinlikle Katılıyorum
(Ortalamaların ifade ettiği puan değerlerinin karşılığı)

Tablo-160'da maddeler halinde ortalamalar karşılaştırıldığında **dolgu** olarak belirtilen 3 maddede “annesini çalışmayan” çocukların “anne dindar tutum” ortalamaları, “annesini çalışan” çocuklardan daha yüksek çıkarken; dolguşuz olarak gösterilen 2 madde de “annesini çalışan” çocukların “anne dindar tutum” ortalamalarının, “annesini çalışmayan” çocuklardan daha yüksek çıktığı görülmüştür.

Tablo-161 “Annelerinin Öğrenim Düzeylerine” Göre Çocukların Anne Dindar Tutum Ortalamaları (Anova)

Anne Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	666	3,3144	,73663	,02854
Lise Mezunu	166	3,1337	,72141	,05599
Üniversite Mezunu	102	3,3039	,57384	,05682
Cevapsız	21			
Toplam	955	3,2775	,72507	,02346

$p = 0,024$ $p < 0,05$

Tablo-161’deki ANOVA analizine bakıldığında annelerin “öğrenim düzeyleri” ile elde edilen dindarlık ortalamaları arasındaki farkın, ($p=0,024$) seviyesinde anlamlı olduğu görülüyor. Özellikle “lise mezunu” düzeyinde anlamlı bir farklılaşma hemen göze çarpıyor. Tukey HSD ortalamalarına bakıldığında “lise mezunu” düzeyi ile “ilkokul mezunu” düzeyi arasındaki fark ($p=0,021$) seviyesinde anlamlı bulunurken; “ilkokul mezunu” düzeyi ile “üniversite mezunu” düzeyi arasındaki fark ($p=0,999$) seviyesinde anlamlı bulunmamıştır. Çocukların annelerinin öğrenim düzeylerine göre aldıkları “dindarlık ortalamalarında, “ilkokul mezunu” ve “üniversite mezunu” düzeylerinde alınan ortalamalar birbirine yakın bir şekilde yüksek çıkarken; “lise mezunu” öğrenim düzeyinde anlamlı bir düşüş görülmektedir. Dindarlık ortalaması ile ilgili olarak “lise mezunu” düzeyindeki bu istisna düşüş, Bünyamin Solmaz’ın, “Eğitim ve Din” ilişkisiyle ilgili olarak, bir istisna olarak gördüğü ve işaret ettiği “lise” seviyesindeki dindarlık düşüşü” bulguları ile de örtüşmektedir (Solmaz, 2012: 401-422)

Tablo-162 Aile Gelir Düzeylerine Göre Çocukların Anne Dindar Tutum Ortalamaları (Anova)

Aile Gelir Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
1300 TL'den az	165	3,2970	,63346	,04931
1301-2000 TL	346	3,2231	,68773	,03697
2001-4000 TL	305	3,3259	,81460	,04664
4001-7000 TL	83	3,2940	,52854	,05801
7001 TL ve üzeri	33	3,2909	,78277	,13626
Cevapsız	23			
Toplam	955	3,2775	,72507	,02346

$p = 0,616$ $p > 0,05$

Yapılan Anova analizine bakıldığında çocukların “gelir durumları” ile dindarlık ortalamaları arasında anlamlılık seviyesinde ($p=0,616$) bir fark bulunmamıştır.

Tablo-163 Annelerinin Örnekliğini Yeterli Bulma Durumuna Çocukların Anne Dindar Tutum Ortalamaları (Anova)

Annenizin örnekliğini yeterli buluyor musunuz?	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
Kısmen	84	3,0095	,61461	,06706
Evet	837	3,3123	,71919	,02486
Cevapsız	34	-	-	-
Toplam	955	3,2775	,72507	,02346

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Annelerinin örnekliğini yeterli bulan çocukların “anne dindar tutum” ortalaması (3,3123), annelerinin örnekliğini “kısmen” yeterli bulan çocukların ortalamasından (3,0095) yüksek çıkmıştır. Ortalamalar arasındaki fark ($p= 0,000$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo-164 Annelerinden Aldıkları Dini Eğitimi Yeterli Bulma Durumuna Göre Çocukların Anne Dindar Tutum Ortalamaları (Anova)

Annenizin verdiği dini eğitimi yeterli buluyor musunuz?	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
Kısmen	77	3,0338	,65002	,07408
Evet	872	3,2993	,72647	,02460
Cevapsız	6	-	-	-
Toplam	955	3,2775	,72507	,02346

$p = 0,008$ $p < 0,05$

Çocukların annelerinden aldıkları “dini eğitimi yeterli bulmaları” ile “anne dindar tutum” ortalamaları arasında da anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Çocukların, annelerinin kendilerine verdiği dini eğitimi yeterli bulanların “anne dindar tutum” ortalamasına (3,2993) bakıldığında, annelerinin kendilerine verdiği dini eğitimi “kısmen” yeterli

bulanların “dindarlık” ortalamasından (3,0338) daha yüksek olduğu görülür. Ortalamalar arasındaki fark ($p = 0,008$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo-165 Annelerinin Kendilerine Ayırdığı Zamanı Yeterli Bulma Durumuna Göre Çocukların Anne Dindar Ortalamaları (Anova)

Annelerinizin size ayırdığı zamanı yeterli buluyor musunuz?	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
Kısmen	213	3,1174	,66837	,04580
Evet	738	3,3233	,73407	,02702
Cevapsız	4	-	-	-
Toplam	955	3,2775	,72507	,02346

$p = 0,001$ $p < 0,05$

Annelerinin kendilerine ayırdığı zamanı “yeterli” bulan çocukların “anne dindar tutum” ortalaması (3,3233), kendilerine ayrılan zamanı “kısmen” yeterli bulan çocukların “anne dindar tutum” ortalamasından (3,1174) yüksek çıkmıştır. Ortalamalar arasındaki fark ($p=0,001$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. “Anne dindar tutum” ortalamasının düşük olduğu, ayrılan zamanı “kısmen” yeterli bulan, çocuklardaki “çalışan anne” oranının (%59,6) “çalışmayan anne” oranından (%40,4) yüksek çıkması, tablolarda çıkan sonuçların daha net anlaşılmasına katkı sunması açısından önemlidir. Anne dindar tutum ve davranışlarıyla ilgili olarak tablolardan çıkan sonuçlara göre ilgili hipotezlerimizi de göz önünde bulundurarak genel bir değerlendirme yapılacak olursa: Annelerin, çocuklarının dinî sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarının, annelerin sahip olduğu yaş, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik durum, dinî bilgi düzeyi gibi değişkenlerin yanı sıra, annelerin evin dışında gelir getiren bir işte çalışıp çalışmama durumuna göre de farklılık göstereceği şeklindeki temel hipotezimizin doğrulandığını söyleyebiliriz.

2.2.11. Çocuklara Uygulanan Anket Sonuçlarına Göre “Anne Destek Tutumu” İle İlgili Tespit ve Analizler

Çocukların yaşamış oldukları “dini sosyalleşme” süreçlerindeki “anne destek tutum ve davranışlarını” içeren ifadelerle verdikleri cevaplar üzerinden “anne destek tutum ortalaması” elde edilmiştir. Elde edilen bu “destek tutum ortalaması”, yine çocukların

sahip olduğu bir takım demografik özellikler eşliğinde, çeşitli testlere tabi tutularak bir takım karşılaştırma ve değerlendirmeler yapılacaktır. Bu sayede hem çocukların dini sosyalleşme süreçlerinde “aldıkları destekle ilgili yönleri” bir ışık tutulurken; hem de annelerin bu destek süreçlerindeki konumlarını yakından görme fırsatı elde etmiş olacağız. Başlangıç tablosu olarak önce, çocuklardan elde edilen “anne destek sürecine yönelik” bütün maddeleri içeren “genel destek tutum ortalaması” ile annelerinin “çalışıp çalışmama durumları” arasındaki ilişki, T-testi marifetiyle ölçülmeye çalışılacaktır.

Tablo-166 Cinsiyet, Yaş ve Sınıf Düzeylerine Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (T-testi ve Anova)

Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Kız	501	3,3385	,54763	,02447
Erkek	454	3,2176	,59822	,02808

$p = 0,001$ $p < 0,05$

Tablo-166 başlığı altında incelenen çeşitli değişkenlere ait çocukların aldıkları destek tutum ortalamalarına bakıldığında, çocukların cinsiyet durumlarına göre elde ettikleri destek tutum ortalamaları arasındaki fark T-testi analizine göre anlamlı bulunmuştur. Cinsiyet ortalamaları incelendiğinde, “kız” çocuklarının sahip olduğu “anne destek tutum” ortalamasının (3,3385) “erkek” çocukların sahip olduğu “anne destek tutum” ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir.

Yaş	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
10	163	3,2746	,65838	,05157
11	85	3,5176	,41633	,04516
12	305	3,3186	,53942	,03089
13	202	3,1968	,61294	,04313
14	200	3,2134	,54563	,03858
Toplam	955	3,2810	,57511	,01861

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Yaş durumuna göre çocukların aldıkları ortalamalara bakıldığında da ($p = 0,000$) seviyesinde anlamlı bir ilişki bulunduğu görülüyor. “11 yaş” düzeyinden (3,5176) sonra en yüksek ortalamanın (3,3186) “12 yaş” düzeyi çocuklarda olduğu görülmektedir. En düşük ortalamaların ise “13 yaş” düzeyi (3,1968) ile “14 yaş” düzeyine (3,2134) sahip çocuklarda olduğu görülmektedir. Yaş düzeyinin artması ile

birlikte “anne destek ortalamalarının” düşmesi, çocukların ergenlik dönemlerine yaklaşmaları sebebiyle artan “bağımsız olma” istekleriyle açıklanabilir. Bu aynı zamanda örnekleme aldığımız “yaş aralığı” konusunda da ileri sürdüğümüz öncülleri destekleyen bir durum gibi gözükmektedir.

Sınıf	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
4	163	3,2746	,65838	,05157
5	84	3,5208	,41778	,04558
6	319	3,3201	,53474	,02994
7	186	3,1909	,62391	,04575
8	203	3,2081	,54488	,03824
Toplam	955	3,2810	,57511	,01861

$$p = 0,000 \quad p < 0,05$$

Son olarak çocukların sınıf düzeylerine göre aldıkları “anne destek ortalamalarına” bakıldığında da “yaş düzeyine” benzer anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. 5. sınıfta yüksek başlayan ortalama, yukarı sınıflara doğru çıkıldıkça azalmıştır.

Tablo-167 AÇD’ye Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Annesi Çalışan	412	3,2547	,56838	,02800
Annesi Çalışmayan	543	3,3010	,57990	,02489

$$p = 0,218 \quad p > 0,05$$

Tablo-167’de çocuklardan elde edilen “anne destek ortalamaları” ile annelerinin “çalışıp çalışmaması arasında yapılan T-testi sonucuna göre ortalamalar arasındaki fark anlamlı ($p=0,218$) bulunmamıştır. Çocukların anne destek ortalamalarına bakıldığında; “annesi çalışmayan” çocukların “anne destek” ortalamasının (3,3010) “annesi çalışan” çocukların ortalamasından (3,2547) yüksek olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda çocuklara anne destek tutum ve davranışlarını ölçmek üzere yöneltilmiş her bir maddenin aldığı ortalamalar ile “anne çalışma” durumları karşılaştırılacaktır.

Tablo-168 AÇD'ye Göre Çocuklardan Elde Edilen Anne Destek Tutum Ortalamalarının Maddeler Halinde Karşılaştırılması (T-testi)

Anne Destek Tutum ve Davranışlarını Ölçmeye Yönelik Çocuklara Yöneltilen İfadeler	Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Annem arkadaş seçimimde bana rehberlik etmeye çalışır.	Çalışan	412	3,1481	1,05559	,05201
	Çalışmayan	543	3,1510	1,05356	,04521
Annemden namaz kılma konusunda yardım ve destek alırım.	Çalışan	412	3,0461	1,09202	,05380
	Çalışmayan	543	3,0939	1,06972	,04591
Annem yemeğe başlamadan önce besmeleyi hatırlatır.	Çalışan	412	3,1699	1,05575	,05201
	Çalışmayan	543	3,2818	,94292	,04046
Dini bir problemim olduğunda, bana yardım edeceği hususunda anneme güvenirim.	Çalışan	412	3,5850	,80755	,03979
	Çalışmayan	543	3,6777	,73475	,03153
Annem benim ahlakım ve davranışlarım hakkında “aferin, maşallah, bak güzel olmuş!” gibi güzel ve teşvik edici sözler söyler.	Çalışan	412	3,6650	,73126	,03603
	Çalışmayan	543	3,6538	,73514	,03155
Dini konularda gerekli olanları ve öğrenmek istediğim şeyleri annem bana öğretir.	Çalışan	412	3,4854	,81786	,04029
	Çalışmayan	543	3,6004	,75418	,03236
Annem bana peygamberlerin hayatlarını anlatır.	Çalışan	412	2,9927	1,07502	,05296
	Çalışmayan	543	3,1400	1,00860	,04328
Annem ibadetleri sevdirmeye konusunda iyi bir örnektir.	Çalışan	412	3,4369	,94542	,04658
	Çalışmayan	543	3,5820	,81284	,03488
Bildiğim dua ve sureleri öğrenmemde annemin katkısı büyüktür.	Çalışan	412	3,4976	,87823	,04327
	Çalışmayan	543	3,5985	1,94029	,08327
İbadet etme konusunda annem beni teşvik eder ve gerekli rehberliği yapar.	Çalışan	412	3,4053	,94535	,04657
	Çalışmayan	543	3,4420	1,00545	,04315
Selamlaşmayı öğrenme konusunda annemin desteği olmuştur.	Çalışan	412	3,2767	1,11663	,05501
	Çalışmayan	543	3,3481	1,01212	,04343
Annemin desteği olmasaydı yemek duasını öğrenemezdim.	Çalışan	411	2,9465	1,19636	,05901
	Çalışmayan	543	2,8582	1,31699	,05652
Annem bana dini öğrenme ve yaşamada yeterli teşviki ve rehberliği yapar.	Çalışan	412	3,3495	1,08031	,05322
	Çalışmayan	543	3,4586	2,03965	,08753
Annem güzel davranışlarda bulunduğum zaman beni ödüllendirir.	Çalışan	412	3,0874	1,12574	,05546
	Çalışmayan	543	2,9613	1,23015	,05279
Annem ibadetlerimi eksik ve yanlış yaptığım zaman benimle alay eder.	Çalışan	412	3,0243	1,33068	,06556
	Çalışmayan	543	2,9669	1,38081	,05926
Çevremizdeki dini etkinlik ve organizasyonlara annem beni de götürür.	Çalışan	412	2,9587	1,18824	,05854
	Çalışmayan	543	3,0018	1,19269	,05118

1-Kesinlikle Katılmıyorum 2-Katılmıyorum 3-Katılıyorum 4- Kesinlikle Katılıyorum(ortalamaların ifade ettiği puan değerlerinin karşılığı)

Tablo-168’de Yapılan T-testi analizine göre, “annesi çalışmayan” çocukların ortalamasının yüksek olduğu maddeler “dolgulu” olarak gösterilmiştir.

Tablo-169 Annelerinin Öğrenim Düzeylerine Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (Anova)

Anne Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	666	3,2931	,58184	,02255
Lise Mezunu	166	3,2617	,54779	,04252
Üniversite Mezunu	102	3,3321	,44314	,04388
Cevapsız	21			
Toplam	955	3,2810	,57511	,01861

p = 0,001 p < 0,05

Tablo-169’da çocukların, annelerinin öğrenim düzeylerine göre elde edilen” anne destek tutum” ortalamalarına bakıldığında, annesi “üniversite mezunu” olan çocukların ortalaması (3,3321) en yüksek çıkarken; ikinci sırada annesi “ilkokul mezunu” olan çocukların ortalaması (3,2931) yer almış; son olarak da annesi “lise mezunu” olan çocukların ortalaması (3,2617) en düşük seviyede çıkmıştır. Daha önceki karşılaştırmalara benzer şekilde ortalamalardaki “inişli çıkışlı” tablo burada da kendini göstermiştir. “Lise mezunu” düzeyinde ortalamalarda yaşanan düşüş, çocukların dini sosyalleşme “kazanım ortalamaları ile “anne dindar tutum” ortalamalarında da görülmüştü. Solmaz’ın daha önce de paylaştığımız “bu durum, lisede verilen eğitimin ve içeriğinin etkilerine bağlanabileceği gibi, bireyin din konusundaki bilgisinin henüz tam olmayışı, eksik oluşuna da dayandırılabilir (Solmaz, 2012: 421) şeklindeki tespitlerini de göz önüne alarak; “lise eğitim ve müfredatı” üzerinde “aile, öğrenci ve öğretmeni de” eksene alan ciddi çalışmalar yapılması gerektiğine inanıyoruz.

Tablo-170 Babalarının Öğrenim Durumlarına Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (Anova)

Baba Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	524	3,2705	,59301	,02591
Lise Mezunu	212	3,3104	,55274	,03796
Üniversite Mezunu	185	3,3105	,49094	,03609
Cevapsız	34	-	-	-
Toplam	955	3,2810	,57511	,01861

p = 0,203 p > 0,05

“Babalarının öğrenim durumları ile” çocuklardan elde edilen “anne destek tutum ortalamaları” karşılaştırmasında, ortalamalar arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Daha önceki tablolarda çıkan benzer sonuçları da göz önüne alarak; çocukların dini sosyalleşmeleriyle ilgili süreçlerde “baba etkisinin” “anne etkisine” göre daha “naif” ve “cılız” kaldığını söyleyebiliriz.

Tablo-171 Annelerinin Çalışma Alanlarına Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (Anova)

Anne Çalışma Alanı	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
Memur	82	3,1311	,56379	,06226
İşçi	292	3,2686	,58054	,03397
Esnaf-tüccar	34	3,3493	,44438	,07621
Tarım işçisi	6	3,4167	,57237	,23367
Emekli	5	3,4625	,37396	,16724
Ev Hanımı	531	3,3000	,58166	,02524
Cevapsız	5	-	-	-
Toplam	955	3,2810	,57511	,01861

$p = 0,146$ $p > 0,05$

“Anne çalışma alanlarına” göre çocukların, en yüksek “destek ortalamasına” sahip olduğu “anne çalışma alanı” sırasıyla “emekli” (3,4625), “tarım işçisi” (3,3493) “esnaf-tüccar”(3,3493), “ev hanımı”(3,3000), “işçi”(3,2686) ve “memur” (3,1311) şeklinde sıralanmıştır. Ortalamaların en düşük olduğu “memur ve işçi” alanlarında annesi çalışan çocukların, anne mesai saatleri düşünüldüğünde, en az 8 saat daha az “desteğe” maruz kaldıkları hesap edilirse tablo daha net anlaşılabilir.

Tablo 172 Ailelerinin Gelir Düzeylerine Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (Anova)

Aile Gelir Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
1300 TL'den az	165	3,3527	,54926	,04276
1301-2000 TL	346	3,2410	,57437	,03088
2001-4000 TL	305	3,3068	,56137	,03214
4001-7000 TL	83	3,3133	,44668	,04903
7001 TL ve üzeri	33	3,1515	,76483	,13314
Cevapsız	23			
Toplam	955	3,2810	,57511	,01861

p = 0,104 p > 0,05

Tablo-172’de yapılan Anova analizine göre, çocukların “aile gelir düzeyleri” ile elde edilen anne destek tutum ortalamaları arasında ortaya fark, anlamlı (p=0,104) bulunmamıştır.

Tablo-173 Annelerinin Kendilerine Ayırdığı Zamanı Yeterli Bulma Durumuna Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (Anova)

Annenizin size ayırdığı zamanı Yeterli Buluyor musunuz?	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
Kısmen Yeterli	213	3,1042	,54903	,03762
Yeterli	738	3,3322	,57118	,02103
Cevapsız	4	-	-	-
Toplam	955	3,2810	,57511	,01861

p = 0,000 p < 0,05

Annelerinin kendilerine ayırdığı zamanı yeterli bulan çocukların, “anne destek ortalaması” (3,3322) yüksek çıkarken; kendilerine ayrılan zamanı “kısmen yeterli” bulan çocukların “anne destek ortalaması” (3,1042) daha düşük çıkmıştır. Ortalamalar arasındaki bu fark (p = 0,000) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Annelerinin “kendilerine ayırdığı zamanı” yeterli bulma konusunda, daha önceki karşılaştırmalarda geçen bir bulguya göre, kendilerine ayrılan zamanı “kısmen yeterli bulan” çocuklarda “annesi çalışan” oranı (%59,6) “annesi çalışmayan” (%40,4) oranından daha yüksek çıkmıştır. Kendileri için ayrılan zamanı yeterli bulan çocukların içinde “annesi çalışan

oranı (%38,5) çıkarken; “annesi çalışmayan” oranı (%61,5) olarak çıkmıştır. Annelerinin çalışma durumu, dolaylı yollardan da olsa çocukların, dini sosyalleşme süreçlerinde görecekları “anne destek tutumlarını” etkileyebilmektedir.

Tablo-174 Annelerinin Kendilerine Verdiği Dini Eğitimi Yeterli Bulma Durumuna G6re ocukların Anne Destek Ortalamaları (Anova)

Annelerinizin verdiği dini eğitimi yeterli buluyor musunuz?	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
Kısmen Yeterli	77	2,9156	,54531	,06214
Yeterli	872	3,3137	,56722	,01921
Cevapsız	6			
Toplam	955	3,2810	,57511	,01861

p = 0,000 p < 0,05

Annelerinin kendilerine verdiği “dini eğitimi yeterli bulma” durumlarına g6re çocukların elde ettiği anne destek ortalamaları arasındaki fark (p = 0,000) seviyesinde anlamlı çıkmıştır. Anneleri tarafından verilen dini eğitimi “yeterli” bulan çocukların “anne destek” ortalaması (3,3137), verilen dini eğitimi “kısmen” yeterli bulan çocukların, “anne destek ortalamasından” (2,9156) y6ksek çıkmıştır. Bir 6nceki tabloda, anne çalışma durumları ile ilgili bulguların bu tablo içinde geçerli olduğu s6ylenebilir. Aynen, “ayrılan zaman” konusunda olduğu gibi “kendilerine verilen dini eğitimi “kısmen” yeterli bulan çocukların içinde “annesi çalışan” oranı (% 63,6) çıkarken; “annesi çalışmayan” oranı (% 36,4) oranında daha az çıkmıştır. Bir başka açıdan da kendilerine verilen dini eğitimi “yeterli” bulan çocukların içinde “annesi çalışan” oranı (%41,3) çıkarken; “annesi çalışmayan” oranı (%58,7) daha çok çıkmıştır.

B6t6n bu tablolardan elde edilen karşılaştırma ve değerlendirme sonuçlarına g6re, çocukların dini sosyalleşme s6releriyle ilgili olarak elde edilen anne destek ortalamalarının, çocukların sahip olduğu birçok demografik 6zeliklerle yakından ilişki içinde olduğu g6r6lm6řt6r. Bu duruma g6re;

Annelerin, çocuklarının dinî sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarının, annelerin sahip olduğu yaş, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik durum, dinî bilgi düzeyi gibi değişkenlerin yanı sıra, annelerin evin dışında, gelir getiren bir işte çalışıp çalışmama durumuna göre de farklılık göstereceği şeklindeki temel hipotezimiz doğrulanmış bulunmaktadır.

2.2.12. Çocuklara Uygulanan Anket Sonuçlarına Göre “Anne Kontrol Tutumu ” İle İlgili Tespit ve Analizler

Bu bölümde çocukların dini sosyalleşme süreçlerinde, annelerinin “kızma, zorlama, katı kurallar koyma/uygulama ve uyarma gibi” disiplin ve kontrol içerikli tutum ve davranışlarla karşılaşma oranlarına bağlı olarak elde edilen “anne kontrol tutum ortalaması” yine çocuklara ait bir takım değişkenler eşliğinde çeşitli karşılaştırma ve değerlendirmelere tabi tutulacaktır.

Tablo-175 Cinsiyet, Yaş ve Sınıf Düzeylerine Göre Çocukların Anne Destek Tutum Ortalamaları (T-testi ve Anova)

Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Kız	501	2,7539	,62258	,02781
Erkek	454	2,8241	,66333	,03113

$p = 0,092$ $p > 0,05$

Yapılan T-testi analizine göre, “erkek” çocuklarının “anne kontrol tutum” ortalamasının (2,8241) “kız” çocuklarının “anne kontrol tutum” ortalamasından (2,7539) daha yüksek olduğu görülmekle birlikte; ortalamalar arasındaki fark ($p = 0,092$) seviyesinde çıkarak anlamlı bulunmamıştır. Yine de çıkan sonuçlara göre, “erkek çocukların” dini sosyalleşme süreçlerinde kendilerini “daha bir disiplin ve kontrol” altında hissettiklerini söyleyebiliriz.

Yaş	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
10	163	2,7187	,72452	,05675
11	85	2,8017	,61488	,06669
12	305	2,7349	,61016	,03494
13	202	2,8076	,62731	,04414
14	200	2,8964	,63855	,04515
Toplam	955	2,7873	,64289	,02080

$p = 0,042$ $p < 0,05$

Çocukların “yaş” düzeylerine göre yapılan karşılaştırmada özellikle “14 yaş” düzeyindeki çocukların “anne kontrol tutum” ortalamalarının (2,8964) diğer “yaş” düzeyindeki çocuklardan yüksek çıkması, ergenlik dönemi psikolojisine giriş ile birlikte, kendilerine yönelik her türlü disiplin ve kontrol müdahalelerine karşı bir “hassasiyet geliştirme refleksi” olarak da okunabilir. Çocukların “anne kontrol tutum” ortalamaları “yaş” düzeylerinin düşmesine bağlı olarak düşmektedir. Bu farklılaşma yapılan Anova analizine göre ($p=0,042$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Ortaya çıkan bu farklar, bahsi geçen ergenlik dönemi “hassasiyet refleksi” ile birlikte okunulduğunda daha da anlamlı hale gelmektedir.

Sınıf	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
4	163	2,7187	,72452	,05675
5	84	2,8061	,61720	,06734
6	319	2,7429	,60382	,03381
7	186	2,7911	,64028	,04695
8	203	2,9008	,63643	,04467
Toplam	955	2,7873	,64289	,02080

$p = 0,042$ $p < 0,05$

Çocukların “sınıf” düzeylerine göre “anne kontrol” ortalamalarına bakıldığında, “yaş” düzeylerindeki duruma benzer şekilde farklılaşmaların olduğu görülmektedir. “Yaş” düzeylerine bağlı olarak yapılan değerlendirme ve yorumların aynısını “sınıf” düzeyleri için de yapabiliriz. “Sınıf” düzeyleri arasındaki farklılaşmalar da ($p = 0,042$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo-176 AÇD’ye Göre Çocukların “Anne Kontrol Tutum Ortalamaları”(T-testi)

Anne Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Annesi Çalışan	412	2,7573	,62785	,03093
Annesi Çalışmayan	543	2,8100	,65373	,02805

$p = 0,209$ $p > 0,05$

Annelerinin “çalışma durumlarına” göre elde edilen “anne kontrol tutum” ortalamaları arasındaki fark, yapılan T-testi analizine göre ($p=0,209$) anlamlı bulunmamıştır. Tablo-176’ya göre “annesi çalışmayan” çocuklardan elde edilen “anne kontrol tutum” ortalamasının (2,8100), “annesi çalışan” çocuklardan elde edilen “anne kontrol tutum” ortalamasından (2,7573) daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo-177 AÇD’ye Göre Çocukların “Anne Kontrol Tutum Ortalamalarının” Maddeler Halinde Karşılaştırılması (T-testi)

Anne Kontrol Tutum Maddeleri	Anne çalışma durumu	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.
Annem benden, eşyalarımı düzenli ve tertipli bir biçimde kullanmamı ister.	Çalışan	412	3,7816	,66241	,03263
	Çalışmayan	543	3,7422	,78489	,03368
Benden beklediği bir şeyi yapmazsam, annem bu konuda çok katı davranır.	Çalışan	412	2,2354	1,04190	,05133
	Çalışmayan	543	2,2762	1,00420	,04309
Yaptığım şeyleri en iyi biçimde yapmam için, annem beni sürekli zorlar.	Çalışan	412	2,5388	1,14664	,05649
	Çalışmayan	543	2,6298	1,13693	,04879
Annem misafirleri karşılamaz ve “hoş geldiniz” demezsem çok kızar.	Çalışan	412	2,6893	1,20848	,05954
	Çalışmayan	543	2,8158	1,22066	,05238
Annem dini kurallara ve geleneklere uygun davranmam hususunda çok katı/kuralcı davranıyor.	Çalışan	412	2,5340	1,22874	,06054
	Çalışmayan	543	2,5304	1,25616	,05391
Annem her zaman ve her yerde büyüklerin ellerini öpmem için beni zorlar.	Çalışan	412	2,4466	1,23002	,06060
	Çalışmayan	543	2,5249	1,21599	,05218
Annem ibadet ve duaları eksiksiz yapmam hususunda beni sadece uyarır.	Çalışan	412	3,0752	1,12554	,05545
	Çalışmayan	543	3,1510	1,10819	,04756

1-Kesinlikle Katılmıyorum 2-Katılmıyorum 3-Katılıyorum 4- Kesinlikle Katılıyorum(ortalamaların ifade ettiği puan değerlerinin karşılığı)

Tablo-177’ de “anne kontrol tutumunu” ölçmeye yönelik olarak çocuklara yöneltilen her bir maddenin, çocuklardan elde edilen “anne kontrol tutum” ortalamaları ile tek tek karşılaştırması yapılmış ve **dolgu** olarak belirtilen 5 maddede “annesi

“çalışmayan” çocuklardan elde edilen kontrol tutum ortalamalarının, “annesini çalışan” çocuklardan elde edilen kontrol tutum ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Her bir madde ile ilgili olarak yapılan T-testi ve ki-kare analizlerinde “annesini çalışan” ve “annesini çalışmayan” çocukların ortalamaları arasında çıkan fark anlamlı bulunmasa da, “annesini çalışmayan” çocukların, “annesini çalışan” çocuklara göre daha “disiplinli ve kontrollü” bir “dini sosyalleşme” sürecinden geçtikleri (ortaya çıkan ortalamalar doğrultusunda) söylenebilir.

Tablo-178 Annelerinin Öğrenim Düzeylerine Göre Çocukların Anne Kontrol Tutum Ortalamaları (T-testi)

Anne Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	666	2,8340	,64396	,02495
Lise Mezunu	166	2,6893	,59911	,04650
Üniversite Mezunu	102	2,7213	,58794	,05822
Toplam	955	2,7873	,64289	,02080

$p = 0,001$ $p < 0,05$

Annelerinin “öğrenim düzeylerine” göre çocukların aldıkları “anne kontrol tutum” ortalamalarına bakıldığında, annesi “ilkokul mezunu” olan çocukların ortalaması (2,8340) en yüksek çıkarken, ikinci en yüksek anne tutum ortalamasına sahip olarak annesi “üniversite mezunu” olan çocukların ortalaması (2,7213) gelmektedir. En düşük “anne kontrol tutum” ortalamasının ise annesi “lise mezunu” öğrenim düzeyinde yer alan çocukların ortalamasında (2,6893) olduğu görülmektedir. Annesi ilkokul mezunu olan çocukların “anne kontrol tutum” ortalamasının yüksek çıkması, Karaman evreninin sahip olduğu geleneksel ve muhafazakâr aile yapısını kısmen devam ettirmesiyle de açıklanabilir. Anneler, geleneksel anlamda yetiştikleri evrenlerden edindikleri rol-model davranışlarını devam ettiriyor olabilirler. Bu arada, annesi üniversite mezunu olan çocuklardan elde edilen “anne kontrol tutum” ortalamasının, annesi lise mezunu olan çocuklardan yüksek çıkmasını da, bazı üniversite mezunu annelerin, sahip olduğu pedagojik formasyonlarını “ilke bazlı” olarak tavizsiz uygulamaya çalışmalarıyla da açıklanabilir.

Tablo-179 Babalarının Öğrenim Düzeylerine Göre Çocukların Anne Kontrol Tutum Ortalamaları (T-testi)

Baba Öğrenim Düzeyi	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
İlkokul Mezunu	524	2,8476	,64170	,02803
Lise Mezunu	212	2,7129	,63325	,04349
Üniversite Mezunu	185	2,7336	,59292	,04359
Cevapsız	34			
Toplam	955	2,7873	,64289	,02080

$p = 0,010$ $p < 0,05$

Daha önceki yapılan karşılaştırmalarda, babaların “öğrenim düzeylerine” göre karşılaştırılan ortalamalarda anlamlılık seviyesinde farklar elde edilemezken; bunun tek istisnası denebilecek bir şekilde, bu tabloda çocukların “anne kontrol tutum” ortalaması, babalarının öğrenim düzeylerine göre karşılaştırıldığında ortalamalar arasında fark ($p = 0,010$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Ortalamalar incelendiğinde, babası “lise mezunu” olan çocukların “kontrol tutum” ortalaması (2,7129) ile en düşük değeri alırken, onu babası “üniversite mezunu” olan çocukların ortalaması (2,7336) takip etmiş ve son olarak da babası “ilkokul mezunu” olan çocukların “anne kontrol tutum” ortalaması (2,8476) en yüksek seviyede çıkmıştır. Ortalamalar arasındaki fark Anova analizine göre ($p = 0,010$) seviyesinde anlamlıdır.

Bununla birlikte “aile gelir” ortalamasıyla, çocuklardan elde edilen “anne kontrol tutum” ortalamaları karşılaştırmalarında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Tablo-180 Annelerinin Kendilerine Gösterdiği İlgı ve Sevgiyi Yeterli Bulma Durumuna Göre Çocukların Anne Kontrol Tutum Ortalamaları (Anova)

Annenizin gösterdiği ilgi ve sevgiyi yeterli buluyor musunuz?	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata
Kısmen	101	2,8967	,55627	,05535
Evet	847	2,7777	,64842	,02228
Cevapsız	7	-	-	-
Toplam	955	2,7873	,64289	,02080

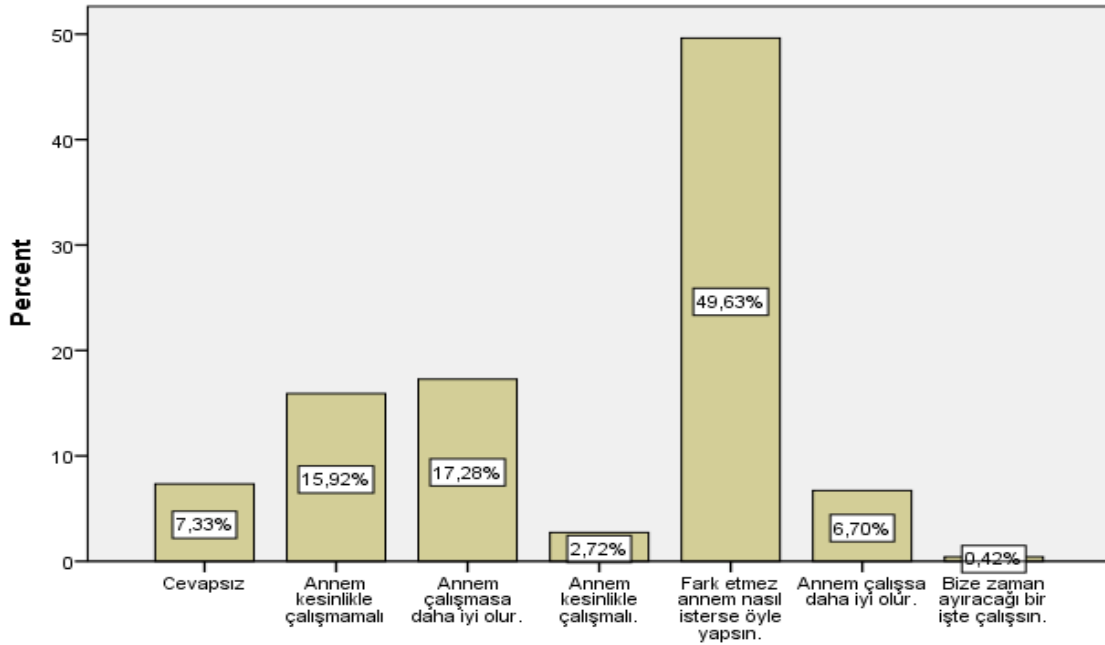
$p = 0,047$ $p < 0,05$

Anneleri tarafından kendilerine gösterilen ilgi ve sevgiyi “yeterli” bulan çocukların “anne kontrol tutum” ortalaması (2,7777), verilen sevgi ve ilgiyi “kısmen” yeterli bulan çocukların “anne kontrol tutum” ortalamasından (2,8967) daha düşük çıkmıştır. Aralarındaki fark ($p = 0,047$) seviyesinde anlamlıdır.

2.2.13. Çocukların Annelerinin Çalışması Hakkındaki Düşünceleri

Grafik-2 Çocukların Annelerinin Çalışmaları Hakkındaki Düşünceleri

Anneleriniz evin dışında gelir getiren bir işte çalışması hakkındaki düşünceleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?

Çocukların, annelerinin “çalışmaları hakkındaki” düşüncelerine bakıldığında; çocukların %49,63’ü “fark etmez annem nasıl isterse öyle yapsın” diyerek nötr bir tutum takınmışlar, % 33,20’si “annem kesinlikle çalışmamalı” ve “annem çalışmasa daha iyi olur” seçeneklerini işaretleyerek annelerinin çalışmalarına olumsuz baktıklarını göstermişler, çocukların %9,42’lik bir kısmı da annelerinin çalışmalarını desteklemişlerdir. %0,42 ise annelerinin çalışmasına karşı olmamakla birlikte kendilerine zaman ayırabilecekleri bir işte çalışmalarını istemişlerdir. Aşağıdaki tablolarda, yukarıda çıkan oransal dağılımların, çocukların annelerinin çalışıp çalışmama durumlarına göre ve çocukların cinsiyetine göre nasıl şekilleneceğine ve

yapılan karşılaştırmalar sonrasında gruplar arasında çıkacak olan farkın anlamlılık düzeylerine bakılacaktır.

Tablo-181 Çocukların Annelerinin Çalışması Hakkındaki Düşüncelerinin, AÇD’ye Göre İncelenmesi (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu	Anneniz evin dışında gelir getiren bir işte çalışması hakkındaki düşünceleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?								Toplam
		Cevapsız	Annem kesinlikle çalışmamalı	Annem çalışmasa daha iyi olur.	Annem kesinlikle çalışmalı.	Fark etmez annem nasıl isterse öyle yapsın.	Annem çalışsa daha iyi olur.	Bize zaman ayıracağı bir işte çalışsın.	
Annesi Çalışan	N	4	32	85	18	229	43	1	412
	%	1,0%	7,8%	20,6%	4,4%	55,6%	10,4%	0,2%	100,0%
Annesi Çalışmayan	N	66	120	80	8	245	21	3	543
	%	12,2%	22,1%	14,7%	1,5%	45,1%	3,9%	0,6%	100,0%
Toplam	N	70	152	165	26	474	64	4	955
	%	7,3%	15,9%	17,3%	2,7%	49,6%	6,7%	0,4%	100,0%

$p = 0,000$ $p < 0,05$

Tablo-181’de çocukların “annelerinin evin dışında gelir getiren bir işte çalışmaları hakkındaki düşüncelerinde”, “annesi çalışan” çocuklarla “annesi çalışmayan” çocuklar arasında yapılan ki-kare analizine göre ($p=0,000$) seviyesinde anlamlı bir fark çıkmaktadır. “Annesi çalışan” çocukların % 28,4’ü annesinin “çalışmamasını” isterken, “annesi çalışmayan” çocuklarda bu oran %36,8’e çıkmaktadır. Annenin çalışmasını isteme oranlarına bakıldığında “annesi çalışanlarda” bu oran %14,8 olurken; “annesi çalışmayanlarda” bu oran % 5,4’e düşmektedir. Her iki gruptaki çocukların (annesi çalışan ve çalışmayan) “fark etmez annem nasıl isterse öyle yapsın” tercihinde % 50’ye yakın bir oranda yoğunlaşması, annelerinin en doğru tercihi yapacaklarına olan güvenlerini gösterir. Yani annesi çalışıyorsa da çalışmıyorsa da “vardır bir bildiği” şeklinde de anlaşılabilir. Ya da kendi isteklerinin “reel” sonucu etkileyemeyeceğini de düşünmüş olabilirler.

Tablo-182 Kız ve Erkek Çocukların Annelerinin Çalışması Hakkındaki Düşünceleri (Ki-kare)

		Anneniz evin dışında gelir getiren bir işte çalışması hakkındaki düşünceleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?							Toplam
		Cevapsız	Annem kesinlikle çalışmamalı	Annem çalışmasa daha iyi olur.	Annem kesinlikle çalışmalı.	Fark etmez annem nasıl isterse öyle yapsın.	Annem çalışsa daha iyi olur.	Bize zaman ayıracağı bir işte çalışsın.	
Kız	N	42	58	83	14	261	41	2	501
	%	8,4%	11,6%	16,6%	2,8%	52,1%	8,2%	0,4%	100,0%
Erkek	N	28	94	82	12	213	23	2	454
	%	6,2%	20,7%	18,1%	2,6%	46,9%	5,1%	0,4%	100,0%
Total	N	70	152	165	26	474	64	4	955
	%	7,3%	15,9%	17,3%	2,7%	49,6%	6,7%	0,4%	100,0%

$p = 0,004$ $p < 0,05$

Tabl-182’de “kız” ve “erkek” çocukların annelerinin evin dışında gelir getiren bir işte çalışması hakkındaki düşüncelerine bakıldığında; “kız” çocuklarının “annelerinin çalışmaması” yönündeki tercihlerinin oranı %28,2 olurken, “erkeklerin” oranı %38,8 ile daha yüksek çıkmaktadır. “Kız” çocuklarının annelerinin “çalışmalarını isteme” oranına bakıldığında % 11 çıkarken, “erkek” çocuklarının annelerinin “çalışmasını isteme” tercih oranı ise % 7,7 oranında daha düşük çıkmaktadır. “Fark etmez annem nasıl isterse öyle yapsın” tercihi “erkek” çocuklarda daha düşük (%46,9) çıkarken, “kız” çocuklarda bu oran daha yüksek (%52,1) çıkmaktadır. Yapılan ki-kare analizine göre “kız” ve “erkek” çocukların annelerinin çalışması hakkındaki düşünceleri arasındaki fark ($p=0,004$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Peki bu ortaya çıkan fark nasıl okunmalı ? Geleneksel anlam evrenine sahip olan “erkek” çocuklarında, annenin çalışmadığı ataerkil yapının etkisinin devam ettiği şeklinde okunabilirken; “kız” çocuklarının tercihindeki değişiklik, paradigmal anlamda önem arz etmektedir. Hali hazırda ebeveynlerin, çocuklarının eğitimlerini, bir meslek sahibi olma üzerine kurgulamalarının en fazla etkisinin kız çocuklarında olduğu gözlemlenmektedir. Kadınların giderek artan oranlarda çalışma sahalarında

görünür olmasının da kız çocuklarının çalışmayı isteme tercihinde pozitif bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

2.2.14. Çocukların Annelerini Tanımladıkları Kelimeler

Bu bölümde çocuklardan anneleri için doğru ve geçerli olduklarına inandıkları üç kelimenin altını çizmeleri istenmiştir. Amaç annesi çalışan çocukların annelerini tanımlamada tercih edeceği üç kelime ile annesi çalışmayan çocukların tercih edeceği üç kelime arasında bir farklılaşmanın olup olmayacağı ile kelimeleri işaretleme arasında yoğunlaşma oranlarının nasıl farklılaşacağını bulmak.

Tablo-183 Annelerinin Çalışma Durumuna Göre Çocukların Annelerini Tanımlamada Kullandıkları Kelimelerin Karşılaştırılması (Ki-kare)

Anne Çalışma Durumu		Aşağıdakilerden anneniz için doğru ve geçerli olduğuna inandığınız üç kelimenin altını çizersiniz.																		
		yorgun	sakin	affedici	enerjik	hırçın	kuralcı	hoşgörülü	cezalandırıcı	sevgi dolu	karamsar	ödüllendirici	kırıcı	iyimser	sinirli	baskıcı	yapıcı	nefret yüklü	teşvik edici	Toplam
Annesi Çalışan	%	12,7	6,6	11	1,9	0,4	3,6	15,2	1	20,9	0,4	5,1	1,1	8	2,6	1,5	0,3	0,2	2,1	100
Annesi Çalışmayan	%	4	8,2	15,6	2,4	0,4	4,5	15,7	0,9	23,8	0,5	4,9	0,3	9,5	1,5	1,9	0,4	0	3,7	100

$p = 0,043$ $p < 0,05$

Tablo 183’de çocuklardan “annelerini tanımlayan üç kelimenin” altını çizmeleri istenmiş ve “annesi çalışan” çocuklar ile “annesi çalışmayan” çocukların altını çizdikleri kelimelerin oransal dağılımı ve karşılaştırılması yapılmıştır. “Annesi çalışmayan” çocukların, anneleri için olumlu kelimelerin altını çizme oranı, annesi çalışan çocukların anneleri için altını çizdikleri olumlu kelimelerin oranından yüksektir. Aralarında bariz bir fark olmamakla birlikte yapılan ki-kare analizine göre fark ($p=0,043$) seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Aynı şekilde annesi çalışmayan çocukların anneleri için altını çizdikleri olumsuz kelimelerin oranı da annesi çalışan çocukların anneleri için altlarını çizmiş oldukları olumsuz ibarelerin oranından daha

az çıkmaktadır. Özellikle çocukların annelerini yorgun bulma oranlarına bakıldığında annesi çalışan çocuklardaki oranın (%12,8) annesi çalışmayan çocukların oranından (%4,0) daha yüksek olduğu hemen göze çarpmaktadır. Annesi çalışan çocukların ilk beş sıralaması: sevgi dolu, hoşgörülü, affedici, yorgun ve iyimser olurken; annesi çalışmayan çocukların ilk beş sıralaması: sevgi dolu, affedici, hoşgörülü, iyimser ve sakin şeklinde olmuştur. Annelerin yorgun olma faktörü çocukların dini sosyalleşme kazanımlarına negatif etki yapacak bir faktördür. Yorgun bir annenin, çocuğunun dini sosyalleşmesi için zaman ayırması, ilgi ve destek vermesi istenilen düzeyde olamayacağı gibi birçok dini sosyalleşme kazanımını da veremediği daha önceki tablolardan anlaşılmıştır. Hipotezimizle ilgili olan yanı itibariyle bakıldığında:

- “Çalışan annelerin yaşamış olduğu iş yoğunluğu, çocuklarının dinî sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarına yansıyacağı varsayılmaktadır” şeklindeki hipotezimizde doğrulanmış bulunmaktadır

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Din-birey ve toplum ilişkilerine bütüncül ve kuşatıcı bir gözle bakabilen sosyolog ve düşünürlerin, altını çizdiği en önemli noktalardan birisi, sağlıklı bir toplumun inşası, o toplumu oluşturan bireylerin din ve toplumla kurabildiği doğru ve sağlam ilişkilere bağlıdır. Bireyler içinde yaşadıkları toplumun milli ve manevi değerlerini, kültür unsurlarını, adet ve geleneklerini içselleştirebildikleri oranda kendilerinden sonra gelecek kuşaklara “dışsallaştırabilecekleri” yani tevarüs ettirebilecekleri toplumsal yapıyı da sağlam ve nesnel hale getireceklerdir. Bu şekilde sağlıklı işleyen bir sosyalleşme döngüsü, bir toplum için elzem olan “bireylerin eğitimi” konusunda da ciddi katkılar sunacaktır. En kısa tanımla “bireyde istendik yönde kalıcı davranışlar oluşturma” süreci olarak tanımlanan eğitim-öğretim konusunda bütün yükü eğitim kurumlarına yüklemek, okul, aile ve öğrenci denklemindeki “üçlü sacayağını” doğru ve dengeli okuyamamak demektir. Milli Eğitim Bakanlığı’nda on yıl süren öğretmenlik deneyimimizde bu bahsi geçen “okul, aile ve öğrenci” şeklindeki “üçlü sacayağı” denklemini yakından görme ve tecrübe etme fırsatını bir nebze de olsun yakalamaya çalıştık. Bireyin dini sosyalleşme kazanımlarına temel oluşturabilecek en önemli sosyal evrenlerden olan “aile desteği” olmadan, salt bilgi yüklemeye dayalı bir eğitim modeliyle “istendik ve kalıcı davranış değişikliklerinin” oluşturulmasında zorlanılacağı aşikârdır. Diğer taraftan çocuk için en önemli “mikro sosyal evreni” oluşturacak olan aile kurumunun da kendi içinde geçirdiği değişim ve dönüşümler de “dini sosyalleşme” konusuna bakışımızdaki kuşatıcılığı yakalayabilme anlamında bizim için sürükleyici olmuştur.

Çalışan annelerin çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarını incelemeye çalıştığımız bu çalışmada, Karaman evrenini temsil etmek üzere örneklem olarak alınan 514 anne ve 955 çocuğa anket uygulaması yapılmıştır. Çocukların dini sosyalleşme süreçleri bağlamında, elde edilen veriler doğrultusunda operasyonel olarak oluşturulmuş olan “destek, kontrol, dindar ve seküler” şeklindeki muhtemel anne tutum ve davranışları üzerinde annelerin çalışma durumları başta olmak üzere, sahip oldukları çeşitli demografik özelliklerin (yaş, öğrenim, gelir düzeyi gibi) etki ve farkları incelenmeye çalışıldı.

Çalışmayla ilgili bu genel bilgilerden sonra ulaştığımız sonuç ve değerlendirmeleri şu şekilde özetlemek mümkün:

Yaşanılan modernleşme, endüstrileşme deneyimleri bireylerin din ve dünya algılarında sarsıcı etkiler oluştururken, bu süreçlerin en bariz etkilerinin görüldüğü kadınlar da olumlu ya da olumsuz etkilendikleri birçok süreçlerden geçmişler ve halen de geçmektedirler. Kadınların içinden geçmekte oldukları bu süreçlerin başında evlerinin dışında ücretli olarak çalışmaya başlamaları olmuştur. Özellikle 1950 sonrası yaşanan sosyal değişim olguları kent yaşamında her geçen gün artarak devam eden kadınların da çalışması olgusunu gündeme getirmiştir.

Geleneksel ataerkil aile düzeninde hem çalışan kadın, hem anne, hem ev hanımı gibi birçok yoğunluklu rolü eşzamanlı olarak icra etmeye çalışan anne, rol çatışması içine girmekte ve icra edegeldiği rollerden birisini eksik yapmaya razı olarak yoluna devam etmektedir. Annenin çalışması, çocuklarının dini sosyalleşme süreç ve kazanımlarına negatif bir etki olarak yansıyabilmektedir.

Modern kent yapılarında aile kurumunun icra edegeldiği fonksiyonların birçoğu kurumsal yapılara devredilirken, ailenin en önemli sorumluluk alanlarından biri olan çocukların eğitimi ve dinî sosyalleşmeleri de kurumsal yapılara kaymaktadır. Ailelerin, millî, manevî ve geleneksel değerleri çocuklara aktarma, sevdirmek ve benimsetme gibi konulardaki bütün sorumluluk ve görevlerini kurumlara/okullara havale etmesi sorunu çözmemekte, anne-baba ve aile desteği eksik kalan bütün kurumsal çaba ve uygulamalar, çocuğun hayatında etkili ve kalıcı olamamaktadır.

Hiçbir kurumsal yapı ailenin üstlenmiş olduğu bu kadim sorumluluğu, eksiksiz ve sağlıklı bir şekilde icra edemez.

Bir toplumun sahip olduğu kültür ve değerleri kendi bünyesindeki bireylere aktarabilme ve bireylerin de bu kültür ve değerleri edinebilme becerisi olan dini sosyalleşme süreci, eğitim öğretim faaliyetlerinin bireyde kalıcı bir etki bırakabilmesi için fevkalade bir öneme sahiptir. Bu dini sosyalleşme sürecinin baş aktörü de hiç şüphesiz annelerdir.

Hızlı değişim ve dönüşüm süreçlerinden geçen, internet, tv. ve birçok sosyal medya unsurlarının etki alanında kalan çocuklar konusunda ailelerin, daha özelde ise

annelerin, çocukların sosyalleşmesi ve bir takım değerleri edinebilmesi noktasındaki etkinlik ve farkındalık durumları, her geçen gün zayıflamaktadır.

Özellikle çalışan annelerin, iş yaşamlarındaki yoğunluk, stres ve zorluklar, çocukları için sarfedecekleri çabaya ve birlikte katılacakları her türlü etkinliklere olumsuz olarak yansıyabilmektedir. Nitekim yapılan anket çalışmalarında annesi çalışan çocuklar, anneleriyle ilgili olarak “hoşgörülü”, “affedici” ve “sevgi dolu” gibi nitelermelerinin yanında “yorgun” nitelmesini de eklemektedirler.

Çocukların, anne-çocuk ilişkisinde doğal ve olağan seyrinde alacağı bazı duygusal kazanım ve paylaşımlar, eksik kalmakta, ertelenmekte ve birikmektedir. Hafta sonları “kaliteli zaman” olarak belirtilen ve genellikle alışverişle geçirilen o kısa zaman dilimlerinde de çocuğun manevi gelişiminde hayati öneme sahip olan, bu duygu ve paylaşımlar, maalesef olağan seyrinde olması gerektiği gibi karşılanamamaktadır.

Özellikle 0-14 yaş arası çocukların dini sosyalleşmelerinde yaşadığı süreçler, iletişimler, kazanımlar, bilgilenmeler, çocuğun kişilik yapısına direk etkide bulunabilecek bir potansiyele sahiptir.

Annelerin Çalışma Durumlarıyla İlgili Elde Edilen Sonuç ve Değerlendirmeler

Çocuklarına “zaman ayırma”, “gerekli sevgi ve ilgiyi gösterme” “çocuklarının dini eğitim ve sosyalleşmelerinde yeterli olma” hususunda çalışan anneler, çalışmayan annelerin gerisinde kalmaktadır. Bu konuda çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında ortaya çıkan fark anlamlı bulunuştur.

Annelerin küçük çocuklarına bakma şekillerine bakıldığında, Karaman evreninin büyük oranda geleneksel geniş aile olma özelliğini devam ettirdiğini ve durumunda özellikle çalışan anneler için bir avantaj oluşturduğu görülmektedir. Çalışan anneler, çocuk bakımında % 45,8’lik bir oranla birinci öncelik olarak “kendi aile büyüklerini, akraba ve yakınlarını” tercih etmektedirler. Çalışan anneler ikinci öncelik olarak, % 18,2’lik bir oranla, “ücretli bakıcıları tercih ederken, üçüncü sırada %10,1 oranını ile “kendim bakıyorum” seçeneğini belirtmişlerdir. Çalışan annelerin % 8,4’lük bir kısmı da “kreş” seçeneğini tercih etmişlerdir. Çalışmayan annelerde ise bu

sıralama “kendim bakıyorum”, “aile büyüklerim, akraba ve yakınlarım” ile “kreş” şeklinde sıralanmıştır. Bulguların 1995 yılında yapılmış olan “Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması” (BAAK, 1995:169) bulgularıyla da örtüştüğü görülmüştür.

Çalışan annelerin % 52,4’ü “çocukların dini eğitim ve sosyalleşmelerinde “anneyi” sorumlu tutarken, çalışmayan annelerin % 61’i “anneyi” sorumlu tutmaktadır. Çalışan annelerin % 32’si “anne-babayı” sorumlu tutarken, çalışmayan annelerin %28,5’i “anne-babayı” sorumlu tutmaktadır. Çalışan annelerin % 6,6 sı sorumlu olarak “babayı” adres gösterirken, bu oran çalışmayan annelerde %4,4’e düşmüştür. Çalışan ve çalışmayan annelerin “çocukların dini eğitim ve sosyalleşmelerinde sorumlu tuttukları kişiler, “anne” “anne-baba” “baba” şeklinde çıkarken, her bir tercihin oranları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Annelerin sorumlu kişiler sıralaması ilk üçten sonra değişmektedir. Çalışan anneler % 4,9 oranı ile “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenini” öncelerken, çalışmayan anneler % 3,5 oranı ile “Kur’an Kursu Hocalarını” öncelemektedir. Oranlardaki ve sıralamalardaki bu farklılıklar, geleneksel evrenden modern evrene geçiş aşamasının emarelerini vermesi açısından da okunmaya müsait bir yapı teşkil etmektedir.

“Dini inanç ve uygulamaları yerine getiren” çalışmayan annelerin oranı, çalışan annelerin oranından daha yüksek çıkmaktadır. Annelerin “dini inanç ve yaşantı bakımından” kendi durumları ile ilgili tercihlerinde çalışan anneler ile çalışmayan anneler arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür.

Yeterli düzeyde dini bilgiye “kısmen” sahip olduğunu düşünen çalışan annelerin oranı %50,7, çalışmayan annelerin oranı ise % 42,1’e düşmektedir. “İbadetlerini yerine getirecek düzeyde yeterli dini bilgiye” sahip olmayan çalışan annelerin oranı, % 4,9 çıkarken, çalışmayan annelerde bu oran % 3,5’e düşmektedir. Çalışan ve çalışmayan annelerin arasında ortaya çıkan bu fark, ki-kare analizine göre anlamlı bulunmamıştır. Çalışan annelerin “yeterli dini bilgiye sahip olma” ortalaması, çalışmayan annelerin ortalamasından daha düşük çıkmıştır. İki grubun ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur.

Çocuklarının dini hayatlarıyla ilgili olarak “ilgisiz ve eksik” şeklindeki tanımlamaların oranı, çalışan annelerde yüksek çıkarken, çalışmayan annelerde daha

düşük çıkmaktadır. Çalışmayan annelerin, çocuklarıyla ilgili olumlu ifadelere katılma oranı, çalışan annelerin katılma oranlarından daha yüksek çıkmıştır. Çocuklarının dini hayatları ile ilgili olarak “dine karşı ilgileri var ve bildiklerini uygulamaya çalışıyorlar” şeklindeki seçeneği tercih etmede, çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür.

Gençlerin yaşadığı sorunların “dini inançla ilişkili” olduğunu düşünen “çalışan annelerin” oranı % 78,3 olurken, “çalışmayan annelerde” bu oran % 90,3’e yükselmektedir. Bakış açılarındaki dinin belirgin etkisi, birçok konuda varlığını hissettirdiği gibi, sorunların tespiti ve çözümünde de etkisini gösterebilmektedir. Bu konuda çıkan tabloya göre, çalışan annelerle çalışmayan anneler arasında bir farkın olduğu görülmüştür. T-testi analizine göre de “çalışmayan annelerin” ortalaması, “çalışan annelerin” ortalamasından yüksek çıkarken; aralarındaki fark anlamlı bulunmuştur.

“Çalışan annelerle” “çalışmayan anneler” arasında çocuklarının dini sosyalleşmelerine yönelik “dindar tutum ve davranış” ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür. Ortalamalara bakıldığında “çalışmayan annelerin” ortalamasının, “çalışan annelerden” daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Her bir grubun aldığı ortalamalara bakıldığında, -çalışan anneler (3,15), çalışmayan anneler (3,43)-annelerin çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili dindar tutum ve davranış ortalamalarının yüksek olduğunu (maksimum ortalama: 4,00) söyleyebiliriz. Her iki grubun ortalamasının da (3,00) seviyesinden yüksek çıkmasıyla ilgili olarak, Karaman evreninin, gelenekselden moderne ya da kırsaldan kentsele geçiş skalasında hala “geleneksel ve kırsal” bir şehir olma özelliklerini nispeten barındırmaya devam ettiğini söyleyebiliriz.

“Çalışan” annelerin, çocukların dini sosyalleşmeleriyle ilgili “seküler tutum ortalaması”, “çalışmayan” annelerin “seküler tutum ortalamasından” daha yüksek çıkmıştır. Annelerin ortalamaları arasındaki fark, anlamlı bulunmuştur. Her ne kadar anneler arasındaki fark, anlamlı bulunsada “çalışmayan annelerin” ortalaması (1,78) ile çalışan annelerin ortalamasına (1,94) bakarak; ortalamaların (2,00) ortalamasının bile altında kalmasına dayanarak (çünkü maksimum ortalama 4,00), annelerin “çalışma durumları” dışında annelerin genel sekülerleşme eğiliminin düşük olduğunu

söyleyebiliriz. Bu durumu da, Karaman’ın geleneksel evrene sahip bir şehir olmasının, sekülerleşmeye yavaşlatıcı bir etken olarak yansımaları şeklinde değerlendirebiliriz.

Çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerinde “çalışmayan” annelerin “destek tutum ve davranış ortalamalarının” “çalışan” annelerden yüksek olduğu görülmüştür. Yapılan T-testi analizine göre, çalışan annelerle çalışmayan annelerin ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Destek unsurunda en büyük belirleyici etkenin “zaman” olduğunu söyleyebiliriz. “Çalışan annelerin” “çalışmayan annelere” göre mesai de geçen en az 8 saatlik bir kaybı, çocukların dini sosyalleşmelerindeki destek süreçlerine etki etmektedir.

“Çalışmayan” annelerin çocuklarının dini sosyalleşme süreçleriyle ilgili “kontrol tutum ortalamaları”, “çalışan” annelerin “kontrol tutum ortalamalarından” yüksek çıkmaktadır ve aralarındaki fark yapılan T-testi analizine göre anlamlı bulunmuştur. Çalışmayan annelerin, kontrol tutum ortalamalarının yüksek çıkmasıyla ilgili olarak, “Karaman evrenin çocukların dini eğitiminde geleneksel olarak tevarüs eden bir takım davranış kalıplarını hala devam ettirdiği” şeklinde değerlendirilebileceğinin yanı sıra, çalışan annelerin artan eğitim düzeylerinin çocuk eğitimine olumlu şekilde yansımaları şeklinde de değerlendirilmeye müsait olduğunu söyleyebiliriz.

Annelerin Dini Bilgi Düzeyleriyle İlgili Elde Edilen Sonuç ve Değerlendirmeler

Öğrenim seviyesi arttıkça “inançlıyım, dinimin bütün gereklerini yerine getirmeye çalışıyorum” diyen annelerin oranında düşme görülürken; “inançlıyım dinimin bazı gereklerini yerine getiren biriyim” diyen annelerin oranı da öğrenim seviyesi yükseldikçe artmaktadır. Annelerin tercihlerinin öğrenim durumlarına göre farklılaşması “ki-kare” analizine göre anlamlı bulunmuştur.

Annelerin “yeterli dini bilgiye sahip olma” ortalamalarının, öğrenim düzeylerine göre farklılaştığı görülmektedir. “Annelerin öğrenim seviyesi” yükseldikçe “yeterli dini bilgiye sahip olma” ortalamaları düşmektedir. Özellikle “üniversite mezunu” annelerin “yeterli dini bilgiye sahip olma” ortalaması ile “ilkokul mezunu” annelerin ortalaması arasındaki fark, Tukey HSD analizine göre anlamlı bulunmuştur.

Annelerin “dini bilgi düzeyleri” ile “dindar tutum” ortalamaları arasındaki ilişki anlamlıdır ve annelerin “dindar tutum” ortalamaları, sahip oldukları “dini bilgi düzeylerine” göre, anlamlı derecede farklılaşmaktadır. “Dini bilgisini yeterli” gören annelerin, “dindar tutum” ortalaması daha yüksek çıkarken; “dini bilgisini yeterli görmeyen” annelerin “dindar tutum” ortalaması düşük çıkmaktadır.

Annelerin sahip oldukları “dini bilgi düzeylerine” göre “seküler tutum” ortalamaları farklılık göstermektedir. Her ne kadar Anova analizine göre bu farklılıklar anlamlılık derecesinde olmasa da, annelerin “seküler tutum” ortalamaları, “yeterli düzeyde dini bilgiye sahip misiniz” sorusuna “evet” diyen annelerden, “kısmen” ve “hayır” diyen annelere doğru bir artış gösterdiği görülmektedir.

Katılımcı annelerin “destek tutum ” ortalamaları, sahip oldukları “dini bilgi düzeylerine” göre, anlamlılık derecesinde farklılaşmaktadır. Dini bilgi düzeyini “yeterli” bulan annelerin, destek tutum ortalamaları daha yüksek çıkarken, dini bilgi düzeyini “kısmen” yeterli bulan annelerin, “destek tutum ortalamaları” da kısmen düşmüştür. “Dini bilgi düzeyi” bakımından, “kendini yeterli görmeyen” annelerin ise “destek tutum ortalamaları” düşük çıkmıştır. Anova analizine göre, annelerin “dini bilgi düzeylerine” göre elde edilen “destek tutum ortalamaları” arasındaki fark anlamlıdır.

“Annelerin kontrol tutum ortalaması” sahip oldukları “dini bilgi düzeylerine” göre farklılaşmaktadır. Anova analizine göre bu farklılık anlamlıdır. Dini bilgi düzeyini “yeterli” bulan annelerin, “kontrol tutum ortalamaları” yüksek çıkarken; dini bilgisini “kısmen” yeterli bulan annelerin “kontrol tutum ortalamaları” biraz daha düşmekte ve en son olarak da dini bilgi düzeyini “yeterli bulmayan” annelerin “kontrol tutum ortalaması” en düşük olarak belirlemektedir.

Annelerin Yaş Düzeyleriyle İlgili Sonuç ve Değerlendirmeler

Katılımcı annelerin “yaş düzeylerine” göre “dindar tutum” ortalamaları farklılık gösterse de bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Her ne kadar aradaki fark anlamlı bulunmasa da, “dindar tutum” ortalamalarının “18-25” yaş düzeyinden yukarıya doğru çıkıldıkça artması, Türkiye geneli yapılan araştırmalardaki

“yaş ve dindarlık” ilişkileriyle örtüşmektedir. Dindarlık araştırmalarının genelinde yaşın artmasına paralel olarak dindarlık da artmaktadır.

Annelerin yaş düzeylerine göre yapılan Anova analizinde annelerin çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili seküler tutum ve davranışlarının yaş gruplarıyla karşılaştırılmasında anlamlılık derecesinde bir fark elde edilmemiştir.

Annelerin “kontrol tutum ortalamaları” sahip oldukları “yaş düzeylerine” göre farklılaşmaktadır. Annelerin “yaş düzeyi” arttıkça kontrol tutum ve davranışlarının ortalaması da artmaktadır. “Yaş düzeyleri” arasındaki bu ortalama farkları, yapılan Anova analizine göre anlamlı bulunmuştur. Özellikle “41-60” ile “26-40” yaş düzeyleri arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur.

Annelerin Öğrenim Düzeyleriyle İlgili Sonuç ve Değerlendirmeler

Annelerin “öğrenim durumları” ile “dindar tutum” ortalamaları arasındaki ilişkiyle ilgili olarak ulaşılan sonuçlara göre, “İlkokul mezunu” annelerin “dindar tutum” ortalaması daha yüksek çıkarken; “üniversite mezunu” annelerin “dindar tutum” ortalaması daha düşük çıkmaktadır. Çıkan sonuçlar “Türkiye’de Dini Hayat” araştırması verileri ile de örtüşmektedir. Konuyla ilgili olarak sadece annelerin değil, öğrenim seviyesi yükselen her bireyin dindarlık seviyesindeki düşüş, araştırılması ve üzerinde durulması gereken bir husustur.

Annelerin “öğrenim durumları” ile “seküler tutum ortalamaları” arasında anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmiştir. “Seküler tutum” ortalamalarına göre en yüksek ortalama, “üniversite mezunu” anneler ile “ilkokul mezunu” annelere ait olurken; en düşük “seküler tutum” ortalaması “lise mezunu” annelere ait görünmektedir.

Annelerin “öğrenim durumları” ile çocuklarının dinî sosyalleşme süreçlerindeki “destek tutum ortalamaları arasında” anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Annelerin, “dini sosyalleşme destek tutum ortalamalarına” bakıldığında, “ilkokul mezunu” annelerden “üniversite mezunu” annelere doğru, ortalamalarda bir düşüş kaydedilirken; istatistiksel olarak en anlamlı fark, “ilkokul mezunu” annelerin destek ortalamaları ile “üniversite mezunu” annelerin “destek tutum ortalamaları” arasında bulunmuştur.

“İlkokul mezunu” annelerin, çocuklarının dini sosyalleşme süreçlerindeki “destek tutum ve davranışlarının” ortalaması daha yüksek çıkmıştır.

Annelerin “öğrenim durumuna” göre sahip oldukları “kontrol tutum ortalamaları” da farklılık göstermektedir. Anova analizine göre bu farklılık, anlamlı bulunmuştur. Annelerin “öğrenim seviyesi” arttıkça, sahip oldukları “kontrol tutum” ortalamaları düşmektedir. Bu bulgular “Eğitim düzeyi yükseldikçe, karşılık veren çocuğa daha hoşgörü ile yaklaşabilen annelerin oranı çok artmaktadır” şeklindeki “Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması” bulgularıyla da örtüşmektedir. Bu durumda öğrenim seviyesi artan annelerin çocuklarına yaklaşımları, kontrolden ziyade pedagojik ilkelere sahip, daha demokrat ve özgürlükçü bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Annelerin Gelir Düzeyleriyle İlgili Sonuç ve Değerlendirmeler

Annelerin “gelir düzeyleri” ile “dindar tutum ortalamaları” arasındaki fark, Anova analizine göre anlamlı bulunmamıştır. Ancak “gelir düzeyi” ortalamalarına bakıldığında, en yüksek ortalamanın “1300 TL'den az” gelir düzeyine ait annelerde olduğu görülürken, en düşük ortalamanın “7001 TL ve üzeri” gelir düzeyi ile “4001-7000 TL” gelir düzeyinde olduğu görülmüştür. En düşük “dindar tutum” ortalamalarının olduğu bu iki gelir (7001 TL ve üzeri ile 4001-7000 TL) dilimindeki “çalışan annelerin” oranının fazlalığı da dikkat çekmektedir.

Annelerin “seküler tutum” ortalamaları, annelerin “aylık aile gelir düzeylerine” göre farklılık göstermektedir. Anova analizine göre bu farklılık, anlamlı bulunmuştur. Gelir dilimi “1301-2000TL” arasında olan annelerden başlamak üzere, gelir dilimi “7001TL ve üzeri” gelir düzeyine sahip annelere doğru, “seküler tutum” ortalamalarında düzenli bir artış görülmektedir. Özellikle “7001 TL ve üzeri” gelir düzeyindeki annelerin ortalaması ile “1301-2000 TL” ve “2001-4000 TL” gelir düzeyindeki annelerin ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur.

Annelerin “gelir düzeyleri” ile çocuklarının dinî sosyalleşme süreçlerindeki “destek tutum ortalamaları” arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Annelerin ortalamalarına bakıldığında, “1300 TL'den az” gelir düzeyindeki annelerden başlamak üzere “7001 TL ve üzeri” gelir düzeyindeki annelere kadar “destek tutum”

ortalamalarında bir düşüş görülmektedir. Tukey HSD tablosuna göre en anlamlı fark “1300 TL” gelir düzeyi annelerle, “4001-7000 TL” gelir düzeyi anneler arasında bulunmuştur.

Annelerin “kontrol tutum ve davranışları” ile sahip oldukları “gelir düzeyleri” arasında anlamlı bir ilişki vardır. Gelir seviyesi arttıkça, annelerin “kontrol tutum ortalamaları” da düşmüştür.

Genel olarak bakıldığında annelerin sahip olduğu yaş düzeylerinin, çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışları üzerinde (kontrol tutumları hariç) belirgin bir etkisinin olmadığı; bununla birlikte annelerin sahip olduğu öğrenim düzeyi ve çalışma durumu başta olmak üzere, gelir durumları ile dini bilgi düzey ve yaşantılarının belirgin seviyede etkili olduğu söylenebilir.

Çocuklarla İlgili Sonuç ve Değerlendirmeler

Çocukların dini eğitim ve terbiyelerinde ailelerini % 70,7’lik bir oranla temel kaynak göstermeleri, Karaman’ın geleneksel, muhafazakâr yapısını hala koruduğunun bir göstergesi olarak okunabilir. Yaz kurslarının, yani camilerin % 17,9 oranıyla ikinci sırada yer alması ve okuldaki öğretmenlerin (formel din eğitiminin) 3. sırada yer alması bahsi geçen durumu desteklemektedir.

Çocukların yaşadıkları dini sosyalleşme süreçlerine etki eden ajanların sıralamasında annenin % 65,3 ile ilk başta yer alması, babanın % 15,1 ile 2. sırada yer alması, Cami hocasının da % 6,8 oranıyla 3. Sırada yer alması, Karaman’ın din eğitiminde “aileyi” önceleyen geleneksel bir yapıda olduğunu göstermiştir.

Çocukların meslek seçimlerine etki eden temel kriterlerle ilgili çıkan sonuçlara bakıldığında, “Çok para getiren ve çok şöhretli” seçeneklerinin toplamı % 26.8 gibi bir oranda çıkması, çocukların zihninde maddiyatı önceleme anlamında bir kırılmanın olduğu şeklinde okunabilir. “İnsanlara yararlı olabileceğim” seçeneğinin % 43,2 oranında en fazla olarak işaretlenmesi de manevi anlamda hala bazı değerlerin ayakta tutuluyor olduğu şeklinde iyimser bir yoruma götürebilir. Ancak bu yorumların sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi, bu tür soru ve anketlerin en az 5’er ya 10’ar yıllık periyotlarla tekrar yapılabilmesine bağlıdır. Farklı periyotlarda çıkan sonuçları karşılaştırmak suretiyle değişimin yönü hakkında daha sağlıklı yorumlar yapılabilir.

Çocukların Cinsiyet, Yaş ve Sınıf Düzeyleriyle İlgili Sonuç ve Değerlendirmeler

Çocukların “yaş düzeylerine” göre aldıkları dini sosyalleşme kazanım ortalamalarına bakıldığında “11 yaş” düzeyi dışındaki çocukların yaş düzeyleri arttıkça “dini sosyalleşme kazanım ortalamalarının” düştüğü görülmüştür. Bu düşüş, çocukların yaş itibarıyla ergenlik dönemlerine yakın olmalarıyla birlikte okunduğunda “kısmen” anlamlı bulunabilir.

Çocukların “sınıf düzeyleri” yükseldikçe “ dini sosyalleşme kazanım ortalamaları” düşmüştür. “11 yaş” ve “5. Sınıf” düzeylerindeki “ortalama yüksekliği” ile ilgili olarak yapılan karşılaştırma sonucunda ilginç bir şekilde karşımıza çıkan tablo, “anne çalışma” oranlarının, en az (% 5,3) “11 yaş ve 5. sınıf” düzeylerinde olduğunu göstermiştir. Anne çalışma oranlarının diğer “yaş ve sınıf” düzeylerine göre dağılımına bakıldığında; “10 yaş ve 4. sınıf” düzeyinde %22,6, “12 yaş ve 6. sınıf” düzeyinde %33,3, “13 yaş ve 7. sınıf” düzeyinde %20,6, “14 yaş ve 8.sınıf” sınıf düzeyinde ise %18,2 olarak dağıldığı görülmüştür.

Çocukların “yaş ve sınıf” düzeylerine göre aldıkları “anne dindar tutum” ortalamaları, “yaş ve sınıf” düzeylerinin artmasına paralel olarak, kademeli bir şekilde düşmüştür. İstisna gözüken “yaş ve sınıf” düzeyi olarak, “5.sınıf ve 11 yaş” düzeylerindeki çocukların ise daha yüksek bir ortalamaya sahip olmaya devam ettikleri görülmüştür. Çocukların “dini sosyalleşme kazanım ortalamalarında “5.sınıf ve 11 yaş” düzeyindeki istisna artışla ilgili olarak yapılan açıklamalar “anne dindar tutum” ortalamaları için de geçerlidir. Yani bu “yaş ve sınıf” düzeyindeki çocuklarda çalışan anne oranlarının azlığı önemlidir.

Çocukların cinsiyet durumlarına göre elde ettikleri “destek tutum ortalamaları” arasındaki fark T-testi analizine göre anlamlı bulunmuştur. Cinsiyet ortalamaları incelendiğinde, “kız” çocuklarının “anne destek” ortalamasının “erkek” çocukların anne destek” ortalamasından yüksek olduğu görülmüştür.

Yaş durumuna göre çocukların aldıkları “anne destek ortalamalarına” bakıldığında da anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmüştür. “11 yaş” düzeyinden sonra en yüksek ortalamanın “12 yaş” düzeyi çocuklarda olduğu görülmüş; en düşük

ortalamaların ise “13 yaş” düzeyi ile “14 yaş” düzeyine sahip çocuklarda olduğu tespit edilmiştir. Çocukları “yaş düzeyinin” artması ile birlikte “anne destek ortalamalarının” düşmesi, çocukların ergenlik dönemlerine yaklaşımları sebebiyle artan “bağımsız olma” istekleriyle açıklanabilir. Bu aynı zamanda örnekleme aldığımız “yaş aralığı” konusunda da ileri sürdüğümüz öncülleri destekleyen bir durum gibi gözükmemektedir.

Çocukların “sınıf düzeylerine” göre aldıkları ortalamalara bakıldığında da “yaş düzeyine” benzer anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. 5. sınıfta yüksek başlayan ortalama, yukarı sınıflara doğru çıkıldıkça azalmıştır.

“Erkek” çocuklarının “anne kontrol tutum” ortalamasının, “kız” çocuklarının “anne kontrol tutum” ortalamasından daha yüksek olduğu görülmekle birlikte; ortalamalar arasındaki fark, anlamlı bulunmamıştır. Yine de çıkan sonuçlara göre, “erkek çocukların” dini sosyalleşme süreçlerinde kendilerini “daha bir disiplin ve kontrol” altında hissettiklerini söyleyebiliriz.

Çocukların “yaş” düzeylerine göre yapılan karşılaştırmada özellikle “14 yaş” düzeyindeki çocukların “anne kontrol tutum” ortalamalarının, diğer “yaş düzeyindeki” çocuklardan yüksek çıkması, ergenlik dönemi psikolojisine giriş ile birlikte, kendilerine yönelik her türlü “disiplin ve kontrol” müdahalelerine karşı bir “hassasiyet geliştirme refleksi” olarak da okunabilir. Çocukların “anne kontrol tutum” ortalamaları “yaş” düzeylerinin düşmesine bağlı olarak düşmektedir.

Çocukların “sınıf” düzeylerine göre “anne kontrol tutum” ortalamalarına bakıldığında, “yaş” düzeylerindeki duruma benzer şekilde farklılaşmaların olduğu görülmüştür. “Yaş” düzeylerine bağlı olarak yapılan değerlendirme ve yorumların aynısı “sınıf” düzeyleri için de yapılabilir. “Sınıf” düzeyleri arasındaki farklılaşmalar da anlamlı bulunmuştur.

Kız ve erkek çocukların annelerinin evin dışında gelir getiren bir işte çalışması hakkındaki düşüncelerine bakıldığında; “kız” çocuklarının “annelerinin çalışmaması” yönündeki tercihlerinin oranı % 28,2 olurken, “erkeklerin” oranı % 38,8 ile daha yüksek çıkmıştır. “Kız” çocuklarının annelerinin “çalışmalarını isteme” oranına bakıldığında % 11 çıkarken, “erkek” çocuklarının annelerinin “çalışmasını isteme” tercihi ise % 7,7 oranında daha düşük çıkmaktadır. “Fark etmez annem nasıl isterse

öyle yapsın” tercihi “erkek” çocuklarda daha düşük (% 46,9) çıkarken, “kız” çocuklarda bu oran daha yüksek (% 52,1) çıkmaktadır. Yapılan ki-kare analizine göre “kız” ve “erkek” çocukların annelerinin çalışması hakkındaki düşünceleri arasındaki fark, anlamlı bulunmuştur.

Çocukların Anne Çalışma Durumlarıyla İlgili Sonuç ve Değerlendirmeler

“Annesi çalışan” çocuklarla “annesi çalışmayan” çocukların meslek seçim kriterleri arasında oransal olarak ciddi bir fark görülmemiştir. Fakat “çok para getiren bir iş” seçeneğindeki farklılık dikkatlerden kaçmamaktadır. “Annesi çalışan” çocuklar % 20,6 oranında “çok para getiren bir iş” kriterini tercih ederken; bu oran “annesi çalışmayan” çocuklarda 3,5 puanlık bir azalmayla % 17,1’e düşmüştür.

Annelerin çalışıp çalışmama durumlarına göre, çocukların kendilerine ayrılan zamanı yeterli bulup-bulmama durumları karşılaştırılmış, çalışan anne ve çalışmayan anne farkının bariz olduğu ortaya çıkmıştır. Ki-kare analizine göre bu fark anlamlı bulunmuştur. “Annesi çalışmayan” çocuklarda kendilerine ayrılan zamanı “evet” diyerek yeterli bulanların oranı % 84,1 iken; “annesi çalışan” çocuklarda bu oran % 69,1’e düşmüştür. Aynı şekilde ayrılan zamanı “kısmen” yeterli bulanların oranı “annesi çalışanlarda” % 30,9 iken, “annesi çalışmayanlarda” yarı-yarıya düşerek bu oran % 15,9 düzeyinde gerçekleşmiştir. “Hayır” seçeneğinin hiç işaretlenmediği tespit edilmiştir.

“Annesi çalışan” çocukların % 87,4’ü, “annelerinin verdiği dini eğitimi yeterli” bulmuş; % 1,9’u da “kısmen” yeterli bulduğunu ifade etmiştir. Annesi çalışmayanların oranlarına baktığımızda, verilen dini eğitimi “yeterli” bulma oranı % 94,3 çıkarken; “kısmen” yeterli bulanların oranı da % 5,2’ye düşmüştür. “Annesi çalışan” çocuklarla “annesi çalışmayan” çocukların “anneleri tarafından verilen dini eğitimi yeterli bulma” oranları arasındaki farkın anlamlı bulunduğu görülmüştür.

“Annesi çalışmayan” çocukların, annelerinin verdiği dini eğitimi “yeterli” bulma ortalamalarının daha yüksek olduğu; “annesi çalışanların” kendilerine verilen dini eğitimi “yeterli” bulma ortalamalarının ise daha düşük olduğu görülmüştür. Yapılan T-testi sonucuna göre ortalamalar arasındaki bu fark anlamlı bulunmuştur.

“Annesi çalışan” çocukların % 88,1’i kendilerine anneleri tarafından gösterilen “ilgi ve sevgiyi yeterli” bulurken, % 11,2’si kısmen yeterli bulmuştur. “Annesi çalışmayan” çocukların ise % 89,1’i annesinin gösterdiği sevgi ve ilgiyi “yeterli” bulurken, %10,1’si “kısmen” yeterli bulunduğunu ifade etmiştir. Bu duruma göre, annesi çalışan çocuklarla, annesi çalışmayan çocukların “anneleri tarafından kendilerine gösterilen sevgi ve ilgiyi yeterli bulma” oranları arasındaki % 1’lik fark, yapılan T-testi sonuçlarında anlamlı bulunmamıştır.

Çocukların “annesinin dini öğrenme ve yaşamadaki örnekliğini” “yeterli” bulma oranı, “annesini çalışmayanlarda” % 89,1 oranı ile daha yüksek çıkmış, “annesini çalışanlarda” bu oran % 85,7’de kalmıştır. Genel olarak bakıldığında çocukların, annelerinin dini öğrenme ve yaşamadaki örnekliklerini “yeterli bulma” oranlarının ortalama % 87’ler seviyesinde olmasını da, Karaman’ın geleneksel ve muhafazakâr aile yapısını korumaya devam ettiği şeklinde yorumlayabiliriz. Annelerinin dini öğrenme ve yaşamadaki örnekliklerini “kısmen” yeterli bulma oranları ise “annesini çalışmayanlarda” % 7,4, “annesini çalışanlarda” % 10,7 ile daha fazla çıkmaktadır. Aradaki fark, anlamlı bulunmamıştır.

“Annelerin çocuklarına ayırdığı zaman”, “verdiği dini eğitim”, “gösterdiği ilgi ve sevgi” ile “dini öğrenme ve yaşamada gösterdiği örneklik” düzeylerinin hepsinin genel ortalaması alınarak t-testine tabi tutulmuş ve annesi çalışmayan çocukların toplam ortalamalarının, annesi çalışan çocukların toplam ortalamasından yüksek çıktığı görülmüştür. Ortalamalar arasındaki fark, anlamlı bulunmuştur.

Yapılan T-testi analiz sonucunda, “annesini çalışmayan” çocukların dini sosyalleşme kazanımlarının genel ortalamasının “annesini çalışan” çocukların dini sosyalleşme kazanımlarının genel ortalamasından daha yüksek olduğunu görülmekle birlikte, significant değerinin (p) alfa değerinden (0,050) büyük olmasından dolayı aralarındaki fark, anlamlı bulunmamıştır.

Çocukların sosyalleşme kazanımları içerisinde (dua etme, sure ve Kur’an okuma, salavat getirme, camiye gitme, dini mekân ve programlara katılma vb.) dini etkinlikleri içeren kazanımların ortalamasına bakıldığında, “annesini çalışmayan”

çocukların ortalamasının “annesi çalışan” çocukların ortalamasından daha yüksek olduğu görülmüştür. Ortalamalar arasındaki fark anlamlı bulunmuştur.

Çocukların “genel vatandaşlık ve görgü kuralları” bağlamındaki (ekmeğe hürmet, yaşlı ve büyüklere saygı, izin isteme, yardım etme, misafirlerle ilgilenme vb. gibi) kazanım ortalamaları, birbirlerine çok yakın çıkmıştır. “Annesi çalışmayan” çocukların ortalaması çok az yüksek çıksa da ortalamalar arasındaki fark, anlamlı bulunmamıştır.

Çocuklardan elde edilen “anne dindar tutum” ortalamalarının, “annelerin çalışıp çalışmama” durumlarına göre çok az da olsa bir farklılık gösterdiği görülmüştür. “Annesi çalışan” çocuklardan elde edilen “anne dindar tutum” ortalaması, “annesi çalışmayan” çocuklardan elde edilen “anne dindar tutum” ortalamasından daha yüksek çıkmakla birlikte, aralarındaki fark yapılan T-testi analizine göre anlamlı bulunmamıştır.

Çocukların destek ortalamalarına bakıldığında, “annesi çalışmayan” çocukların “anne destek” ortalamasının, “annesi çalışan” çocukların ortalamasından yüksek olduğu görülmüştür.

Annelerinin “çalışma durumlarına” göre elde edilen “anne kontrol tutum” ortalamaları arasındaki fark, yapılan T-testi analizine göre anlamlı bulunmamıştır. “Annesi çalışmayan” çocuklardan elde edilen “kontrol tutum” ortalamasının, “annesi çalışan” çocuklardan elde edilen kontrol tutum ortalamasından daha yüksek olduğu görülmüştür.

Çocukların “annelerinin evin dışında gelir getiren bir işte çalışmaları hakkındaki düşüncelerinde”, “annesi çalışan” çocuklarla “annesi çalışmayan” çocuklar arasında yapılan ki-kare analizine göre anlamlı bir fark çıkmıştır. “Annesi çalışan” çocukların % 28,4’ü annesinin “çalışmamasını” isterken, “annesi çalışmayan” çocuklarda bu oran %36,8’e yükselmiştir. Annenin çalışmasını isteme oranlarına bakıldığında “annesi çalışanlarda” bu oran %14,8 olurken; “annesi çalışmayanlarda” bu oran % 5,4’e düşmüştür. Her iki gruptaki çocukların (annesi çalışan ve çalışmayan) “fark etmez annem nasıl isterse öyle yapsın” seçeneğinde % 50’yi geçen oranda yoğunlaşması, annelerinin en doğru tercihi yapacaklarına olan güvenlerini gösterir.

“Annesi çalışmayan” çocukların, anneleri için “olumlu” kelimelerin altını çizme oranı, “annesi çalışan” çocukların anneleri için altını çizdikleri olumlu kelimelerin oranından yüksektir. Yapılan ki-kare analizine göre fark, anlamlı bulunmuştur. Aynı şekilde “annesi çalışmayan” çocukların, anneleri için altını çizdikleri olumsuz kelimelerin oranı da, annesi çalışan çocukların anneleri için altlarını çizmiş oldukları olumsuz ibarelerin oranından daha az çıkmaktadır. Özellikle çocukların annelerini yorgun bulma oranlarına bakıldığında, “annesi çalışan” çocuklardaki oranın (%12,8) “annesi çalışmayan” çocukların oranından (%4,0) daha yüksek olduğu göze çarpmıştır. “Annesi çalışan” çocukların ilk beş sıralaması: sevgi dolu, hoşgörölü, affedici, yorgun ve iyimser olurken; annesi çalışmayan çocukların ilk beş sıralaması: sevgi dolu, affedici, hoşgörölü, iyimser ve sakin şeklinde olmuştur. Annelerin yorgun olma faktörü çocukların dini sosyalleşme kazanımlarına negatif etki yapacak bir faktördür. Yorgun bir annenin, çocuğunun dini sosyalleşmesi için zaman ayırması, ilgi ve destek vermesi istenilen düzeyde olamayacağı gibi, birçok dini sosyalleşme kazanımını da veremediği daha önceki tablolardan anlaşılmıştır.

Çocukların Anne Öğrenim Düzeyleriyle İlgili Sonuç ve Değerlendirmeler

Meslek seçim kriterleri ile annelerinin “öğrenim durumları arasındaki” ilişkiye bakıldığında, yapılan Ki-kare analiz sonuçlarına göre “annelerin öğrenim” durumlarına göre ortaya çıkan oranlar arasındaki fark, anlamlı bulunmuştur. “Çok para getiren bir iş olmasını” isteyen çocukların “anne öğrenim” durumlarına göre oran dağılımına bakıldığında, annesi “ilkokul mezunu” olanların oranı % 18,1 olurken, annesi “lise mezunu” olanların oranı %23,5, annesi “üniversite mezunu” olan çocukların oranı ise %13,7 olarak çıkmıştır. Bu kriterde en fazla oranın, annesi “lise mezunu” olan çocuklarda olduğu görölmektedir. “İnsanlara yararlı olabileceğim bir meslek olması” diyen çocukların oran dağılımına bakıldığında ise, en fazla oranın %45,8 ile annesi “ilkokul mezunu” olan çocuklarda olduğu görölürken; bu oranı %38,6 ile annesi “lise mezunu” olan çocuklar takip etmekte, son olarak da bu seçenekte en az oran olarak, %36,3 ile annesi “üniversite mezunu” olan çocukların olduğu görölmüştür.

Çocukların, annelerinin öğrenim düzeylerine göre aldıkları dini sosyalleşme kazanım ortalamaları arasındaki farkın anlamlı bulunduğu görülmüştür. Çocukların dini sosyalleşme kazanım ortalamaları ile annelerinin öğrenim düzeyleri arasında ters orantıyı andırır bir durum gözlemlenmektedir. Yani çocukların “dini sosyalleşme kazanım ortalamaları” düşerken, annelerin “öğrenim düzeyi” yükselmektedir. Bu durum ilginç bir şekilde dindarlık, üzerine yapılan araştırmalardaki sonuçlara da benzemektedir. Kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe dindarlık seviyesi düşmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığının hazırladığı “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması” adlı çalışmada da buna benzer durumlar ortaya çıkmıştır. (DİB, 2014: 195).

Annelerinin öğrenim düzeylerine göre elde edilen “anne destek tutum” ortalamalarına bakıldığında, annesi “üniversite mezunu” olan çocukların ortalaması en yüksek çıkmış; ikinci olarak annesi “ilkokul mezunu” olan çocukların ortalaması yer almıştır. Son olarak da, annesi “lise mezunu” olan çocukların ortalaması en düşük seviyede çıkmıştır. Daha önceki karşılaştırmalara benzer şekilde ortalamalardaki “inişli çıkışlı” tablo, burada da kendini göstermiş; “lise mezunu” düzeyinde ortalamalarda yaşanan düşüş, çocukların dini sosyalleşme “kazanım ortalamaları ile “anne dindar tutum” ortalamalarında da görülmüştü. Solmaz’ın daha önce de paylaştığımız “bu durum, lisede verilen eğitimin ve içeriğinin etkilerine bağlanabileceği gibi, bireyin din konusundaki bilgisinin henüz tam olmayışı, eksik oluşuna da dayandırılabilir (Solmaz, 2012: 421) şeklindeki tespitlerini de göz önüne alarak; “lise eğitim ve müfredatı” üzerinde “aile, öğrenci ve öğretmeni de” eksene alan ciddi çalışmalar yapılması gerekliliğini göstermektedir.

Annelerinin “öğrenim düzeylerine” göre çocuklardan elde edilen “anne kontrol tutum” ortalamalarına bakıldığında, annesi “ilkokul mezunu” olan çocukların ortalaması en yüksek çıkarken, annesi “üniversite mezunu” olan çocukların ortalaması ikinci en yüksek “anne kontrol tutum ortalamasına” sahip olarak çıkmıştır. En düşük “anne kontrol tutum” ortalamasının ise annesi “lise mezunu” öğrenim düzeyinde yer alan çocukların ortalamasında olduğu görülmüştür. Aslında kontrol tutum ortalamaları ile ilgili olarak, aldıkları eğitim gereği “üniversite mezunu” annelerin en düşük “anne kontrol tutum” ortalamasına sahip olması beklenebilirdi.

Çocukların Baba Öğrenim Düzeyleriyle İlgili Sonuç ve Değerlendirmeler

Dini sosyalleşme kazanım ortalamaları ile babalarının öğrenim düzeyleri arasında –annelerinin aksine- anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu durum annelerin çocuklarının dini sosyalleşme kazanımları üzerindeki potansiyel etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Babalarının öğrenim durumlarıyla ”çocuklardan elde edilen “destek tutum ortalamaları” karşılaştırmasında, ortalamalar arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Daha önceki tablolarda çıkan benzer sonuçları da göz önüne alarak, çocukların dini sosyalleşmeleriyle ilgili süreçlerde “baba etkisinin” “anne etkisine” göre daha “naif” ve “cılız” kaldığını söyleyebiliriz.

Babaların “öğrenim düzeylerine” göre karşılaştırılan ortalamalarda anlamlılık seviyesinde farklar elde edilemezken; bunun tek istisnası denebilecek bir şekilde, çocukların “anne kontrol tutum” ortalaması, babalarının öğrenim düzeylerine göre karşılaştırıldığında ortalamalar arasındaki fark, anlamlı bulunmuştur. Ortalamalar incelendiğinde, babası “lise mezunu” olan çocukların “kontrol tutum” ortalaması, en düşük değeri alırken, onu babası “üniversite mezunu” olan çocukların ortalaması takip etmiş ve son olarak da babası “ilkokul mezunu” olan çocukların “anne kontrol tutum” ortalaması en yüksek seviyede çıkmıştır. Ortalamalar arasındaki fark Anova analizine göre anlamlı bulunmuştur.

Çocukların Aile Gelir Düzeyleriyle İlgili Sonuç ve Değerlendirmeler

Çocukların “aile gelir düzeylerine” göre elde edilen ki-kare analiz sonuçlarına bakıldığında, her ne kadar anlamlılık seviyesinde sonuçlar alınmasa da, oranlar arasındaki farklar dikkatleri çekmektedir. Bu duruma göre “çok para getiren bir iş” seçeneği ile “çok şöhretli ve popüler bir meslek” seçeneklerini tercih eden “1300 TL'den az” gelir düzeyindeki çocukların toplam oranı, % 26,1, “1301-2000 TL” gelir düzeyindeki çocukların oranı % 28,1, “2001-4000 TL” gelir düzeyindeki çocukların oranı % 22,7, “4001-7000 TL” gelir düzeyindeki çocukların oranı % 37,3 olurken; en üst gelir düzeyi olan “7001 TL ve üzerindeki” çocukların oranı % 36,4 olarak çıkmıştır. “Çok para getiren bir iş” seçeneği ile “çok şöhretli ve popüler bir meslek” seçeneğini seçen çocukların en yüksek oranla , “4001-7000 TL” ile “7001 TL ve üzeri”

gelir düzeyindeki çocuklara ait olması, “demografik özelliklerin çocukları etkileyebileceği” şeklindeki tespitimizi doğrularken; “Ailede Çocuk Eğitimi Araştırmasında” geçen “Çocukları için meslek tercihi yapan anneler, içinde bulundukları sosyo-ekonomik koşullara uygun tercihlerde bulunmaktadır” (BAAK, 1995: 123) şeklindeki tespitlerle de örtüşmüştür. Yani anneleri etkileyen sosyo-ekonomik göstergeler, çocukları da etkileyebilmektedir.

Çocukların “dini sosyalleşme kazanımlarıyla” “aile gelir durumu” arasında anlamlı bir ilişki vardır. Tukey HSD ortalamalarına bakıldığında, özellikle “7001 TL ve üzeri” gelir düzeyindeki çocukların, dini sosyalleşme kazanım ortalaması (2,8705) ile “1300 TL’den az” gelir düzeyine sahip çocukların kazanım ortalamaları (3,1646) arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür. “7001 TL ve üzeri” gelir düzeyine sahip ailelerin çocuklarının “dini sosyalleşme kazanım” ortalamalarının daha düşük, “1300TL’den az” gelir düzeyine sahip ailelerin “çocuklarının dini sosyalleşme” kazanımlarının ortalaması daha yüksek çıkmıştır. Diğer gelir düzeylerinin dini sosyalleşme kazanım ortalamalarına baktığımızda, alt gelir düzeyinden, üst gelir düzeyine doğru çıkıldıkça, “dini sosyalleşme kazanım” ortalamalarında bir düşüşün olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmamız özelinden yüksek gelir düzeyine sahip ailelerdeki “annesi çalışan” oranına bakıldığında, kazanım ortalamaları arasındaki bu fark daha anlamlı hale gelmiştir. Şöyle ki: çocukların dini sosyalleşme kazanım ortalamasının en yüksek olduğu “1300TL’den az” gelir düzeyinde, “annesi çalışan” çocukların oranı %13,6 ile daha düşük; “annesi çalışmayan çocukların” oranı % 20,1 ile daha yüksek olurken; “dini sosyalleşme kazanım” ortalamalarının en düşük olduğu iki gelir (4001-7000TL ile 7001TL ve üzeri) düzeyinde toplam “annesi çalışan” oranı %17,3 ile daha yüksek çıkmış; aynı gelir düzeylerinde ise “annesi çalışmayan” oranı % 8,2 ile daha düşük çıkmıştır.

Çocukların “gelir düzeyleri” ile “anne dindar tutum” ortalamaları arasında anlamlılık seviyesinde bir fark bulunmazken; en yüksek ortalamanın “1300TL’den az” gelir düzeyine sahip çocuklarda olduğu dikkat çekmiştir.

Çocukların “aile gelir düzeyleri” ile elde edilen “anne destek tutum” ortalamaları arasında ortaya çıkan fark, anlamlı bulunmamış; “aile gelir”

ortalamasıyla, çocuklardan elde edilen “anne kontrol tutum” ortalamaları karşılaştırmalarında da anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Çocuklara Anneleri Tarafından “Ayrılan Zaman, İlgı ve Sevgiyle” İlgili Sonuç ve Değerlendirmeler.

Çocukların % 77,3’ü annelerinin kendilerine ayırdığı zamanı yeterli bulurken; % 22,3’ü de annelerinin kendilerine ayırdıkları zamanın “kısmen” yeterli olduğunu ifade etmişlerdir.

Annelerinin kendilerine ayırdığı zamanı “yeterli” bulan çocukların, dini sosyalleşme kazanım ortalamaları da yüksek çıkarken; annelerinin kendilerine ayırdığı zamanı “kısmen” yeterli bulan çocukların “dini sosyalleşme kazanım ortalamaları daha düşük bir seviyede çıkmıştır. Ortalamalar arasındaki fark, anlamlı bulunurken; annelerinin kendilerine ayırdığı zamanı “kısmen” yeterli bulan çocuklardaki “annesi çalışan” oranının (%59,6) yüksekliği dikkatlerden kaçmamıştır. Süreçler birbirini etkileyen bir “silisile hali” şeklinde iç içe geçmektedir. “Anne çalışma” durumu ile ilintili olarak, çocuklara “ayrılan zaman” etkilenmiş, bu “zaman durumu” da “dini sosyalleşme kazanım” ortalamalarına -aradaki farkı anlamlı kılacak- şekilde yansımıştır.

Annelerinin kendilerine ayırdığı zamanı “yeterli” bulan çocukların “anne dindar tutum” ortalaması, annelerinin kendilerine ayırdığı zamanı “kısmen” yeterli bulan çocukların dindarlık ortalamasından yüksek çıkmıştır. Ortalamalar arasındaki fark, anlamlı bulunmuştur. “Anne dindar tutum” ortalamasının düşük olduğu, ayrılan zamanı “kısmen” yeterli bulan, çocuklardaki “çalışan anne” oranının (%59,6) “çalışmayan anne” oranından (%40,4) yüksek çıkması, tablolarda çıkan sonuçların daha net anlaşılmasına katkı sunması açısından önemlidir.

Annelerinin kendilerine ayırdığı zamanı yeterli bulan çocukların, “anne destek ortalaması” yüksek çıkmış; kendilerine ayrılan zamanı “kısmen yeterli” bulan çocukların “anne destek ortalaması” ise daha düşük çıkmıştır. Ortalamalar arasındaki bu fark anlamlı bulunmuştur. Kendileri için ayrılan zamanı yeterli bulan çocukların içinde “annesi çalışan oranı (%38,5) çıkarken; “annesi çalışmayan” oranı (%61,5) olarak çıkmıştır. Annelerinin çalışma durumu, dolaylı yollardan da olsa çocukların,

dini sosyalleşme süreçlerinde göreceikleri “anne destek tutumlarını” etkileyebilmektedir.

Çocuklardan annesinin gösterdiği sevgi ve ilgiyi “yeterli” bulanların oranı % 88,7 olurken, “kısmen” yeterli bulanların oranı % 10,6 olarak belirmiştir.

Anneleri tarafından kendilerine gösterilen ilgi ve sevgiyi “yeterli” bulan çocukların “anne kontrol tutum” ortalaması, verilen sevgi ve ilgiyi “kısmen” yeterli bulan çocukların “anne kontrol tutum” ortalamasından daha düşük çıkmıştır. Aralarındaki fark anlamlıdır.

Çocuklara Anneleri Tarafından Verilen Dini Eğitim ve Örneklikle İlgili Sonuç ve Değerlendirmeler.

Çocukların %91,3’ü annelerinin kendilerine vermiş olduğu din eğitiminin yeterli olduğunu düşünürken, % 8,1’i de kısmen yeterli olduğunu düşünmüştür

Çocukların % 87,6’sı “dini öğrenmede ve yaşamada” annelerinin kendilerine yaptığı örnekliğin yeterli seviyede olduğunu düşünmüş; % 8,8’i de bu örnekliğin kısmen yeterli olduğunu düşünmüşlerdir.

Annelerinin kendilerine verdiği dini eğitimi “yeterli” bulan çocukların “dini sosyalleşme kazanım” ortalaması yüksek çıkarken; kendilerine verilen dini eğitimi “kısmen” yeterli bulan çocukların “dini sosyalleşme kazanım” ortalaması daha düşük çıkmıştır. Ortalamalar arasındaki fark, anlamlı bulunmuştur. Diğer bir karşılaştırma tablosu da çocukların annelerinin örnekliğini yeterli bulma konusunda yapılmıştır. Annelerinin örnekliğini “yeterli” bulan çocukların “dini sosyalleşme kazanım” ortalaması, önceki karşılaştırmalara benzer şekilde yüksek çıkarken; annelerinin örnekliğini “kısmen” yeterli bulan çocukların “dini sosyalleşme kazanım” ortalaması da benzer şekilde düşük çıkmıştır. Anova analizine göre ortalamalar arasındaki fark, anlamlı bulunmuştur.

Annelerinin örnekliğini yeterli bulan çocukların “anne dindar tutum” ortalaması, annelerinin örnekliğini “kısmen” yeterli bulan çocukların “anne dindar tutum” ortalamasından yüksek çıkmıştır. Ortalamalar arasındaki fark, anlamlı bulunmuştur.

Çocukların annelerinden aldıkları “dini eğitimi yeterli bulmaları” ile “anne dindar tutum” ortalamaları arasında da anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Çocukların, annelerinin kendilerine verdiği dini eğitimi yeterli bulanların “anne dindar tutum” ortalamasına bakıldığında, annelerinin kendilerine verdiği dini eğitimi “kısmen” yeterli bulan çocukların “anne dindar tutum” ortalamasından daha yüksek olduğu görülmüştür. Ortalamalar arasındaki fark anlamlı bulunmuştur.

Annelerinin kendilerine verdiği “dini eğitimi yeterli bulma” durumlarına göre çocukların elde ettiği “anne destek ortalamaları” arasındaki fark, anlamlı bulunmuştur. Anneleri tarafından verilen dini eğitimi “yeterli” bulan çocukların “anne destek” ortalaması, verilen dini eğitimi “kısmen” yeterli bulan çocukların, “anne destek ortalamasından” yüksek çıkmıştır. “Çocuklara ayrılan zaman” konusunda olduğu gibi “kendilerine verilen dini eğitimi “kısmen” yeterli bulan çocukların içinde “annesi çalışan” oranı (% 63,6) çıkarken; “annesi çalışmayan” oranı (% 36,4) oranında daha az çıkmıştır. Bir başka açıdan da kendilerine verilen dini eğitimi “yeterli” bulan çocukların içinde “annesi çalışan” oranı (%41,3) çıkarken; “annesi çalışmayan” oranı (%58,7) daha çok çıkmıştır.

Çocukların Annelerinin Çalışma Alanlarıyla İlgili Sonuç ve Değerlendirmeler

“Annelerin çalışma alanı” ile çocuklarının dini sosyalleşme kazanım ortalamaları arasındaki farkın, anlamlı olduğunu görülmüştür. Tukey HSD ortalamalarına bakıldığında; özellikle “memur anneler” ile “ev hanımı anneler” arasındaki fark anlamlıdır. Annesi “memur” olan çocukların dini sosyalleşme kazanım ortalamaları, annesi “ev hanımı” olan çocukların dini sosyalleşme kazanım ortalamalarından anlamlı derecede düşük çıkmıştır.

Anne çalışma alanlarına” göre çocukların, en yüksek “destek ortalamasına” sahip olduğu “anne çalışma alanı” sırasıyla “emekli”, “tarım işçisi”, “esnaf-tüccar” “ev hanımı” “işçi” ve “memur” şeklinde sıralanmıştır. Ortalamaların en düşük olduğu “memur ve işçi” alanlarında annesi çalışan çocukların, anne mesai saatleri düşünüldüğünde, en az 8 saat daha az “desteğe” maruz kaldıkları hesap edilirse tablo daha net anlaşılabilir.

Çocukların, annelerinin “çalışmaları hakkındaki” düşüncelerine bakıldığında; çocukların %49,63’ü “fark etmez annem nasıl isterse öyle yapsın” diyerek nötr bir tutum takınmışlar, % 33,20’si “annem kesinlikle çalışmamalı” ve “annem çalışmasa daha iyi olur” seçeneklerini işaretleyerek annelerinin çalışmalarına olumsuz baktıklarını göstermişler, çocukların % 9,42’lik bir kısmı da annelerinin çalışmalarını desteklemişlerdir. % 0,42 ise annelerinin çalışmasına karşı olmamakla birlikte kendilerine zaman ayırabilecekleri bir işte çalışmalarını istemişlerdir.

Annelerin “çocuklarının dini sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarıyla ilgili olarak” yapılan ki-kare analizi, T-testi ve Anova testlerinde, annelerin çalışma durumları başta olmak üzere, annelerin sahip olduğu çeşitli bağımsız değişkenler ve demografik özellikler eşliğinde, çocuklardan ve annelerden elde edilen ortalamaların karşılaştırılmasıyla ilgili ortaya çıkan sonuç ve değerlendirmelerden sonra, hipotezlerimizle ilgili olarak diyebiliriz ki:

- - “Annelerin, çocuklarının dinî sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarının, annelerin sahip olduğu: yaş, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik durum, dinî bilgi düzeyi gibi değişkenlerin, yanı sıra, annelerin evin dışında, gelir getiren bir işte çalışıp çalışmama durumuna göre de farklılık göstereceği” şeklindeki hipotezimiz ve;
- “Çocukların dinî sosyalleşme süreçlerindeki kazanımlarının da annelerinin çalışıp çalışmama durumlarının yanı sıra, annelerin sahip olduğu yaş, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik durum, dinî bilgi düzeyi gibi değişkenlere göre de farklılık göstereceği” şeklindeki hipotezimiz ile ;
- “Çalışan annelerin yaşamış olduğu iş yoğunluğu, çocuklarının dinî sosyalleşmeleriyle ilgili tutum ve davranışlarına yansiyacaktır” şeklindeki hipotezlerimiz doğrulanmış bulunmaktadır.

ÖNERİLER

- Çocukların dini sosyalleşme süreçleri hafife alınmamalı, sadece eğitim kurumlarındaki formel, salt bilgi aktarımını amaçlayan öğretim modelleriyle yetinilmemeli; çocukların dinî sosyalleşme kazanımlarına etki eden süreçlerin

daha iyi hale getirilmesi için devletin ilgili birimleri tarafından gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

- Bu ve benzeri çalışmalar, geleneksel evren olma özelliklerini taşıyan Karaman ili dışında, kadınların çalışma hayatına daha fazla oranda girdiği büyükşehirlerde Konya, Ankara, İzmir, İstanbul vb.- yapılırsa daha anlamlı sonuçlar elde edilebilir.
- Genel sosyalleşme, sosyal beceri ve dini sosyalleşme kazanımlarını ölçen, ebeveynler ve çocuklar için ayrı ayrı düzenlenmiş, standart tutum ölçekleri geliştirilmelidir.
- Çocukların dini sosyalleşme süreçlerinde etkin olabilecek sosyalleşme ajanlarının (anne, baba, büyükanne, büyükbaba, kardeş, akran, okul, arkadaş) dini sosyalleşme farkındalık seviyelerinin yükseltilmesi için halk eğitim merkezleri ve çeşitli kurumlar aracılığıyla kurs, seminer ve konferanslar verilmelidir.
- Başta Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve sınıf öğretmenleri olmak üzere bütün öğretmenlere, çocukların sosyalleşme kazanımlarını arttıracak ve farkındalık oluşturacak etkinliklere yönlendirebilmesi yönünde kurslar ve seminerler verilmelidir.
- Çalışan annelerin, iş, aile ve çocuklar konusunda yaşadığı çeşitli sorunları, en aza indirecek çözüm ve düzenlemeler hususunda ilgili kurumların gösterdiği özen ve hassasiyet en üst seviyelere çıkarılmalıdır.
- Annelerin çalışma yaşamlarında, çocuklarının gelişme evrelerindeki sosyalleşme kazanımlarına olumlu katkı yapabileceği ve çocuklarıyla daha çok zaman geçirebileceği etkinlikler için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır.
- Çocukların aile bireyleri, komşu, akraba ve akranları ile birlikte katılabileceği sosyalleşme ortam ve etkinliklerinin sayısı arttırılmalıdır.
- Anne tutum ve davranışlarındaki mevcut durumu tespit etmek ve değişimin yönünü daha sağlıklı bir şekilde öngörebilmek için, bu ve benzeri çalışmalar 5'er - 10'ar yıllık periyotlarla yapılarak karşılaştırılmalıdır.
- 7-14 yaş aralığındaki çocukların dinî sosyalleşmeleri dışında, 0-7 yaş, 14-21 yaş aralığını da içine alacak alan çalışmaları yapılarak çocukların durumundaki değişimler hakkında daha sağlıklı bilgiler elde edilmelidir.

- Dini sosyalleşmede anne etkisi dışında, baba etkisini, anne-baba etkisini, arkadaş etkisini, çevre etkisini ve kurumsal etkileri araştıran alan çalışmalarına ağırlık verilmeli.
- Kitle iletişim araçlarının, özellikle çocukların dini sosyalleşme süreçlerindeki etki düzeylerini araştıran saha çalışmaları yapılmalı ve sonuçlarından devlet kurumlarının haberdar edilmesi sağlanmalıdır.
- Farklı aile yapılarındaki –bölünmüş, parçalanmış, ayrılmış- aile çocuklarının dini sosyalleşme süreçleri ile ilgili alan çalışmaları yapılmalı.
- Annelerin çalışmasıyla ilgili araştırmalarda makro istatistiki verilerin ötesine geçilerek, daha mikro alanlara ilişkin aile, eş ve çocukları da kapsayan bütünlüklü araştırmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akgül, Mehmet (2004).** “Yaşlılık ve Dindarlık: Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk ilişkisi -Konya Huzurevi Örneği-” Dini Araştırmalar; Cilt: 7, ss. 19-56.
- Akın, Mahmut Hakkı (2015).** Toplumsallaşma Sözlüğü, Çizgi Yay., Konya
- Aktaş, Gül (2015).** “Türkiye’de Aile Sosyolojisi Çalışmalarına Genel Bir Bakış” Sosyoloji Konferansları, No: 52 (2015-2) / 419-441.
- Aktay, Yasin (2008).** “Gelenekten Moderne Değişen Aile Yapımız ve Toplum Konusuna Bir Katkı”, Aile Yapımız ve Sorunları Sempozyumu, Tebliğ ve Müzakereleri, 5-6 Nisan Konya, Ed. Ahmet Yaman, Selçuklu Belediyesi- Çınar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği, Konya,ss. 21-23
- (2017)** “Din”, Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar, (ed.) Emre Gökalp, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, ss. 66-103.
- Akyıldız, Murat (2009).** “T Testi’nin Spss İle Uygulanması ve Yorumlanması” <http://istatistik.gen.tr/t-testi-nin-spss-ile-uygulanmas-ve-yorumlanmas/#comment-1076> (Erişim Tarihi:20.11.2016)
- (2009b).** “Tek Faktörlü Varyans Analizi (One-Way Anova) ve Bir SPSS Örneği” <http://istatistik.gen.tr/tek-faktoerlue-varyans-analizi-one-way-anova-ve-bir-spss-oernei/> (Erişim tarihi:19.11.2016)
- Akyol, Aygün (2013).** İslam Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi, İbn Miskeveyh Merkezli Bir Okuma, Muhafazakâr Düşünce, Sayı: 36.
- Alp, Alper (2007).** Yeni Çalışma Biçimleri Ve Değişen Aile Yapısı Bağlamında Çalışan Kadınlar, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Ammerman, N. Tatom & W. Clark Roof (Ed.) (1995).** Work, Family and Religion in Contemporary Society, Routledge, New York & London.
- Arabacı, Fazlı (2003).** “Türkiye’de Dinî Sosyalleşmenin Temel Etkenleri” Dini Araştırmalar, Mayıs-Ağustos, C. 6, ss. 39-54.
- Arslan, Abdurrahman (2012).** Modern Dünyada Müslümanlar, İletişim Yay. İstanbul.
- (2016).** Kibleyi Kaybettiren Dönüşüm, Beyan Yay. İstanbul.
- Arslan, Mustafa (2006).** “Dinî Toplumsallaşma ve Temel Etkenleri: Türk Geç Ergenleri Arasında Uygulamalı Bir Araştırma”, Akademik Araştırmalar Dergisi ,Yıl: 8, Sayı: 31 Kasım 2006 - Ocak 2007,
- Arslan, Mustafa (2009).** “Anne Babanın Ergenlerin Dini Toplumsallaşma Düzeylerine Etkisi -Dindarlık, Destek ve Kontrol Tutumları-Din Eğitimi Semp., 2009, Konya,s.269-270
- Arslantürk, Zeki (2008).** Sosyal Bilimciler için Araştırma Metod ve Teknikleri, Çamlıca yay., İstanbul.

-----**(2012).** “Din Sosyolojisinde Yöntem ve Teknikler”, Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi, Editörler: Niyazi Akyüz & İhsan Çapçioğlu, Grafiker Yay. Ankara. ss.191-242

Atalay, Talip (2005). İlköğretim ve Liselerde Dindarlık Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Diyarbakır Örneği), Dem Yay., İstanbul.

Aydın, Mustafa (1997). Kurumlar Sosyolojisi, Vadi Yay. Ankara.

-----**(Ed.), (2013).** Aile Sosyolojisi, Çizgi Kitabevi, Konya.

-----**(Ed.), (2014).** Aile Sosyolojisi Yazıları, Açılım Kitap, İstanbul.

Ayhan, Halis (1971). “Ailede Din Eğitimi”, Diyanet Dergisi, Cilt: 10 - Sayı: 114-115, Kasım- Aralık, ss.409-413

Aytaç, Ahmet Murat (2012). Ailenin Serencamı, Dipnot Yay. Ankara.

BAAK, (1995). “Ailede Çocuk Eğitimi”, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.

Bahadır, Abdülkerim (2008). “Psiko-Sosyal Bir Olgu Olarak Aile İçi Çatışmalar İletişim Sorunları, Kültürel Yabancılaşma ve Çözüm Önerileri”, Aile Yapımız ve Sorunları Sempozyumu, Tebliğ ve Müzakereleri, 5-6 Nisan Konya, Ed. Ahmet Yaman, Selçuklu Belediyesi- Çınar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği, Konya, ss. 91-143.

Baykara, Tuncer (1992). Değişme ve Medeniyet Anlayışı Açısından XIX. Asırda Osmanlı Yöneticilerinin Aile Yapısı, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.

Berger, Peter L. (2000). Kutsal Şemsiye, Çev. Ali COŞKUN, Rağbet Yay., İstanbul.

Berkowitz & Simmons (2005). “The Role of Moral Reasoning and the Status of Sociocientific Issues In Science Education”, Integrating Science Education& Character Education, (Ed.) Dana L. Zeidler, URL: https://books.google.com.tr/books?id=DowBsiQ4CUAC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false Erişim Tarihi: 21.11.2017

Bernardes, Jon (2014) Family Studies : An Introduction, GBR: Routledge, 1997. ProQuest ebrary. Web. 27 November, London.

Bilgin, Vejdi (2009). “Dinî sosyalleşme ve Dinî Bilinçlenmede Caminin Rolü”, Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami, Tartışmalı ilmi Toplantı, 18 - 19 Ekim 2008, Üsküdar Belediyesi, Altunizade Kültür Merkezi, İstanbul.

Bingölçe, Filiz (2010). Süper Kadın Süper Zor, Alt Üst Yayınları, Ankara.

Birekul, Mehmet (2014) “ Aile ve Dinî Sosyalleşme” Aile Sosyolojisi Yazıları, Ed. Mustafa AYDIN, Açılım Kitap, İstanbul, ss.141-155

----- **(2015)** “Adalet-Eşitlik Dikotomisi Ve Toplumsal Bir Tip / Cinsiyet Olarak İlk Dönem İslam Toplumunda Kadın”, KADEM, Kadın Araştırmaları Dergisi, Sayı: 01.

Bora, Aksu (2017). “Aile, Ataerkillik ve Toplumsal Cinsiyet” Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar, (ed.) Emre Gökalp, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, ss.78-103.

Canatan, Kadir (2013). “Aile Sosyolojisi, Konuları”, Perspektifi ve Gelişimi, Aile Sosyolojisi, Kadir Canatan-Ergün Yıldırım, Açılım Kitap, İst. 15-30

Caporal, Bernard (1982). Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını, Çev.Ercan Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Yay.,Ankara,

Coşgun , Melek (2012). “Çocukların Sosyalleşmesinde Çocuk Oyunlarının Rolü ve Önemi Kütahya Merkez Örneği”, Uluslararası Katılımlı Çocuk İhtiyaçları Sempozyumu, Ankara

Çağatay, Tahir (1990). “İçtimai Nizam-Kadın-Cemiyet”, Beylü Dikeçligil ve Ahmet Çiğdem (Ed.), Aile Yazıları I (s. 75-119). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu

Çağın, Mustafa (1992). İslâm Düşüncesinde Aile Ahlâkı, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.

Çarkoğlu, Ali& Ersin Kalaycıoğlu (2013). “Türkiye’de Aile, İş ve Toplumsal Cinsiyet” İstanbul Politikalar Merkezi.

Çelik, Celaleddin (2005). İsim Kültürü ve Din, Çizgi Kitabevi, Konya.

Çoştı, Yakup (2009) Toplumsallaşma Sürecinde Dindarlığı Etkileyen Faktörler, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun.

Davarcı, Mehmet (2008). Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi Dersinin Öğrencilerin Sosyalleşmesine Etkisi, Basılmamış Y.Lisans Tezi, Adana.

Dikeçligil, F. Beylü (2014). “Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu”, Aile Sosyolojisi Yazıları, Ed. Mustafa Aydın, Açılım Kitap, İstanbul, ss.13-51

Doğan, İsmail (2009). Düünden Bugüne Türk Ailesi, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.

----- (1992). Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler Ve Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara,

Doğan, Şahin (2010). “Dini Tutumların Oluşmasına Etki Eden Sosyo- Kültürel Faktörler” Toplum Bilimleri Dergisi, Temmuz – Aralık, , 4 (8)

Doğramacı, Emel (1993). Atatürk’ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Dönmezer, Sulhi (1999). Toplumbilim, Beta Yayınları, İstanbul.

DPB (2015). T.C. Devlet Personel Başkanlığı, <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/kamu-personeli-istatistikleri> (erişim: 01.04.2015)

DİB (2014). Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye’de Dini Hayat Araştırması, Ankara.

Dündar, Özge Zeybekoğlu (2012). “Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri”, Değişen Toplumda Değişen Aile, Ed. Nurşen Adak, Siyasal Kitabevi, Ankara, ss.39-64.

Erdoğan, M. Yüksel (2007). “Ana-Baba Tutumları Ve Öğretmen Davranışları İle Öğrencilerin Akademik Başarıları Arasındaki İlişkiler”, SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi 14,ss.33-46

Ergöl, Şule, Gülten Koç, Kafiye Eroğlu, Lale Taşkın (2012). Türkiye’de Kadın Araştırma Görevlilerinin Ev ve İş Yaşamlarında Karşılaştıkları Güçlükler, Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science, Cilt/Volume 2, Sayı/Number 1, Nisan/April, Sayfa/Pages 43-49.

Ergun, Mustafa (1994). Eğitim Sosyolojisine Giriş, Ocak Yayınları, Ankara.

Erkal, Mustafa. E. (2009). Sosyoloji (Toplumbilimi) (14.Baskı). İstanbul: Der.Yay.

Erol, Metin (1992). Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Aile İçi İlişkilerde Meydana Gelen Nitelik Değişmelerinin Aile Üzerindeki Etkileri, Doktora Tezi, Ankara.

Gencer, Bedri (2016). Modernliğin Hikmetinden Sual, Kadim Yayınları, Ankara.

Gey, N. & Z.B. Gey, (2012). “Kars İl Merkezinde Sosyo-ekonomik Düzeye Göre Çocuk Yetiştirme” , Uluslararası Katılımlı Çocuk İhtiyaçları Sempozyumu, 18-19 Mayıs, Ankara.

Giddens, Anthony (2013). Sosyoloji, Yay. Haz. Cemal GÜZEL, Kırmızı Yay., İstanbul

Giddins, Diana (2011). Aile Sorgulanıyor, Çev. Tuna Erdem, Pencere Yay.2011, İstanbul

Glock, Y. Charles (1998). “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, Din Sosyolojisi, (2.Baskı), Der. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, Vadi Yay, Ankara, ss.252-274.

Gökçe, Birsen (1992). Toplumsal Bilimlerde Araştırma, (2. Basım), Ankara, Savaş Yayınları

Göksel, Burhan (1993). Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara

Gönç, Temmuz (2017). “Aile ve Kadın”, Sosyolojiye Giriş, (ed.) Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, ss.158-198.

Grusec, Joan E. and Maayan Davidov (2007). “Socialization in the Family The Roles of Parents” Handbook Of Socialization Theory And Research Edited By Joan E. Grusec, Paul D. Hastings, London.

Güler, Seda (2008). Ailede Çocuğun Sosyalleşmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale,

Güllü, İsmail (2014). Gofretin İşçileri, OSB’de Çalışan İşçi Kadınların Sosyal Ve Dini Hayatı, Sonçağ Yay., Ankara.

Günay, Ünver (1981). "Türkiye' de Dini Sosyalleşme," Türkiye'de 1. Din Eğitimi Semineri, İlahiyat Vakfı Yay., Ankara, ss. 192-199.

-----**(2000).** Din Sosyolojisi, (3. Baskı), İnsan Yay.,İstanbul.

-----**(2006).** Dindarlığın Sosyolojisi, Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi, Ed. Ünver Günay & Celaleddin Çelik, Karahan Kitabevi, Adana.

Güngör, Özcan (2012), “1.5 ve 2. Nesil Türk Gençlerinin Ailede Dinî Sosyalleşmeleri: New Jersey, USA Örneği” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 53:2 ss.85-119

Günsel, A. , S. Köroğlu, L. Demirci (2015). “Çalışma Hayatında Kadınların Karşılaştıkları Sorunlar ve Cam Tavan Algıları: Kadın Öğretmenler Üzerinde Bir Araştırma”, KADEM: Kadın Araştırmaları Dergisi, SAYI: 01, ss.77-

Hablemitoğlu, Şengül (2010). “Küreselleşme Sürecinde Aile Yapısı”, Küreselleşen Dünyada Aile, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, ss.339-346

Hacımırzaoğlu, Ayşe Berktaş (Ed.), (1998). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.

Hayes, Bernadette Religious Identification and Moral Attitudes: The British Case, The British Journal of Sociology, Vol. 46, No. 3 (Sep., 1995), pp. 457-474, 474Published by: Wiley-Blackwell on behalf of The London School of Economics and Political ScienceStable URL: <http://www.jstor.org/stable/591851> .Accessed: 07/10/2012 10:11

Hıdıroğlu, Seyhan (2006). Sağlık İş kolunda Çalışan Kadınların Çalışma Yaşamı İle İlgili Sorunlarının Değerlendirilmesi, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21514>

<http://www.karamankulturturizm.gov.tr/TR,129637/karaman.html>

Jennings, Elyse A. , Axinn, William G. and Ghimirea, Dirgha J. (2012) The Effect of Parents’ Attitudes on Sons’ Marriage Timing, American Sociological Review 77(6) 923–945© American Sociological, <http://asr.sagepub.com>

Johnstone, Ronald L. (2001). Religion in Society: A Sociology of Religion (Upper Saddle River, New Jersey: Prentice-Hall)

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1996). İnsan Aile Kültür, Remzi, İstanbul.

----- **(1999).** İnsan ve İnsanlar, Evrim Yay. İstanbul.

Kandiyoti, Deniz (1984). “Aile Yapısında Değişme Ve Süreklilik: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, Türkiye’de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler, Yay. Haz. Türköz Erder, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara. ss.15-30

Kara, İsmail (2016). Cumhuriyet Türkiye'si'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Karaman, MEM (2015). Stratejik Plan 2015-2019, T.C. Karaman Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Karaman.

Karaman Valiliği (2014). <http://www.karaman.gov.tr/nufus> (Erişim tarihi: 28.10.2017)

Karaman, Hayrettin (2005). “Günümüzde Çalışan Müslüman Kadının Problemleri” Sosyal Hayatta Kadın, Ensar Neşriyat, İstanbul, ss.333-348.

Kaşık, Dilek Zekiye (2008). “Çalışma Hayatı Ve Aile”, Aile Yapımız Ve Sorunları Sempozyumu, Tebliğ ve Müzakereleri, 5-6 Nisan Konya, Ed. Ahmet Yaman, Selçuklu Belediyesi- Çınar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği, Konya , 175-186

Kavas, Erkan (2013). Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutum, Akademik Bakış Dergisi Sayı:38,Eylül–Ekim Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, <http://www.akademikbakis.org>, Erişim Tarihi:26.11.2015

Kaya, Kadriye (2011). Kadın Dindarlığı ve Sosyalleşme (Yeni Süksün Kasabası Örneği) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.

Kaya, Mevlüt (1998) Din Eğitiminde İletişim ve Dinî Tutum, Etüt Yay., Samsun.

Kıntar, Nurten (2015) “İlgili–Seven Anne-Baba Tutumları İle Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine” Dini Araştırmalar, Ocak-Haziran 2015, Cilt : 18, Sayı : 46, ss. 9- 44

Kıray, Mübeccel B. (1984). , “Büyük Kent ve Değişen Aile”, Türkiye’de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler, Yay. Haz. Türköz Erder, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, ss. 69-78

Kıral, Çiğdem (1991) Örgütlerde Stres Kaynaklarının Çalışan Kadınlar Üzerindeki Etkileri ve Eskişehir Bölgesinde Bir Uygulama Çalışması, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir

Kirman, M. Ali (2008). “Sekülerleşme Perspektifinden Dinî Fundamentalizm” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volüme ½, Winter,2008, ss.275-290

----- (2010). Yeni Dinî Hareketler Sosyolojisi, Birleşik Yay, Ankara.

Köse, Saffet (2014). Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu, Mehir Vakfı Yay. Konya.

----- (2010). “Günümüz Türk Aile Dokusunda Zihniyet Değişikliği Üzerine” İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy.15, ss. 151-174

Köylü, Mustafa (2010). “Değerler Eğitiminde Ailenin Fonksiyonu”, Aile ve Eğitim, Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, ss.227-260

Krech, David, Richard S. Crutchfield, (2007). Sosyal Psikoloji, Çev. Erol Güngör, Ötüken Yay. İstanbul.

KTSO (2016). Karaman'ın Sosyo- Ekonomik Yapısı, Karaman Ticaret ve Sanayi Odası

Kurt, Abdurrahman (2009). “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, Uludağ Üniv. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2, Bursa, ss. 1-26

----- (2012). Din Sosyolojisi, Sentez Yay., Bursa.

Kuzgun, Yıldız, Sevim, Seher A., (2004). Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, cilt: 37, sayı: 1, 14-27,

Morgan, C.T. (1995). Psikolojiye Giriş, Çev.Sor. Sirel Karakaş, Meteksan A.Ş, Ankara

Muvahhit, Bedia (1974). “Tiyatro ve Kadın”, Cumhuriyet’in 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını, Sermet Matbaası, İstanbul, ss.87-88

Nazlı, Aylin. (2005). Çalışan Evli Kadınlar İçin Normatif Öncelik Sorunu (İzmir Örneği). Basılmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü . Ankara.

Nirun, Nihat (1994). Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.

Ok, Üzeyir (2011). “Dini tutum ölçeği: ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması” Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, [Bağlantıda]. 8:2. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

Okçay, Hâle (Alçık) (1991). “Kentlileşme Sürecinde Evli Kadının Dinsel Tutum, Değer Ye Davranışlarında Meydana Gelen Değişmeler; Karşıyaka Örneği” Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

----- (2013). Din Sosyolojisi, Duvar Yay. 2013, İzmir.

Okumuş, Ejder (2014) “Din ve Sosyalleşme” Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/11 Fall, p. 429-454, Ankara-Turkey

Olson, James M., Jeff Stone (2005). “The Influence of Behavior on Attitudes” The handbook of attitudes / edited by Dolores Albarracin, Blair T. Johnson, Mark P. Zanna, New Jersey

Ortaylı, İlber (2013). Osmanlı Toplumunda Aile, Timaş Yay. İstanbul,

Ozorak, Elizabeth W. (1989). “Social and Cognitive Influence on the Development of Religious Beliefs and Commitment in Adolescents” Journal for the Scientific Study of Religion.

Özbay, Ferhunde (1984), “Kırsal Kesimde Toplumsal Ve Ekonomik Yapı Değişmelerinin Aile İşlevlerine Yansıması” , Türkiye’de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler, Yay. Haz. Türköz Erder,Türk Sosyal Bilimler Derneği,Ank., ss.35-68

Özkafacı, Aysun Aktaş (2012). Annenin Çocuk Yetiştirme Tutumu İle Çocuğun Sosyal Beceri Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,

Özyurt, Cevat (2013). “Çocuk Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi”, Aile Sosyolojisi, Kadir Canatan-Ergün Yıldırım, Açılım Kitap, İst. ss.155-181

Razon, Norma (2018). “Çalışan Anne ve Çocuk”, (Erişim tarihi: 15.01.2018), <http://www.ekipnormarazon.com/makale-detay/calisan-anne-ve-cocuk>

-----**(2018a).** “Çalışan Anne ve Çocuğu” (Erişim tarihi: 15.01.2018), <http://www.ekipnormarazon.com/makale-detay/calisan-anne-ve-cocugu>

Sağlam, İsmail (2003). Çocuk ve İbadet, Düşünce Kitabevi Yay.,Bursa

Sakaoğlu, Necdet (1992). Medeniyet Değişimleri Çerçevesinde Türklerde Ailede Eğitim, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.

Sancar, Serpil (2014). Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, İletişim Yay. İstanbul.

Saygılı, Sefa & Ali Çankırılı (1992). Çalışan Kadın ve Problemleri Çocuklar, Feza Yay. İzmir

Savaş, Emine (2012). Çalışan Kadınların Dinî Tutum ve Davranışları(Sivas Örneği), (Basılmamış YL. Tezi), Sivas.

Scharf, Betty R. (1990). “Endüstriyel Toplumlarda Din”, Çev. Bünyamin Solmaz, SÜİFD. Sayı.03, Konya, ss.439-462

Seçer, H. Şebnem (2010). Çalışan Anneler ve Çalışan Annelere Yönelik Ayrımcılık, Altın Nokta Yay. İzmir.

Solmaz, Bünyamin (1996). "Dinin Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri", S.Ü.İ.F. Dergisi, Sayı.6, Konya, ss. 143-166

-----**(2012).** “Eğitim ve Din”, Din Sosyolojisi El Kitabı, Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, Ankara, Grafiker Yayınları, ss. 401-422

Şavran, Temmuz Gönc (2017). “Nicel ve Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri” Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri, (Ed.) Temmuz Gönc Şavran, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, ss.65-105

Sherkat, Darren E. (2013). “Dini Sosyalleşme: Etki Kaynakları ve Araçların Etkileri” Çev.: Özcan Güngör, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/3, Winter, p. 279-297, Ankara-Turkey

Şerif, Muzaffer & Carolyn W. Şerif (1996). Sosyal Psikolojiye Giriş, Sosyal Yay., İstanbul.

Şimşek, Ali (2015). “Evren ve Örneklem” Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, (Ed.) Ali Şimşek, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, ss.108-133.

Şişman, Nazife (2008). “Yeni Haklar, Yeni Kimlikler ve Aile”, Aile Yapımız Ve Sorunları Sempozyumu, Tebliğ ve Müzakereleri, 5-6 Nisan Konya, Ed. Ahmet Yaman, Selçuklu Belediyesi- Çınar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği, Konya , ss. 25-45

-----**(2013).** Emanetten Mülke, İz Yay. İstanbul.

T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, (1998). Mesleklere Göre Aile Araştırması: İşçi Ailesi, Ankara.

T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, (2008). İnternet Kullanımı ve Aile, Anlara.

----- **(2009).** Boşanma Nedenleri Araştırması, Ankara,

T.C. Karaman Valiliği, (2000). Yıldızı Parlayan Kent, Karaman, T.C Karaman Valiliği Yayını.

Tabakoğlu, Ahmet (2005). “Batıda Aile ve Kadın”, Sosyal Hayatta Kadın, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, Ensar Neşriyat, İstanbul, ss. 177-197

Tavşancıl, Ezel (2006). Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi, Nobel Yay. Ankara.

TAYA (2011) “Türkiye Aile Yapısı Araştırması” T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

TAYA (2006) “Türkiye Aile Yapısı Araştırması”, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Tekin, Mustafa (2008). “Yeni Haklar, Yeni Kimlikler ve Aile İsimli Tebliğe Müzakere”, Aile Yapımız Ve Sorunları Sempozyumu, Tebliğ ve Müzakereleri, 5-6 Nisan Konya, Ed. Ahmet Yaman, Selçuklu Belediyesi- Çınar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği, Konya, ss. 47-52

Tezcan, Mahmut (1999). Eğitim Sosyolojisi, Şafak Yay., Ankara.

----- **(2005).** Çocuk Sosyolojisi, Kök Yay., Ankara.

Topçuoğlu, Abdullah (2008) “Gelenekten Moderne Değişen Aile Yapımız ve Toplum”, Aile Yapımız Ve Sorunları Sempozyumu, Tebliğ ve Müzakereleri, 5-6 Nisan Konya, Ed. Ahmet Yaman, Selçuklu Belediyesi- Çınar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği, Konya, ss.13-19

Tuncel, Metin (2001). DİA, “Karaman” maddesi, Cilt:24

TÜİK, (2016) “İstatistiklerle Kadın, 2015”, Haber Bülteni, Sayı: 21519, 07 Mart 2016

TÜİK, (2017) <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> Erişim :01.11.2017

Türkiye Diyanet Vakfı (2010). Küreselleşen Dünyada Aile, Ankara.

Uca, Alaaddin & Aytunç Ülker (2017). Karaman Çarşı Yangını ve Avrupa’ya Göç, Çizgi Kitabevi, İstanbul.

Uslu, Ramazan (2012). “Çocuklarımızın Özgüven Geliştirmeye mi Yoksa Narsisist Kişiliği mi İhtiyacı Var” Uluslararası Katılımlı Çocuk İhtiyaçları Sempozyumu, Ankara.

Uysal, Veysel (2006). Türkiye’de Dindarlık ve Kadın, Dem Yay., İstanbul.

Uzun, Yeliz (2013). Tek Gelirli ve Çift Gelirli Ailelerde Yaşanan İş Aile Çatışmasının İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyetiyle Olan İlişkisi: Zonguldak İlindeki Dershaneler Örneği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak.

Ven, Vander Thomas (2014) Working Mothers and Juvenile Delinquency. New York, NY, USA: LFB Scholarly Publishing LLC, 2003. ProQuest ebrary. Web. 27 November

Yavuz, Kerim (1983). Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi (7-12 Yaş), Diyanet İşleri Başk. Yay., Ankara.

Yavuzer, Haluk (1981). Psiko-Sosyal Açından Çocuk Suçluluğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Basımevi, İstanbul.

Yazıcıoğlu, Yahşi, S. Erdoğan (2004). Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Detay Yay. Ankara.

Yelken, Ramazan (2008). “Yoksul Aile ve Çocuklar” Üzerine, Aile Yapımız Ve Sorunları Sempozyumu, Tebliğ ve Müzakereleri, 5-6 Nisan Konya, Ed. Ahmet Yaman, Selçuklu Belediyesi- Çınar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği, Konya , 167-174

Yıldırım, E., Emel Yıldırım, (2013). “Aile İçi İlişkiler Ve İletişim”, Aile Sosyolojisi, K.Canatan-E.Yıldırım, Açılım Kitap, İstanbul., 139-152

Yıldırım, Ergün (2013). “Aile ve Evlilik Türleri” , Aile Sosyolojisi, Kadir Canatan-Ergün Yıldırım, Açılım Kitap, İstanbul. 65-81

-----**(2013b).** “Toplumsal Değişme Sürecinde Aile”, Aile Sosyolojisi, K. Canatan-E.Yıldırım, Açılım Kitap, İstanbul. 121-138

-----**(2014).**<http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/ergunyildirim/kadin-evin-diregidir-2006412> Erişim tarihi: 10.12. 2014.

Yılmaz, Betül (2009). Çift Kariyerli Ailelerde Sosyal Rol Değişimi: Kültürel Bir Değerlendirme, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

EK-1 ANKET İZİN BELGESİ

T.C.
KARAMAN VALİLİĞİ
İl Yazı İşleri Müdürlüğü

Sayı : 85829124-044-E.4581
Konu : Anket İzni (Mustafa Özdemir)

04/05/2016

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
(Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı)

İlgi : 28.04.2016 tarihli ve 48178250-300-E.2934 sayılı yazı.

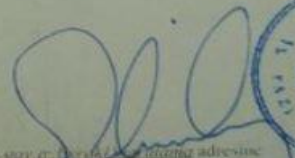
Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Mustafa ÖZDEMİR'in "Çalışan Annelerin Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili Tutum ve Davranışları"na ilişkin tezi kapsamında kamu kurum ve kuruluşlarında anket yapılmasında, ilgili mevzuatlara uyulması koşulu ile Valiliğimizce herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.

Bilgi ve gereğini rica ederim.

Kenan ESKİN
Vali a.
Vali Yardımcısı

DAĞITIM :
Gereği;
Kamu Kurum ve Kuruluşlarına

Bilgi;
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Rektörlüğüne(Öğrenci İşleri Daire
Başkanlığı)

*Bu belge elektronik imzalıdır. İmzalı suretinin aslını görmek için <http://www.ecodocleri.gov.tr> adresine

EK-2 ANNELERE VE ÇOCUKLARA UYGULANAN ANKETLER

Sayın Katılımcı;

Bu araştırma Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalında, "Çalışan Annelerin Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili Tutum ve Davranışları" konulu bir doktora araştırmasına bilgi toplamak amacıyla yapılmaktadır. Geleceğimizi emanet edeceğimiz çocuklarımızın yaşadığı dini sosyalleşme süreçlerinde annelerin tutum ve yaklaşımlarını tespit etmek, bu alanda yaşanan sorunların tespitine ve çözümüne büyük katkılar sunacaktır. Araştırmanın tam olarak hedefine ulaşabilmesi için soruları atlamadan cevap vermeniz, vereceğiniz cevaplarda samimiyetiniz ve içtenliğiniz büyük önem taşımaktadır. Yapılan bu anketteki bilgiler kesinlikle gizli tutulacaktır. Göstermiş olduğunuz ilgi ve katkılarınızdan dolayı teşekkür ederim. Lütfen İsim vb. kimlik bilgileri yazmayınız.

Mustafa ÖZDEMİR

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Araştırma Görevlisi

1-Yaşınız?

1() 18-25 2() 26-40 3() 41-60 4() 61 ve yukarısı

2-Evinizin dışında gelir getiren bir işte çalışıyor musunuz?

1() Evet 2() Hayır 3() Başka? (Belirtiniz).....

3- Cevabınız "Evet" ise çalıştığınız iş ?

1 () Memur 2 () İşçi
3 () Esnaf- Tüccar 4 () Tarım işçisi
5 () Başka? (Belirtiniz).....

4-Öğrenim durumunuz?

1 () Okur-yazar (İlkokul mezunu)
2 () İlköğretim/ortaokul mezunu
3 () Lise mezunu
4 () Üniversite mezunu (2 yıllık, Önlisans)
6 () Üniversite mezunu (4 yıllık, Lisans)
7 () Lisansüstü mezunu
8 () Başka? (Belirtiniz).....

5-Ailenizin aylık toplam gelir durumu?

1 () 1300 TL'den az 2 () 1301- 2000 TL
3 () 2001-4000 TL 4 () 4001-7.000 TL
5 () 7.001TL ve üzeri

6-Eşiniz (Kocanız) çalışıyor mu?

1() Evet 2() Hayır 3() Başka? (Belirtiniz).....

7- Çocuğunuz var mı? () Yok () Var

8- Çocuğunuz varsa sayısı? () Kız () Erkek

9- Ailenizde küçük çocuklarınızın bakımı ve yetiştirilmesi sorununu nasıl çözdünüz/çözüyorsunuz?

1 () Aile büyüklerimiz/yakınlarımız bakıyor
2 () Kreşe gönderiyoruz
3 () Ücretli bakıcı tutuyoruz
4 () Başka? (Belirtiniz).....

10- Dini inanç ve yaşantı bakımından aşağıdakilerden kendi durumunuza uygun olanı işaretleyiniz?

1 () İnançlıyım, dinimin bütün gereklerini yerine getirmeye çalışıyorum
2 () İnançlıyım, dinimin bazı gereklerini yerine getiren biriyim
3 () İnançlıyım, dinimin gereklerini yerine getiremeyen biriyim
4 () İnançlı biri değilim
5 () Başka?
(Belirtiniz).....

11- Sizce çocukların dini eğitim ve sosyalleşmelerinden en fazla hangisi sorumludur?

1 () Anne 2 () Baba 3 () Din Kült. Öğretmenleri
4 () Cami İmamları 5 () Kur'an Kursu Hocaları
6 () Başka (Belirtiniz).....

12- Dini hayatınızı ve ibadetlerinizi sağlıklı bir şekilde yerine getirmenize yetecek düzeyde dini bilgiye sahip olduğunuz kanaatinde misiniz?

1() Evet 2() Kısmen 3() Hayır

13- Çocuklarınızın şu andaki dini hayatları hakkında görüş ve düşünceleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?

1 () Dine karşı çok ilgisiz ve eksikler.
2 () Dini bilgileri olmakla birlikte, uygulamaları eksik.
3 () Dine karşı ilgileri var ve bildiklerini uygulamaya çalışıyorlar.
4 () Dine karşı ilgileri var, fakat öğrenecekleri uygun bir ortam yok.
5 () Başka? (Belirtiniz).....

Arka sayfaya geçiniz.

Bu bölümde aşağıda yazılı olan her bir cümledeki ifadeye katılıp-katılmadığınızı belirtmeniz istenmektedir. Lütfen her cümleyi atlamadan okuyarak, o cümlelerin yanında yer alan size uygun olan seçeneği çarpı (X) ile işaretleyiniz.	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Başka
A					
1- Çocuğumun/çocuklarımin kendi başlarına karar alıp, hareket etmelerini isterim.					
2- Günümüz gençlerinin yaşadığı sorunlar, dini inançlarının zayıflığından kaynaklanmaktadır.					
3- Çocuğuma ayırdığım zamanı yeterli bulmuyorum.					
4- Tv. ve internet kullanımı konusunda çocuklarıma süre vb. herhangi bir sınır ve kısıtlama koymam.					
5- Bebeklerin isminin kulaklarına ezan ve kamet okunarak konulması gerektiğini düşünüyorum.					
6- Çocuğumun/çocuklarımin arkadaş seçimi beni ilgilendirmez.					
7- Çocuğumun/çocuklarımin ibadet yapmalarından ziyade dürüst olmalarının yeterli olduğunu düşünüyorum.					
8- İnternet ve tv. yayımları çocuğumun/çocuklarımin dini eğitim ve sosyalleşmelerini olumsuz yönde etkilemektedir.					
9- Birikimlerini helal bir yolla değerlendirmeleri hususunda çocuğuma/çocuklarıma rehberlik yaparım.					
10- Çocuğuma/çocuklarıma gerekli dini eğitim ve terbiyeyi verecek yeterli zamanım yok.					
11- Nedenlerini açıkça ortaya koyduktan sonra, çocuklarımdan geleneklerimize uygun davranışlar ortaya koymalarını isterim.					
12- Çocuk yetiştirmek zahmetli ve stresli bir iştir.					
13- Çocuğumun/çocuklarımin dini eğitim ve sosyalleşmesine olumlu katkılarına inandığım için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden aldığı notu önemsiyorum.					
14- Evin dışında çalışıyor olmam, çocuğumla/çocuklarımla olan ilişkilerimi olumsuz etkilemiyor.					
15- Çocuğum/çocuklarımla ilgili bir işe karar verirken; öncelikle olaya o işin hayırlı olup olmaması açısından bakarım.					
16- Çocuğumun/çocuklarımin dini eğitim ve sosyalleşmelerinde yeterli olduğumu düşünüyorum.					
17- Çocuğuma/çocuklarıma ibadetleri sevdirmeye konusunda iyi bir örnek olduğumu düşünüyorum.					
18- Çocuğumu/çocuklarımyı geleneklerden ziyade, bilimsel verilerin ışığında yetiştirmeyi isterim.					
19- Çocuğumun/çocuklarımin camii ve diğer yerlerdeki dini etkinliklere katılmasının zaman kaybı olduğunu düşünüyorum.					
20- Çocuğuma/çocuklarıma gerekli dini eğitim ve terbiyeyi yeterince verdiğimi düşünüyorum.					
21- Çocuklara dini kurallardan çok, evrensel ahlak ilkelerinin öğretilmesi gerektiğini düşünüyorum.					
22- Ekonomik hayatın her alanında var olan faize, haram helal açısından bakılmaması gerektiğini düşünüyorum.					
23- Çocuk yetiştirmenin kötü taraflarından birisi, kendine yeterince zaman ayıramamaktır.					
24- Çocuğuma koyacağım ismi seçerken, geleneklerimize uygun olmasına dikkat ederim.					
25- Haram ve helaller hususunda çocuğumun/çocuklarımin gerekli titizliği göstereceğine inanırım.					
26- Annelerin ev dışında gelir getiren bir işte çalışması, çocuklarımin dini eğitim ve sosyalleşmelerinin önünde bir engel değildir.					
27- El öpme âdetinin çağımıza uygun olmadığını düşünüyorum.					
28- Gelecekteki akademik başarısını çok fazla etkilemediği için çocuğumun/çocuklarımin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden aldığı notu/notları önemsemiyorum					

Diğer sayfaya geçiniz.

Bu bölümde aşağıda yazılı olan her bir cümlemin sıklık düzeyini belirtmeniz istenmektedir. Lütfen her cümleyi atlamadan okuyarak, o cümlemin yanında yer alan size uygun olan seçeneği çarpı (X) ile işaretleyiniz.

B

	HER ZAMAN	SIKSIK	NADİREN	HİÇBİR ZAMAN
1- Çocuğuma/çocuklarıma arkadaş seçiminde rehberlik etmeye çalışırım.				
2- Bazı önemli gün ve gecelerde çocuğumu/çocuklarıma namaz kılmaya zorlarım.				
3- Çocuğuma/çocuklarıma markalı giysiler giydirmeye özen gösteririm.				
4- Çocuğumun/çocuklarımin "konukseverlik", "merhamet", "hoşgörü", "tevazu", "nezaket" gibi dini ve kültürel değerleri benimsemelerine ve uygun davranmalarına özen gösteriyorum.				
5- Evde bazı dini hikâye ve romanları çocuğumla/çocuklarımla birlikte okurum.				
6- İbadet ilkelerini öğrenme ve uygulamalarında çocuğuma/ çocuklarıma yardımda bulunurum.				
7- "Komşu hakları" konusunda çocuğuma/çocuklarıma gerekli hassasiyeti aktarıyorum.				
8- Çocuğuma/çocuklarıma "dedikodu" ve "yalan" gibi konularda iyi örnek olduğumu düşünüyorum.				
9- Kesilen Kurban ya da adağın ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması işini çocuğumun/çocuklarımin yapmasına özen gösteririm.				
10- Çocuğumun/çocuklarımin kiminle arkadaşlık kuracağına ben karar veririm.				
11- Çocuklarımin okulda öğrendiği dini bilgileri destekleyici faaliyetlerde bulunurum.				
12-"Kul hakkı" konusunda çocuğuma/çocuklarıma gerekli hassasiyeti kazandırmaya çalışırım.				
13- Çocuğuma/çocuklarıma geleneklerimizi zorla da olsa benimsetmeye çalışırım.				
14- Çocuğumla/çocuklarımla ilgili bir konuda karar vermeden önce o işin dinimize uygun olup olmadığını mutlaka düşünürüm.				
15- Mübarek gün ve gecelerde camilere ve dini etkinliklere çocuğumla/çocuklarla birlikte gideriz.				
16- Dini içerikli bazı film ve dizileri çocuğumla/çocuklarımla birlikte izlerim.				

17- Çocuklarımin "tespih", "seccade", "kible", "ezan", "kamet" gibi dini değer ve sembollerini tanımlarına ve benimsemelerine özen gösteririm.				
18- Belli dua ve sureleri ezberlemeleri için çocuğumla/çocuklarımla birlikte tekrar ederim.				
19- Çocuğumun/çocuklarımin yemeği sağ elle yemeleri hususunda çok dikkatliyimdir.				
20- Evde ibadet ederken çocuğumun/çocuklarımin da ibadete katılmalarını teşvik eder, özendiririm.				
21- Çevremizdeki dini etkinlik ve organizasyonlara çocuğumu/çocuklarıma da götürürüm.				
22- Çocukların "bayrak", "sancak", "şehit", "gazi" gibi dini ve milli değerlerimize saygı göstermelerini isterim.				
23- İbadetlerini eksiksiz yerine getirmeleri hususunda çocuğuma tolerans/esneklik göstermem.				
24- Çocuğumda namaz bilincinin oluşması için gerekli teşvik ve rehberliği yaparım.				
25- Çocukların "anne-babaya hürmet", "büyüklerle saygı, küçüklere sevgi", "söz kesmeme", "izin isteme" gibi geleneksel dini değerleri benimsemeleri gerektiğini düşünürüm.				
26- Çocuklarıma düğün, mevlit, hatim merasimi gibi sosyal etkinliklere katılmalarını teşvik ederim.				
27- Çocuğumun/çocuklarımin dini değer ve davranışları gerçek ortamları içinde, görerek ve yaşayarak kazanmaları için cami, çarşı, pazar, ziyaret yerleri vb. yerlere götürürüm.				
28- İmanın ve İslam'ın şartlarını öğrenmelerinde çocuğuma/ çocuklarıma yardımcı olurum.				
29- Haram ve helalleri tanımları hususunda çocuğuma/çocuklarıma yeterli düzeyde bilgi veririm.				
30- Başkasına ait bir şeyi izinsiz olarak eve getirdiğinde çocuğuma çok sert tepki gösteririm.				

Ekleme istediğiniz bir şey varsa lütfen yazınız:

.....

.....Anketimiz sona ermiştir. Katılımınız için Teşekkür ederim.

Değerli Öğrenciler;

Bu araştırma Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalında, "Çalışan Annelerin Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili Tutum ve Davranışları" konulu bir doktora araştırmasına bilgi toplamak amacıyla yapılmaktadır. Geleceğimizi emanet edeceğimiz çocuklarımızın yaşadığı dini sosyalleşme süreçlerinde annelerin tutum ve yaklaşımlarını tespit etmek, bu alanda yaşanan sorunların tespitine ve çözümüne büyük katkılar sunacaktır. Araştırmanın tam olarak hedefine ulaşabilmesi için soruları atlamadan cevap vermeniz, vereceğiniz cevaplarda samimiyetiniz ve içtenliğiniz büyük önem taşımaktadır. Yapılan bu anketteki bilgiler kesinlikle gizli tutulacaktır. Göstermiş olduğunuz ilgi ve katkılarınızdan dolayı teşekkür ederim. Lütfen İsim vb. kimlik bilgileri yazmayınız.

Mustafa ÖZDEMİR

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Araştırma Görevlisi

1-Cinsiyetiniz? 1- () Kız 2- () Erkek

2-Yaşınız?

3-Sınıfınız? () 4 () 5 () 6 () 7 () 8

4-Annelerinizin evinizin dışında gelir getiren bir işte çalışıyor mu? 1() Evet 2 () Hayır

5- Anneleriniz çalışıyorsa annenizin çalıştığı iş?

1() Memur 2() İşçi 3() Esnaf-Tüccar

4() Tarım işçisi 5() Başka? (Belirtiniz).....

6- Babanız çalışıyor mu?

1() Evet 2() Hayır 3() Başka? (Belirtiniz).....

7- Annelerinizin eğitim durumu:

1() Okur-yazar

2() İlköğretim/ortaokul mezunu

3() Lise mezunu

4() Üniversite mezunu

5() Lisansüstü mezunu

6() Başka? (Belirtiniz).....

8- Babanızın eğitim durumu:

1() Okur-yazar

2() İlköğretim/ortaokul mezunu

3() Lise mezunu

4() Üniversite mezunu

5() Lisansüstü mezunu

6() Başka? (Belirtiniz).....

9- Ailenizin aylık gelir durumu?

1() 1300 TL'den az 2() 1300- 2000 TL

3() 2001-4.000 TL 4() 4001-7.000 TL

5() 7001 TL ve üzeri

10- Anne – babanızın birliktelik durumu nedir?

1() İkisi de sağ ve birlikte yaşıyorlar.

2() Annem öldü, babam yaşıyor.

3() Babam öldü, annem yaşıyor.

4() İkisi de öldü

5() İkisi de hayatta fakat ayrı yaşıyorlar.

11-Annelerinizin size ayırdığı zamanı yeterli buluyor musunuz?

1() Evet 2() Kısmen. 3() Hayır

12- Kiminle birlikte yaşıyorsunuz?

1() Anne-babamla 2() Annemle

3() Babamla 4() Dedem ve Ninemle

5() Başka (Belirtiniz).....

13-Annelerinizin size verdiği dini eğitimi yeterli buluyor musunuz?

1() Evet 2() Kısmen 3() Hayır

14- Sahip olduğunuz dini terbiye ve eğitimi en çok nereden aldınız? (sadece birini işaretleyiniz)

1() Ailemden 2() Yaz Kurslarından 3() Kitaplardan

4() Özel Kurslardan 5() Okuldaki öğretmenlerimden

6() Başka (Belirtiniz).....

15- Size göre annenizin size gösterdiği ilgi ve sevgi yeterli midir?

1() Evet 2() Kısmen 3() Hayır

16- Dini Eğitim ve terbiyenizde üzerinizde en fazla emeği bulunan kimdir? (sadece birini işaretleyiniz)

1() Annem 2() Babam 3() Büyükbabam

4() Büyükbabam 5() Öğretmenim

6() Camimizin Hocası 7() Başka

17- Aşağıdakilerden anneniz için doğru ve geçerli olduğuna inandığınız üç kelimenin altını çiziniz?

Yorgun, sakın, affedicici, enerjik, hırçın, kuralcı, hoşgörülü, cezalandırıcı, sevgi dolu, karamsar, ödüllendirici, kırıncı, iyimser, sinirli, baskıcı, yapıcı, nefret yüklü, teşvik edici, Başka (Belirtiniz)

18- Annelerinizin evin dışında gelir getiren bir işte çalışması hakkındaki düşünceleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?

1() Annem kesinlikle çalışmamalı

2() Annem çalışmasa daha iyi olur.

3() Annem kesinlikle çalışmalı.

4() Fark etmez annem nasıl isterse öyle yapsın.

5() Annem çalışsa daha iyi olur.

6() Başka (Belirtiniz).....

Arka sayfaya geçiniz.

19- Dini öğrenme ve yaşamanızda annenizin size yeterli düzeyde örnek olduğunu düşünüyor musunuz?

1 () Evet 2 () Kısmen 3 () Hayır

20- Gelecekte çalışmayı istediğiniz mesleğin nasıl olmasını istersiniz?

1 () Çok para getiren bir iş olmasını
2 () Çok şöhretli ve popüler bir meslek olmasını

3 () İnsanlara yararlı olabileceğim bir meslek olmasını

4 () Çoluk- çocuğumla mutlu olabileceğim bir meslek olmasını

5 () Başka (Belirtiniz).....

A	HER ZAMAN	SIKSIK	NADİREN	HİÇBİR ZAMAN
1. Sokakta karşılaştığım kimselere "Selamün aleyküm" diyerek selam veririm.				
2. Evimize gelen misafirlere hoş geldiniz derim.				
3. Yemekten sonra "yemek duası" yaparım.				
4. Büyüklerimin yanında nasıl rahat edersem öyle otururum.				
5. Yerde gördüğüm ekmek parçası veya kırıntısını mümkünse ayakaltından alır kaldırıyorum.				
6. Annem benden, eşyalarımı düzenli ve tertipli bir biçimde kullanmamı ister.				
7. Bilgisayarda oynayacağım oyun geç yüklendiğinde ve geç açıldığında çok sinirlenirim.				
8. Annem arkadaş seçimimde bana rehberlik etmeye çalışır.				
9. Hayırlı her işe başlamadan önce "Besmele" çekerim.				
10. Yaşlı kimselerin ellerini öperim.				
11. Başkasına ait bir eve ya da odaya girerken kapıyı çalarak izin isterim.				
12. Benden beklediği bir şeyi yapmazsam, annem bu konuda çok katı davranır.				
13. Yolculuk esnasında dua ve sureler okurum.				
14. Teravih namazlarına giderim.				
15. Düzenli olarak Kur'an okurum.				
16. Vakit namazlarında mümkün olduğunca camiye giderim.				
17. Arife ve bayram günlerinde ailemle birlikte mezarlık ziyaretine giderim.				
18. Ramazan'da oruç tutsam da tutmasam da sahura kalkarım.				

19. Nazar değmesine karşı sure ve dualar okurum.				
20. Hac ve Umreden dönenleri ailemle birlikte ziyaret ederim.				
21. Hasta arkadaşlarımı ziyaret ederim.				
22. Bayram yemeklerini aile büyüklerimizin evinde birlikte yeriz.				
23. Kardeşim benden habersiz kanal değiştirirse ona çok kızarım.				
24. Dişlerimi fırçalarken çişmeyi açık bırakmamaya özen gösteririm.				
25. Ailecek gerçekleştirilen akraba ve komşu ziyaretlerine katılırım.				
26. Cuma namazlarını kılarım.				
27. Yatarken bildiğim sure ve duaları okurum.				
28. Otobüste hasta, yaşlı ve zor durumda olanlara yerimi veririm.				
29. Mahallede arkadaşlarımla oyun oynarım.				
30. Elbiselerimi giyerken sağ kol ve sağ ayaktan başlamaya dikkat ederim.				
31. Sinirlendiğimde anne-babama karşı yüksek sesle bağırırım.				
32. Hatim ve mevlit gibi programlara katılırım.				
33. İlahi ve dini kasideler dinlemekten hoşlanırım.				
34. Annemden namaz kılma konusunda yardım ve destek alırım.				
35. Yakını ölenlere sabır ve başsağlığı dilemek için ailemle birlikte taziye giderim.				
36. Annem yemeğe başlamadan önce besmeleyi hatırlatır.				
37. Peygamberimizin adı anılınca salavat getiririm.				
38. Kandil gecelerinde camiye giderim.				
39. Dini bir problemim olduğunda, bana yardım edeceği hususunda anneme güvenirim.				
40. Annem benim ahlakım ve davranışlarım hakkında "aferin", "maşallah", "bak, güzel olmuş!" gibi güzel ve teşvik edici sözler söyler.				
41. Dini konularda gerekli olan ve öğrenmek istediğim şeyleri annem bana öğretir.				
42. Annem "yalan" ve "dedikodu" dan uzak durma konusunda bana iyi örnek oluyor.				

Diğer sayfaya geçiniz.

B	HER ZAMAN	SIKSIK	NADİREN	HİÇBİR ZAMAN
43. Beş vakit namazı kılıyorum.				
44. Yaptığım şeyleri en iyi biçimde yapmam için, annem beni sürekli zorlar.				
45. Büyükler konuşurken sözlerini kesmem.				
46. Aşure zamanı annem aşure yapar.				
47. Annemin yaptığı aşureyi komşularıma ben dağıtırım.				
48. Üç aylar girdiğinde annem “üç aylar pişisi” yapar ve dağıtır.				
49. Gelen misafirlerin ayakkabılarını düzeltirim.				
50. Annem, hocalara ve ilim adamlarına saygı duymamı ister ve bekler.				
51. Yolda gördüğüm yardıma muhtaç kimselere yardım ederim.				
52. Önemli ya da önemsiz her işimde Allah’a dua ederim.				
53. Annem bana peygamberlerin hayatlarını anlatır.				
54. Annemin ibadetleri sevdirmeye konusunda iyi bir örnektir.				
55. Dini içerikli bazı film ve dizileri annemle birlikte izlerim.				
56. Annem komşularımıza rahatsızlık vermeme konusunda hassastır.				

Sevgili öğrenciler bu bölümde sizden verilen cümlelere katılıp katılmadığınızı sormaktayız. Cümleyi okuduktan sonra size uygun olan bölmeye “X” koyun.	KESİNLİKLE KATILYORUM	KATILYORUM	KATILMIYORUM	KESİNLİKLE KATILMIYORUM	BAŞKA
C					
1. Bildiğim dua ve sureleri öğrenmemde annemin katkısı büyüktür.					
2. Annem misafirleri karşılamaz ve “hoş geldiniz” demezsem çok kızar.					
3. İbadet etme konusunda annem beni teşvik eder ve gerekli rehberliği yapar.					
4. Dini törenlere, ibadetlere mümkün olduğunca katılırım ve katılmaktan zevk duyarım.					
5. Annem ibadet etmemi değil, dürüst olmamı daha çok önemser.					
6. Kötülüklerden uzak durmak için dindar olmak gerekmez.					
7. Dini yaşantım konusunda annemin ilgisiz kaldığını düşünüyorum.					
8. Selamlaşmayı öğrenme konusunda annemin desteği olmuştur.					
9. Annemin desteği olmasaydı yemek duasını öğrenemezdim.					
10. Annem dini kurallara ve geleneklere uygun davranmam hususunda çok katı/kuralcı davranıyor.					
11. Annem her zaman ve her yerde büyüklerin ellerini öpmem için beni zorlar.					
12. Annem bana dini öğrenme ve yaşamada yeterli teşviki ve rehberliği yapar.					
13. Annem ibadet ve duaları eksiksiz yapmam hususunda beni sadece uyarır.					
14. Dinin, hayatı anlamamda ve başarılı olmamda bana destek olduğunu düşünüyorum.					
15. Dine ve dini konulara ilgi duymam.					
16. Annem güzel davranışlarda bulunduğum zaman beni ödüllendirir.					
17. Camiye ve dini ortamlara gitme hususunda içimde bir istek ve arzu duymuyorum.					
18. Annem ibadet etmem hususunda bir talep ve müdahalede bulunmaz.					
19. Sabahları “günaydın” yerine “hayırlı sabahlar” demeyi tercih ederim.					
20. Giyeceğim elbiselerin tanınmış markalı olmasına önem veririm.					
21. Yeterli param olursa ilk fırsatta umreye gitmeyi isterim.					
22. Annem ibadetlerimi eksik ve yanlış yaptığım zaman benimle alay eder.					
23. İslam dininin hayatıma bir gaye ve anlam kazandırdığını düşünüyorum.					
24. Evimize gelen misafirlere ikramda bulunurken anneme yardım ederim.					
25. Bana karşı yanlış yapan arkadaşımı hoş görebilirim.					
26. Ev işlerinde ve kardeşlerimin bakımında anneme yardım ederim.					
27. Çevremizdeki dini etkinlik ve organizasyonlara annem beni de götürür.					

Öz Geçmiş

Mustafa ÖZDEMİR, 20.11.1980 tarihinde Karaman'da doğdu. Karaman İmam Hatip Lisesi'nden 1997 yılında mezun oldu. Aynı yıl Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesini kazandı. Beş yıl süren fakülte tahsil hayatını 2002 yılında tamamlayarak mezun oldu. 2003 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimine başladı.

2005 yılında Kars Atatürk İlköğretim okuluna Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak atandı. 2007 yılında Din Sosyolojisi Bilim dalında devam etmekte olan yüksek lisans eğitimini tamamladı. Sırasıyla 2008-2013 Mut/ Mersin, 2013-2014 Karaman/Merkez'de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliğine devam etti. Çeşitli ilmi ve şehir dergilerinde yazıları yayınladı. 2012 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktora eğitimine başladı. 2014 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Din Bilimleri Bölümü/Din Bilimleri Anabilim Dalında Din Sosyolojisi araştırma görevlisi olarak göreve başladı.

Halen aynı fakültede araştırma görevlisi olarak görevini devam ettiren Mustafa ÖZDEMİR, evli ve iki çocuk babasıdır.